БЕНВЕНУТО ЧЕЛЛІНІ

ЖИТТЄПИС

БЕНВЕНУТО ЧЕЛЛІНІ

ЖИТТЄПИС

1

БЕНВЕНУТО,
СИНА МАЕСТРО
ДЖОВАННІ ЧЕЛЛІНІ,
ФЛОРЕНТИНЦЯ,
НАПИСАНИЙ
НИМ САМИМ
У ФЛОРЕНЦІЇ

З італійської переклав
Анатоль Перепадя

79548 - 1
-42956-

КИЇВ
«МИСТЕЦТВО»
1990

Старокостянтинівська

ББК 84.4Ит
Ч-38

Італійський скульптор, ювелір і письменник, автор трактатів з мистецтва Бенвенуто Челліні (1500—1571) у своїх всесвітньовідомих мемуарах змальовує своє багате на події й переживання життя. Чимало сторінок спогадів присвячено тонким спостереженням про природу мистецтва, осягненню секретів майстерності, скарбницю яких він збагатив і власними здобутками.

Перекладено з видання:

Benvenuto Cellini, La vita di Benvenuto di M° Giovanni Cellini fiorentino scritta (per lui medesimo) in Firence. Giulio Einaudi editore 1973

Челлини Бенвенуто

ЖИЗНЬ БЕНВЕНУТО,
СЫНА МАЭСТРО ДЖОВАННИ ЧЕЛЛИНИ,
ФЛОРЕНТИЙЦА, ОПИСАННАЯ ИМ САМИМ
ВО ФЛОРЕНЦИИ

Перевел с итальянского
Перепадя Анатолий Алексеевич

Киев, «Мыстэцтво», 1990

(На украинском языке)

Редактор *Ю. П. Косенко*
Художник *О. Б. Овчинникова*
Художній редактор *В. В. Красій*
Технічний редактор *Л. Л. Ніколенко*
Коректор *Л. М. Романенко*

ІБ № 2056

Здано до набору 07.06.89. Підписано до друку 21.09.89. Формат 70×100¹/₁₆. Папір друк. № 1. Гарнітура літературна. Друк високий. Умовн. друк. арк. 21.45 (в т. ч. 0.65 ілюстр.). Умовн. ф.-відб. 11.1. Обл.-вид. арк. 23.48. Тираж 30 000 пр. Зам. 9—164. Ціна 2 крб. 30 к.

20.70

Видавництво «Мистецтво». 252054. Київ. Золотоворітська, 11.

Київська книжкова фабрика «Жовтень». 252053, Київ, вул. Артема, 25.

Ч $\frac{4703010000-015}{М207(04)-90}$ 64—90

ISBN 5—7715—0410—6

© Видавництво «Мистецтво», 1990

Пишу своє Життя несамовите,
Щоб Господу покласти на олтар,
Що дав мені такий чудовий дар
Звершити стільки справ і далі жити.

Життя, і слава, й духу самоцвіти
Долали кожний Фатума удар.
І мушу я, в ім'я мистецтва чар,
Побить одних, за іншими спішити.

Проте з жалю у мене серце в'яне,
Що стільки марно втрачено годин:
Розвіяв недолугу думку вітер.

Та плакать дáрма, буду я радіти,
Зійшовши, як прийшов, жаданий син [1]
У квітці, вибуялій у Тоскані [2].

Почав був я писати цей життєпис власною рукою, як це можна бачити з кількох стулених аркушиків, але помітив, що це марне гаяння часу й зайва марнота. Як на те мені навинувся синаш Мікеле ді Горо з П'єве а Грóппіне, пахолок літ чотирнадцяти, вельми кволого здоров'я. От я й змусив його взяти перо і, поки я працював, проказував йому моє життя. Мені це так припало до вподоби, що я працював набагато завзятіше й робив куди більше роботи. От хай і записує диктоване мною, а я не зупинятимусь, поки мене не зраджує пам'ять.

КНИГА ПЕРША

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ
1500—1515

Що спонукало Челліні написати історію свого життя.— Походження міста Флоренції.— Про батьків і родичів Челліні.— Чому його назвали Бенвенуто.— Хлопець рано виявляє любов до малювання, проте батько вчить його музики.— На догоду йому хлопець проти своєї волі вчиться грати на флейті.— Батько заслуговує дружби Лева X.— Бенвенуто віддають на навчання ювелірові.

Всякий з нас, хто доконав на життєвій ниві щось видатне або варте уваги, мав би правдиво й чесно описати власне життя. Але таку гарну справу слід починати не раніше, ніж розміняєш п'ятий десяток.

До такого переконання я дійшов нині, коли знов живу в своїй рідній Флоренції і коли за плечима в мене п'ятдесят вісім років життя і багато знегод, що випадають на долю кожного смертного; попри всі ці знегоди я щасливо дійшов такого літнього віку, ба навіть більше, мені здається, що тепер я міцніший духом і тілом, ніж будь-коли раніше. Озираючись назад, у минуле, згадую чимало приємних і неприємних хвилин і не без таємного остраху дивуюсь, як я зумів дожити до п'ятдесят восьми літ і з Божої ласки живу собі далі.

Ті мужі, які не шкодували себе, роблячи щось велике, повинні були б вдовольнитися уже самою славою, тобто тим, що їх визнає світ. Але оскільки вони живуть так, як решта людей, то їхнє прагнення слави не позбавлене деякої світської марноти, що виявляється різним чином. Передусім ми хочемо переконати ближніх, що наш рід походить від славетних і прадавніх предків.

Мене звати Бенвенуто Челліні. Я син месера Джованні Челліні, сина Андреа, сина Крістофано Челліні. Моя мати — мадонна Елізабетта Граначчі, дочка Стефано Граначчі. Обоє вони флорентійські громадяни. Як свідчать літописи, написані нашими флорентійськими давніми і правдивими літописцями, а заодно і Джованні Віллані[3], місто Флоренція збудоване на взірець красного міста Рима, у Римі ще й досі збереглися руїни Колізея і Терм. Їх можна бачити біля церкви Санта Кроче. Капітолій стояв там, де нині Старий базар. Ротонда, колишній Марсів храм, уціліла повністю і нині присвячена Сан Джованні. Це так усім очевидно, що спростувати годі. Щоправда, названі будівлі куди менші за римські. Переказують, що їх звелів спорудити сам Юлій Цезар та деякі римські магнати. Після взяття і підкорення Ф'єзоле вони заклали в цій місцині місто, і кожен з них узявся звести одну з цих чудових споруд.

Мав Юлій Цезар славетного воєначальника, котрого звали Фйоріно

з Челліно, є такий замок, за дві милі від Монте Ф'ясконі. Цей Фйоріно якось отаборився під Ф'єзоле, там, де нині Флоренція, щоб бути ближче до річки Арно, так для війська зручніше, і всі ці вояки та інші, хто мав справу з командиром, казали: «Підемо до Флоренції», а все тому, що самого начальника звали Фйоріно, а потім, у тій місцині, де стояв табір, росла сила-силенна квітів, латиною «флорес», така там була родюча земля.

Отож при заснуванні міста Юлію Цезарю ця назва здалася гарною і влучною, а що квіти приносять щастя, він назвав згадане місто Флоренцією. Цим він хотів водночас ушанувати свого хороброго воєначальника. Він йому тим більше зичив добра, що підняв його з самих низів і зробив героєм. Деякі вчені вигадники і вигадливі вчені, любителі до всього доскіпуватися, твердять, що місто Флоренція від слова Флуенція, тобто Текуча, бо через неї тече річка Арно. По-моєму, це неправильно. Адже і Рим стоїть на Тібрі, і Ферарра стоїть на По, і Ліон стоїть на Соні, і Париж стоїть на Сені. А проте назви у них різні і походять з іншого кореня. Нам думається, ба навіть ми переконані, що ця назва від імені видатного мужа.

Челліні ми знаходимо навіть у Равенні, найдревнішому італійському місті, і там вони велике панство. Живуть Челліні і в Пізі, і я їх знаходив у багатьох містах світу християнського. Та і в нашій республіці їх залишилося кілька родин, усі вояцького стану. Не так давно один безвусий хлопець на ймення Лука Челліні бився з бувалим вояком і мужем не з полохливих, завзятим перебійцем Франческо да Віраті. Цей славний Лука зі зброєю в руках здолав його і розправився з ним так рішуче й доблесно, що весь світ жахнувся, бо всі чекали протилежного. Як я прославив наш рід різними діяннями, нині вже відомими всім, і своїм мистецтвом, що дає небагато, я ще розповім. Пишаюсь я більше тим, що народився простою людиною і приніс своєму родові шану, аніж якби я народився в багатій родині і потім мерзенними вчинками сплямував би її і спаплюжив. Спершу я розповім, як я з Божої ласки прийшов на цей світ.

Мої предки мешкали в долині Амбри, там вони мали чимало маєтків; вони втекли туди від політичних чвар і жили з-панська; всі вони були завзяті вояки. В ту добу один їхній син, наймолодший, на ймення Крісто́фано, дуже розсварився з сусідами, з якими досі дружили. В сварку втрутилися глави обох родів, і запалав такий сильний вогонь ненависті, що загрожував загибеллю обом сімействам. Патріархи це зважили і домовилися між собою так: мої одіслали з дому Крістофано, а друга сторона одіслала хлопця, причинця суперечки. Сусіди спровадили свого до Сієни; наші теж відіслали Крістофано — до Флоренції і тут купили йому будиночок на вулиці К'яра біля монастиря святої Урсули, а біля мосту Ріфреді придбали для нього добрий маєток. Згаданий Крістофано у Флоренції одружився і мав синів та дочок, і прилаштував усіх своїх дочок, а сини, по батьковій смерті, поділили між собою решту маєтку. Будинок на вулиці К'яра вкупі з іншим майном дістався одному з синів на ймення Андреа. Цей також оженився і мав чотирьох синів. Першого звали Джіро́ламо, другого Бартоломео, третього Джованні, який потім став моїм батьком, четвертого Франческо. Той Андреа Челліні вельми тямив у тодішньому зодчестві і жив своїм умільством, а Джованні, мій батько, більше, ніж будь-хто інший, допомагав йому в цій справі. Вітрувій[4] між іншим мовить, що для успіху в зодчестві слід трохи знати музику й добре малювати. Джованні став добрим художником, узявся за музику й навчився гарно грати на віолі та на

флейті; бувши людиною вельми завзятою, він виходив з дому рідко. Сусідом його був міщанин Стефано Граначчі, який мав кількох дочок, усі красуні. Богові було вгодно, щоб Джованні впала в око одна з дівчат на ймення Елізабетта, і так вона йому сподобалася, що він попросив її руки; батьки, близькі сусіди, добре знали одне одного, заручини відбулися легко. Кожний з них вважав, що добре залагодив справу. Спершу ці добрі старі домовились про весілля; потім почали правити про віно, і тут між ними зчинилася приятельська суперечка. Андреа сказав Стефано так:

— Мій син Джованні найстатечніший хлопець і у Флоренції, ба навіть і в Італії. Якби я був женив його раніше, то дістав би найбільше віно, яке дається у Флоренції людям нашого стану.

А Стефано відповів:

— Твоя правда, і то тисячу разів, але в мене п'ятеро дочок і стільки ж синів. І якщо підрахувати, то стягнутися на більше я не годен.

Джованні, а він чув їхню розмову за дверима, несподіванно вийшов і сказав:

— О мій батьку, я вподобав і покохав цю дівчину, а не її гроші. Тільки нікчеми женяться для того, щоб поживитися віном своєї дружини. Якщо ви хвалились, що я тямовитий, то невже я нездатний утримати мою дружину і вдовольнити її потреби з меншими грішми, ніж вам хочеться? Так ось, знайте: жінка моя, а віно хай буде ваше.

Андреа Челліні в ту мить розгнівався, бо був гарячкуватий, проте Джованні одружився зі своєю обраницею і ніколи потім не вимагав ніякого віна. Вони раювали своєю молодістю і своєю вірною любов'ю вісімнадцять років. І їм дуже хотілося мати дітей. Отож після вісімнадцяти років дружина скинула двох хлопчиків через нетямущість лікарів. Потім вона знов понесла й сплодила дівчинку, і їй дали ймення Кóза, по батьковій матері. Через два роки знов зайшла в тяж. Вагітні жінки мають усякі примхи, яким треба потурати. А оскільки ці примхи були достоту такі, як у попередні пологи, то всі гадали, що вона має народити дівчинку, як і першу, і домовилися назвати її Репарата на честь матері моєї матері. Розродилася вона проти ночі Всіх Святих, о пів на п'яту, точно року тисяча п'ятсотого. Баба-пупорізка, яка добре знала, що чекають дівчинку, обмила немовля, сповила його в білесенькі пелюшки, тихо підійшла до мого батька Джованні і сказала:

— Я несу вам чудовий подарунок, несподіваний для вас.

Батько, справжній філософ, походжав по кімнаті і приказував:

— Що Бог пошле, завжди дороге мені.

Розгорнувши пелюшки, він раптом побачив неочікуваного синка. Склавши старі долоні докупи, він підніс очі до неба і сказав:

— Дякую тобі, Господи, від усього серця. Син мені вельми дорогий, і хай він буде Жаданий.

Усі, хто був у домі, радісно його запитували, як його назвати. Джованні ж знай відповідав:

— Хай буде він Жаданий (Бенвенуто).

Так ухвалили, так нарекли мене при хрещенні, і так я з Божої ласки й живу.

Мій дід Андреа Челліні був ще живий, коли я мав уже близько трьох років; йому тоді перескочило за сто. Якось міняли іржаву трубу в риштаку, і з неї виліз здоровенний скорпіон, і ніхто цього не помітив. З риштака він спустився на землю і сховався під лавкою. Я його побачив і, підбігши до нього, схопив руками, думаючи, що це рак. Скорпіон був такий здоровецький, що коли я його тримав у ручечці, то по один бік

стирчав хвіст, а по другий — обидві клешні. Я, не тямлячись з радості, прибіг до діда і скричав:

— Поглянь, діду, який у мене рачисько!

Дід одразу побачив, що це скорпіон, і з переляку й страху за мене мало не вмер. І, пестячи мене, почав у мене його просити. А я ще дужче стискав його і плакав, не бажаючи його віддати. Батько мій теж вибіг з дому, почувши крик, і остовпів, не знаючи, що робити, аби ця гадина не вжалила мене. Тут він угледів на лаві ножиці і, промовляючи щось до мене, відчикрижив хвоста й клешні скорпіонові. По тому як позбувся цієї великої напасті, батько побачив у цьому добрий знак. Коли я вже мав близько п'яти років, батько мій сидів тоді в льосі, де того дня прали білизну і яскраво горіли дубові поліна. Джованні з віолою в руці грав і співав сам при вогні. Був лютий холод; він стежив за вогнем і раптом уздрів серед найжаркішого полум'я звірючку, схожу на ящірку, і ця звірючка пустувала в цьому найдужчому полум'ї. Він одразу збагнув, що це таке, покликав мою сестру й мене і показав нам, малим, звірючку. Потім відважив мені замашного ляпаса так, що я заревів. Він же лагідно мене втихомирив і сказав так:

— Любий синку, я ляснув тебе не тому, що ти зробив шкоду, а лиш на те, щоб ти запам'ятав: оця ящірка, яку ти бачиш в огні, це саламандра, і сказати, що він її колись бачив, не може ніхто.

Потім почоломкав мене і дав мені кілька грошин.

Батько почав учити мене грати на флейті й співати по нотах. Але вік мій був щонайніжніший, коли малі діти найбільше кохаються в якихось вербових пищалках та інших подібних цяцьках, і я відчував до флейти страшенну нехіть; проте лише з самого послуху грав і співав. Тоді мій батько майстрував чудові орга́ни з дерев'яними рурками, клавесини, найкращі й найгарніші, які тоді були, віоли, лютні, пречудові й найвиборніші арфи. Він був інженер і умів напрочуд гарно майструвати знаряддя, будувати мости, виготовляти валюшні, всілякі інші машини. Різьбити фігурки з білокості він умів краще за всіх.

Потім він закохався в ту, яка з ним стала — він мені батьком, а вона матір'ю. І от саме через цю флейточку, якій він присвячував більше часу, ніж слід, його запросили флейтисти Синьйорії, аби він грав з ними. Якийсь час він грав з ними собі на втіху, але вони вблагали його, щоб він зробився таким самим флейтистом, як і вони. Лоренцо де Медічі та його син П'єро дуже любили його. Коли згодом вони помітили, що він віддався весь флейті і занедбав свій чудовий хист і чудове умільство, вони забрали його звідти. Батько з того дуже побивався і вважав, що його страшенно скривдили. Він одразу взявся до свого ремесла і зробив з простої кості і слонівки свічадо з лікоть у поперечнику, оздоблене фігурами й листям, виріб елегантний і гарний. Воно було колесоподібне, саме дзеркало посередині, довкола сім кругів, де вирізьблено й викладено з слонової й чорної кості семеро Чеснот. І все свічадо і семеро Чеснот крутилися довкола осі так, що при повороті колеса рухалися й Чесноти; а ноги їхні обважнював тягарець, щоб стояли стійма. Батько трохи тямив латиною, тому довкола свічада вигравіював латинський вірш: «Куди б Фортуни колесо не крутнулось, твердо стоїть Чеснота».

Rota sum: semper, quoquo me verto, stat Virtus.

Скоро йому повернуто його місце флейтиста.

Хоча багато які з цих пригод сталися ще до того, як я народився, я не можу їх замовчати, оскільки мені підказує пам'ять. У ту добу всі

ці музики були чудовими майстрами і деякі з них належали до старших цехів, єдвабного і сукняного; з цієї причини батько не соромився цього заняття. І найбільшим його бажанням було побачити мене великим музикою. А для мене найбільшим на світі горем чути було його міркування про те, що в мене до музики великі здібності, і я міг би стати найславетнішою в світі людиною, аби ж тільки мав більше честолюбство.

Як я вже згадував, мій батько був відданий служник і вірний приятель Медіцейського[5] роду. Коли П'єро вигнали з Синьйорії[6], то він звертався до батька в багатьох найважливіших справах. Потім, як до влади прийшов пишний П'єро Содеріні[7], батько грав у його оркестрі. Содеріні, узнавши про дивовижний батьків хист, почав використовувати його як інженера в найважливіших справах. За час свого перебування у Флоренції Содеріні полюбив мого батька так, як тільки можна собі уявити. В ті часи я був ще дитям, і батько носив мене на плечах і вчив грати на флейті. Я співав як сопрано разом з палацовими музиками перед Синьйорією і грав по нотах, а служка тримав мене на плечах. Відтак гонфалоньєр, себто сам П'єро Содеріні, залюбки балакав зі мною, частував мене цукерками і казав моєму батькові:

— Маестро Джованні, навчи його й інших твоїх красних штук.

А батько на те:

— Я хочу, щоб він став лише музикою і композитором, бо тільки завдяки цьому покликанню він може прославитися, як Господь дасть йому довгий вік.

На батькові слова відповів один старий шляхтич:

— Маестро Джованні, зроби так, як тобі радить гонфалоньєр. Чому не хочеш, щоб твій хлопець був чимось більшим, ніж тільки добрим музикою?

Між тим час минав, і у Флоренцію вернулися Медічі. Як тільки вони вернулись, кардинал, який скоро став папою Левом[8], почав виявляти до батька велику дружбу. З того герба, що був на палаці Медічі, за їхньої відсутності прибрали кулі і натомість вималювали великого червоного хреста, тобто емблему, і герб Комуни; отож, як тільки вони вернулися з вигнання, червоного хреста зішкрябали, і на щиті знову появилися червоні кулі на золотому полі, вельми гарно вималюваному.

Батько, а він у душі був поет, ба навіть пророк з ласки Божої, написав під гербом, як тільки його відкрили, такий чотиривірш:

Цей герб, який надовго зник
З лиця землі цієї,
Являє знов свій гордий лик
І жде Петрової кереї.

Цю епіграму читала ціла Флоренція. Через кілька днів помер папа Юлій Другий. Кардинал де Медічі вирушив до Рима, і, на подив усіх, його обрали папою, і він прославився під ім'ям Лева Десятого, щедрого і великодушного папи. Батько послав йому свій пророчий чотиривірш. Папа переказав йому, щоб він їхав до Рима, він не пошкодує. Батькові їхати не хотілося; та ось замість нагороди його позбавив палацової посади Якопо Сальвіаті[9], як тільки зробився гонфалоньєром. Це й стало причиною, чому я пішов в учні до золотаря. Я то вчився цьому ремеслу, то грав, але робив усе це з нехіттю.

Батько мені все докоряв, а я, щоб його заспокоїти, просив дозволити мені малювати стільки-то годин на день, а решту часу віддавати музиці. А він мені на те:

— То ти не любиш грати?

— Не люблю,— відповідав я.— Все це здається мені куди нижче проти того, що гріє мою душу.

Мій добряга батько, неабияк зажурений, віддав мене до робітні кавалера Бандінелло[10], якого всі величали Мікельаньйоло[11]. Цей золотар, родом з Пінці, був вельми вправним майстром. Високим родом він не міг пишатися, батько його був вугляр. Це ніяк не докір Бандінелло, адже він заклав підвалини свого дому, не гіршого за будь-який знатний дім. Хоч би там як, але я писати про нього не збираюся. Я провів у нього всього кілька днів. Батько мене забрав од цього Мікельаньйоло, ніби не міг ні хвилини жити без мене. Так я з нехіттю грав аж до п'ятнадцяти років. Якби я розповів, що я в ту добу витерпів і як не раз у небезпеці опинялося моє життя, я здивував би кожного, хто читав би ці рядки. Але, щоб довго не розводитися і зупинитися на приємніших пригодах, я дещо все таки пропущу.

Коли мені минуло п'ятнадцять, я всупереч батьковій волі вступив до золотарської робітні такого собі Антоніо ді Сандро, на прізвисько Марконе, золотаря. Це був досвідчений і чудовий майстер, порядний чоловік, сумлінний і чесний у всіх своїх справах. Батько не хотів, щоб він платив мені винагороду, як іншим учням. Так я працював у робітні даром і міг малювати собі, скільки заманеться. Це я робив залюбки, і мій славний майстер був вельми потішений цим. Він мав побічного сина-одинака і загадував йому робити чорну роботу, щоб поберегти мене. Моя охота, або нахил, або те і те, були такі великі, що я за кілька місяців наздогнав добрих, ба навіть кращих підмайстрів і почав пожинати плоди своєї праці. При цьому я іноді не забував потішити батька, граючи то на флейті, то на корнеті; і щоразу, слухаючи мене, він заливався слізьми і зітхав. З любові до нього я вельми часто робив йому цю радість, вдаючи при цьому ніби й мене це неабияк тішило.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ
1516—1518

Бенвенуто свідок того, як його брата мало не вбивають на дуелі, і поспішає йому на допомогу; зчиняється скандал, і Бенвенуто висилають з Флоренції.— Він вирушає до Сієни, а звідти до Болоньї, де вдосконалюється в грі на флейті, а ще більше в золотарстві.— Суперечка між його батьком і музикою П'єтро; трагічна смерть П'єтро.— Бенвенуто вирушає до Флоренції і працює в тамтешнього золотаря.— Хворим вертається до Флоренції.— Після одруження знову вступає в робітню свого старого майстра Марконе.

В ту добу був у мене рідний брат, молодший за мене на два роки, великий зух і галабурдник. Згодом він став одним з тих славних вояків, які пройшли школу легендарного синьйора Джованніно де Медічі[12], батька герцога Козімо; брат мав тоді майже чотирнадцять, а я був на два роки старший. Якось у неділю, близько 22 години[13], між брамою Сан Галло і брамою Пінті він викликав на герць майже двадцятирічного молодика і добув з піхов шпагу. Брат так завзято ринувся на нього, що тяжко його поранив, але не припиняв бою. Герць спостерігало багато людей, і серед них було чимало його родичів. Побачивши, що непереливки, вони похапали пращі, і одна з них влучила в голову моєму найменшому братику; він одразу брязнув без духу на бруківку. Я теж був там випадково, але без приятелів і без зброї. Уже на початку поєдинку я кри-

чав братові, щоб він відступив, що завданих ран цілком досить. Потім він уже рухнув на землю замертво. Я одразу підбіг, схопив його шпагу і став перед ним проти кількох шпаг і зливи каміння. Я не відходив од брата, коли від брами Сан Галло поспішили кілька хоробрих вояків і захистили мене перед цією ошалілою юрмою; вони дивувались непомалу, що я на свій молодий вік такий одчайдух. Брата я приніс додому без духу. Його ледве вернули до життя. Коли він оклигав, Рада Восьми[14], яка вже засудила наших старших супротивників і вислала їх на кілька років, також вислала і нас на шість місяців за десять миль. Тоді я сказав братові: «Ходи зі мною!» Так ми розлучилися з безталанним батьком, і він замість дати нам гроші, яких зовсім не мав, дав нам своє благословення. Я подався до Сієни розшукати одного статечного мужа на ймення Франческо Касторо. Я бував уже в нього, коли утік з отчого дому; я пробув у цього порядного чоловіка кілька днів і підсобляв йому в золотарстві, поки по мене послав батько. Коли я знову явився до Франческо, цей синьйор одразу мене впізнав і дав мені роботу. А коли я почав працювати, згаданий Франческо влаштував мене на весь той час, що я пробуду в Сієні. Я привів туди свого нещасного брата і пропрацював там кілька місяців. Брат мій знав ази латини, але був такий зелений, що ще не розсмакував у науці і постійно байдикував.

Через якийсь час кардинал де Медічі, що згодом став папою Клементом[15], повернув нас, за батьковим проханням, до Флоренції. Один учень мого батька, людина лиха, підбив кардинала на те, щоб він послав мене до Болоньї. Там, мовляв, я зможу вчитися грати в майстра Антоніо, на думку всіх, чудового музики. Кардинал пообіцяв батькові дати мені рекомендаційні листи, якщо той мене туди пошле. Батькові страшенно хотілося послати мене до майстра Антоніо. Я вирушив туди залюбки, прагнучи побачити світ.

Прибувши в Болонью, я знайшов роботу в майстра Ерколе дель Піфферо. Почав заробляти. Водночас я щодня ходив на уроки музики і за кілька тижнів досяг чимало в цій гаспидській музиці, але ще більших успіхів добився в золотарстві. Обіцяної підтримки я, природно, од кардинала не дістав. Тому я влаштувався до одного болонського мініатюрника, на ймення Шіпіоне Каваллетті; мешкав він на вулиці Барраканської Богоматері. Там я малював і працював для жидовина на ймення Граціадіо і заробляв вельми незле. Через півроку я вернувся до Флоренції, за що на мене завзявся флейтист П'єріно, колишній учень мого батька. Я ж, щоб улестити батька, учащав до дому П'єріно і грав на корнеті і на флейті вкупі з його рідним братом на ймення Джіроламо, молодшим на кілька років за П'єріно. Це був статечний і щиросердий хлопець, повна протилежність своєму братові.

Одного разу зайшов до П'єріно і мій батько, аби послухати, як ми граємо. Моя гра його вельми потішила, і він сказав так:

— Я зроблю з тебе чудового музику наперекір тим, хто збирався завадити мені.

П'єріно відповів на те:

— Для вашого Бенвенуто було б куди корисніше й чесніше замість дудіти та взятися до золотарства.

Ці слушні слова П'єріно батька неабияк розгнівали, тим більше, що він бачив, що і я такої самої думки, і він відрізав сердито:

— Я завжди бачив, що ти проти здійснення моєї сокровенної мрії, і тому саме ти зазіхнув на моє місце в Синьйорії. Ти відплатив невдячністю за всі мої доброчинства. Я стільки зробив для тебе, а ти забрав у мене місце. Я навчив тебе грати так, як ти нині граєш, а ти перешкод-

жаєш моєму синові вволити мою волю. Так ось, не забудь мої пророчі слова: не мине кілька тижнів, я не хочу сказати років чи місяців, як ти за свою невдячність поплатишся.

На те відповів П'єріно:

— Маестро Джованні, більшість людей, старіючи, втрачають зі старістю розум, як оце втратили й ви! Тим-то я не дивуюсь, бо ви марнотратно роздавали геть усе, що мали. Ви не озиралися на задні колеса, не подумали про те, що ваші діти щось потребуватимуть, зате я розважив зовсім інакше. Своїм дітям я залишив стільки, щоб вони могли допомогти й вашим.

Батько відказав:

— Ніколи погане дерево не родило доброго плоду і навпаки. І ще я тобі скажу, що ти лихий чоловік і що твої діти будуть глупаками і голотою і прийдуть жебрати до моїх багатих і мудрих синів.

Так вони й розійшлися, збуджені. По дорозі вони лаялися й посилали одне одного к дідьку. Я, природно, став на батьків бік і, йдучи з П'єрінового дому, присягнувся помститися за образи, яких цей латрига завдав йому, але з умовою, що батько дозволить мені займатися малюванням.

Батько відповів так:

— Любий сину, я теж був добрим художником. Але пообіцяй мені іноді у вільну хвилину, щоб освіжитися після важкої праці і з любові до мене, до того, хто породив тебе, виховав і заклав зерно стількох талантів, пообіцяй іноді взяти до рук флейту і милозвучний корнет і собі на втіху заграти.

— Обіцяю тобі, батьку,— сказав я вже з любов'ю до нього.

Тоді мій добрий батько сказав, що саме так я найкраще помщуся за обрáзи, яких завдав йому ворог.

Не минуло й місяця після цієї пригоди, як П'єріно мурував льох у своєму новому домі на вулиці делло Студіо. Якось він був у себе в нижній світличці під льохом, який саме домуровували. Тут зайшла мова про його майстра, мого батька, і П'єріно ущипливо згадував, як мій батько пророкував йому, що він колись провалиться в житті. Не встиг він сказати ці слова, як покій, де він був, чи тому, що льох був недомурований, чи то з волі Вседержителя, а Бог платить не лише в суботу, провалився. Каміння склепіння і цегла, падаючи разом з ним, оддавили обидві ноги П'єріно. А ті, хто був з ним, зоставшись край льоху, не зазнали ніякої шкоди, а тільки були вражені й приголомшені, а найпаче тим, що він їм щойно із глумом казав. Як тільки про це довідався мій батько, він, озброївшись, подався до нього і в присутності його батька, Нікколайо да Вольтерра, сурмача Синьйорії, сказав:

— П'єро, мій любий учню, вельми мене опечалило твоє безголов'я. Але якщо ти ще пам'ятаєш, я недавно попереджав тебе. І все-таки ще здійсниться і те, що я тобі сказав про моїх і твоїх дітей.

З цього каліцтва невдячник П'єріно скоро й помер. Він залишив по собі безсоромницю жінку і сина, котрий через кілька років приходив до мене в Рим жебрати. Я зглянувся на нього, бо завжди мав щедре серце. Зі слізьми на очах я згадував той добробут, в якому П'єріно жив тоді, коли мій батько сказав йому ці слова, себто що його діти прийдуть до нас старцювати. Але про це вже годі. І хай ніхто ніколи не шкилює з пророцтва честивого мужа, несправедливо його скривдивши, бо його устами мовить не він сам, а це голос самого Бога.

Я золотарював далі й виробами підсобляв моєму доброму батькові. Другий його син і мій брат Чеккіно, як я вже згадував, опанував ази ла-

тини. Мене, старшого, батько хотів зробити великим музикою, а його, молодшого, великим правником. Але брат не міг розлучитися з мрією стати вояком, виношуючи її з самого малку, так само як я побороти нахил до мистецтва, а був він на зріст високий і гарний, і ще зовсім зелений. От якось пішов він після першого уроку в школі славетного синьйора Джованніно де Медічі, і вернувся додому тоді, як мене не було, вбраний у самі лахи. Сестри зглянулися над ним і потаєнці від батька дали йому мій новий плащ і камзол. Я справив собі новий одяг на заощадження, яке залишилося від тих грошей, які я давав батькові і моїм добрим і честивим сестрам. Побачивши, як мене пограбували й забрали обнову, і не заставши брата, щоб забрати її назад, я спитав у батька, як він міг допустити таку кривду, адже він добре бачив, як тяжко я працюю, намагаючись підсобити йому. Батько спокійно відповів, що я його добрий син і скоро відзискаю те, що я вважаю за втрачене. Що це є життєва доконечність, ба навіть більше, Божий припис, аби той, хто має якесь добро, давав тому, хто зовсім немаєтний, та щоб я ради любові до нього змирився з цією кривдою. Що Господь поверне мені все сторицею. Я відповів засмученому батькові так, як відповідають усі недосвідчені хлопчаки. Узяв свій убогий скарб і гроші та й подався до міської брами. Але, не знаючи, яка дорога веде на Рим, я незабаром опинився в Луцці, а звідти рушив до Пізи. Було мені тоді шістнадцять літ. Після прибуття в Пізу я зупинився біля середнього мосту на Рибному ринку і з великою цікавістю дивився у двері майстерні, де працював золотар. От майстер мене й запитав, хто я такий і чим я займаюся. Я відповів, що трохи знаюся в його ремеслі. Тоді цей достойний муж запросив мене до робітні, дав одразу ж мені роботу і сказав:

— Судячи з твого поштивого вигляду, ти хлопець хороший і порядний.

І він поклав переді мною золото, срібло й коштовності. А коли минув перший день роботи, він одвів увечері мене до свого дому, де він жив заможно з гарною дружиною й дітьми. Згадавши, що за мною може побиватися мій добрий батько, я написав йому, що живу в достойного й порядного чоловіка, на ймення маестро Улів'єрі делла Кйостра, і виконую для нього багато красних і великих робіт. І хай він не хвилюється: я ретельно вчуся і сподіваюся своїми знаннями зробити щось корисне й достойне.

Батько відписав мені:

«Мій сину, моя любов до тебе така велика, що якби не честь, яку я ставлю над усе, я б одразу зібрався їхати по тебе, у мене таке почуття, ніби я позбувся світла власних очей, не бачивши тебе щодня, як я звик. Я намагатимусь і далі берегти нашу родинну честь, а ти вдосконалюйся в мистецтві. Я лиш хотів би, щоб ти пам'ятав кілька простих слів і дотримувався їх і ніколи не забував:

Хоч би в який прийшов ти дім,
Живи ти завжди чесно в нім».

Батьків лист потрапив до рук мого майстра Улів'єрі, і він нишком прочитав його без мене. Потім признався, що прочитав листа, і сказав так:

— Бенвенуто, твій поштивий вигляд не ошукав мене. Це підтверджує і лист твого батька. Він випадково потрапив мені до рук. Зразу видно, що це добра й чесна людина. Отож вважай, що ти у себе вдома і нібито у свого батька.

Під час перебування в Пізі я одвідував цвинтар Кампо Санто[16]. Там я бачив багато прегарних старожитностей, тобто мармурових усипаль-

ниць. І в інших куточках Пізи я бачив багато інших пам'яток. Часто я проводив біля них увесь вільний час, що залишався після моєї праці в робітні. Мій учитель вельми охоче приходив до моєї комірчини, яку мені надав, і скоро переконався, що я завжди пильно працюю, і полюбив мене так, ніби справді був моїм батьком. За той рік, що я там прожив, я зробив великі успіхи і виготовив з золота й срібла чимало значних і прегарних речей. І все це мене заохочувало вдосконалюватися далі в ремеслі. Батько тим часом постійно писав мені, просив, щоб я швидше вертався, і в кожному листі нагадував, аби я не забував про музику, якої він так уперто мене навчав. Але я так зненавидів цю кляту музику, що в мене одразу пропала всяка охота повертатися додому, до батька. І мені воістину здавалося, що той цілий рік, коли я жив у Пізі, де я ніколи не грав, я пробув ніби в раю.

Наприкінці року мій учитель Улів'єрі мав їхати до Флоренції, щоб відпродати золотий і срібний брухт, що набрався за рік. Я тим часом у нездоровому підсонні підхопив лихоманку, і тому, хворий, повернувся з моїм майстром до Флоренції. Батько прийняв мого майстра вельми ласкаво й дуже, правда, за моєю спиною просив його, щоб він не брав мене знову до Пізи. Я слабував удома два місяці, і батько ретельно турбувався про моє лікування й одужання. І щохвилини мені казав, що він не міг ніяк дочекатися, коли я оклигаю, щоб послухати моєї музики. І коли він розмовляв зі мною про цю музику, мацаючи мій живчик, оскільки трохи знався на медицині і на латинській науці, то відчував, як мій живчик так і кидається, скоро він забалакував про музику. Тому часто він ішов від мене нажаханий і в сльозах. Бачачи, як він тим побивається, я попросив сестру принести мені флейту. Хоча пропасниця ще не минулася, грати на такому легкому інструменті, як флейта, я міг, руки й язик цілком корилися мені. Отож батько, коли ввійшов зненацька до кімнати, страшенно хвалив мене і запевняв, що за той час, поки я не був удома, я зробив великі успіхи. І просив мене, щоб я так чинив і далі і не закопував свій незвичайний талант.

Щойно я одужав, як повернувся до свого славного золотаря Марконе. Цей добряга давав мені заробляти, а я на той заробіток підтримував батька і цілу родину.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ
1518—1523

Різьбар П'єро Торріджані приїздить до Флоренції вербувати молодих митців для англійського короля.— Бенвенуто знайомиться з ним, але переймається до нього неприязню.— Він ретельно копіює картони Мікеланджело й Леонардо да Вінчі.— Щоб вдосконалюватися в своєму ремеслі, він вирушає до Рима разом з юнаком на ймення Тассо.— В столиці Бенвенуто удостоюється похвали і зазнає різних пригод.— Через два роки повертається до Флоренції, де успішно продовжує свою діяльність.— Інші золотарі заздрять його мистецтву.— Його суперечка з Герардо Гвасконті.— Його переслідують за те, що він поранив суперника; в чернечому перевдязі він тікає з Флоренції.

В ту добу завітав до Флоренції різьбар на ймення П'єро Торріджані[17]. Прибув він з Англії, де прожив багато років. Він дуже приятелював з моїм учителем і вчащав до нього щодня. Побачивши мої малюнки й мої роботи, він сказав мені:

— Я приїхав до Флоренції, щоб набрати якнайбільше молодиків. Мені замовили велику роботу для англійського короля, і я хочу взяти на підмогу своїх земляків. У тому, як ти працюєш і малюєш, знати більше різьбаря, ніж золотаря. Я маю виготовити велику роботу з бронзи і можу тебе зробити і митцем і багатієм.

Торріджані був чоловік вельми вродливий і неабиякий зух. Він більше скидався на полководця, ніж на різьбаря, енергійно жестикулював і ревів гучним голосом, а брови супив так, що міг налякати будь-якого галабурдника. І щодня він оповідав про свої дивовижні пригоди у цих окаянників англійців. Принагідно він заговорив про Мікеланджело Буонарроті. Приводом до цього став малюнок, скопійований з картону божистого Мікеланджело. Цей картон був першим чудовим твором, у якому Мікеланджело виявив свій дивовижний хист. Створив він його у змаганні з іншим художником, який узявся за ту саму тему. А був це не хто інший, як Леонардо да Вінчі. Обидва твори мали прикрасити залу Ради в палаці Синьйорії. І зображували здобуття Пізи флорентинцями. Великий Леонардо да Вінчі подав там кінну битву і захоплення прапорів. Усе це він намалював так чудово, як тільки можна уявити. Зате Мікеланджело Буанарроті зобразив багато піхотинців, що купаються у спеку в Арно. Він увічнив їх саме в ту хвилю, коли сурма просурмила тривогу і ці голі піхотинці біжать до зброї, тіла їхні в такому прекрасному русі, що ні в давніх, ні в сучасних картинах нема нічого рівного. Але, як я вже сказав, і картина великого Леонардо була прегарна й дивовижна.

Стояли ці два картони один у палаці Медічі, другий у папській залі. І весь цей час вони були школою для всього світу[18]. Хоча божистий Мікеланджело оздобив потім велику капелу для папи Юлія, він і наполовину не наблизився до досконалості тієї картини. Його хист уже ніколи не сягав сили цих перших етюдів.

Повернімося тепер до П'єро Торріджані. Він тримав мій малюнок у руці і казав так:

— З цим Буонарроті я ходив хлопцем учитися до церкви дель Карміне в капелу Мазаччо[19]. Мікеланджело мав звичку кпинити з усіх, хто малював. Якось, коли він мені допік, я розлютився більше, ніж звичайно. Я стиснув руку в кулак і так зацідив його по носі, що відчув, як під суглобами хруснули кістка і хрящ, ніби трубочка з вершками. Так ця відзнака зостанеться йому на весь вік.

Перед очима в мене постійно стояли витвори божистого Мікеланджело, і тому слова Торріджані так мене обурили, аж у мене не тільки пропала охота їхати з ним до Англії, а я не міг його й бачити.

Отож я залишився й далі у Флоренції, щоб чогось навчитися на прекрасному взорі Мікеланджело, і завжди був вірний йому. В той час я зблизився і заприятелював з одним хорошим хлопчаком, перевесником, який теж працював у золотаря. Звали його Франческо, і він був сином Філіппо[20] й онуком чудового маляра Фра Філіппо[21]. Від частих зустрічей ми так полюбили один одного, що не розлучалися ні вдень ні вночі. Тим паче, що дім його був повен чудових шкіців, які зробив його батько, теж неабиякий маляр. Там було кілька книжок, його рукою мальованих, зображення мальовничих римських старожитностей. Коли я побачив їх, то не міг одірвати від них очей. Близько двох років ми були нерозлийвода.

В ту пору я створив срібну горорізьбу, завбільшки з дитячу долоньку. Ця річ правила за пряжку до чоловічого паска, бо тоді носили великі пряжки. На пряжці вирізьблено купу листя, на античний штиб, з численними купідонами та іншими гарними личками. Цю річ я виготовив

у робітні такого собі Франческо Салімбене. В нашому цеху за цю річ мене проголосили найкращим цеховим працівником.

Різьбар Джованбаттіста на прізвисько Тассо, хлопчак такого віку, як я, почав мені казати, що якби я захотів вирушити до Рима, то він залюбки пішов би зі мною. Ми саме тоді вкупі обідали, і я, посварившись у черговий раз з батьком через музику, сказав Тассо:

— Ти на словах, як на цимбалах, а на ділі, як на талалайці.

Тассо відповів мені так:

— Я теж погарикався з матір'ю. І аби я мав стільки грошей, щоб дістатися до Рима, я б ніколи не повернувся до цієї крамнички!

— Якщо це єдина перешкода,— заявив я,— то в мене досить грошей, щоб ми могли удвох добратися до Рима.

Так гомонячи між собою, ми несподівано опинилися біля брами Сан П'єро Гаттоліні. Тоді я сказав:

— Мій Тассо, ні ти, ні я не помітили, що ми вже біля брами. Тепер, коли ми вже тут, мені здається, що я відмахав півдороги.

Ми верстали далі путь і питали один одного:

— А що скажуть наші батьки, як увечері не побачать нас удома?

Так ми домовилися між собою не згадувати про батьків доти, доки не прийдемо до Рима. Ми позав'язували фартухи ззаду і майже мовчки добрели до Сієни. Коли ми добралися до Сієни, Тассо сказав, що натрудив собі ноги і йти далі не годен. Він попросив мене дати йому грошей, щоб повернутися. Я на те сказав:

— Тоді мені не вистачить, щоб піти далі. Треба було тобі думати, коли рушав з Флоренції. Але якщо тебе вже не несуть ноги, то ми знайдемо коня на шлях до Рима, і тоді ти не матимеш приводу не йти.

Найняв я коня і, побачивши, що він не відповідає мені, рушив до римської брами. Побачивши, що я не збираюся відступати, він поплентав слідом, не перестаючи при цьому бурчати. Діставшись до брами, я зглянувся на мого безталанного товариша. Почекав, поки він підійшов, підсадив його в сідло і сказав:

— Що б подумали про нас наші приятелі, дізнавшись, що ми були вибралися до Рима і не пішли далі Сієни?

Тоді Тассо, людина добра, визнав, що я мовлю правду. А що був ще й веселої вдачі, то почав навіть сміятися й співати. І так ми, сміючись і співаючи, дісталися до Рима. Тоді мені сповнилось дев'ятнадцять, як і століттю. Коли ми прибули до Рима, я одразу вступив до робітні одного майстра, на ймення Фіренцуола. Хресне ім'я його було Джованні, і походив він з Фіренцуоли в Ломбардії. Він жив виготовленням начиння і великих витворів. Я показав йому модель тієї пряжки, яку я зробив у Флоренції у Салімбене, вона йому страшенно сподобалася, і він сказав своєму помічникові, цей флорентинець жив у нього кілька років і звався Джаннотто Джаннотті:

— Цей Челліні з тих флорентинців, які щось уміють, а ти з тих, які не вміють анічогісінько.

Тут я впізнав цього Джаннотто і звернувся до нього. Перед тим як він поїхав до Рима, ми часто ходили вкупі малювати і приятелювали з ним. Проте майстрові слова так його розгнівали, що він затявся і заявив, що вперше мене бачить і не знає, що я за птиця. Тоді я, обурений його словами, сказав йому:

— О Джаннотто, мій давній товаришу, адже ми разом бували тамто і там-то, і малювали, і їли, і пили, і ночували в твоїй комірчині. Я не потребую, щоб ти ручався за мене цьому порядному мужеві, бо я маю надію, що мої руки і без твоєї помочі доведуть, чого я вартий.

Після моїх слів Фіренцуола, людина дуже палка й смілива, обернувся до Джаннотто і сказав:

— О підлий нікчемнику, і тобі не сором так говорити й ставитися до того, хто був таким щирим приятелем? — А потім з тією самою палкістю звернувся до мене і сказав: — Вступай до моєї робітні і зроби так, як ти сказав: хай твої руки доведуть, хто ти такий.

І він загадав мені зробити чудовий срібний виріб для одного кардинала. Це була скринька, копія з порфирової шкатули, що стоїть перед брамою Ротонди. Окрім того, що я скопіював, я сам її оздобив численними прегарними машкарами. Мій учитель пішов хвалитися й показувати її по цеху: мовляв, яка вдала робота вийшла в його робітні. Скринька була завбільшки десь із півліктя і могла правити за сільничку для панського столу. Це був мій перший заробіток у Римі. Половину цього заробітку я надіслав у підмогу моєму доброму батькові, а другу половину залишив собі на прожиток. Отож я став ходити по місту і вивчати римські старожитності, поки в мене не вийшли всі гроші й мені довелося вернутися на роботу в майстерні.

Мій друг Баттіста дель Тассо в Римі пробув недовго, бо вернувся до Флоренції, як тільки заробив на зворотну дорогу. Я ж узявся за нові роботи. Коли я завершив їх, мені закортіло змінити вчителя. На це підбив мене один міланець, на ймення маестро Паголо Арсаго. Маестро Фіренцуола зчепився з цим Арсаго, кажучи йому при мені образливі слова, а я заступився за нового учителя. Я сказав, що народився вільним і таким самим вільним хочу жити й померти, і що на нього нарікати годі, а на мене й поготів, оскільки він ще винен мені кілька скудо. І що як вільний працівник я хочу йти, куди заманеться, бо добре знаю, що цим відходом не кривджу нікого. Мій новий учитель додав і собі кілька слів: мовляв, він мене не зманював, і тому краще мені вернутися до Фіренцуоли. Я заперечив: оскільки я аж ніяк не завдаю йому шкоди і оскільки початі роботи я завершив, то я хочу належати самому собі; а не іншим, і хто хоче мене, то хай мене у мене і просить. На те Фіренцуола сказав так:

— Я у тебе просити тебе не стану, і геть з-перед очей моїх!

Я нагадав йому про борг. Він підняв мене на сміх. Тоді я заявив, що так само вправно, як я орудую долотом і різцем, чому він свідок, я орудую і шпагою для винагородження своєї праці. Мої слова випадково почув один перехожий старий. Звали його маестро Антоніо да Сан Маріно. Це був найперший і найславетніший римський золотар, і він учив колись цього Фіренцуолу. Почувши мої слова, а я говорив гучно, він одразу підтримав мене й порадив Фіренцуолі заплатити мені. Суперечка тривала довгенько, бо Фіренцуола рубака був куди кращий, ніж золотар. Одначе правда взяла гору, та і я так твердо допоминався свого, що мені заплатили. Згодом я з цим Фіренцуолою помирився, і навіть, на його прохання, хрестив його дитя.

Отож, я працював у маестро Паголо Арсаго, добре заробляв і більшу частину заробітку посилав батькові. Через два роки я вернувся на прохання батька до Флоренції і знову почав працювати у Франческо Салімбене. Я не лише добре заробляв, а й ретельно вчився. Я відновив товаришування з цим Франческо, сином Філіппо, і хоч не раз пускався берега, а все через цю кляту музику, та ніколи не забував кілька годин удень чи вночі віддавати заняттям. У ту пору я зробив срібний пасок, як тоді казали, сердечник. Це був черес завширшки в три пальці, який дарували молодятам, його прикрашали напіврельєфом з округлими фігурками посередині. Сердечник призначався для такого собі Раффаелло Лапач-

чіні. Хоча мені за нього заплатили убого, я зажив цією працею велику шану. А шана варта була більше тієї ціни, що мені дісталася.

В ту пору я працював у Флоренції у багатьох різних осіб. Я познайомився з кількома статечними золотарями, як, наприклад, мій перший учитель Марконе. Правда, багато хто, дарма що мав славу чесної людини, визискував мене й оббирав без сорому. Побачивши це, я порвав з ними й дивився на них як на шахраїв і злодіїв. Один золотар на ймення Джованбаттіста Сольяні охоче відступив частину своєї робітні, що містилася на розі Нового базару, поряд з банком Ланді. Там я зробив чимало гарних речей, і заробляв непогано,— міг добре підсобляти своїм родичам. Це збудило заздрість у моїх лихих учителів, у яких я колись працював. Найбільше мене ненавиділи Сальвадоре і Мікеле Гвасконті. У їхніх золотарських цехах малося три великі крамниці, і вони робили неабиякий гендель. Довідавшись, як вони мене обмовляють, я поскаржився одному честивому мужеві і сказав, що годі з них і тих грабунків, що їх вони допускалися під плащем своєї удаваної доброти. Коли це дійшло до їхніх вух, вони почали нахвалятись, що змусять мене пошкодувати за ці слова. Я ж, бувши не з полохливих, чхав на всі їхні погрози.

Якось, коли я стояв біля крамнички одного з них, він мене озвав і заходився то шпетити мене, то лякати. Я відповів, що якби зі мною були повелися чесно, то я мовив би про них, як мовлять про порядних і поштивих людей. Та оскільки вони повелися навпаки, то хай нарікають на себе, а не на мене. Поки ми так гомоніли, один з них, на ймення Герардо Гвасконті, їхній брат у перших, можливо за змовою з ними, чигав, щоб повз мене пройшли тороки. Це були тороки з цеглою. Коли ці тороки порівнялися зі мною, той Герардо так турнув їх на мене, що я скрикнув з болю. Рвучко обернувшись, я побачив, що він регоче, і так зацідив йому кулаком у скроню, що він брязнув додолу. Потім, обернувшись до його братів у перших, сказав:

— Бачили, як розправляються з такими злодійчуками й страхополохами, як ви!

Вони збиралися кинутися на мене, бо їх було багато. Тоді я, спалахнувши, добув з-за пояса ножа і закричав:

— Якщо хто з вас поткнеться з крамниці, то іший хай біжить по сповідника, бо лікар тут не матиме чого робити.

Мої слова так їх нажахали, що ні один з них не рушив на допомогу братові в перших. Як тільки я пішов, і старі і молоді побігли до Ради Восьми і там заявили, що я зі зброєю в руках напав на них у їхній крамниці, річ у Флоренції нечувана. Панове Рада викликали мене до себе, я явився. І тут вони дали мені доброго гарту і лаяли мене на всі заставки, бо бачили, що я в плащі, а ті в накидках і у відлогах, по-міському. І аби тільки це! Мої супротивники встигли перебалакати з цими панами удома, з кожним особисто, в чотири ока, а я, зовсім недосвідчений, ні з ким із цих панів не балакав, покладаючись на свою велику правоту. Я сказав, що на велику кривду й образу, які мені вчинив Герардо, я розсатанів і відважив йому лише ляпаса, тому мені здається, що я не заслуговую такої лютої прочуханки.

Як тільки Прінціваллe делла Стуфа [22], один з Восьми, почув, що я мовлю про ляпас, він заявив:

— Ти йому не ляща дав, а ударив кулаком.

Коли закалатали в дзвоник і всіх повисилали геть, Прінціваллe взяв мене під захист і сказав колегам:

— Зауважте, панове, простодушність цього вбогого хлопця. Він сам себе винуватить у тому, що дав ляпаса, гадаючи, що це менша про-

вина, ніж удар кулаком. За ляпас на Новому базарі платять штраф двадцять п'ять скудо, а за удар кулаком — менший, а то й зовсім ніякий. Цей хлопець вельми кебетливий і утримує убогу родину своєю мозольною працею. І дай Бог, щоб у нашому місті було більше таких, як він, бо їх у нас обмаль.

Між цими мужами було кілька сповитих відлог [23], які зглянулися на прохання й наклепи моїх ворогів, бо так само, як вони, належали до секти Фра Джіроламо [24]. Вони б з радістю запроторили мене до в'язниці й покарали якнайсуворіше. Добрий Прінцівалле допоміг моїй справі. Мене покарали невеличкою пенею: пожертвувати чотири мірки борошна на користь монастиря Заточниць. Як тільки нас покликали назад, він звелів мені, щоб я не пускав пари з уст під загрозою їхньої неласки і щоб я підкорився тому, до чого мене присудили. І от, зробивши мені добрячу натруску, вони послали нас до секретаря. Я ж увесь час бурмотів собі під носа:

— Це був ляпас, а не кулак.

Рада помирала зо сміху. Секретар від імені суду звелів нам обом дати одне одному поручництво, і лише мене одного присудили до цих чотирьох мірок борошна. Хоча мені здавалося, що мене зарубали, я, проте, послав по мого кузена, на ймення маестро Аннібале, хірурга, батька мессера Лібродоро Лібродорі, бажаючи, щоб він за мене ручився. Але той не захотів прийти. Я до того роззлостився, розсатанів, що став, як гаспид, і ухвалив відчайдушну постанову. Ця пригода доводить, що зорі не лише скеровують нас, а й силують. Згадавши, чим тільки завдячує цей Аннібале нашій родині, я так скипів, що був ладен на все злеє. Бувши на вдачу вельми оприскливий, я почекав, поки вся Рада Восьми піде обідати. Зоставшись на самоті і переконавшись, що мене ніхто з челядників Ради не бачить, я, не тямлячись з гніву, вибіг із палацу. Примчавшись до себе в робітню, я схопив там кинджальчик і кинувся до дому своїх ворогів. Я застав їх саме за обідом. Молодий Герардо, який був причиною сварки, одразу накинувся на мене. Я ударив його кинджалом у груди, аж прохромив навскрізь камзол, комір і сорочку, не зачепивши тіла і не завдавши йому ані найменшої шкоди. З того, як провалювалася рука і як тріщало вбрання, я подумав, що тяжко поранив його, тим паче, що Герардо з ляку гепнув на землю. Я скричав:

— О запроданці, сьогодні той день, коли я вас усіх повбиваю!

Батько, мати й сестри подумали, що прийшов судний день. Вони одразу ж повклякали, заволали пробі й просили про милосердя. Побачивши, що ніхто з них не бороніться, а Герардо лежить на землі, як мертвий, я подумав, що чіпати їх негоже. В люті я збіг сходами вниз. На вулиці уже позбігалися всі родичі, понад дюжину душ. Хто озброївся залізним заступом, хто грубою залізною трубою, інші молотками, кувалдами, ще інші дрюками. Я кинувся на них, як розлючений бугай. Чотирьох чи п'ятьох я звалив на землю, причому сам спіткнувся й упав, не перестаючи вимахувати кинджалом на всі боки. Ті, хто встояв на ногах, молотили мене щосили, махаючи молотками, дрюками й кувалдами. Але, за милосердним заступництвом Господа Бога, сталося так, що ніхто нікого не увередив — ні вони мене, ні я їх. На землі валялася лише моя шапка. Мої вороги вхопили її, топтали її ногами, протикали своєю зброєю. Коли потім рахували втрати, виявилося, що всі цілі-здорові.

Я рушив до церкви Санта Марія Новелла, і там наткнувся на ченця Алессо Строцці. Хоча я його не знав, я попросив цього брата Богом, щоб

він урятував мені життя, оскільки я допустився тяжкого гріха. Добрий брат сказав мені, щоб я нічого не боявся. Хоч би яке зло я вчинив, у цій келійці я в повній безпеці. Десь через годину після цього рейваху зібралася Рада Восьми на надзвичайне засідання. І ухвалила проти мене найстрашніший присуд, який тільки можна собі уявити, і пригрозила найсуворішою карою кожному, хто переховуватиме мене або про мене знатиме, без огляду на місце і на звання того, хто мене притулить у себе.

Мій зажурений і безталанний батько прибіг до Ради, вклякнув навколішки і благав змилуватися над його бідолашним молодим сином. Але один з цих біснуватих, потрясаючи гребенем відлоги, встав і звернувся до батька з прикрими словами:

— Ану геть звідси зараз же! Інакше твій синаш повисне завтра на шибениці!

Неборака батько теж спалахнув і відповів так:

— Чиніть так, як це вгодно Богові, та й квит!

Той біснуватий відповів, що Богові, мабуть, це вгодно. На це батько відказав:

— Я втішаюся тим, що вам напевне цього невідомо.

Відтак батько пішов і прийшов до мене в монастир з молодиком, моїм ровесником П'єро, сином Джованні Ланді. Ми любили один одного, як рідні брати. П'єро приніс під накидкою чудову шпагу й прекрасну кольчугу. Батько розповів мені, як ухвалили Панове Рада. Потім чмокнув мене в чоло і в обоє очей, поблагословив мене і сказав:

— Синку, сила Божа хай допоможе тобі.

Він власноруч надів на мене обладунок, начепив мені шпагу і заявив:

— Синочку мій, з цією зброєю живи або помри!

П'єро Ланді, свідок цього, плакав безперестань і дав мені десять золотих скудо. Я попросив його вискубти тих кілька волосин, що висіялися в мене на бороді. Брат Алессо перебрав мене за ченця і дав мені за проводиря послушника. Я покинув монастир, пройшов через браму Прато і рушив попід мурами до площі Сан Галло. Піднявшись по узбіччю Мантуї, я в першому ж домі знайшов мужа на ім'я Грассуччо, рідного брата мессера Бенедетто да Монте Варкі. Я одразу ж розстригся і знову став чоловіком. Ми посідали на двох коней, яких приготували для нас, і вночі рушили на Сієну. Грассуччо я відіслав назад до Флоренції, щоб він одвідав мого батька і передав йому, що я врятувався від шибениці. Батько неабияк зрадів, і йому кортіло здибати знову того кривдника з Ради Восьми. Зустрівши його, він сказав так:

— Бачте, Антоніо, це Бог відав, що з моїм сином станеться, а не ви!

На що той відповів:

— Хай тільки попадеться нам ще раз.

А батько на те:

— Вік благословлятиму Господа, що він його врятував!

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ
1523—1524

Бенвенуто здобує успіх у Римі.— Мадонна Порція Кіджі помічає його.— Особлива довіра цієї донни.— Суперництво між ним і Луканьйоло да Ієзі.— На свято він грає перед папою Клементієм Сьомим, який дуже ним задоволений і приймає на службу як музику й золотаря.—

Єпископ Саламанка дає йому замовлення через посередництво Франческо Пенні, учня Раффаелло да Урбіно.— Непорозуміння між ним і єпископом.

У Сієні я почекав, поки до Рима вирушить посильний, і прилучився до нього. При переїзді річки Палья ми зустріли гінця, який віз новину про обрання нового папи, Клементія. По прибутті до Рима я знайшов роботу в майстерні маестро Санті. Хоча він уже помер, робітню тримав його син. Сам він не працював, а всі справи в цеху давав робити молодикові на ймення Лука Аньйоло да Ієзі. Лука походив з села і ще малим хлопчаком почав працювати у маестро Санті. На зріст був він маленький, але доладної статури. Цей молодик працював куди краще, ніж будь-хто з тих, кого я досі бачив, неймовірно легко й штудерно. Робив він тільки великі речі, себто пречудові вази, і мідниці, і таке інше. Вступивши до робітні, я взявся виготовити свічники для іспанського єпископа Саламанки. Ці свічники були щедро оздоблені, як і вимагається для тих робіт. Один учень Раффаелло да Урбіно, на ймення Джанфранческо і на прізвисько Фатторе[25], виявився вельми витворним маляром і був приятелем згаданого єпископа. От він і добився для мене його ласки, тож я дістав від цього єпископа багато робіт і вельми добре заробляв. У ту добу я ходив малювати в Капелу Мікеланджело, а іноді і в дім Агостіно Кіджі[26], сієнця, де було багато прегарних творів малярства руки щонайчудовішого Раффаелло да Урбіно. Ці дні ставали для мене святом: у тому домі мешкав мессер Джісмондо Кіджі, брат згаданого мессера Агостіно. Вони вельми пишалися, коли бачили, як молодики уподіб мене приходять учитися до їхньої оселі. Дружина згаданого мессера Джісмондо, надзвичайно люб'язна і гарна пані, бачила мене часто у них удома. І от якось вона підійшла до мене, подивилася мої малюнки й запитала мене, різьбар я чи маляр. Я відповів, що я золотар. Для золотаря, мовила вона, я малюю надто гарно. Тут же вона звеліла своїй покоївці принести лілею з прегарних діамантів, оправлених у золото. Вона показала їх мені й зажадала, щоб я їх оцінив. Я оцінив їх у вісімсот скудо. Тоді вона сказала, що я оцінив дуже вірно. Потім вона мене запитала, чи візьмуся я їх добре оправити; я відповів, що залюбки, і при ній же зробив невеличкий малюнок. Він вийшов у мене ще й тому, що мене тішила розмова з такою любою й прегарною шляхетною дамою. Коли я завершив малюнок, зайшла інша гарна шляхетна римлянка, ця дама була нагорі і, зійшовши вниз, запитала в згаданої мадонни Порції, що вона тут робить. А та з усмішкою відповіла:

— Я милуюся тим, як малює цей молодик, такий любий і гарний.

Я почервонів, засоромившись, але потім трошки посмілішав і сказав:

— Який я не є, я завжди, мадонно, ладен служити вам.

Шляхетна дама, зашарівшись і собі, мовила:

— Ти сам знаєш, що мені хочеться, щоб ти мені служив.

Вона передала мені лілею і сказала, щоб я її взяв із собою. Ба, ще більше, вручила мені двадцять золотих скудо, які мала в гаманці, і сказала:

— Оправ мені її так, як ти намалював, і збережи мені це старе золото, в яке вона оправлена нині.

Римлянка пожартувала:

— Аби я була на місці цього хлопця, я пішла б собі з Богом.

Мадонна Порція заперечила, що хист рідко уживається з вадами

і що якби я це зробив, то зрадив би самого себе — адже в мене зовнішність порядної людини. Вона обернулася, взяла під руку шляхетну римлянку і сказала мені з люб'язною усмішкою:

— До побачення, Бенвенуто!

Я ще посидів трішки над малюнком, який робив, копіюючи постать Юпітера, руки згаданого Раффаелло да Урбіно. Завершивши її, я заходився робити маленьку воскову модельку, показуючи нею, якою мала потім вийти сама робота. Відтак поніс її показати мадонні Порції. Я знову її застав у товаристві шляхетної римлянки. Обидві вони, неабияк задоволені моїми трудами, так мене розхвалили, що я, запишавшись, пообіцяв їм, що сама річ буде удвічі ліпша за модель. Я засів за роботу і за дванадцять днів завершив цю річ у формі лілеї, як я вже казав, оздоблену машкарами, ангелочками, звірючками й добре политу поливою. Отож діаманти, з яких була лілея, іскрилися, як живі.

Поки я працював над цією річчю, цей штудерник Луканьйоло, про котрого я вже згадував, виказував свою нехіть. Не раз він мені товк, що було б куди корисніше й ліпше, якби я підсобляв йому робити великі срібні вази. Я відповідав, що великі срібні вази я зможу робити завжди, коли захочу; і що такі роботи, як оця, що я роблю, трапляється робити не щодня; і що від таких-от робіт не менше слави, ніж од великих срібних ваз, а користі і поготів більше. Цей Луканьйоло засміявся і сказав:

— От побачиш, Бенвенуто, на той час, коли ти завершиш цю роботу, я поспішу закінчити цю вазу, яку я почав, коли й ти свою річ. І тоді сам переконаєшся, щó я дістану за вазу і щó ти дістанеш за коштовність.

Я відповів, що з таким штудерником, як він, позмагаюся охоче, щоб нарешті з'ясувати, хто з нас помилився. Отож ми обидва, з дещо гордовитими усмішками, схилилися над роботою, аби тільки швидше завершити її. Луканьйоло зробив величезну вазу, що потім стояла на столі у папи Клементія: той кидав туди під час обіду кістки від м'яса і шкаралупки від різних плодів,— річ скорше розкішна, ніж необхідна. Ваза мала дві ручки і була оздоблена безліччю машкар, великих і маленьких, і безліччю прегарного листя, така ошатна й красива, аж очі вбирала. Я сказав йому, що це найкраща ваза серед бачених мною. Луканьйоло гадав, що я визнаю свою поразку, і сказав:

— Не гіршою здається мені твоя робота, але ми скоро побачимо їхню різницю між собою.

Він узяв свою вазу і відніс її папі, той залишився вельми задоволений і одразу велів заплатити йому, як належить за такий виріб. Тим часом я відніс свою коштовність до шляхетної мадонни Порції, яка з подивом заявила, що я куди переважив дану їй обіцянку. А потім додала, що я можу зажадати за свої труди все, що мені заманеться. На її думку, я цілком заслуговую того, щоб мені в нагороду подарувати зáмок А що зáмку подарувати не може, то вона, сміючись, сказала, щоб я зажадав того, що вона може зробити. Я відповів, що для мене найбільша нагорода за мою працю — це догодити її милості. І, так само сміючись, я вклонився їй і пішов зі словами, що іншої нагороди, ніж ця, не бажаю. Тоді мадонна Порція обернулася до своєї римської приятельки і сказала так:

— От бачте, таланти, які ми в ньому вгадали, супроводжуються ось чим, а не вадами.

Обидві дивувалися моїй скромності, і мадонна Порція сказала:

— Мій Бенвенуто, чи чув ти коли-небудь, що коли бідняк обдаровує багатія, то диявол сміється?

Я відповів:

— Йому так невесело, що цього разу мені хочеться, щоб він посміявся.

І коли я ішов, вона сказала, що цього разу вона не хоче зробити диявольу таку радість. Коли я вернувся до робітні, Луканьйоло тримав у руці капшук з грішми, отриманими за вазу. Він привітав мене словами:

— Дай-но сюди для порівняння платню за твою річ поряд з платнею за мою вазу.

Я відказав, щоб він зберіг її в капшуку до завтра. Я бачу, що моя робота нітрохи не гірша, ніж його, отож я чекаю, що таку саму покажу йому і платню за неї.

Другого дня мадонна Порція послала до мене в робітню свого домоврядника. Він викликав мене надвір, вручив мені капшук, повний грошей, від імені цієї синьйори і заявив, що хазяйка не хоче, щоб диявол надто вже наді мною сміявся. І додав до того ж,— оте, що вона мені посилає, ще неповна платня, якої заслуговують мої труди, і наговорив ще багато поштивих слів, гідних такої синьйори. Луканьйоло дуже кортіло порівняти свій капшук з моїм. Я вернувся до робітні, де зібралося дюжина робітників і сусідів. Їм було страшенно цікаво, чим же завершиться наша суперечка. Луканьйоло взяв свій капшук, лукаво засміявся, сказавши «Ух! Ух!» три-чотири рази, і з громом висипав гроші на прилавок. На прилавку лежало двадцять п'ять джуліанських скудо[27]. Луканьйоло був певен, що моїх ледве набереться чотири чи п'ять скудо монетою. Я ж, оглушений його репетом, поглядами і реготом оточення, зазирнув ледь у капшук. Помітивши, що там усе золото, я потупив очі і мовчки підняв обіруч мій капшук і безгучно спорожнив його, як млинову наспу. Моїх грошей було удвічі більше, ніж його. Отож усі ці очі, які дещо глузливо втупилися були в мене, одразу обернулися до нього і сказали:

— Луканьйоло, монети Бенвенуто всі золоті. І їх куди більше! Брязкають вони дзвінкіше і блищать ясніше, ніж твої!

Я думав, що від заздрості й сорому Луканьйоло поб'є грець. Хоча з моїх грошей йому належала третина,— бо я був працівник, а такий звичай: дві третини дістаються працівникові, а інша третина маестро,— люта заздрість перемогла в ньому хтивість, хоча треба було сподіватись іншого, цей-бо Луканьйоло народився від мужа з Ієзи. Він проклинав своє ремесло і тих, хто навчав його, і присягався, що віднині вже не робитиме таких великих речей, а візьметься виготовляти лише дріб'язок, раз він так добре оплачується. Я теж обурився і заявив, що всяк птах співає на свій копил, що він мовить, як печерний житель, але що я запевняю, що завиграшки впораюся з виробкою його мотлоху, а що він зроду не впорається з виробкою такої от погані. І, йдучи, з серцем заявив йому, що незабаром він це побачить. Усі, хто був при цьому, вголос ганили його, поставившись до нього як до мугиря, яким він і був, а до мене як до мужа, як я це довів.

Другого дня я пішов подякувати мадонні Порції і сказав їй, що її милість вчинила навпаки тому, що казала; що я хотів, щоб диявол посміявся, а вона змусила його знову зректися Бога. Ми обоє весело посміялися, і вона замовила мені ще кілька гарних і хороших робіт. Тим часом через посередництво одного учня Раффаелло да Урбіно, маляра, я домігся, щоб єпископ Саламанка замовив мені велику вазу на воду, ця так звана «аккверечча» править для буфетів і ставиться на них для прикраси. Згаданий єпископ побажав зробити їх дві, однакової вели-

чини. Одну з них він замовив згаданому Луканьйоло, а другу мав зробити я. Візерунок для опорядження ваз дав нам Джанфранческо, маляр. Я з величезною охотою взявся за цю вазу, а один міланець на ймення Джованп'єро делла Такка одвів мені для роботи куточок робітні.

Я навів у себе лад і підрахував, скільки грошей піде на мої особисті потреби. Решту я відіслав для підпори своєму доброму батькові. Коли батькові виплачували ці гроші у Флоренції, він випадково здибався з одним із цих біснуватих, що був членом Ради Восьми тоді, як я вчинив там бучу, саме тим, хто, коренячи його, обіцяв відправити мене на шибеницю. А що цей біснуватий теж мав синів-лайдаків, мій батько до речі сказав:

— Кожного з нас може спіткати лихо, особливо коли людина оприсклива і правда на її боці, як це сталося з моїм сином. Але ж його нинішнє життя показує, як добре я його виховав. Дай Боже, вам на добро, щоб ваші сини ставилися до вас не гірше і не краще, ніж ставилися мої до мене. Бог створив мене таким, що я зумів їх виховати, але й там, куди моя воля вже не сягала, Господь сам вирятував мого сина, всупереч вашим сподіванням, від ваших хижих пазурів.

Повернувшись додому, батько про цю пригоду мені написав, благаючи мене, ради Творця, щоб я грав і не забував того умільства, якого він так довго мене вчив. Лист був сповнений найласкавішими отчими словами. Я так розчулився, аж в мене спливали по щоках сльози. І мені запраглося, перш ніж він помре, потішати його своєю музикою частіше, адже Господь посилає нам усяку ласку, про яку ми так побожно його просимо.

Тим часом я самозабутньо чапів над вазою для єпископа Саламанки. Підсобляв мені лише один хлопчик, якого я, на превелике прохання друзів, майже силоміць, узяв до себе учнем. Пауліно мав чотирнадцять років і був сином одного римського громадянина, який жив на свої прибутки. Я в житті не бачив вихованішого, чемнішого й красивішого хлопця. За його порядність і поведінку, за його незмірну гожість, за його відданість мені я полюбив його такою любов'ю, на яку лише людське серце здатне. Через його палку любов я часто помічав, як його гарне личко, од природи скромне й задумане, світлішало, як тільки я брав до рук корнет. Він так любо й гарно всміхався, що я нітрохи не дивуюся тим байкам, які греки пишуть про небесних богів. Аби я жив у ті часи, вони, мабуть, ще й не так навісніли б. Пауліно мав сестру на ймення Фаустіна, і, по-моєму, давньоримська Фаустіна не була така гарна, як про це старі книжки розпатякують. Я ходив кілька разів на їхній виноградник, і, наскільки я міг судити, мені здавалося, що батько Пауліно не проти зробити мене своїм зятем. Отож я грав тоді куди більше, ніж раніше. І от такий собі Джаньякомо, чезенський флейтист, який служив у папи і був чудовий музика, запитав мене через Лоренцо, луккського трубача, що нині на службі в нашого герцога, чи не бажаю я допомогти їм на папському феррагосто[28] зіграти сопрано на моєму корнеті того дня кілька мотетів. Мотети обрані для цього якнайкращі. Правда, мені дуже кортіло завершити якнайскоріше почату вже вазу. Та оскільки музика прегарна штука сама по собі і щоб потішити якось батька, я погодився прилучитися до їх товариства. Цілий тиждень до феррагосто ми щодня по дві години репетирували вкупі. Отож у день серпневого свята вирушили до Бельведера, і, поки папа Клементій обідав, грали ці розучені мотети. Потім папа сказав, що він зроду не чув, щоб музика лунала солодше й зграйніше. Він покликав до себе Джаньякомо і запитав його, звідки і яким чином він роздобув такого гарного корнетиста для сопра-

но, й докладно розпитав його, хто я такий. Джаньякомо назвав моє ім'я. І папа здивовано гукнув:

— Як, це син маестро Джованні?

Джаньякомо підтвердив, що це так. Тоді папа заявив, що він радо взяв би мене на службу з-серед інших музик. Джаньякомо відповів:

— Всеблаженний отче, що ви його залучите, ручитися не можу, бо його покликання золотарство, і в ньому він працює дивовижно і заробляє куди більше, ніж заробив би музикою.

Папа сказав так:

— Тим паче я його хочу, раз у нього ще й такий несподіваний хист. Поклади йому таку саму платню, як і решті. І від мого імені скажи йому, щоб він мені служив. А в мене знайдеться досить роботи і для другого його ремесла.—Тут папа, простягши руку, передав йому в хустині сто золотих камеральних скудо[29] і сказав:— Поділи їх так, щоб і йому дісталася частка.

Джаньякомо відійшов од папи і повернувся до нас. Відтак докладно передав усе, що папа сказав йому. Потім розділив гроші між вісьмома товаришами, скільки нас було, дав мені рівну частку і сказав:

— Я записую тебе до нашої капели.

Я відповів:

— Сьогодні почекайте, а завтра я дам відповідь.

Розлучившись з ними, я почав міркувати, чи треба мені приймати цю пропозицію. Адже я можу сам собі нашкодити, коли буду занедбувати своє ремесло. Вночі мені приснився батько і слізно мене благав, аби я, ради любові до Творця і до нього, погодився на цю справу. А я нібито йому відповідав, що ніяким світом не бажаю цього робити. Нараз мені здалося, що він вирішив мене залякати й закричав:

— Якщо ти цього не зробиш, тебе чекає батьківське прокляття, а якщо зробиш, то будь благословен од мене навік.

Прокинувшись, я вжахнувся й побіг записуватися. Потім написав про це моєму старому батькові, і той з надмірної радості мало не помер. Він одразу ж написав мені, що йому приснилося те саме, що й мені.

Оскільки я вволив волю мого батька, то вважав, що в усякій справі мені має таланити на честь і славу. Тим-то я завзято заходився завершувати вазу, яку почав для Саламанки. Той монсеньйор був людина дивовижна, страшенний багатій, проте догодити йому було нелегко. Щодня він посилав когось глянути, як я працюю. І щоразу, коли посланець не заставав мене, Саламанка не тямився з люті. Він погрожував забрати в мене замовлення й передати іншому. А все через ту кляту музику. Проте я вдень і вночі так завзято працював, що скоро вона була готова для того, щоб її показати. Я показав свою працю єпископові. Той так запалився бажанням побачити її завершеною, що я вже шкодував, що показав її йому. За три місяці я нарешті працю закінчив. Оздоблену такими гарними звірючками, листочками й машкарами, які тільки можна уявити. Я одразу послав її з моїм учнем Пауліно показати цьому штудерникові Луканьйоло. Пауліно, з його звичною гожістю і звабою, сказав тому так:

— Мессер Луканьйоло, Бенвенуто мовить, що посилає вам показати свою обіцянку і ваш мотлох, сподіваючись побачити од вас свою погань.

Луканьйоло узяв до рук вазу і довго розглядав. Потім сказав Пауліно:

— Хлопчику гарнесенький, скажи своєму хазяїнові, що він великий штудерник і що я його прохаю вважати мене своїм другом. А все інше забути.

Любий і гожий посланець передав мені ці слова дуже радо. Вазу понесли до єпископа, і той дав її оцінити знавцям. Між ними був і Луканьйоло, і він поцінував її вельми почесно для мене і вихваляв її куди більше, ніж я сподівався. Узявши вазу, Саламанка і сказав чисто зіспанська:

— Богом святим присягаюсь, що я зволікатиму з платнею так само, як він зволікав з роботою.

Почувши це, я кусав собі лікті, кленучи всю Іспанію і всіх, кому вона люба. Ваза, крім інших оздоб, мала ручку з цільного шматка якнайтоншої роботи. Ця ручка з допомогою пружини трималася просто над отвором вази. От якось монсеньйор хвалився моєю вазою, показуючи її іспанським грандам. Один з цих грандів, коли монсеньйор вийшов, необачно сіпнув за гарну ручку, і ніжна пружина, не витримавши мужичої сили, зламалася в руках. Грандові здалося, що він зробив неабияку шкоду, і він попросив шафаря, що відповідав за неї, негайно дати її направити тому майстрові, що її зробив. Він обіцяв заплатити будь-які гроші, аби лишень направити якнайхутчій. Отож ваза знову опинилася в моїх руках! Я обіцяв направити її якнайшвидше, і так і зробив. Вазу принесено мені перед вечерею, а о двадцять другій годині явився той, хто мені її приніс, геть спітнілий, бо цілу дорогу біг; монсеньйор знову зажадав вазу, щоб показати її іншим грандам. Шафар не давав мені рота розкрити і все гукав:

— Мерщій, мерщій, неси вазу.

Я ж, збираючись не квапитися і не віддавати її, сказав, що справа неспішна. Челядник так розсатанів, що одною рукою сягнув уже по шпагу, а другою силкувався відштовхнути мене й силоміць вдертися до робітні. Я теж дістав зброю і гукнув:

— Нічого я тобі не дам! Іди до твого хазяїна, монсеньйора, і передай, що я бажаю гроші за свої труди, перш ніж ваза покине цю майстерню.

Той, побачивши, що нахрапом нічого не доб'єшся, став мене благати, знімати вгору руки, як перед розп'яттям, обіцяючи домогтися, щоб мені заплатили, як тільки я віддам вазу. Його слова не похитнули мене в моєму намірі, і я знай правив йому своє. Нарешті, втративши надію мене умовити, він присягнувся, що приведе сюди ватагу іспанців, і вони посічуть мене на капусту. Коли він побіг назад, я, вірячи їхньому смертовбивству, поклав собі боронитися й почав рихтувати свою чудову пищаль, з якою ходив на полювання, кажучи собі так: «Цим лотрам мало мого майна заодно з трудами, їм віддавай ще й життя». Поки я так розмовляв сам з собою, з'явився гурт іспанців, а з ними домоврядник. Той пихато гукнув їм, щоб вони входили й забирали вазу, а мене віддубасили киями. Тоді я їм показав жерло пищалі з запаленим гнотом і гучним голосом гукнув:

— Бусурмани, бузувіри, хіба отак плюндрують будинки й майстерні в Римі? Скільки з вас, злодюжищ, підступить до моїх дверей, стільки я з цієї пищалі й покладу на місці.

А потім навів цівку на їхнього ватага, поклав пальця на курок і гукнув:

— А ти, харцизяко, що їх нацьковуєш, я хочу, щоб ти здохнув перший.

Тут він підострожив коня, на якому сидів, і рвонув з копита геть. На гамір повисипали надвір усі сусіди. Ба, навіть більше. Саме тоді мимо проходило кілька римських шляхтичів, вони гукнули:

— Побий цю наволоч, а ми тобі підсобимо.

Ці слова мали таку силу, що банда пороснула врозтіч. Отож їм довелося розповісти про цю приключку монсеньйорові, і Саламанка лаяв на всі заставки своїх челядників і підлеглих за таке неподобство. Якщо вони вже почали, то чому не довели до кінця. Тут нагодився той маляр, який спричинився до цього всього. Монсеньйор звелів йому сходити до мене й передати від його імені, що як я зараз же не принесу йому вази, то від мене найбільшим шматком зостануться вуха; а як я її принесу, то мені негайно заплатять. Погроза монсеньйора мене не злякала, і я велів йому передати, що одразу ж піду й розповім про все папі. Тим часом у нього минувся гнів, а в мене страх. І ось коли кілька римських шляхтичів дали мені слово, що монсеньйор мене не скривдить і за вазу заплатить, я натягнув на себе кольчугу, прип'яв до пояса кинджал і явився до єпископа. Той зібрав круг себе всю челядь. Мене супроводжував Пауліно з срібною вазою в руках. Я відчував себе так, ніби пробирався крізь Зодіак: один служник був за лева, другий за скорпіона, третій за рака. Нарешті ми зупинилися перед попом, який защебетав найрозіспанистими попівськими словесами, які тільки можна уявити. Але я не зводив голови, щоб глянути на нього, і не пускав пари з уст. Моя мовчанка роззлостила його ще дужче. Він звелів мені сісти й власноруч написати, що я цілком вдоволений і одержав сповна. Тоді я звів голову і сказав йому, що я зроблю це з дорогою душею, якщо спершу дістану свої гроші. Єпископ знову вкинувся в пасію, погрози і нахвалки сипалися без кінця. Нарешті я спершу одержав гроші, потім розписався і, веселий і раденький, подався додому.

Незабаром про це довідався папа Клементій, який уже цю вазу бачив, але не знав, що це моя робота. Він дуже цьому зрадів і вихваляв мене до небес і прилюдно казав про свою любов до мене. Монсеньйор Саламанка шкодував, що так залякував мене. І щоб помиритися, послав до мене того ж таки маляра сказати, що хоче замовити мені багато великих робіт. Я відповів, що залюбки їх виконаю, проте хочу за них оплату раніше, ніж їх почну. Ці слова теж дійшли до вух папи Клементія й неабияк розсмішили його. Це було в присутності кардинала Чібо[30]. Папа розповів йому всю сварку, що в мене вийшла з цим єпископом. Потім він звернувся до одного зі свого почту і звелів йому давати постійну роботу мені для палацу. Кардинал Чібо послав по мене і після багатьох похвал замовив мені велику вазу, ще більшу за Саламанкову. Так само й кардинал Корнаро[31] і багато інших кардиналів, надто Рідольфі й Сальвіаті; від усіх у мене були замовлення, отож я заробляв непогано. Мадонна Порція порадила мені відкрити робітню, яка належала б лише мені. Я так і зробив і не переставав працювати на цю достойну шляхетну даму, яка мені давала великий заробіток. Власне, завдяки їй я показав світові, чого я вартий. Я зав'язав велику дружбу з римським гонфалоньєром Габбрієлло Чезеріно. Для цього магната я виконав чимало робіт. Серед них варто згадати велику золоту медаль, яку носять на капелюсі. На медалі вирізьблено Леду зі своїм лебедем. Залишившись моєю працею вельми задоволений, він сказав, що накаже її оцінити, щоб я міг одержати справедливу ціну. Медаль зроблено з такою майстерністю, що цехові поцінувачі поцінували її куди вище, ніж він уявляв. Отож медаль залишалася в мене на руках, і я нічогісінько не дістав за свої труди. З цією медаллю приключився такий самий випадок, як і з вазою Саламанки. Але щоб заощадити місце для справ куди важливіших, я буду короткий.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ
1524

Бенвенуто приймає виклик на дуель від солдата Рієнцо да Чері.— Він різьбить кардинальські печаті під орудою Лаутіціо.— В Римі прокидається моровиця; Бенвенуто ходить дивиться руїни і копіює старожитності.— Історія славетного хірурга Якомо да Карпі.— Доля деяких ваз, зроблених Бенвенуто.— Після закінчення чуми народжується співдружність малярів, різьбарів і золотарів.— Весела вечеря художників, на якій Бенвенуто вчинив дотепний жарт.

Хоч я дещо й відбігаю од свого ремесла, але я змушений, описуючи своє життя, деякі справи розповісти якщо не докладно, то принаймні коротко згадати їх. Якось уранці, в день нашого святого Іоанна, я обідав з багатьма своїми родаками різних ремесел, малярами, різьбарами, золотарями. Серед інших визначних мужів на обіді був такий собі Россо[32], маляр, і Джанфранческо, учень Раффаелло да Урбіно, а також інші. Сюди запросив їх я, і всі сміялися й жартували, як буває, коли зберуться вкупі багато людей, щоб радіти такому чудовому святу. Випадково мимо проходив один молодий вітрогон, забіяка, солдат пана Рієнцо да Чері[33]. Почувши наш веселий гамір, він почав шкилювати з флорентинців. Я, як гоститель цих кебетливих і гречних людей, відчув себе ображеним: тихенько й непомітно для всіх я наздогнав цього молодика. Той був саме зі своєю кралею і, щоб розсмішити її, повторював свої дурні дотепи. Підступивши до нього, я запитав, чи це не він той нахаба, який паплюжить флорентинців. Він одразу ж відповів:

— Я той самий.

Тоді я замахнувся, вдарив його навідліг і сказав:

— А я ось цей.

Ми одразу ж похапалися за зброю. Але не встигли ми зійтися, як багато хто втрутився, підтримуючи мене. Адже вони чули і бачили, що правда на моєму боці. Другого дня мені принесли виклик, щоб битися на дуелі. Я прийняв його дуже весело, кажучи, що з цією справою можна впоратися куди швидше, ніж зі справами, зв'язаними з моїм ремеслом. Я одразу пішов перемовитися з одним старим, на ймення Бевілаква, той був колись першою шпагою в Італії, бо провів не менш двадцяти герців і щоразу виходив з честю. Цей статечний муж був моїм великим приятелем і познайомився зі мною завдяки моєму умільству і часто допомагав мені в різних страшних сварках. Бевілаква весело сказав мені:

— Мій Бенвенуто, якби тобі довелося мати справу з самим Марсом, я певен, що ти вийшов би з честю. Я знаю вже тебе багато років і не пам'ятаю, щоб ти затіяв неслушну сварку.

Отож він узявся за мою справу, і ми зійшлися на місці зі зброєю в руках. Без кровопролиття я вийшов на дуелі з великою честю, оскільки мій суперник попросив вибачення. Хоча розповіді про інші подібні герці чути завжди цікаво, я хочу більше присвятити оповіді про моє умільство, яке саме й спонукало мене писати цю книжку. А про нього й так доведеться мовити чимало. Хоч і охоплений шляхетною заздрістю, бажаючи створити що-небудь, що б зрівнялося з працею згаданого штудерника Луканьйоло і навіть перевищило її, я не занедбував чудової ювелірської штуки. І те і те приносило мені значні зиски і ще більшу славу. І там і там я постійно творив речі, несхожі на чужі.

У ту добу жив у Римі такий собі вигадливий перуджієць на ймення Лаутіціо[34], який присвятив себе лише одному ремеслу і був у ньому найкращий у світі. В Римі кожен кардинал має свою печать, де вибито його титул. Печатки ці робляться завбільшки з долоню дванадцятилітнього хлопчака, і, як я вже сказав, на ній вирізьблюється титул кардинала, розцяцькований різними фігурками. За таку печатку, доброї роботи, платиться сто й понад сто скудо. Так само і до цього штудерника я відчував шляхетну заздрість, хоча це умільство дуже різниться від умільства, пов'язаного з золотарством. Виробляти ці печатки Лаутіціо був незрівнянний мастак, але нічого іншого робити він не умів. Я заходився вивчати і цю штуку, хоча й вважав її надзвичайно важкою. Я працював невтомно, намагаючись удосконалюватися і вчитися. А ще в Римі жив другий незрівнянний штудерник, міланець на ймення Карадоссо[35]. Цей муж виробляв лише карбовані медальки з пластин і багато чого іншого: він зробив кілька «паче»[36], виконаних напіврельєфом, і кілька Христів у п'ядь, зроблених з найтонших золотих пластин. Всі були такі досконалі, що я вважав його за найбільшого майстра, якого дала італійська земля. Нікому я так не заздрив, як йому. В Римі жили й інші майстри, які виробляли медалі, різьблені в сталі: вони єдині взірці й керівництво для тих, хто хоче вміти добре робити монети. Всі ці розмаїті роботи я з великим завзяттям заходився вивчати. Наприклад, чудову фініфтеву справу, яку ніхто так добре не виконував, як мій краянин Амеріго[37]. Шкода, що самого його я не знав, але добре вивчав його прегарні вироби. Ніде на світі і в жодної людини я не бачив, щоб хтось бодай віддалено наблизився до такої божественної досконалості. І за це преважке заняття — після закінчення великої праці треба працювати з вогнем, який часто все псує й нівечить — я взявся з усією своєю снагою. І хоча мені приходилося важко, за працею я відчував таку насолоду, що всі труднощі здавалися мені відпочинком. Мені допомагав особливий дар, даний мені од природи, а саме добра й доладна статура, і я міг робити геть усе, що мені заманеться. Всі ці згадані ремесла вельми різняться між собою; отож як хто виконує добре одне з них і хоче взятися за інші, то майже ні в кого це не виходить. Я ж з усієї моєї снаги намагався однаково працювати в усіх цих ремеслах. Потім я розповім, як я домігся свого.

У ту пору — а був я тоді двадцятитрьохрічним молодиком — у Римі прокинулася чумна моровиця, щодня від неї умирали тисячі людей. Мене це дещо налякало, тоді я саме віддавався одному захопленню, до чого лежала моя душа, але яке мало, як побачите, іншу причину. На свята я охоче ходив дивитися старі пам'ятки, копіюючи їх то в воску, то малюнком. Усі ці старі пам'ятки лежали в руїнах, і в цих руїнах водилося безліч голубів. От мені й закортіло пустити в хід пищаль. Щоб уникнути спілкування і не заразитися чумою, я вішав Паголіно на плече пищаль, і ми з ним удвох рушали до старих руїн. Часто ставалося, що я повертався з багатою здобиччю тлустих голубів. Пищаль свою я набивав не інакше як єдиною кулею, отож як і настрілював чимало трофеїв, то тільки завдяки окоміру. Я мав гладеньку пищаль власної роботи; і всередині і зокола жодного такого дзеркала не знайти. Власноручно я також виготовляв і щонайтонший порох, і секрети тут повиявляв такі, що ніхто інший досі не знаходив. Щоб не розводитися довго, я скажу тільки одне, чому здивується всякий, хто знається на зброї. Куля у мене при вазі пороху в одну п'яту ваги кулі на двісті кроків попадала в білу цяту. І хоча втіха, яку я діставав від цієї пищалі, відвертала мене від мого умільства і моїх занять, ніде правди діти, зате і давала мені

щось більше, ніж те, що вона в мене віднімала. Хоч би коли я вирушав на полювання, я завжди відчував, що здоров'я моє міцнішає завдяки свіжому повітрю. На вдачу я журливий, але як тільки я виходив полювати, у мене зразу ж веселішало на душі і мені працювалося краще й щасливіше, ніж коли я нерухомо чапів над своїми заняттями і вправами. Отож кінець кінцем мені від цієї пищалі було більше зиску, ніж втрат. Завдяки знов же таки цій забавці я зійшовся з деякими шукачами. Ці шукачі наглядали за ломбардськими селянами, які приходили до Рима обкопувати виноградники. Копаючи, вони завжди знаходили старовинні медалі, агати, праземи, сердоліки, камеї. Знаходили також і коштовності, як-от смарагди, сапфіри, діаманти і рубіни. Ці самі шукачі діставали від селян ці знахідки за гріш. Я ж, здибавши шукачів, часто давав куди більше золотих скудо, ніж вони заплатили срібних джуліо. Ці знахідки допомогли мені подружитися з римськими кардиналами, до того ж я ще й непогано наживався, бо кардинали давали мені десятиразову ціну. Згадаю тільки найкращі й найрідкісніші речі. До рук мені потрапила між іншим дельфіняча голова завбільшки з виборчий біб[38]. Голова була зроблена напрочуд гарно, але ціна каменя набагато перевищувала художню роботу. Смарагд був такої чудової барви, що той, хто в мене його одкупив за кілька десятків скудо, дав його оправити в перстень, як звичайний камінь, і продав його за кілька сотень. Або ще один камінь: це була голова з найчудовішого топаза, який будь-коли бачили на світі. Тут робота дорівнювалася ціні каменя. Топаз був завбільшки з волоський горіх, і голівка була так прегарно зроблена, як тільки можна уявити. Зображення Мінерви. І ще один камінь. Камея. На ній був вирізьблений Геркулес, що в'яже тризівого Цербера. Камея була прегарна й тонко зроблена. Навіть наш великий Мікеланджело мусив визнати, що нічого краснішого він зроду не бачив. Серед багатьох бронзових медалей мені попалася одна з головою Юпітера. Медаль була набагато більша, ніж я коли-небудь бачив. І такої гарної роботи, як жодна інша. Зворотний бік був прекрасний і прикрашений кількома фігурками, подібними до фігурок на лиці. Я міг би про це розводитися безконечно, але не хочу затримуватися, щоб не знудити читача.

Як я вже казав, у Римі почалася чума. Хоча доведеться трохи вернутися назад, я все ж не відбіжу від свого предмета. До Рима приїхав великий хірург, на ймення маестро Якомо да Карпі[39]. Цей кебетливий муж серед інших хвороб лікував безнадійні випадки французької немічі. У Римі ця недуга вподобала духівництво, надто багатше, от цей здібний муж зцілював дивовижно ці самі хвороби з допомогою кадінь, але вимагав укласти угоду, перш ніж братися лікувати. А угоди ці були в сотнях, а не в десятках. Цей витворний муж неабияк розумівся на малюнку. Проходячи якось випадково повз мою робітню, він побачив ненароком якісь малюнки, які у мене там лежали. Між ними було кілька химерних вазочок, які я намалював ради втіхи. Вази були вельми різні й несхожі на все те, що досі люди бачили. Маестро Якомо захотілося, щоб я зробив йому такі з срібла. Я зробив їх залюбки, бо вони збіглися з моїми вподобаннями. Хоча мені цей здібний муж заплатив чимало, мені стократ дорожча була слава, яку вони мені принесли. Адже найбільші майстри золотарського цеху заявили, що ніколи ще не бачили нічого ошатнішого й краще виконаного. Як тільки я йому їх передав, цей муж показав їх папі. А наступного дня поїхав собі з Богом. Він був вельми одукований: дивовижно мовив про медицину. Папа хотів, щоб він у нього залишився на службі. А той муж сказав, що не бажає бути на службі ні в кого на світі. І що як він комусь потрібний, той

може їхати за ним слідком. То був хитрий лис, і він розумно зробив, що поїхав з Рима. Через кілька місяців усі ті, кого він лікував, відчули себе ще гірше, ніж раніше. Аби він попався до їхніх рук, вони б його розтерзали на місці. Він показував мої вазочки багатьом римським шляхтичам, серед інших найяснішому герцогові феррарському [40]. І хвалився, що він їх дістав від якогось римського вельможі, пообіцявши тому за це вилікувати від французької хвороби. Вельможа йому відповів, що вони старожитні, і хай той попросить у нього якусь іншу річ, він охоче її віддасть, тільки б лишити в себе ці вази. Тоді той удав, ніби не бажає його лікувати, і тому дістав ці вази. Мені це розповів мессер Альберто Бендедіо в Феррарі й урочисто показав мені їхні глиняні зліпки. Я розсміявся, але нічого не сказав. Тоді мессер Альберто Бендедіо, страшенний гордій, сказав мені спересердя:

— Ага, ти смієшся? А я тобі скажу, що за тисячу літ по цей день не народився чоловік, який зумів би їх бодай лише скопіювати.

І я, щоб не розвіяти їхньої слави, знай мовчав і захоплено милувався ними. Про цю роботу мені говорили в Римі багато шляхтичів, вважаючи її чудовою й старожитною. Деякі з них — мої друзі. От я, запишавшись, і признався, що зробив їх сам. Вони не хотіли вірити мені, і я, щоб довести, що кажу правду, мусив зробити нові малюнки; старих малюнків не було, бо хитрий маестро Якомо повіз їх із собою. Так я маленьким начинням здобув багато слави.

Мор тривав кілька місяців, багато моїх приятелів померло. Але до мене зараза не пристала, я зостався здоровий і цілий. Якось увечері мій товариш привів додому на вечерю болонську хвойду на ймення Фаустіна. Фаустіна була зріла й гарна жінка, їй було добрих тридцять, і привела з собою служебницю тринадцяти-чотирнадцяти літ. Фаустіна належала моєму товаришеві, і я б за все золото світу не зайняв би її. Хоча вона й казала, що вельми в мене закохана, я незмінно дотримував приятельську вірність. Але коли вони пішли спати, я умкнув цю служебку, яка була незайманиця, отож-бо горе їй, якби її пані про це довідалася. Так я раював усю ніч з куди більшою втіхою, ніж зробив би це з пані Фаустіною. Коли прийшла пора обідати і я, зморений, ніби відмахав багато миль, захотів поїсти, голова в мене запаморочилася, на лівій руці з'явився висип, а лівий зап'ясток з тильного боку нарвало. В домі зчинився переполох, і друг мій, і обидві жінки, старша й молода, повтікали. Я зостався сам з неборакою учнем, який не схотів мене покинути. Я відчував, як серце у мене завмирає, і думав, що мені капець. У цей час вулицею йшов батько цього мого учня, лікар кардинала Якоаччі, що жив у нього на жалуванні. Мій помічник гукнув свого батька:

— Батьку, зайдіть подивитися Бенвенуто... Він лежить хворий у постелі...

Не задумуючись над тим, яка це може бути недуга, лікар одразу зайшов до мене. Помацав живчик, побачив і з'ясував те, чого з'ясувати не бажав. Він обернувся до сина і сказав:

— О сину, зраднику, ти мене зруйнував. Як я тепер можу явитися до кардинала?

Син відповів:

— Батьку, мій учитель вартий куди більше, ніж усі римські кардинали.

Тоді лікар обернувся до мене і сказав:

— Раз я вже тут, то лікуватиму тебе. Але попереджаю тебе про одне: якщо ти злягався, ти не жилець.

Я відповів скрушно:

— Злягався цієї ночі.

Лікар запитав:

— З ким саме і скільки?

Я відповів ще скрушніше:

— Цілу ніч з молодесеньким дівчатком.

Тоді, побачивши, що він зморозив дурницю, він мовив так:

— Оскільки вони такі свіжі, що ще не смердять, і оскільки допомога не спізнилася, то ти так уже не лякайся. Я сподіваюся поставити тебе на ноги.

Коли він подав мені допомогу й пішов, з'явився мій найщиріший приятель Джованні Рігольї. Побиваючись над моєю хворобою і тим, що мене покинули самого, він сказав:

— Заспокойся, Бенвенуто. Я від тебе не відійду, поки не побачу, що ти оклигав.

Я сказав йому, щоб він до мене не підходив, бо мені й так каюк. Я тільки попрохав його, щоб він погодився взяти золоті дукати, гроші лежали в скриньці поряд з моїм ліжком. Хай він, раз уже Господь прибрав мене до себе, пошле їх моєму бідолашному батькові, написавши йому ласкаво, що я так роблю згідно зі звичаєм, заведеним у це лихоліття. Приятель мене запевнив, що він ні в якому разі не хоче зі мною розлучитися, і хай би що там сталося, він добре знає, що треба робити для друга. І так ми жили з Божою поміччю далі. Чудодійні ліки робили своє діло, і незабаром я цілком оклигав од цієї страшної недуги. З ще не загоєною виразкою, всередині корпія, а зокола пластир, я вирушив верхи на своєму дикому коникові. Шерсть у нього була завдовжки в чотири з гаком пальці. Зростом він був як велике ведмежа, і справді здавався ведмедем. На ньому я подався до маляра Россо, який жив за Римом поблизу Чівітавекк'ї, в одному містечкові графа делль'Ангвіллара, званому Черветера. Коли я нарешті знайшов цього Россо, він страшенно мені зрадів. Я сказав йому:

— Я приїхав робити з вами те саме, що ви робили зі мною кілька місяців тому.

Россо зареготав, обняв мене й поцілував. Потім попросив мене не пробалакатися перед графом про свою неміч. Я прожив там близько місяця весело й щасливо, з добірними винами і добрим столом, користуючись гостинністю графа. І щодня сам один їздив на морський берег. Я злазив там з коня і збирав усякі камінці, мушлі й черепашки, рідкісні й прекрасні. Останній день — бо я туди більше не їздив — на мене напав гурт людей, які, перебрані, зійшли з маврітанської фусти. І коли вони вже гадали, що загнали мене в урочище, звідки нема рятунку, я раптом скочив на свого коника, наважившись на небезпечний крок. Зоставалися лише дві можливості: загинути від піратської кулі або втопитися в морі. Надії на порятунок не було. І от, Божою волею, мій коник стрибнув так, що виніс мене, і я , врятувавшись, подякував Всевишньому. Я розповів про пригоду графові. Той зчинив тривогу. Проте фусти вже вийшли в море. Другого дня, здоровий і веселий, я повернувся в Рим.

Мор уже майже скінчився. Ті, хто залишився живий, веселилися й раділи життю. Так виникла співдружність малярів, різьбарів, золотарів, найкращих майстрів, якими міг похвалитися Рим. Фундатором цієї співдружності був різьбар, на ймення Мікеланьйоло [41]. Той Мікеланьйоло походив з Сієни і був великий умілець, такий, що міг проявляти себе в усіх інших ремеслах, але насамперед він був найбільший весе-

лун і найщиріший товариш, якого коли-небудь знали на світі. З усієї співдружності він був найстарший, але тілесною міццю наймолодший. Сходилися ми часто, не менше двох разів на тиждень. Мушу додати, що в нашій співдружності були Джуліо Романо[42], маляр, і Джан Франческо, славні учні великого Раффаелло да Урбіно. Ми вже збиралися багато й багато разів, і от наш добрий ватажок надумав, що наступної неділі всі ми прийдемо до нього вечеряти і що кожен з нас приведе свою галку, як охрестив Мікеланьйоло наших краль. А хто не приведе, то мусить пригостити вечерею все товариство. Тим з нас, хто не водився з потіпахами, довелося з немалими витратами й клопотами собі їх роздобувати, щоб не осоромитися за цією мистецькою вечерею. Я сподівався запросити одну прегарну дівку на ймення Пантасілея, яка була закохана в мене, але мусив поступитися нею моєму щирому приятелеві на ймення Бак'якка[43], який утьопався в неї по вуха. З цього виникла любовна образа; побачивши, що я на перше ж слово поступився нею Бак'яцці, ця краля подумала, що я зневажаю її велику любов до мене, і тому наробила шелесту, бо захотіла помститися мені за завдану їй образу. Згодом я розкажу про цю справу. Година, коли треба було з'явитися в мистецьку співдружність кожному зі своєю галкою, наближалася. А я галки все не мав, і мені здавалося кумедним не впоратися з такою дрібницею. І що мене найбільше бентежило, це те, що мені не хотілося привести в таке блискуче товариство якусь обскубану гаву. От я й вигадав жарт, щоб додати до веселощів ще більше сміху. Для цього я покликав хлопчика шістнадцяти літ, мого близького сусіда. Це був син мідника, іспанця, юнак вельми запопадливий і в латині підкутий. Звали його Дієго. Він був гожий з себе, з дивовижною церою. Риси його обличчя були ще гарніші, ніж у античного Антіноя, і він не раз позував мені. Його зображення тільки додавали мені слави. Людей він цурався, і ніхто його не знав. Одягався він убого й досить недбало. Він кохався лише в своїх учених книжках. Я покликав його до себе і попросив його перебратися в жіночу сукню, яку я вже наготував. Він погодився й швидко одягнувся, а я з допомогою чудових уборів ще більше вичепурив його гарне личко: надів йому на вуха два кульчики, з двома буйними й гарними перлинами. Кульчики були надламані, вони тільки стискали вухо, а здавалося, що його проколено. Потім надів йому на шию прегарне золоте намисто й коштовності. Тонкі його руки я обнизав перснями. Потім лагідно взяв його за вухо і підвів до великого свічада. Хлопчак глянув на себе й весело гукнув:

— О, невже це Дієго?

Я відповів:

— Авжеж, це Дієго, в якого я досі не просив ніякої послуги. Але сьогодні я прошу Дієго зробити мені невинну втіху. А втіха ця ось у тому. Я хочу, щоб він у цих шатах повечеряв у тій мистецькій співдружності, про яку я не раз йому казав.

Скромний, чеснотливий і розумний хлопчак одразу перестав сміятися, потупився в землю й довго мовчав. Потім звів лице і сказав:

— З Бенвенуто я піду. Гайда!

Я накинув йому на голову велике покривало, яке в Римі називають літньою наміткою, і ми пішли на місце зустрічі. Всі вже там зібралися, і всі вийшли мені назустріч. Мікеланьйоло був між Юліо і Джанфранческо. Коли я скинув покривало з голови мого гожого створіння, Мікеланьйоло — а він був неймовірний дотепник і веселун — схопив за карк Юліо і Джанфранческо й силоміць їх пригнув, щоб вони поклонилися. А сам укляк, звів угору руки і, кличучи в свідки весь народ, заволав:

— Дивіться, дивіться, які бувають райські ангели! І хоч вони звуться ангелами, але дивіться, серед них є й ангелиці.— І, репетуючи, казав:

О ангелице, взір краси,
Благослови мене, спаси.

У відповідь моє прегарне створіння з усмішкою звело правицю і дало йому папське благословення, сказавши кілька ласкавих слів. Мікеланьйоло встав і заявив, що першосвященикові цілують ноги, а янголам щоки. Після поцілунку хлопець так і спаленів, і рум'янець тільки додав йому краси. Забавка тривала, і в кімнаті лунали сонети, що їх кожен з нас склав і послав Мікеланьйоло. Юнак заходився їх читати й прочитав геть усі. Від цього він став ще кращий на вроду. Дієго зібрав багато похвал і визнання, про що я не хочу розводитися, бо це не моя мета. Згадаю тільки одну фразу, яку сказав славетний маляр Юліо. Він значуще обвів поглядом усіх, хто там зібрався, проте дивлячись більше на жінок, ніж на інших, потім обернувся до Мікеланьйоло і проголосив:

— Любий мій Мікеланьйоло, ваше прізвисько «галки» сьогодні їм пасує, хоча вони й гірші за галок поряд з однією з найчудовіших пав.

Коли подали страви і ми захотіли сісти до столу, Юліо попросив дозволу разсадовити гостей. Діставши дозвіл, він узяв жінок за руку і всіх їх розмістив з внутрішнього боку, а мою посередині. Потім усіх чоловіків посадив зокола, і мене посередині — мовляв, я цілком заслуговую на таку велику честь. За жінками на штиб шпалер було плетиво з розквітлих жасминів, що творили для цих жінок, надто для моєї, напрочуд мальовниче тло. Так ми залюбки взялися за цю багату й прещедру вечерю. Після вечері залунала чудова голосова музика разом з інструментами. Співали і грали по нотах, от моє красне створіння й попросило, щоб їй дали заспівати свою партію. А музику Дієго виконував куди краще, ніж інші, і це викликало такий подив, що Юліо і Мікеланьйоло покинули жарти й перейшли на поважні речі, сповнені подиву й захоплення. Після музики такий собі Авреліо Асколано, чудовий імпровізатор, заходився спишна й красномовно вихваляти жінок. Поки він заливався, ті дві кралі, між якими сиділа моя пава, цокотіли й далі між собою. Одна розповідала, як вона зледащіла, а друга розпитувала моє створіння, як загуляла та, і хто її дружки, і відколи вона живе у Римі тощо. Щоправда, аби я тільки й робив, що описував такі пікантності, я б розповів чимало пригод, які тут сталися з вини цієї Пантасілеї, закоханої в мене. Та оскільки це не в моєму намірі, я торкаюся їх коротко. І ось, коли базікання цих дуреп увірилося моєму створінню, охрещеному Помоною, то ця Помона, щоб спекатися цього патякання, почала крутитися навсебіч. Ота краля, яку привів з собою Юліо, запитала її, чи не нездужається їй. Вона відповіла, що саме так, і що їй здається, ніби вона з місяць як вагітна, і що вона чує заваду в лоні. Кралі, які сиділи біля Помони, почали їй співчувати й обмацувати її тіло. Так вони виявили, що це мужчина. Вони швидко відсмикнули руки й засипали хорошунчика лайкою. Зчинився крик, регіт, переполох. Дотепник Мікеланьйоло встав з-за столу і попросив у всіх дозволу покарати мене на свій штиб. Діставши «добро», він зі сміхом підняв мене на руках і скричав:

— Хай живе Челліні! Хай живе Челліні!

І додав, що це саме і є покара, яку я заслуговую за мій дотепний жарт. Так завершилася ця превесела вечеря і цей день. І кожен із нас повернувся до себе додому.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ
1524

Бенвенуто наслідує турецькі, викладені золотом, кинджальчики.— Пояснення, що таке гротески, які використовуються як прикраси.— Захоплення виготовленням медалей і перснів.— Добро, зроблене Луїджі Пульчі, оплачується невдячністю.— Любов Пульчі до Пантасілеї.— Бенвенуто розправляється з закоханою парою і їхнім озброєним загоном.— Він ранить папського камерарія Бенвеньято, а потім мириться з ним.— Трагічна смерть Пульчі.

Аби я хотів описати докладно, які роботи й скільки їх зробив я для різних замовників, то цей розділ розтягся б надовго. Наразі ж мені досить сказати, що я якнайзавзятіше й найстаранніше намагався освоїтися з тими розмаїтими й різними красними мистецтвами, про які я вже згадував. В усіх них й я працював безперервно тоді. Але оскільки мені не спадає зараз на гадку розповісти про якийсь значний мій витвір, то я зроблю це скоро у своєму місці. Чекати цього недовго. Сієнський різьбар Мікеланьйоло робив у цей час усипальницю померлого папи Адріана. Маляр Юліо Романо поїхав служити маркізові мантуанському[44]. Решта приятелів розбрелися хто куди у своїх справах. Отож згадана мистецька співдружність майже зовсім розпалася. В ту пору мені попалося кілька турецьких кинджальчиків, і руків'я кинджалів, як і лезо, були залізні; залізні були також і піхви. На тих речах карбовано залізом безліч прегарного листя на турецький кшталт і вельми тонко викладено золотом. Це й пробудило в мені велике бажання спробувати щастя і в цьому ремеслі, такому одмінному від інших. Побачивши, що в мене виходить непогано, я виконав кілька робіт. Ці роботи були куди ошатніші й міцніші за турецькі з різних причин. По-перше, тому, що свою крицю я карбував дуже глибоко і з пазухою, а в турецькій роботі цього не заведено. По-друге, турецьке листя лиш і буває, що листя кліщинця з квіточками соняшника. Хоч у них і є якась краса, але вона перестає подобатися, не те, що наше листя. Щоправда, в Італії ми робимо листя в різний спосіб. Ломбардці, ті роблять прегарне листя, зображуючи листя плюща й ломиноса з красивими звивами, як дивитися, дуже приємними. Тосканці й римляни відзначаються ще тоншим смаком. Вони стилізують листя аканта, тобто ведмежої лапи, з його стеблинами й квітами, різноманітно вигнутими. І серед цього листя чудово розміщаються всілякі пташки й різні звірі, з чого видно, в кого гарний смак. Деякі з них можна знайти природно в диких квітках, як, наприклад, у так званих ротиках. Художники, наділені фантазією, ці візерунки вигадують. Такі вигадки називають гротесками. Цю назву почали вживати сучасники. Археологи часто знаходили їх у підземних римських печерах, які були колись кімнатами, лазнями, кабінетами, залами тощо. Учені знаходили їх у печерних місцях, бо з античних часів ґрунт піднявся і вони зосталися внизу. А що римляни називають ці низькі місця гротами, то вони й дістали назву гротесків. Проте ця назва неправильна. Старожитні любили створювати чудовиська, взоруючись на кіз, корів і коней. І коли виходили такі потвори, називали їх чудовиськами. Отож і ці художники робили з свого листя своєрідні чудовиська. І справдешня їхня назва — чудовиська, а не гротески. Коли я робив на цей кшталт листя, викладене згаданим способом, то воно вийшло на взір куди красивіше, ніж турецьке. Сталося в той час, що в деяких вазах — а це були античні урночки, наповнені попелом,— серед цього попелу знаходили за-

лізні персні, викладені золотом ще за античності, а в ці персні, в кожний, повправлювано по мушлі. Коли я звернувся до учених, вони сказали, що ці персні носили ті, хто хотів зберегти твердий дух за всіх незвичайних обставин життя, приємних чи неприємних. Тоді я наважився, на прохання деяких шляхтичів, моїх великих приятелів, і зробив кілька таких перстеників. Проте я зробив їх з добре очищеної криці. Добре потім карбовані й викладені золотом, вони мали чудовий вигляд. За один такий перстеник, за одну лишень роботу я діставав нерідко понад сорок скудо. В ту пору були поширені золоті медальки, на яких шляхтичі й вельможі любили давати різьбити якусь свою вигадку чи емблему. І носили їх на капелюсі. Таких робіт я зробив чимало, і робити їх було дуже нелегко. Великий штудерник Карадоссо, як я вже згадував, карбував таких медалей багато, і за кожну, якщо там було по кілька фігурок, правив не менше ніж по сто золотих. Не так через ціну, як через його повільність, деякі шляхтичі замовляли роботи мені. Змагаючися з цим майстром, я зробив медаль з чотирма фігурами, вклавши в них чимало праці. Коли ці шляхтичі й вельможі поклали її поряд з медаллю великого Карадоссо, то заявили, що моя куди краще зроблена і набагато красивіша. Отож я маю право жадати за свою працю, скільки мені заманеться, бо я їм так догодив, що вони хочуть догодити й мені. Я відповів, що найбільша нагорода за мої труди, нагорода для мене найцінніша, це зрівнятися з витворами такого великого штудерника, і що як їхнім милостям так здається, то я вважаю себе за цілком винагородженого. Як тільки я пішов, вони одразу послали мені навздогін такий щедрий дарунок, що я радів душею. Мені страшенно закортіло вдосконалюватися далі. А до чого це привело, скоро дізнаєтесь.

Зараз я знов трохи відбіжу від свого ремесла, щоб розповісти про деякі халепи, що сталися в моїм буремнім житті. Роблю це тому, що вже раніше згадував про нашу мистецьку співдружність і про різні пригоди з Пантасілеєю, яка переслідувала мене своєю недоречною й докучною любов'ю. Вона неабияк розгнівалася на мене через той жарт, коли на вечерю прийшов іспанець Дієго, і заприсяглася помститися мені. Ось так і сталося, що я мало не наклав головою. До Рима тоді саме приїхав такий собі молодик на ймення Луїджі Пульчі,син одного з Пульчі, того, якому відрубали голову за те, що він спав з рідною дочкою. Цей молодик мав чудовий поетичний хист і добре знався на латинській словесності. Добре писав. Був вельми вишуканий і гожий. Він пішов од якогось єпископа і підчепив французьку хворобу. Коли цей юнак жив у Флоренції, городяни сходилися літніми ночами на міських вулицях, де цей юнак виступав перед людьми. Він співав, імпровізував. Його спів був такий чудовий, що божистий Мікеланьйоло Буонарроті, славетний різьбар і маляр, довідавшись, де саме він виступатиме, йшов його слухати з великою охотою й утіхою. А я його супроводжував разом з чудовим золотарем на ймення Пілото. Так я власне познайомився з цим Луїджі Пульчі[45]. І ось через багато років він у жалюгідному стані прибув у Рим і прийшов до мене просити допомоги. Спонукуваний жалем до його великої кебети, любов'ю до батьківщини і тому, що я інакше не міг, я узяв його до себе в дім і заходився лікувати. А що він був молодим, то швидко оклигав. Поки він набирав здоров'я, він постійно вчився, і я йому допоміг роздобути багато книжок. Луїджі, усвідомлюючи одержане від мене добродійництво, не раз словами і сльозами дякував мені, обіцяв, як тільки Бог пошле йому талан, розплатитися за виявлене йому добро. Я відповідав, що я зробив для нього не те, що хотів би, а те, що міг, і що допомагати ближньому — це людський обов'язок. Я тільки нагадав

йому, щоб цим добром, яке я йому дав, він оплатив комусь іншому, хто потребуватиме його самого, як він потребував мене. І щоб він любив мене як друга і таким мене вважав. Луїджі почав бувати при римському дворі, де скоро влаштувався і вступив на службу до єпископа, вісімдесятилітнього старця, а звали його єпископом гуркським. Цей єпископ мав небожа, на ймення мессер Джованні. Він був венеційський шляхтич. Мессер Джованні вдавав, ніби вельми закоханий у таланти цього Луїджі Пульчі, і під приводом цих талантів так наблизив його до себе, ніби рідного. А що той Луїджі мовив про мене і про те, чим він мені завдячує, з цим мессером Джованні, то мессер Джованні побажав познайомитися зі мною. От якось увечері я давав маленьку вечерю згаданій Пантасілеї, запросивши й багатьох достойних своїх приятелів. Явилися сюди, саме коли ми сідали до столу, згаданий мессер Джованні з Луїджі Пульчі і, після обміну вітаннями, зосталися вечеряти з нами. Як тільки ця безсоромна блудяжка побачила гарного хлопця, вона одразу почала йому моргати. Коли закінчилася весела вечеря, я відкликав набік того Луїджі Пульчі і сказав йому, що хай він, оскільки сам заявляв, чим завдячує мені, не пробує сходитися з цією хльоркою. Луїджі відповів мені:

— Ви що, Бенвенуто, вважаєте мене божевільним?

Я відказав так:

— Не божевільним, а молодим.

І я йому присягся Богом, що її я й на гадці не маю, а вас мені буде дуже шкода, якщо через неї ви скрутите собі в'язи. У відповідь він поклявся, що благає Бога скрутити йому в'язи, якщо він бодай раз із нею забалакає. Мабуть, цей хлопець від щирого серця дав Господу цю присягу, бо в'язи він собі скрутив, як про це далі дізнаєтеся. Бо скоро виявилося, що мессер Джованні липне до нього з плюгавою й недоброчесною любов'ю. Щодня бачили, як хлопець міняє оксамитні чи єдвабні шати, і всі переконалися, що він цілком віддався скверні і занедбав свої чудові, дивовижні таланти. Луїджі вдавав, ніби мене не бачить і незнайомий зі мною. Адже це саме я вирецетував йому, сказавши, що він віддав себе на поталу ницим порокам, через які він коли-небудь скрутить собі в'язи, як він сам сказав.

Мессер Джованні купив Луїджі чудового воронька, заплативши півтораста скудо. Коник був напрочуд об'їжджений, і Луїджі щодня вирушав басувати на цьому коні перед цією підтіпанкою Пантасілеєю. Побачивши таке діло, я махнув рукою, сказавши, що все на світі скоряється природі, і взявся знову за свою роботу. І от якось у неділю ввечері різьбар Мікеланьйоло, сієнець, запросив нас до себе вечеряти, а було це влітку. Прийшов на цю вечерю і Бак'якка і привів з собою Пантасілею, свою колишню любов. І от, коли ми сиділи за столом і вечеряли, вона сиділа посередині між мною і Бак'яккою. В розпал вечері вона встала з-за столу, сказавши, що хоче сходити в якійсь своїй потребі, бо відчуває біль у животі, і що одразу ж вернеться. Поки ми весело гомоніли й вечеряли, вона затрималася трохи довше, ніж годилося б. Я нашорошив вуха, дослухаючись, мені здалося, ніби хтось хихоче надворі. Я мав у руці ножа, яким послуговувався за столом. Вікно було так близько від стола, що я, ледь підвівшись, побачив надворі Луїджі Пульчі вкупі з Пантасілеєю і почув, як Луїджі мовить:

— О, якщо цей гаспид Бенвенуто побачить нас, буде нам непереливки!

Пантасілея відповіла:

— Не бійтеся, чуєте, як вони галасують. Вони думають про що завгодно, тільки не про нас.

При цих словах я вискочив надвір через вікно, схопив Луїджі за плащ і ножем, який я мав у руці, певне, його й зарізав би. Але він сидів верхи на білому коні і підхвицнув його острогами, зоставивши в мене в руці плащ, щоб урятувати своє життя. Пантасілея драпонула до церкви неподалік. Ті, що сиділи за столом, підхопившись, кинулися до мене, благаючи мене, щоб я не турбував ні себе, ні їх через шльондру. Я відповів, що ради неї я б з місця не рушив, а тільки через цього паливоду, який показав, що мене зовсім не шанує. Тим-то я не послухався умолянь цих статечних кебетливих людей, а взяв свою шпагу і подався, сам один, у Праті. Будинок, де ми вечеряли, стояв неподалік від брами Кастелло, яка провадила в Праті. Там трохи я ще почекав, поки зайшло сонце, а потім повільною ходою вернувся до Рима. Уже запала ніч і пітьма, а римська брама не замикалася. Десь о другій годині я підійшов до оселі цієї Пантасілеї з наміром, якщо там буде цей Луїджі Пульчі, дозолити їм обом. Побачивши й почувши, що в оселі нікого нема, окрім старої служебки на ймення Каніда, я одніс плащ і піхви від шпаги і знов повернувся до цього дому, який стояв позаду Банкі на березі Тібру. Напроти цієї оселі був садок корчмаря Ромоло. Сад був оточений густим терновим живоплотом, і я в цьому терновику зачаївся, піджидаючи, поки хазяйка повернеться додому з Луїджі. Трохи згодом явився туди мій приятель Бак'якка, який або сам здогадався, де я, або йому сказали. Він стиха покликав мене: «Куме!» (так ми вжарт величали один одного) і благав мене всіма святими, мало не плачучи:

— Куме мій, я вас благаю, не карайте цієї горопахи, вона все одно не винна ні в чому.

Я відповів:

— Якщо ви по цьому першому слову не заберетеся звідси, я відмахну вам шпагою по голові.

Мій бідолашний кум так перелякався, що йому схопило живіт. Він мусив тут же, недалеко, піти до вітру. Небо так зорілося, що було зовсім ясно. Нараз я почув тупіт кінських копит, під'їжджали зразу з обох боків. Це були Луїджі з Пантасілеєю, в супроводі мессера Бенвеньято, камерарія папи Клементія, а з ними прискакало ще четверо хоробрих перуджійських сотників і кілька бравих вояків. Усього їх було понад дванадцять шпаг. Побачивши це, я постарався зашитися в живопліт, бо не знав, куди тікати. Колючки мене немилосердно дряпали, і я дрочився, як бик. Я поклав собі вискочити й тікати. В цей час Луїджі обняв Пантасілею за шию і гукнув:

— Я тебе ще раз поцьомаю, на зло цьому нікчемі Бенвенуто!

Гострі шипи й глумливі слова так мене роздратували, що я вискочив, підняв шпагу й голосно скричав:

— Тут вам і капець!

Удар шпаги обрушився Луїджі на плече. Але ці йолопи вбрали неборака хлопця всього в залізні лати, і тому брязкіт розлігся на всю околицю. Шпага відскочила й стукнула по носу й роту Пантасілею. Обоє вони грьопнули додолу. Нажаханий Бак'якка, зі спущеними штаньми, тікав репетуючи. Я хоробро обернувся зі шпагою в руці до інших. Ці небояни, почувши тріскіт, від якого затряслася вся корчма, й подумавши, що за живоплотом ховається ціле військо, одважно схопилися за зброю. Проте двоє коней, схарапудившись, скинули своїх наїзників на землю і посіяли таку паніку, що решта кинулися навтьоки. Побачивши, як мені поталанило, я, не бажаючи більше випробовувати долю, бігом поспішив додому. В цій неймовірній веремії своїми ж таки шпагами поранили себе кілька сотників і вояків. Папський камерарій

мессер Бенвеньято потрапив під копита своєї мулиці. Один з його челядників упав разом з ним і важко поранив його в руку. Через цю рану мессер Бенвеньято більше за інших лаявся по-перуджійському і репетував:

— Присягаюся дупою! Хай Бенвеньято навчить Бенвенуто шануватися!

І звелів своєму капітанові,— може, більшому зухові, ніж інші, але ще молодому й необстріляному,— зайнятися цим. Той прийшов до мене туди, де я сховався, в дім одного неаполітанського шляхтича, який уже з похвалою відгукувався про мій художній хист. Згодом він сам оглянув деякі мої витвори і помітив, що я душею і тілом придатний до вояцької справи, в чому сам він дуже кохався. Отож я, приголублений таким мужем, збадьорився і дав такого одкоша тому капітанові, що він, мабуть, шкодував, що прийшов. Через кілька днів, коли загоїлися рани і в Луїджі, і в мандрьохи, і в інших, до цього неаполітанського шляхтича звернувся мессер Бенвеньято, чий гнів уже охолов. Він просив помирити мене з цим молодиком Луїджі і додав, що й браві вояки, які нічого проти мене не мають, хочуть зі мною познайомитися. Цей шляхтич пообіцяв привести мене туди, куди вони бажають, і охоче мене помирить. Щоправда, при цьому ні з того, ні з другого боку не треба шпигати словами, бо це б уймало їм честі. Досить тільки про людське око випити й почоломкатися. А промову він виголосить сам, таку, щоб задоволені були всі. Так і зробили. Якось увечері в четвер цей шляхтич привів мене до оселі мессера Бенвеньято, де були всі ці вояки, учасники того погрому, і всі вони сиділи за столом. Природно, що мого шляхтича супроводжувало понад тридцять одчаюг, озброєних до зубів. Цього мессер Бенвеньято не чекав. Коли ми вступили в зал, спершу шляхтич, а потім я, шляхтич висловився так:

— Хай береже вас Господь, панове! Ми прийшли до вас, я і Бенвенуто, якого я люблю як рідного брата. І ми ладні зробити все, чого ви побажаєте.

Мессер Бенвеньято, побачивши, як зала наповнюється людьми, сказав так:

— Ми просимо вас про мир і супокій і ні про що інше.

Відтак мессер Бенвеньято пообіцяв, що суд римського губернатора мене не стане переслідувати. Ми випили мирову. Потім я одразу повернувся до своєї робітні. Мій неаполітанський шляхтич не дав мені й хвилі перепочинку, він то являвся до мене сам, то посилав по мене. Тим часом Луїджі Пульчі одужав і їздив щодня на своєму воронькові, так гарно об'їждженому. Якось після дощу він грав конем перед самими дверима Пантасілеї, послизнувся і впав, а кінь привалив його. Він зламав собі праву ногу в стегні і через кілька днів сконав у домі Пантасілеї. Так здійснилася клятва, яку він щиро дав Богові. Звідси видно, що Бог веде лік добрим і лихим і кожному відміряє по заслузі.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ
1527

Рим бере в облогу Бурбонський принц[46].— *Взяття і спалення міста.— Бенвенуто, палячи на міських мурах з аркебузи, вбиває Бурбона.— На підвищенні замку Ангел він успішно веде вогонь з гармат.— Його постріл з кочета вбиває принца Оранського.— Папа відзначає заслуги Бенвенуто.*

Весь світ уже взявся за зброю. Папа Клементій попросив у синьйора Джованні де Медічі кілька солдатських загонів, і коли вояки прибули, то в Римі зчинилося таке, що працювати в майстернях стало годі. Ось чому я перебрався до безпечнішого дому за Банкі і там працював на всіх моїх нових приятелів. Тодішні мої роботи не були найкращі, тому розповідати про них не варто. В ту пору я багато тішився музикою та іншими подібними розвагами. За порадою мессера Якопо Сальвіаті папа Клементій розпустив ці п'ять загонів, які йому прислав синьйор Джованні (той уже помер у Ломбардії). І от Бурбон, дізнавшись, що в Римі нема вояків, кинув своє військо на Рим. Увесь Рим взявся до зброї. Я щиро приятелював з Алессандро, сином П'єро дель Бене, отож він прохав охороняти його дім, коли до міста приходили колоннці. Тому він попросив і в цьому важливішому випадку, щоб я набрав п'ятдесят душ для охорони дому і щоб я очолив їх, як я це робив у добу колоннців[47]. Отож я набрав п'ятдесят шибайголів, і ми вступили в його дім, на добру платню й добре утримання. Бурбонове військо вже появилося під мурами Рима, і цей Алессандро дель Бене попросив, щоб я супроводжував його в обході валів. З ним пішли я і один з моїх найкращих друзів. Дорогою до нас прилучився молодик на ймення Чеккіно делла Каза. Ми прийшли до мурів Кампо Санто і тут уже побачили все це дивовижне військо, яке намагалося вдертися в місто. На башті, де ми зупинилися, лежало вже багато мертвих оборонців, убитих ворожими кулями зовні. Тут билися щосили. Курище було таке густе, аж не вірилося. Я обернувся до Алессандро і сказав:

— Вертаймося додому, і то якнайхутчій. Адже тут нічим не можна підсобити. Ви ж бачите: ті лізуть, а ті тікають.

Алессандро злякався і сказав:

— На кий біс ми сюди припхалися!

І він обернувся притьмом, щоб іти. Я його спинив і сказав:

— Раз ви вже мене привели сюди, треба зробити щось по-чоловічому.

І, навівши аркебузи туди, де було найлюдніше й бій кипів найбільше, прицілився в середину, прямо в одного, чия постать маячіла над іншими. Через курище я не міг ніяк розібрати, кінний він чи піший. Обернувшись потім до Лессандро і до Чеккіно, я їм сказав, щоб вони позапалювали свої аркебузи, і показав, як берегтися від пострілів тих, хто зокола. Так ми вистрілили кожний по двічі, і коли я обережно підійшов до мурів, то побачив справжній переполох. Виявилося, що цими пострілами убито Бурбона. Це й був той, хто маячів над усіма іншими своєю високою постаттю. Спустившись з валів, ми пройшли через Кампо Санто і ввійшли через Сан П'єро. Вийшовши за церквою Санто Аньйоло, ми на превелику силу добралися до брами замку, бо синьйор Ренцо да Чері та синьйор Ораціо Бальйоні[48] підстрілювали й убивали всіх, хто покидав битву біля мурів. Коли ми підступили до тієї брами, багато ворожих вояків вдерлися вже в місто й насідали на нас. Коли замок збирався опустити грати біля брами, утворилося вільне місце, отож ми четверо ввійшли досередини. Як тільки я ввійшов, мене взяв капітан Паллоне де Медічі і, оскільки я належав до людей замку[49], розлучив мене з Лессандро. Я скорився неохоче. Коли я піднявся на вежу, в цей час таємними переходами ввійшов у замок папа Клементій. До останньої хвилини він відмовлявся покинути палац Сан П'єро, бо не міг повірити, що вороги вдерлися. Опинившись таким чином у фортеці, я підійшов до наших гармат, за якими наглядав гармаш на ймення Джуліано, флорентієць. Цей Джуліано, визираючи крізь замкові зубці, бачив,

як плюндрують його оселю й мордують дружину й дітей. Боячись попасти в своїх, він ніяк не наважувався стріляти з гармат. Кинувши запаленого гнота на землю, він заливався ревом і рвав на собі волосся. Так само поводилися й інші гармаші. Я схопив один з цих гнотів і звелів підсобляти собі тим, хто там був і не так побивався. Я навів кілька штук сакрів і фальконетів туди, де була більша купа, і поклав багато ворогів. Якби я не втрутився, то ті супостати, які того ранку вже вдерлися в столицю, вдарили б просто на замок. І, можливо, вони легко ввійшли б, оскільки гармати мовчали. Я вів вогонь далі, тому деякі кардинали й вельможі благословляли мене і підбадьорювали. Отож я, запалившись, з шкури пнувся, щоб зробити все можливе й неможливе. Хай би там що, а замок того ранку врятувався і гармаші знов узялися за свою справу. Так я провів там цілий день. Коли запав вечір і вороже військо вступило в Рим через Трастевере, папа Клементій поставив начальником над усіма гармашами римського вельможу на ймення мессер Антоніо Санта Кроче. Цей вельможа спершу підійшов до мене і розхвалив мене до небес. Він поставив мене з п'ятьма найкращими гарматами на найвищому місці замку, що зветься «біля Ангела». Це місце обходить увесь замок кругом і дивиться і в бік Праті, і в бік Рима. Він дав під мою оруду скільки потрібно людей, якими я б міг командувати, щоб підсобляти мені повертати гармати. Він виплатив мені платню наперед, відпустив хліба і трохи вина і попросив мене, щоб я продовжував так і далі, як почав. А я до цього вояцького ремесла мав, можливо, ще більший талант, ніж до свого художнього умільства, і тому робив усе охоче й досить успішно. Коли споночіло і супостат вдерся в Рим, ми, хто був у замку, надто я, такий охочий до всього нового, стояв і споглядав небачену картину пожежі. Ті, хто був в іншому місці, а не в замку, не могли цього ні бачити, ні уявити. Одначе я не стану цього описувати. Я розповідатиму далі лише про моє життя і про все, що з ним безпосередньо зв'язане.

Я обслуговував і далі ці гармати і на цій службі той місяць, поки ми були в облозі, зазнав таку силу незвичайних пригод, які всі варті того, щоб про них розповісти. Але не бажаючи довго розводитися і надто відбігати від мого художнього ремесла, я опишу більшу їхню частину і згадаю лише ті, які закарбувалися в пам'яті найяскравіше. Отож перша з них така: мессер Антоніо Санта Кроче велів мені спуститися з-під Ангела, щоб обстріляти поблизькі від замку будинки, де зосередилося багато ворогів. І от поки я стріляв, прилетіло ядро, влучивши в край зубця і відбивши стільки, що прямо в мене не попало. Але весь одбитий уламок стіни ударив мене в груди. Дух мені геть забило, і я лежав на землі, простертий, як мрець, і чув усе, що гомоніли навколо. Найбільше з усіх бідкався мессер Антоніо Санта Кроче і все приказував:

— От лихо! Втратити найкращого помічника!

На бідкання прибіг мій друг на ймення Джанфранческо, флейтист,— цей муж більше знався на медицині, ніж на музиці. І тут же з плачем полетів по карафку добірного грецького вина. Розпікши черепицю, він поклав на неї добру пригорщ полину й покропив цим добрим грецьким вином. Коли згаданий полин добре просякнув, він одразу поклав його мені на груди, де було виразно видно забите місце. Полин цей так подіяв, що до мене миттю повернулися сили. Я хотів заговорити, але не міг, бо деякі бовдури вояки набили мені рота перстю, гадаючи, що вони мене нею прилучають, хоча насправді відлучали. Я не міг ніяк опритомніти, бо ця персть змордувала мене більше, ніж удар. Оговтавшись,

я вернувся до гарматного реву і далі виконував свою службу з усією проворністю й завзяттям, на які був здатний. Папа Клементій послав гінця просити допомогу у герцога урбінського, який був з венеційським військом. Він просив гінця переказати його вельможності, що поки замок запалюватиме щовечора три вогні на шпилі, супроводжувані трьома триразовими гарматними пострілами, це буде свідчення, що замок не здався. Запалювати ці вогні й стріляти з цих гармат доручено мені. І щоразу вдень я наводив їх туди, де вони могли завдати щонайбільшої шкоди. Тому папа прихилився до мене ще більше, адже він бачив, з якою ретельністю я виконую доручену мені справу. Допомога від згаданого герцога так і не прийшла. Тому я, маючи іншу мету, нічого іншого й не описую.

Поки я ніс цю диявольську службу, мене одвідували деякі з цих кардиналів, що були у замку. Найчастіше до мене ходили кардинал Равенна[50] і кардинал де Гадді. Я не раз просив їх, щоб вони до мене не вчащали, бо їхні червоні шапочки видно здалеку. З сусідніх палаців, як-от, приміром з вежі Біні, їм і мені загрожувала смертельна небезпека. Зрештою я почав замикатися від них і цим нажив неабияку ворожнечу з ними. Являвся до мене частенько і синьйор Ораціо Бальйоні, який мене дуже любив.

Якось, гомонячи зі мною, він зауважив, що щось коїться в корчмі, поставленій за брамою Кастелло, у місці, званому Бакканелло. За вивіску цій корчмі правило сонце, червоної барви, намальоване між двома вікнами. Вікна були позачинювані, і синьйор Ораціо виснував, що просто всередині цього сонця, проміж цих двох вікон, розташувалися за столом вояки й пиячать. Тому він сказав мені:

— Бенвенуто, аби ти взявся влучити на лікоть од цього сонця з твоєї напівгармати, я гадаю, ти зробив би добру справу. З того, як там галасують, видно, що зібралися великі цабе.

Я відповів:

— Гаразд, я влучу в саме це сонце. Ось тільки тут поряд з жерлом гармати стоїть бочка, наповнена камінням. То її силою вогню і цього вітру, що здійме гармата, скине вниз.

На те синьйор Ораціо відказав так:

— Не гай часу, Бенвенуто. Передусім, неможливо, щоб так, як вона стоїть, вітер від гармати її звалив. А потім, якби вона навіть звалилася, а там унизу стояв сам папа, лихо було б не таке велике, як тобі здається. Стріляй же, стріляй!

Я, не вагаючись більше, випалив у саме сонце, як і обіцяв, точнісінько. Бочка упала, як я і гадав, і влучила саме посередині між кардиналом Фарнезе[51] і мессером Якопо Сальвіаті, отож завиграшки розчавила б їх обох. А врятувало їх те, що кардинал Фарнезе саме дорікнув мессеру Якопо, що той винуватець розгрому Рима, бо порадив папі розпустити загони Джованні Медічі. Зчепившись між собою, вони то наскакували один на одного, то розскакувались, тому й сталося, що моя бочка їх не розчавила. Добрий синьйор Ораціо почув великий гармидер і сквапно спустився вниз. А я, перехилившись через поручні помосту, щоб побачити, куди впала бочка, почув голоси:

— Добре було б повісити цих гармашів!

Я повернув два фальконети до сходів, що провадили нагору, ладен випалити в кожного, хто насмілиться піднятися нагору. Очевидно, це кардинал Фарнезе дав своїм служникам наказ провчити мене. Тому я виступив уперед і тримав гнота в руці. Впізнавши декотрих з них, я гукнув:

— Гей, ви, дармоїди, я наготував тут два фальконети, і якщо ви не заберетеся геть чи бодай один з вас одважиться ступити на ці сходи, я зітру вас на порох. А кардиналові скажіть, що я виконав те, що мені велено моїм начальством, і все це зроблено і робиться для їхньої, духівників, оборони, а не на кривду їм.

Коли вони пішли, нагору прибіг синьйор Орацiо Бальйоні, і я звелів йому стати віддалік, а то я його уб'ю. Мені ж бо добре відомо, хто він такий. Синьйор Бальйоні вражено зупинився і сказав мені:

— Бенвенуто! Я твій друг!

Я відповів:

— Синьйор, піднімайтеся, але тільки один, а потім ідіть куди заманеться.

Цей синьйор був чоловік гордий і відрізав мені гнівно:

— Мені вже перехотілося входити, і я зроблю зараз протилежне тому, що я думав зробити для тебе.

Я відповів, що, оскільки мене поставили захищати інших, я так само здатний захистити й самого себе. Він мені сказав, що прийшов сам один. І от він піднявся до мене з таким дивним виразом на лиці, що я поклав руку на шпагу і чигав на кожен його рух. Тоді він засміявся, лице його злагідніло, і він сказав мені ласкаво:

— Бенвенуто, я тебе щиро люблю і присягаюся Богом святим, що прийде ще час, коли я це тобі доведу. І дуже шкода, що ти не забив цих двох нікчем, бо один з них накликав на нас велику біду, а другий, може, накличе ще більшу.

Потім він попросив мене не говорити, що він був тут зі мною при пострілі з гармати, якщо мене запитають про це. А на все інше махнути рукою. Галас був превеликий, і справа тривала довгенько. Але про це я не хочу розводитися. Досить, що я мало не помстився мессерові Якопо Сальвіаті за мого батька, якому той колись учинив тисячу пакостей, як мені скаржився батько. Все-таки я ненароком нагнав йому доброго холоду. Про Фарнезе я радше мовчатиму. Але далі ви побачите, як добре було б, аби я його вбив.

Я палив з гармат і далі, і ними щодня звершав щось геройське. Отож заслужив великої довіри й ласки у папи. Не минало й дня, щоб я не убив якогось супостата у місті. Якось папа розгулював по круглій башті і побачив у Праті іспанського полковника, якого він упізнав за деякими ознаками, бо той колись служив у нього. Роздивляючись його, він говорив про нього. Я був тоді нагорі біля Ангела і не відав нічого, що робиться внизу. Проте я добре бачив, як той чоловік у рожевих шатах, зі списом у руці розпоряджається риттям окопів. От я й задумався, як його накрити. Узяв я кречет, якого мав напохваті, це така гарматка від сакри більша й довша, така собі напівкулеврина. Розрядив цю гармату, потім знову набив її добрячою порцією дрібного пороху, перемішаного з буйним. Потім дуже точно навів на того червоного мужа, взявши дивовижну дугу, бо за наукою просто влучити з такої гармати на такій відстані годі, так далеко той був. Я підніс гнота і влучив просто в цього червоного мужа, який, хизуючись, начепив собі шпагу спереду, на іспанський штиб. І ось, коли моє ядро, долетівши, ударилося об цю шпагу, то видно було, що його розполовинило. Папа, а він нічого такого не сподівався, неабияк радів і тішився: одне, що йому здавалося неймовірним, щоб гармата могла влучити в таку далеку ціль, а друге, що чоловіка розполовинило. Він ніяк не міг уторопати, як у мене так вийшло, і, пославши по мене, заходився мене розпитувати. Я й розповів йому, як старанно готував цей постріл. Але чому його розполовини-

ло, цього ні він, ні я не розуміли. Я вкляк навколішки і попросив папу благословити мене для відпущення цього людиновбивства та багатьох інших, учинених мною в цьому замку на службі в церкви. На це папа, знявши руки вгору й розмашисто перехрестивши мене, сказав, що він благословляє мене й прощає мені всі людиновбивства, що їх я колись доконав, і всі ті, які я колись доконаю на службі апостольської церкви. Відпущений з миром, я пішов нагору й завзято стріляв далі, і майже ніколи не хибив. Моє малювання, мої прекрасні заняття, моя солодка музика: все озивалося в реві канонади. І аби я докладно розповів про всі ті геройства, які я в цьому пекельному бою звершив, я б вразив світ. Проте я їх опускаю, щоб не бути задовгим. З найпримітніших я згадую лише ті, які годі замовчати. Я метикував удень і вночі, що я можу зробити для захисту церкви. Моєї уваги не уникло, що вороги при зміні варти проходять через браму Санто Спіріто. Ото якби дістати їх аж там! Але стріляти мені доводилося навкіс, і мені не щастило завдати тієї великої шкоди, якої мені хотілося завдати. І все ж щодня гинуло їх чимало. І ось коли супостат побачив, що цей шлях під вогнем, він поставив уночі на коньок одного даху тридцять з гаком бочок, щоб вони закривали ціль. Я спершу зажурився, але потім, подумавши, повернув усі мої п'ять гармат, намірив їх на бочки, і почав чекати двадцять другої години, коли мінялася варта. Вважаючи себе цілком у безпеці, вони йшли куди повільніше і куди кучніше, ніж звичайно. Я, приклавши гноти не лише скинув на землю ці бочки, що заважали, але одним залпом поклав понад тридцять душ. Після двох-трьох таких залпів серед ворожого війська зчинився розгардіяш. Солдати, обтяжені здобиччю після взяття міста, давно хотіли, щоб нажитися награбованим, збунтуватися й піти геть. Проте їхній хоробрий капітан на ймення Джан ді Урбіно стримав їх, і вони, на свою превелику досаду, мусили обрати іншу дорогу, щоб міняти свою варту. Новий шлях нараховував три милі, тоді як колишній — всього півмилі. Після цього подвигу всі шляхтичі, які були в замку, ущедряли мене своєю ласкою. Цей випадок мав дуже великі наслідки, і тому я його розповів, хоча я взявся за перо не для того, щоб описувати таке. Бо аби я побажав присмачувати свій життєпис такими подіями, писати б довелося без кінця-краю. Хіба варто згадати ще одно. Але на це прийде час.

Забігаючи трохи вперед, розповім, як папа Клементій, аби врятувати тіари з безліччю великих коштовностей апостольської камери, звелів мене покликати й замкнувся з Кавальєріно і зі мною в кімнаті наодинці. Цей Кавальєріно був колись стаєнним Філіппо Строцці[52]. Це був француз із посполитих, але віддано слугував, і папа Клементій озолотив його і довіряв йому, як самому собі. Отож папа, Кавальєре і я замкнулися в кімнаті, і вони повикладали переді мною тіари з силою-силенною коштовностей апостольської камери. Папа звелів мені всі їх повиймати з золота, в яке їх пооправлювано. І я так і зробив; потім позагортав їх кожну в паперовий клаптик, і ми їх позашивали в деякі підкладки до папи і до Кавальєріно. Потім вони дали мені все золото, десь фунтів з двісті, і сказали мені, щоб я в цілковитій таємниці перетопив. Я пішов до Ангела, де був мій покій, який я міг замикати, щоб ніхто мені не заважав. Спершу я змурував собі тут із цегли пічку з піддувалом і приладив у черені величенький попільник у вигляді тарелі. Золото кидалося згори на вугілля і потроху стікало на цю таріль. Поки пічка палала, я постійно пантрував, чим би мені нашкодити нашому супостату. А до ворожих окопів було ближче, ніж палицею докинути. От я й стріляв туди старим брухтом, якого було кілька куп, давній арсенал.

Я узяв сакр і фальконет з надбитими жерлами і набив їх цим брухтом. Коли гармати вистрілювали, брухт летів униз по якихось божевільних кривих і робив в окопах страшенні спустошення. Ось так я тримав їх напоготові й топив золото. Аж це якось перед вечірнім благовістом я побачив, як по краю окопу під'їжджає один верхівець на мулиці. Мулиця бігла клусом, а верхівець щось кричав людям в окопах. Я нарихтувався запалити свою гармату раніше, ніж він порівняється зі мною. Як тільки він порівнявся, я випалив так точно, що попав одним з цих уламків йому просто в лице. Решта влучила в мулицю, і та рухнула мертва. В окопі зчинився страшенний гам. Я вистрілив з другої гармати і завдав нових втрат. Той верхівець був принц Оранський [53], якого окопними ходами віднесли до поблизької корчми, куди незабаром збігся весь військовий провід. Коли папа Клементій почув про мій подвиг, він одразу послав по мене і попросив розповісти подробиці. Я, природно, виклав, як було діло, і сказав, що це, мабуть, велике цабе, бо в тій корчмі, куди його віднесли, одразу зібралися всі воєначальники, наскільки про це можна було судити. Папа в чудовому настрої звелів покликати мессера Антоніо Санта Кроче, шляхтича і командира всіх гармашів, як я вже казав. Він викликав його, щоб наказати всім гармашам навести всі наші гармати на цей дім, а гармат було безліч, і щоб, за аркебузним пострілом, кожний палив. Після вигублення цих ватажків військо, чия мораль почала розкладатися, розбіглося б. Можливо, Бог почує їхні молитви, які вони так часто підносять, і порятує їх від цих нечестивих лотрів. Ми вже нарихтували наші гармати й чекали лише команди Санта Кроче, коли про це довідався кардинал Орсіно й почав кричати на папу, доводячи, що цього ніяким світом не слід робити. Бо от-от буде укладено угоду. А коли провід побити, то розлючені орди вдеруться до замку і повбивають геть усіх. Тому вони не хочуть, щоб це було зроблено. Безталанний папа, в розпачі від того, що його б'ють і в хвіст і в гриву, сказав, що дає їм змогу поміркувати. Отож наказ скасовано, і я, дізнавшись, що до мене йдуть з розпорядженням не стріляти, не стримався і запалив напівгармату, вже заряджену в мене. Ядро розбило кам'яний стовп на подвір'ї цього будинку, де зібралося стільки людей. Постріл завдав супостату стільки шкоди, що він ладен був покинути дім. Кардинал Орсіно [54] хотів мене одразу ж повісити чи розстріляти. Проте папа сміливо став на мій захист. Хоча я пам'ятаю всі гострі слова, якими вони перекинулися між собою, але наводити їх не буду, оскільки я не літописець. Я збираюся більше дбати про власні пригоди.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ
1527—1529

Бенвенуто повертається до Флоренції й викупає своє вигнання.— Ораціо Бальйоні намовляє його вступити до війська, але він на батькову вимогу вирушає в Мантую.— Зустріч з приятелем Джуліо Романо, який рекомендує його герцогові.— Через недужні слова він покидає Мантую.— Повертається до Флоренції, де тим часом його батько і більшість родичів померли від чуми.— Добрі взаємини між ним і Мікеланджело Буанарроті, чия підтримка дуже допомагає його праці.— Історія Федеріго Джінорі.— Суперечка між папою Клементієм і Флоренцією.— Бенвенуто приймає запрошення до Рима.

Перетоплене золото я приніс до папи, який щиро дякував за все, що я зробив, і звелів Кавальєріно виплатити мені двадцять п'ять скудо, перепрошуючи, що більше в нього немає готівкою. Через кілька днів укладено угоду. Я вирушив до синьйора Ораціо Бальйоні разом з трьома сотнями товаришів у Перуджу. Там синьйор Ораціо хотів мені доручити цей загін. Я рішуче від цього відмовився, пояснюючи, що спершу хочу поїхати побачити батька і викупити вигнання, до якого мене засуджено у Флоренції. Синьйор Ораціо заявив мені, що його призначено капітаном флорентинців. Тут же був сер П'єро Марія ді Лотто [55], посланець тих флорентинців, якому синьйор Ораціо мене відпоручив як свою людину. Так я з кількома іншими товаришами вирушив до Флоренції. Як на те, в місті лютувала страшенна моровиця. Прибувши до Флоренції, я розшукав мого доброго батька, який гадав, що я або загинув при облозі Рима, або вернувся до нього голий. Сталося все навпаки: я був живий, при грошах, при служнику ще й верхи на доброму коні. Коли я явився до свого старого батька, той так незмірно зрадів, так мене обіймав і цілував, аж я боявся, як би він од тієї радості не помер. Я розповів йому про страшне плюндрування Рима і висипав перед ним цілу купу золотих, зароблених на війні. Натішившись з батьком зустріччю, ми вкупі одразу ж вирушили до Ради Восьми викупати моє вигнання. Як на те, серед Восьми був один з тих, хто засудив мене на вигнання і так безрозумно хвалився перед моїм батьком повісити мене. Тому мій батько, щоб помститися, розповів про те, якими милостями мене вщедрив синьйор Ораціо Бальйоні. Між іншим я розповів батькові, як синьйор Ораціо підвищив мене в капітани і щоб мені пора подумати про те, щоб набирати загін. Батька мої слова незмірно засмутили, і він Богом святим благав, щоб я зрікся цієї ролі, хоча він і знає, що я здатний і на це, і на ще більше. Він сказав мені, що вже другий його син і мій брат воює, а я повинен займатися тим чудовим мистецтвом, якому я віддав уже стільки часу й зусиль. Я пообіцяв йому послухатися, проте він, як людина досвідчена, бачив: оскільки я синьйорові Ораціо пообіцяв, я не в силі буду змарнувати таку чудову нагоду. Отож він спробував під якимсь приводом прибрати мене з Флоренції і сказав мені:

— О мій любий сину, ти ж бачиш, як тут лютує мор. І я все боюся, як би ти не вернувся додому заражений. Пам'ятаю, коли за моєї молодості у Флоренції була чума, я вирушив до Мантуї, де й пробув кілька років і де мені прекрасно жилося. Прошу тебе й наказую тобі, щоб ти ради любові до батька поїхав звідси, краще сьогодні, ніж завтра, і вирушив до Мантуї.

Бачити світ я любив, у Мантуї ніколи не бував, от я й подався туди, взявши з собою привезені гроші. Більшу ж частину золотих скудо я залишив моєму доброму батькові, пообіцявши підсобляти йому завжди, хоч би де я опинився. Доглядати бідолашного батька я звелів старшій сестрі. Виходити заміж Кóза не побажала, і тому її прийнято в черниці до святої Орсоле. А поки що вона доглядала старого батька й керувала молодшою сестрою, одруженою з Бартоломмео, різьбарем. Отож я осідлав свого доброго коника і, діставши батькове благословення, подався верхи до Мантуї. Якби я хотів описати цю маленьку мандрівку, мені б довго довелося шкрябати пером. Уся земля була спустошена моровицею й війною, і я на превелику силу добрався до Мантуї. Діставшись нарешті туди, я почав шукати роботи, і тут мене взяв до себе маестро Нікколó, міланець, придворний золотар герцога Мантуйського Влаштувавшись у робітні, я через два дні пішов провідати свого дав-

нього приятеля й чудового маляра Юліо Романо, про якого я вже згадував. Мессер Юліо зустрів мене дуже ласкаво, але мав мені за зле, що я не зупинився в нього. Жив він з-панська і робив для герцога роботу за мантуйською брамою, в місцині, званій Те. Ця робота була велика й дивовижна, в чому можна переконатися й нині. Мессер Юліо вельми розхвалив мене перед герцогом. Той велів мені зробити модель ковчежця, щоб зберігати дещицю крові Христової, яку доставив туди, подейкують, з Палестини Лонгін. Потім він звернувся до мессера Юліо і зажадав, щоб той зробив малюнок до згаданого ковчежця. Мессер Юліо відповів так:

— Ваша ясновельможність, Бенвенуто не з тих, хто потребує чужих малюнків, і в цьому ваша ясновельможність переконається, коли побачить його модель.

Взявшись робити цю модель, я накидав малюнок до згаданого ковчежця, так щоб він цілком уміщав слоїчок. Потім зробив воскову модельку. Сидячий Христос тримав у піднятій лівій руці великого хреста, прихилившись до нього, а правою ніби розкривав у себе пучками рану на грудях. Коли модель була завершена, вона так сподобалася герцогові, що він пройнявся до мене ласкою. Він сказав мені, що охоче бере мене на службу на таких умовах, що я житиму заможно. Тим часом я відрекомендувався його братові кардиналові [56], і кардинал попросив герцога, щоб той дозволив мені зробити архіпасторську печатку його превелебності. Я й узявся за цю печать. Поки я над нею працював, мене вразила переміжна лихоманка. І тому, коли ця лихоманка мене тіпала, я втрачав тяму. Отож я кляв Мантую, і того, хто її господар, і тих, хто добровільно в ній живе. От міланський золотар, який чудово бачив, що герцог хоче скористатися моїми послугами, і доніс мої прокляття до вух герцога. Коли герцог почув ці мої недужні слова, він страшенно розлютився на мене. І що ж? Я теж був сердитий на Мантую, і в цьому гніві ми були квити. Коли я завершив мою печатку, що забрало чотири місяці, вкупі з деякими іншими речами, зробленими від імені кардинала для герцога, кардинал добре мені заплатив і прохав мене, аби я вернувся до Рима, до цього чудового міста, де ми познайомилися. Поїхавши з чималенькою сумою мантуанських скудо, я прибув до Говерно, де колись убили хороброго синьйора Джованні. Тут мене спіткав останній напад лихоманки; це мені не завадило мандрувати далі. Потому вона вже ніколи не повторювалася. Прибувши потім до Флоренції, я хотів одвідати дорогого батька. Постукав у двері. З вікна вихилилася якась скажена горбачка й заходилася брутально гнати мене геть. Я гукнув їй:

— А скажи-но мені, гаспидська горбачко, невже в цьому домі нема іншої парсуни, окрім твоєї?

— Нема, щоб тобі добра не було!

Я заволав у відповідь:

— А ти щоб опряглася ще сьогодні!

На цей крик вийшла сусідка і заявила мені, що батько і вся моя рідня померли від чуми. Я вже це передчував, і тому моя скорбота була менша. Потім сусідка сказала, що живою зосталася лише моя молодша сестра на ймення Ліперата. Її притулила в себе одна свята жінка на ймення мона Андреа де Беллаччі. Я подався до заїзду. Дорогою здибав мого доброго приятеля. Звали його Джованні Рігольї. Я зліз із коня біля його будинку, і ми удвох пішли на майдан, де я довідався, що живий і мій молодший брат Чеккіно. Я пішов його розшукати в дім до одного його товариша на ймення Бертіно Альдобранді. Коли я розшукав брата, ми зі слізьми на очах попадали одне одному в обійми. Ще

б пак. Виявляється, що й йому про мене, як і мені про нього, повідомлено про смерть брата. Потім брат зареготав, як божевільний, схопив мене за руку і сказав:

— Ходімо, братику, я одведу тебе в таке місце, куди б тебе ніхто не привів. Я вдруге віддав заміж нашу сестру Ліперату, яка геть-то певна, що ти помер.

Дорогою до того дому ми розповідали один одному про все пережите. А коли ми прийшли до дому, де мешкала сестра, вона так зраділа моєму воскресінню з мертвих, що впала мені на руки непритомна. І якби не було зі мною Чеккіно,— вся сцена була німа,— її чоловік ніколи б не повірив, що я їй брат. Чеккіно кинувся до сестри і швидко привів її до тями. Сплакнувши за батьком, за сестрою, за чоловіком і своїм синком, Ліперата почала лагодити вечерю. На цьому веселому весіллі за весь вечір більше не згадували мертвих, а велися тільки весільні розмови. І ми радісно і гойно повечеряли.

Зглянувшись на прохання брата й сестри, я ще кілька днів залишався у Флоренції, хоча прагнув швидше повернутися до Рима. До того ж мій щирий приятель, про якого я вже казав, як багато він мені прислужився в халепах (був то П'єро, син Джованні Ланді), цей П'єро попросив мене, щоб я на якийсь час затримався у Флоренції. Медічі тоді вигнано з Флоренції (синьйора Іпполіто[57] і синьйора Алессандро[58], які потім стали: перший — кардиналом, а другий — герцогом флорентійським), і П'єро мені радив ще на хвильку зостатися, щоб побачити, як усе піде далі. Так я почав працювати на Новому базарі, оправляв силу-силенну коштовностей і непогано заробляв. Тоді до Флоренції прибув один сієнець на ймення Джіроламо Марретті. Цей сієнець довший час жив у Туреччині і був бистрий на розум. Він явився до моєї робітні й дав мені зробити золоту медаль, щоб носити на капелюсі. Він хотів, щоб я на цій медалі зобразив Геркулеса, який роздирає пащеку левові. Я взявся за роботу. І поки я працював, заходив не раз Мікеланьйоло Буанарроті подивитися. А оскільки я дуже старався, щоб передати позу героя і лютість звіра виразніше, ніж усі інші до нього, і оскільки цей спосіб роботи був геть-то невідомий божистому Мікеланьйоло, він вихваляв мою роботу так, що я намагався довести її до такої досконалості, якої ще не сягав. Але тоді мені доводилося тільки оправляти самоцвіти(хоча це давало найбільший заробіток, який я міг мати), і я був невдоволений. Я мріяв творити щось більше, ніж оправляти самоцвіти. Як на те, такий собі Федеріго Джінорі, хлопець високої душі (цей красень жив багато років у Неаполі і там закохався в принцесу), побажав замовити медаль, на якій був би зображений Атлант зі світом на плечах. Він попросив великого Мікеланьйоло зробити йому невеличкий малюнок. Мікеланьйоло відповів Федеріго:

— Сходіть до одного молодого золотаря на ймення Бенвенуто. Цей прислужиться вам дуже добре, і для нього, звісно, не треба мого малюнка. Але щоб ви не думали, ніби я хочу уникнути такої дрібної роботи, я залюбки зроблю вам невеличкий малюнок. А поки що побалакайте з Бенвенуто, щоб і він також зробив воскову модельку. Відтак та, що краще, піде в роботу.

Федеріго Джінорі явився до мене і сказав мені про своє бажання. Розповів, як вихваляв мене славетний Мікеланьйоло, і тепер я повинен зробити воскову модельку, тоді як цей великий майстер обіцяв зробити йому невеличкий малюнок. Хвала цього славетного мужа так мене окрилила, що я з великим завзяттям заходився робити модель. А коли я її завершив, один маляр, щирий друг Мікеланьйоло, на ймення Джуліано

Буджардіні, приніс мені малюнок Атланта. Водночас я показав Джуліано мою воскову модельку. Вона так різнилася від малюнка Мікеланьйоло, що Федеріго, а також Буджардіно зійшлися на думці, що я маю робити за своєю моделлю. Я взявся за роботу, і коли її побачив Мікеланьйоло, він мене хвалив аж до небес. Це була постать, як я казав, вибита на пластині, на плечах у неї було небо, у вигляді кришталевої кулі, з вирізьбленим на ньому його зодіаком, на ляпіс-лазуревому тлі. Фігура Атланта була така прегарна, що очі вбирала. Внизу йшов напис: Summa tulisse juvat [59]. Федеріго залишився дуже вдоволений і щедро мені заплатив. Саме тоді приїхав до Флоренції мессер Алуїджі Аламанні [60]. Разом з Федеріго Джінорі вони були частими гістьми в моїй робітні. Так ми з ним подружилися.

Папа Клементій оголосив Флоренції війну. Місто гарячково готувалося до оборони, і в кожному кварталі почали збирати посполите рушення. Мене мобілізовано також. Я спорядився багато; водився з флорентійською шляхтою, яка просто рвалася в бій. У всіх кварталах збиралися на віче. Молоді ніколи ще так часто не сходилися, як нині. Розмовляли лише про війну. Якось по обіді у мене в робітні зібралося чимало мужів і молодиків, міська знать. Коли це приносять листа з Рима. Писав мені знайомий, якого в Римі називали маестро Якопіно делла Барка. Звали його Якопо делло Шоріна, а в Римі — делла Барка, бо він тримав човна, який перевозив через Тібр між мостом Сісто і мостом Санто Аньйоло. Маестро Якопо був чоловік вельми дотепний і провадив прецікаві й прегострі розмови. Колись він працював у Флоренції і перебивав візерунки для шовкоробів. Якопо приятелював з папою Клементієм, який просто кохався в його невичерпних дотепах. Якось у них зайшла розмова про взяття Рима і про оборону замка, і папа, згадавши про мене, набалакав про мене стільки гарного, скільки можна уявити. І додав, що аби ж знаття, де я, він би радо залучив мене. Маестро Якопо сказав, що я в Флоренції. Тим-то папа звелів йому, аби він мені написав, щоб я до нього вернувся. В листі було запрошення вернутися на службу до Клементія, я не пошкодую. Деякі молодики, присутні в робітні, хотіли знати, що в цьому листі. Тому я постарався його утаїти. Потім написав маестро Якопо, прохаючи його, щоб він ні задля доброго, ні задля лихого ніяким світом не писав мені. А той, розохотившись ще більше, прислав мені нового листа в таких нестриманих виразах, що, коли б його побачили, мені довелось би сутужно. В листі стояло, щоб від імені папи я їхав негайно, бо в Римі мене чекають справи надзвичайної ваги. І щоб я, якщо хочу чинити правильно, все покинув і не пробував виступити заодно з цими біснуватими проти його святості. Прочитавши цього листа, я так перепудився, що пішов до мого щирого приятеля на ймення П'єро Ланді. Той, глянувши на мене, одразу ж запитав, що зі мною стряслося, чому в мене такий розгублений вираз. Я нічого не міг йому пояснити, а тільки попросив його, щоб він узяв мої ключі і повернув коштовності й золото замовникам, яких він знайде у мене записаними в книжечці. Потім хай він візьме моє хатнє майно і подивиться за ним зі звичною своєю добротою. Де я, він дізнається через кілька днів. Цей розумний молодик, майже здогадуючись, у чім річ, сказав мені:

— Брате мій, їдь хутчій, потім напишеш, а про скарб свій не думай.

Так я і зробив. П'єро був найвірніший, найрозумніший, найпорядніший, найуважніший, найніжніший приятель, якого я в житті знав. Поїхавши з Флоренції, я вирушив до Рима, і звідти вже написав листа.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ
1529—1530

Бенвенуто допущений до папи.— Розмова з його святістю.— Папа доручає йому значну золотарську роботу.— На вимогу папи він стає ювеліром, через що з ним шукають дружби двораки і папський улюбленець золотар Помпео.— Прекрасні медалі за малюнками Бенвенуто.— Суперечка з різьбарем Бандінелло.

У Римі я зустрів багатьох своїх приятелів. Зустріли вони мене привітно й дуже ласкаво. І я одразу взявся виконувати роботи — всі для заробітку, не варті того, щоб їх описувати. В Римі жив один старий золотар на ймення Раффаело дель Моро. В цеху він був муж вельми відомий, а в житті людина порядна. Він запросив мене працювати в його робітні, бо йому треба було виконати кілька важливих робіт, дуже зисковних, і я охоче пішов. Минуло вже понад десять днів, а я все ще не показувався до цього маестро Якопіно делла Барки. Випадково мене здибавши, він вельми зрадів і запитав, чи давно я приїхав. Почувши, що я приїхав уже близько двох тижнів, він дуже розсердився і сказав мені, що я мало зважаю на папу. А той дуже наполегливо уже тричі велів йому писати до мене. За оці листи я розсердився на нього ще більше, але змовчав і стримав свій гнів. Цей чоловік, розговорившись, ніяк не міг зупинитися. Нарешті, помітивши, що він утомився, я йому сказав коротко, щоб він вів мене до папи, коли йому буде зручно. Якопіно відповів, що це можна будь-коли. Тоді я йому сказав так:

— Я теж завжди готовий.

Він рушив у бік палацу, я слідком (це було в чистий четвер). Коли ми прийшли в папські покої, нас одразу ж впустили, оскільки його там знали, а мене чекали. Папа лежав у ліжку під балдахіном (неборак трохи слабував), а при ньому стояв мессер Якопо Сальвіаті й архієпископ капуанський [61]. Побачивши мене, папа дуже зрадів. Я ж, поцілувавши йому ноги, смиренно підступив до нього, показуючи, що хочу сказати йому щось дуже важливе. Папа махнув рукою, і мессер Якопо та архієпископ відійшли в куток. Я сказав скоромовкою так:

— Святий отче, відтоді, як була облога, й досі я не міг ні висповідатися, ні причаститися, бо мені не дають розгрішення. Річ у тім, що коли я топив золото і видлубував коштовності, ваша святість звеліли Кавальєріно, щоб він дав мені якусь винагороду за мої труди. Але він не лише не вручив мені жодного скудо, а навіть нагрубіянив. Тоді я піднявся нагору, туди, де топив золото, і в попелі знайшов фунта півтора золота в таких лелітках, як просо. Достатніх грошей, щоб вернутися пристойно до себе додому, я не мав, от я й поклав собі скористатися ними і повернути їх потім, коли трапиться нагода. Тепер я колінкую перед вашою святістю, істинним сповідником. Рачте мені дарувати таку милість і дати мені апостольське розгрішення, аби я міг сповідатися й причаститися і через ласку вашої святості знову доступитися до ласки Господа мого і Бога.

Папа смиренно зітхнув, згадуючи, можливо, свої власні жалі, і сказав так:

— Бенвенуто, я істинно той, про кого ти мовиш, хто може відпустити тобі всякий гріх, учинений тобою, ба навіть хоче ще більше. Отож цілком щиро й відверто викажи геть усе, бо якщо ти навіть узяв вартість однієї з цих тіар, я охоче тебе прощу.

Я відповів:

— Іншого я не брав, святий отче, а лиш те, що я сказав. А це не сягало вартості ста сорока дукатів, бо стільки я за це дістав на перуджійському монетному дворі, і з цими грішми я вирушив утішати мого убогого старого батька.

Папа сказав:

— Твій батько був такий чеснотливий, добрий і чесний муж, як рідко хто народжується, і ти в нього не виродок. Вельми шкода, що грошей було так мало. Але ті, які ти мовиш, що були, я тобі дарую і все тобі прощаю. Скажи про це сповідникові, якщо нема нічого більше, що б торкалося мене. А після сповіді й причащання прийди знову сюди, ти не пошкодуєш.

Коли я відійшов від ліжка під балдахіном, до папи підступили згаданий мессер Якопо й архієпископ. Папа вихваляв мене так, як тільки можна взагалі вихваляти людину. А потім сказав, що висповідав мене і дав розгрішення. Відтак додав, звертаючись до архієпископа капуанського, щоб він послав по мене і розпитався, чи я ще чогось не потребую, і щоб він, від його імені, відпустив мені всі гріхи та ще й приголубив мене, як тільки може. Коли я виходив з цим маестро Якопіно, він з великою цікавістю мене розпитував, про що я так довго й потайливо розмовляв з папою. Оскільки він запитував мене про це уже втретє, я відповів, що не бажаю йому цього говорити, бо це не для його ушей, і тому хай він більше не пристає з розпитами. Я пішов і зробив усе, що мені велів папа. Потім, коли минули обидва свята, я знов прийшов на прийом до нього. Він приголубив мене ще більше, ніж першого разу, і сказав мені:

— Якби ти був приїхав до Рима трошки раніше, я дав би тобі відновити ті мої дві тіари, які ми занапастили в замку. Але ці речі, якщо не рахувати самоцвітів, маловартісні. Тому я доручаю тобі таку цінну роботу, в якій ти зможеш показати всю свою майстерність. Це застібка для ризи, округлої форми, як мисочка, і завбільшки з мисочку в третину ліктя. Я хочу, щоб на ній був зображений Бог Отець напіврельєфом, а посередині її я хочу припасувати ту гарну грань великого діаманта, з безліччю інших самоцвітів найбільшої вартості. Одну таку вже починав маестро Карадоссо, та так і не завершив. А ця застібка, я бажаю, щоб була завершена скоро; бо мені кортить ще й самому на неї помилуватися. Отож, іди і зроби гарну модельку.

Тут він звелів показати мені всі самоцвіти. І я поспішив геть з папських покоїв.

Під час облоги Флоренції від сухот помер Федеріго Джінорі, якому я колись зробив медаль з Атлантом. Ця його медаль потрапила до рук мессера Луїджі Аламанні, котрий перегодом з кількома своїми чудовими рукописами сам подарував її французькому королю Францискові. Королю медаль вельми сподобалася, мессер Луїджі Аламанні сказав його величності кілька слів про мої здібності, і король висловив бажання познайомитися зі мною. Поки я якнайзавзятіше працював над згаданою моделькою, роблячи її такої самої величини, якою мала бути сама річ, у золотарському цеху кілька заздрісників заявили, що й вони здатні таке зробити. Саме тоді до Рима приїхав такий собі Мікелетто, великий мастак різьбити по сердоліку (окрім того, він був кебетливий ювелір і в свої старі літа тішився вже славою). Його теж залучили оправляти обидві папські тіари. Коли я уже взявся за модель, він страшенно дивувався, чому я не звернувся до нього, адже муж він тямущий і тішиться приязню папи. Нарешті, побачивши, що я до нього не йду, він сам прийшов до мене й запитав, що я роблю.

— Те, що мені велів папа,— відповів я.

А він на те:

— Папа велів мені, щоб я наглядав за всім, що робиться для його святості.

Тоді я сказав, що спершу запитаю у папи і потім уже знатиму, що йому відповісти. Він мені сказав, що я про це пошкодую. І пішов од мене розлючений. Подався у цех і так усіх підбив проти мене, що вони доручили Мікеле дати мені щигля. От Мікеле, чоловік премудрий, замовив тим, хто добре малював, понад тридцять малюнків на цю тему, і всі щоб різнилися один від одного. А що був вхожий у палац, то змовився з одним ювеліром, на ймення Помпео, міланцем, теж великим улюбленцем папи і родичем мессера Траяно, першого папського камерарія, і вони удвох, себто Мікеле і Помпео, почали мовити папі, що бачили мою модель і що я, на їхню думку, непридатний для такого важливого завдання. Папа відповів, що повинен подивитися сам. А як побачить, що я справді непридатний, то знайде когось іншого. Ті двоє одразу заявили, що вони запаслися кількома прегарними малюнками для цієї речі. Папа відповів, що він цьому дуже радий, але не хоче їх дивитися, поки я не завершу свою модель. А тоді вже й порівняє всі малюнки. Через кілька днів я завершив свою модель. І коли якось уранці приніс її до папи, мессер Траяно попросив мене заждати, а сам тим часом спішно послав по Мікелетто й Помпео, щоб вони несли свої малюнки. Коли вони поприходили, нас одразу впустили разом до папи. Мікеле й Помпео притьмом почали розгортати свої малюнки й показувати папі. Рисувальники не ювелірного цеху звичайно не знають, як розмістити коштовності, якщо ювеліри їх цьому не навчили. (І треба, щоб ювелір умів малювати, коли йому серед коштовностей доводиться розташовувати постаті). Ось так і вийшло, що на всіх цих малюнках чудовий діамант кріпився посеред грудей у Бога Отця. Папа, наділений тонким смаком, оглянув ці малюнки, і вони йому не сподобалися. Коли він продивився їх до десятка, він кинув решту на землю і обернувся до мене зі словами:

— Бенвенуто, покажи-но сюди твою модель, щоб я бачив, чи й у тебе така сама хиба, як і в них.

Я підступив, і коли я розчинив округлу шкатулу, то ніби блиск ударив папі просто в очі. І він скричав:

— Якби ти опинився в моїй шкурі, то побачив би, що зроблено саме так, як і хотів бачити я. А ці панове самі себе відшмагали.

З'юрмилося багато вельмож, і папа показував різницю, що була між моєю моделлю та їхніми малюнками. Коли він вдосталь похвалив її, а моїх суперників принизив і висміяв, то обернувся до мене і сказав:

— Є тут одна притуга. Але дуже важлива! Любий Бенвенуто, з воском працювати легко. Вся заковика в тім, щоб зробити це з золота.

Я відповів сміливо:

— Святий отче, якщо в мене не вийде в десять разів ліпше, ніж ця модель, можете мені зовсім не платити.

Тут серед цих вельмож зчинився гам — мовляв, я забагато обіцяю. Один тільки славетний філософ, що був між ними, заступився за мене:

— Гарна врода й доладна статура цього молодика свідчать, що він упорається зі своїм завданням.

Папа сказав:

— Тим-то я йому й вірю.

Потім покликав свого камерарія, мессера Траяно, і звелів йому принести п'ятсот золотих камеральних дукатів. Поки чекали на гроші, папа знову, і вже спокійніше, дивився, як прегарно я сполучив діамант з Бо-

гом Отцем. Я вмістив діамант у самій середині, а над діамантом я розташував сидячого Бога Отця, в гарному повороті, що створювало пречудове поєднання і нітрохи не заважало каменю. Зведеною вгору правицею він давав благословення. Під діамантом я вмістив трьох немовлят, які підтримували діамант своїми пухкими рученятами. Одне з цих немовлят, середнє, було в повний рельєф, решта двоє — в половинний. Кругом було безліч різних немовлят, у поєднанні з іншими самоцвітами. За Богом Отцем вилася мантія, з якої появлялось сила-силенна немовлят, з багатьма іншими чудовими оздобами — видовище просто прегарне. Модель була зроблена з білого гіпсу по чорному каменю. Коли принесли гроші, папа власноруч мені їх вручив і вельми доброзичливо просив, щоб я працю закінчив ще за його життя, і тоді буде мені благо.

Коли я приніс додому гроші й модель, мені страшенно кортіло швидше взятися за діло. Я одразу з великим завзяттям почав працювати, а через тиждень папа прислав одного свого камерарія, родовитого болонського шляхтича, сказати мені, що я маю йти до нього й принести зроблене. Поки ми йшли, камерарій, чи не найлюб'язніший папський дворак, казав мені, що папа не тільки хоче побачити цю роботу, а й дати мені іншу, не менш важливу, а саме чекани для монет римського монетного двору. Він радив мені добре подумати, щоб зуміти відповісти його святості. Тому він і попередив мене. Явившись у палац, я розгорнув перед папою золоту пластину, де був поки що вирізьблений один тільки Бог Отець. Навіть начорно він здавався куди чудовішим, ніж воскова моделька. Папа гукнув здивовано:

— Віднині всьому, що ти скажеш, я ладен вірити.— Похваливши мій хист, він заявив:— Я хочу тобі доручити іншу справу, на якій мені залежить майже так, як на цій, і навіть більше, якщо ти візьмешся її виконати.

І він сказав мені, що йому охота зробити чекани для своїх монет. І спитав мене, чи я робив їх коли-небудь і чи візьмуся їх зробити. Я відповів, що візьмуся залюбки, що бачив, як вони робляться, але сам їх зроду не робив. При нашій розмові був присутній такий собі мессер Томмазо да Прато, датарій його святості, великий друг моїх недругів. Він висловився так:

— Найсвятіший отче, ласка, якою ваша святість ущедряє цього молодика, а також його вроджена зухвалість призводить до того, що він ладен вам наобіцяти зорі дістати з неба. Ви вже дали йому одне велике доручення, а нині даєте ще більше, от і вийде, що одне перешкодить другому.

Папа з серцем обернувся до нього і сказав йому, щоб він займався своєю канцелярією. А мені доручив зробити модель великого золотого дублона, на якому він хоче бачити оголеного Христа зі зв'язаними руками і з написом: «Ecce Homo!» [61] На лиці мав бути папа і цісар, які разом підносять уже похилений хрест, і напис: «Unus spiritus et una fides erat in eis» [62]. Коли папа замовляв мені цю гарну монету, підійшов різьбар Бандінелло, а він тоді ще не був кавалером, і з своєю звичною пихою, вбраною в невігластво, сказав:

— Цим золотарям для таких гарних речей треба давати малюнки.

Я рвучко обернувся до нього і відрізав, що я не потребую його малюнків для мого мистецтва. І що я невдовзі сподіваюся своїми малюнками затьмарити його мистецтво. Папа не приховував, що мої слова припали йому до вподоби. Він обернувся до мене і сказав:

— Іди, Бенвенуто, служи мені так само вірно, як досі служив, і не зважай на слова цих блазнів.

З тим я й пішов. І невдовзі виготовив два чекани і вибив із золота одну монету. Якось у неділю по обіді я приніс монету й чекани до папи, і він, побачивши її, був здивований і вдоволений не лише чудовою роботою, яка сподобалася йому надзвичайно. Ще більше його вразила швидкість, з якою її виготовлено. Аби збільшити втіху і радість папи, я приніс із собою всі старі монети, карбовані руками тих умільців, які служили папі Юлію та папі Леву. Переконавшись, що мої тішать його куди більше, я дістав з-за пазухи супліку, де я просив для себе посади чеканного майстра монетного двору. Посада ця давала шість золотих скудо платні на місяць, а крім того, начальник двору платив і за виготовлення чеканів, даючи по дукату за три чекани. Папа взяв у мене супліку і тут же передав її до рук датарію, щоб той дав хід. Датарій узяв супліку і, збираючись покласти її собі до кишені, сказав:

— Найсвятіший отче, вашій святості не варто так поспішати. Є такі речі, що потребують деяких роздумів.

Тоді папа сказав:

— Ясно. Дайте мені цю супліку.

І, взявши її, й одразу власноруч її підписав. Потім повернув датарієві і мовив:

— Тепер уже не може бути ніяких заперечень. Дайте їй хід, я так бажаю. Знайте чоловіче, що чоботи Бенвенуто варті більше, ніж заздрісні очі всіх цих бовдурів.

Подякувавши його святості, я радо пішов до себе працювати.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ
1530

У дочки Раффаелло дель Моро завелася болячка на руці, Бенвенуто допомагає її лікувати.— Він хоче одружитися з нею, але його намір залишається нездійсненим.— Він робить чудову медаль для папи Клементія.— Трагічна смерть брата, підстреленого під час бійки в Римі.— Бенвенуто його ховає, робить йому мармурову плиту з написом і мститься за нього.— Його майстерню пограбовано.— Незвичайний приклад собачої вірності.— Папа виявляє до Бенвенуто велику довіру.

Я все ще працював у робітні Раффаелло дель Моро. Цей статечний муж мав красуню доньку і в душі вже бачив мене зятем. Я помітив його наміри і сам був не проти, але з своїм бажанням нікому не звірявся. З дівчам я поводився так скромно, що всі дивувалися. Сталося так, що в цієї безталанної дівчини завелася хвороба на правиці, яка з'їла два суглобики на мізинці і на підмізинці. Безталанну дівчину, за батькового недбальства, лікував невіглас коновал. Він заявив, що безталанна дівчина скалічіє на всю правицю, якщо тільки з нею не станеться гіршого. Побачивши, як побивається безталанний батько, я сказав йому, щоб він не вірив усьому тому, що торочить цей невіглас коновал. Він відповів мені, що не приятелює ні з ким із лікарів, із хірургів, і що він мене просить, якщо я когось знаю, щоб привів. Я одразу послав по такого собі маестро Якомо, перуджійця, мужа вельми тямущого в хірургії. Коли він оглянув небогу дівчину, яка була перелякана, бо, мабуть, чула, що торочив цей невіглас коновал, то цей тямущий лікар сказав, що їй не станеться нічого лихого і що вона цілком владатиме своєю правицею. Якщо навіть ці два крайніх пальці зостануться трошки кволішими, ніж інші, то це їй ніяк не шкодитиме. Лікар заходився її ліку-

вати. Коли через кілька днів він захотів трохи вичистити гній на цих суглобиках, то батько покликав і мене, щоб і я був присутній на цій болісній операції, що чекає його доньку. Маестро Якомо приніс на операцію великі залізні ножі. Коли я побачив, що він орудує ними повільно і завдає дівчині болю, я попросив його зупинитися й почекати мене десять хвилин. Збігавши до робітні, я скував крицеву залізячку. Тоненька й вигнута, вона різала, як бритва. Коли я вернувся до маестро, той почав оперувати нею так делікатно, що дівчина не відчувала болю. Операція тривала дуже короткий час. Щасливий батько так мене полюбив за це, як не любив двох своїх синів. І постарався далі вилікувати цілком свою красуню доньку. Я підтримував дружні стосунки з таким собі мессером Джованні Гадді [63], камеральним кліриком. Мессер Джованні вельми любив таланти, хоча сам він не мав ні жодного. У нього жив такий собі мессер Джованні, грек, неабиякий учений, мессер Лодовіко да Фано, також учений, мессер Антоніо Аллегретті [64], мессер Аннібаль Каро [65], тоді ще молодий. Крім того, до нього приходили в гості мессер Бастіано [66], венецієць, чудовий маляр, і я. Зі згаданим мессером Джованні ми бачилися майже щодня. Статечний муж золотар Раффаелло знав про мою дружбу і якось сказав мессеру Джованні:

— Мій мессере Джованні, ви мене знаєте. Я хочу віддати мою доньку за Бенвенуто. Не знаходячи ліпшого посередника, ніж ваша милість, я прошу вас, щоб ви мені підсобили і самі з мого майна призначили їй те віно, яке вам заманеться.

Той дивак не дав навіть статечному Раффаелло договорити і без найменшого приводу сказав йому:

— Більше про це не говоріть, Раффаелло, бо вам до цього Бенвенуто ще далі, ніж січню до ожини.

Неборак, геть збитий з пантелику, постарався швидше віддати доньку заміж. Мати її й родичі почали поглядати на мене скрива, а чому це так, я й гадки не мав. Я так розпинався за них, а вони мені он як віддячили. А я ще й робітню відкрити поряд з їхнім домом збирався. Мессер Джованні не сказав мені нічогісінько, поки дівчина не вийшла заміж, весілля справили через кілька місяців. Я зібрав усі свої сили й здібності, щоб завершити мою роботу, і водночас обслужував монетний двір, бо папа знову замовив мені монету вартістю два карліно. На лиці монети було зображення голови його святості, а на звороті — Христос, що йшов по морю й подавав руку святому Петрові, і з круговим написом: «Quare dubitasti?» [67] Сподобалася ця монета так, що папський секретар на ймення Сан, муж вельми достойний, сказав:

— Ваша святість може пишатися, що має монету, якої ми не бачимо і в старожитних, при всій їхній пишності.

Папа відповів:

— Бенвенуто теж може пишатися, що служить такому державцеві, який уміє цінувати його умільство.

Продовжуючи велику золоту роботу, я часто показував її папі, бо він хотів її бачити, і його подив з кожним днем зростав.

Мій брат Чеккіно служив тоді в Римі у герцога Лессандро, якому папа в цей час добув герцогство Пеннське (на службі у цього герцога було багато вояків, статечних і хоробрих мужів з школи великого синьйора Джованні де Медічі). Мого брата герцог цінував за незвичайну хоробрість. Якось по обіді брат був у Банкі в корчмі такого собі Баччіно делла Кроче, де вояки звичайно збиралися. Він сидів на стільці й дрімав. У цей час проходила варта барджелла [68], ведучи до в'язниці такого собі капітана Чісті, ломбардця, теж із школи цього великого си-

ньйора Джованні. Проте Чісті не служив у герцога. В корчмі згаданого Баччіно далла Кроче сидів і капітан Каттіванца дельї Строцці. От капітан Чісті, вгледівши капітана Каттіванцу дельї Строцці, гукнув йому:

— Каттіванца, я хотів вернути вам кілька скудо, які я вам заборгував. Якщо бажаєте їх одержати, ходіть по них, поки вони зі мною не пішли в цюпку.

Цей капітан Каттіванца любив підбурювати інших, а сам втручатися не поспішав. Як на те, він сидів у товаристві одчаюг молодиків, більше задерикуватих, ніж здатних щось зробити серйозне. Каттіванца гукнув їм, щоб вони підійшли до капітана Чісті і взяли від нього гроші. А якщо варта чинитиме опір, то хай вони вдадуться до сили, якщо стане їм на це одваги. Молодиків було четверо, всі безвусі. Першого звали Бертіно Альдобранді, другого Ангвілотто да Лукка. Імен інших я не пам'ятаю. Той Бертіно був вихованець і щирий учень мого брата, а мій брат любив його так, що годі уявити. І ось ці четверо молодих одчаюг підступили до варти барджелла, а вартових було понад п'ятдесят, озброєних списами, аркебузами й дворучними мечами. Перекинувшись кількома словами, вони повитягали зброю. Четверо молодиків так ринули на варту, що аби капітан Каттіванца лише показався б, не оголюючи навіть шпаги, ці молодики змусили б варту втікати. Але сутичка тривала, і цей Бертіно, діставши кілька важких ран, рухнув на землю. Ангвілотто теж, поранений у правицю і не в змозі більше тримати шпагу, відступив. Інші пішли за його прикладом. Бертіно Альдобранді підняли з землі важкопораненого.

Поки це відбувалося, ми усі сиділи за столом, бо того ранку обідали на годину пізніше, ніж звикле. Почувши гармидер, старший з синів Раффаелло встав з-за столу, щоб піти глянути на цю сутичку. Звали його Джованні. Я зупинив його:

— Будь ласка, не ходи, бо в таких бійках можна пропасти ні за цапову душу.

Батько теж застеріг його:

— Синку мій, не ходи!

Але хлопець, не слухаючи, збіг униз по сходах. Примчавши в Банкі, де билися, і побачивши, як Бертіно піднімають з землі, він побіг назад. Дорогою він здибав мого брата, і Чеккіно запитав його, в чому річ. Хоча дехто й махав Джованні, щоб він промовчав, той узяв і ляпнув, що вартові убили Бертіно Альдобранді. Мій брат так зарепетував, що його було чути за десять миль. Потім запитав Джованні:

— Ти міг би мені сказати, хто його вбив?

Джованні відповів, що може. Це один з тих, у кого дворучний меч, з голубим пером на капелюсі. Мій нещасний брат кинувся навздогін і впізнав з цієї прикмети убивцю. От він напрочуд шпарко й одважно ринув усередину цієї варти і, перш ніж хто йому перешкодив, угородив йому шпагу в живіт і, прохромивши його наскрізь, держаком шпаги звалив його додолу. Потім кинувся на інших з таким завзяттям і відвагою, що всіх їх сам один змусив би тікати. Одначе один аркебузир, коли Чеккіно замахнувся на нього, випередив його й вистрілив і поранив безталанного шибайголову вище коліна правої ноги. Брат рухнув на землю, а варта майже бігом припустила звідти, боячись нападу ще якогось сміливця. Гук усе не втихав, і я теж устав з-за стола. Прип'яв шпагу, без якої в ті буремні часи ніхто не виходив з дому. Прийшовши до мосту Сан Аньйоло, я побачив велику юрму людей. Я пробирався вперед, і багато з тих, хто мене знав, давали мені дорогу, і тому я скоро побачив те, чого побачити б ніколи не хотів, хоча людина я цікава. Спершу я йо-

го не впізнав, бо він був убраний в інші шати, ніж ті, в яких я ще недавно його бачив. Зате він впізнав мене перший і сказав:

— Любий брате, не переймайся моїм великим лихом, моє ремесло таке, що всього можна чекати. Вели мене забрати звідси, бо мені вже небагато жити.

Мені вже встигли розказати, як усе стряслося, дуже коротко, як завжди в таких випадках, тому я відповів йому:

— Братику, в усьому моєму житті ще не зазнав я такого нещастя, такого горя. Але будь спокійний: перш ніж ти втратиш зір, ти побачиш помсту за себе твоєму лиходію, здійснену моїми руками.

Приблизно такого змісту були його і мої слова, дуже лаконічні й короткі.

Варта була від нас на відстані п'ятдесят ступнів. Барджелло Маффіо звелів частині її повернутися, щоб підібрати того капрала, якого вбив мій брат. Загорнутий і засупонений у плащ, я дуже швидко пройшов ті кільканадцять ступнів. Підступивши просто до Маффіо, я напевне його убив би. Річ у тім, що там зібралося багато народу, і я пробрався вперед зовсім непомітно. Я оголив наполовину шпагу, як раптом мене схопив ззаду за руку Берлінг'єр Берлінг'єрі, хлопець хоробрий і щирий мій приятель. З ним було ще четверо інших хлопців, і всі вони кричали Маффіо:

— Тікай, а то він уб'є тебе!

Маффіо запитав:

— Хто це такий?

— Це рідний брат того, який он лежить на землі! — почув він відповідь.

Маффіо тут же взяв ноги на плечі й сховався в Торре ді Нона.

Наші вояки сказали мені:

— Повір, Бенвенуто, що ми пішли проти твоєї волі, щоб урятувати тебе від шибениці. А зараз ходімо допомогти тому, кому вже недовго жити.

І ми, повернувши назад, пішли до мого брата, якого я звелів однести в сусідній дім. Я одразу покликав до нього кілька лікарів, і вони йому допомогли, але не зважилися одрізати йому ногу, і тоді його, можливо, було б урятовано. Коли йому подали допомогу, явився туди герцог Лессандро, щоб утішити його по-дружньому. Мій брат був ще при свідомості і сказав герцогові Лессандро:

— Пане мій, я шкодую не тому, що помираю, а тому, що ваша ясновельможність втрачає служника. Може, ви ще знайдете когось вправнішого в вояцькому ремеслі, але не знайдете такого, який служив би вам з більшою відданістю й вірністю, ніж я.

Герцог сказав, щоб він постарався вижити, а щодо решти, то він добре знає його як чесного й хороброго мужа. Потім обернувся до своїх людей і звелів, щоб зробили все для порятунку такого славного бійця.

Після відходу герцога мій брат знепритомнів. Він втратив надто багато крові, яка ніяк не могла зупинитися. Він марив усю наступну ніч і прочнувся лише тоді, як його прийшли причастити. Він сказав так:

— Ви добре зробили, що висповідали мене раніше. Як я можу прийняти тіло Христове в цю знівечену тілесну оболонку? Дозвольте мені лише глянути на нього і божественною силою зору прийняти його в мою несмертельну душу. Бо тільки вона єдина просить у Бога милосердя і прощення.

Коли він сказав ці слова й забрали причастя, він знову знепритом-

нів і в маренні дуже кричав і лаявся. Марення тривало аж до світанку. Коли на світ благословилось, він обернувся до мене й сказав:

— Брате мій, я не хочу більше залишатися тут, бо вони змусять мене вчинити негоже діло, через яке їм довелося б каятися, що вони дозволили мені.

І він випростав ліву ногу, та й праву, яку ми поклали йому у важеленну скриньку, він ніби заніс, мовби сідаючи на коня. Потім обернувся до мене обличчям і сказав тричі підряд:

— Прощай, прощай, прощай...

Останнє слово «прощай» відлетіло з його найхоробрішою душею.

Увечері, діждавшись приписаного часу, о двадцять другій годині, я поховав його з великими почестями в храмі флорентинців. Потім велів привезти на могилу прегарну мармурову плиту, де вирізьблено трофеї й прапори. Мені хочеться згадати про те, що перед смертю друзі спитали у брата, хто в нього вистрілив з аркебузи і чи він упізнав би його. Той відповів, що впізнав би, і назвав деякі прикмети. І хоча Чеккіно просив приятелів нічого не говорити мені, я все одно про це дізнався. Завершення трагедії я розповім у своєму місці.

А зараз повернуся до братового надгробка. Деякі видатні письменники, знайомі мого брата, написали мені епітафію, якої, на їхню думку, заслуговував цей славний хлопець. Епітафія звучала так: Francisco Cellino Florentino, qui quod in teneris annis ad Ioannem Medicem ducem plures victorias retulit et signifer fuit, facile documentum dedit quantae fortitudinis et consilii vir futurus erat, ni crudelis fati archibuso transfossus quinto aetatis lustro jaceret, Benvenutus frater poduit. Obiit die XXVII Maii MDXXIX [69]. Він умер двадцятип'ятилітнім. І оскільки серед вояків його звали Чеккіно дель Піфферо, тоді як власне його ім'я було Джованфранческо Челліні, мені хотілося зобразити це власне ймення під нашим гербом. Ім'я це я й велів вирізьбити прегарними давніми літерами, причому ламаними, окрім першої й останньої. Письменники, які скомпонували мені цю красиву епітафію, запитали мене, чому я її зробив ламаними літерами. Я відповів, що вони ламані саме так, як було зламано і вбито його чудове тіло. А щодо двох цілих літер, першої й останньої, то перша — це пам'ять про велику вартість того хисту, який посилає нам Господь, про нашу душу, натхнену Божим подихом. Душа не зламається ніколи. А остання ціла літера — це на честь його великих доблестей. Ця ідея дуже сподобалася, і згодом деякі поети скористалися цим засобом. Поряд я велів вирізьбити на надгробку наш, челлініїв, герб, який я трошки підправив проти справжнього. Адже в Равенні, місті стародавньому, живуть і досі наші Челліні, найродовитіші шляхтичі, в чиєму гербі лев, що стоїть на задніх лапах, золотий на блакитному тлі, і тримає черлену лілею в правій лапі, а вгорі китичка з трьома маленькими золотими лілеями. Це наш справдешній челлініївський герб. Мій батько мені його показував, на ньому була лише одна лапа з усім із сказаного. Але мені більше до вподоби герб равеннських Челліні. А зараз вертаюся до того, що я зробив на усипальні мого брата. Була то лев'яча лапа, а замість лілеї я втулив у неї сокиру; щит же в цього герба поділено на чотири поля. А сокира, намальована там,— це для того, щоб я не забував, що повинен помститися за брата.

Я працював з великим завзяттям, щоб якнайшвидше завершити золоту роботу для папи Клементія. Папі нетерпеливилось, і він двічі чи тричі на тиждень посилав по мене, бажаючи побачити цю роботу, і щоразу вона йому все більше подобалася. Папа часто мене ганив, ба навіть лаяв за те, що я так побиваюся за моїм братом. Якось, побачив-

ши мене смутнішим і бліднішим, ніж звикле, він по-батьківському вичитав мені:

— Бенвенуто, я не знав, що ти божевільний. Чи ти й досі ніяк не втямиш, що проти смерті нічим не зарадиш? Ти поводишся так, ніби й сам зібрався на той світ.

Пішовши од папи, я робив далі свою роботу й чекани для монетного двору. А сам усе думав про того аркебузира, який убив мого брата. Той вояк служив колись у кавалерії, потім вступив в аркебузири до барджелли, в число капралів. Найбільше мене лютило те, що він любив ще й похвалятися:

— Якби я не пристрелив цього шибайголову, то він би розметав усю варту, як табун горобців.

Побачивши, що ця пристрасть не дає мені ні спати, ні їсти, ще й перешкоджає працювати, я вирішив якось увечері спекатися такої муки, вже не думаючи про те, добре чи погано я вчиню. Той вояк жив в околиці, званій Торре Сангвінья, поряд із будинком, де мешкала одна з найулюбленіших у Римі куртизанок на ймення дона Антеа. Невдовзі потому як вибило північ, аркебузир сидів біля свого порога зі шпагою в руці і вже вечеряв. Я нечутно підкрався до нього з великим пістольським кинджалом і вдарив навідліг, думаючи геть перерубати йому карк. Але він швидко крутнувся, і удар прийшовся в ліве плече і роздробив йому ключицю. Вояк підхопився, випустив з великого болю шпагу й кинувся тікати. Я ж, пустившись слідом, за чотири кроки наздогнав його і заніс кинджал над його головою. Він різко нагнув голову, щоб ухилитися, проте кинджал уже ввігнався між шийною кісткою і потилицею. Ввійшов так глибоко, що я, хоч як силкувався, витягти кинджал не міг. Але тут з оселі Антеї вискочило четверо вояків, тримаючи шпаги в руках, і мені довелося оголити свою шпагу, щоб захищатися. Залишивши кинджал, я втік звідти. Зі страху, як би мене не впізнали, я побіг до палацу герцога Лессандро, який стояв між П'яцца Навона і Ротондою. Прийшовши туди, я все розповів герцогові, а той відповів, так: якщо я був сам один, то щоб я мовчав і не турбувався ні про що і щоб я йшов робити роботу для папи, яку той так чекає, і цілий тиждень не виходив з дому. Потім прийшли до моєї робітні вояки, що мене тоді застукали. Вони показували кинджал і розповідали, як усе було і як важко було витягти цей кинджал з потилиці в цього чолов'яги, який залишився їм невідомий. Тут підійшов Джованні Бандіні і пояснив:

— Цей кинджал мій. Я позичав його Бенвенуто, щоб він міг помститися за брата.

Вояки висловили жаль, що вони перешкодили мені в цій справі, адже помста була справедлива.

Минуло більше тижня. Папа по мене не присилав, як раніше. Потім послав до мене болонського шляхтича, свого камерарія, і той обережно мені натякнув, що папа знає все, і що його святість мене любить, і щоб я працював далі й сидів тихо. Коли я прийшов до папи, той так глипнув на мене спідлоба, що в мене у п'ятах похололо. Коли ж він побачив мою роботу, лице в нього роз'яснилося, він мене похвалив і додав, що я багато зробив за такий короткий час. Потім зазирнув мені в очі і сказав:

— Бенвенуто, тепер, коли ти одужав, постарайся жити.

Я його зрозумів і пообіцяв, що так і зроблю. Я одразу ж відкрив прегарну робітню в Банкі напроти цього Раффаелло і там через кілька місяців завершив дане мені замовлення.

Папа прислав мені всі коштовності, щоправда, окрім діаманта, який він у фінансовій притузі заклав у генуезьких банкірів. Проте я мав усі

інші самоцвіти, а з цього діаманта був лише зраз. Я тримав п'ятеро чудових працівників і, окрім цієї роботи, виконував багато замовлень. Моя робітня була повна всяких коштовностей, у виробах і в самоцвітах, у золоті і в сріблі. Герцог Лессандро подарував мені величезного й гарного пса-кудланя. Цей пес ходив зі мною на полювання і приносив усяку птицю та інших звірят, яких я підстрелював з аркебузи, а також він добре підходив для охорони оселі. Саме тоді я взяв у служниці прегарну й звабливу дівчину, добре що мені дозволяв вік, я мав двадцять дев'ять років. Цією служницею я користувався, аби її зображувати, для мети мого мистецтва. Вгонобляла вона також і мою молодість тілесними розкошами. Тому я спав далеченько від комірчин моїх працівників і від робітні, моя спальня була сполучена з покоїком цієї молодої служнички. Втішалися ми з нею вельми часто, і тому я засинав після цих обіймів міцно й глибоко, хоча звичайно сон у мене був легкий, як рідко в кого. Ось так і сталося, що мене однієї ночі підстеріг злодій. Цей пройда завітав до мене вдень і назвався золотарем. При цьому він добре роздивився, де в мене лежать коштовності, замисливши їх у мене украсти. Вночі він вкрався до моєї робітні і знайшов чимало золотих і срібних виробів. Поки він розбивав деякі скриньки, щоб забрати уже побачені камені, згаданий мій пес накинувся на нього, а він відмахувався од нього шпагою. Пес кілька разів ганяв по оселі, вбігаючи до комірчин працівників, які позалишалися відчиненими, було ж бо літо. А що вони його гучного гавкоту не чули, він позривав з них ковдри. А коли вони й тоді не пробудилися, він заходився хапати їх за руки, то того, то того, отож силоміць їх розбуркав і, несамовито гавкаючи, почав показувати їм дорогу, тягнучи вперед. Побачивши, що вони йти не бажають і, розлючені за його чіпляння, жбурляють у нього каміння й дрючки (а це вони могли робити, бо за моїм розпорядженням у кімнатах цілу ніч горіло світло) і знову зачиняються в себе, пес утратив надію на допомогу цих нероб і взявся зарадити справі сам. Він збіг униз і, не виявивши злодія в робітні, наздогнав його надворі. Він накинувся на нього так завзято, що порвав йому й зірвав з нього плащ. Злодій гукав пробі, і, коли на його крик вибігло кілька кравців, він почав благати їх, ради Бога, відборонити його від скаженого собаки. Ті повірили його словам, підбігли до нього і на превелику силу прогнали пса. Другого дня вранці ввійшли мої учні в робітню і побачили, що все довкола потрощене, сплюндроване, а скриньки розбиті. Вони зчинили репет:

— Ой лишенько! Ой, що ж це таке, люди!

Їхнє бідкання розбудило мене, і я вибіг із спальні. Вони, підступивши до мене, кричали:

— Ох, ми сіроми! Нас пограбував хтось! Усе порозбивав і забрав з собою!

Їхні слова приголомшили мене так, що я не одважився підійти до скрині й глянути, чи на місці папські коштовності. Я так розхвилювався, що в мене рябіло в очах. Я попросив їх відчинити скриню й з'ясувати, скільки бракує з цих папських самоцвітів. Учні були всі в самих сорочках. Коли вони розчинили скриню й побачили все каміння й золоту роботу на місці, вони на радощах закричали:

— Слава Богу, ми врятовані. Золота робота і всі клейноди тут. Хоча злодій і залишив нас у самих сорочках. Учора ввечері через страшну спеку ми всі пороздягалися в робітні і поклали тут свою одежу.

Я одразу ж заспокоївся і, подякувавши Господові, сказав:

— Ідіть і купіть собі нове вбрання. Я за все заплачу, коли спокійно розберуся, як такий випадок міг статися.

Що мені дошкуляло найдужче і чому я так розгубився й злякався проти свого звичаю, так це щоб люди не подумали, що я цю байку зі злодієм вигадав, аби самому вкрасти коштовності. Уже й раніше попереджали папу Клементія його радники, як-от Франческо дель Неро, Дзана де Біліотті, його рахівник, єпископ везонський та багато інших:

— Святий отче, як це ви довіряєте клейноди такому молодому й запальному хлопцеві, який більше орудує кинджалом, ніж різцем, і якому нема ще й тридцяти років?

Папа у відповідь запитував, чи знає хтось із них, щоб я коли-небудь учинив щось таке, що могло пробудити у них подібну підозру. Франческо дель Неро, його скарбник, відказав так:

— Ні, святий отче, бо він досі не мав такої сприятливої нагоди.

Папа вів далі:

— Я його вважаю за цілком чесну людину, і якби почув про нього щось лихе, то не повірив би.

Саме це мучило мене найбільше і одразу ж спало мені на думку. Звелівши хлопцям убратися в обнови, я взяв роботу й клейноди, повставляв їх на місце і пішов з ними мерщій до папи, якому Франческо дель Неро уже розповів про нічний переполох у моїй робітні, і зразу зумів викликати підозру у папи. Папа, уявляючи скорше лихе, ніж добре, грізно поглянув на мене і спитав мене спишна:

— Чого ти прийшов сюди? Що це в тебе?

— Тут усі ваші коштовності й золото, і все ціле.

Тоді папа, повеселівши на лиці, сказав:

— Ну, то в добрий час.

Я показав йому роботу, і, поки він її розглядав, я розповів усю пригоду зі злодієм і звірився зі своїм побоюванням про те, що мене найбільше засмучувало. Під час розповіді він усе повертався й пильно дивився мені в обличчя; при розмові був присутній цей Франческо дель Неро, і через те здавалося, ніби він сердиться, що не здогадався сам. Нарешті папа, розреготавшись, потому, як я йому стільки набалакав, заявив:

— Іди і будь надалі чесним, яким я тебе знав.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ
1530—1532

Бенвенуто підозрюють, що він робить фальшиві гроші.— Винуватець знайдений, і честь Бенвенуто врятовано.— Повінь у Римі.— Бенвенуто призначено папським берлоносцем.— Папа доручає йому зробити золоту чашу.— Бенвенуто хворий і лікує свою хворобу гваяковим деревом.

Поки я завершував золоту роботу й робив чекани для монетного двору, в Римі почали траплятися фальшиві монети, карбовані моїми ж власними чеканами. Їх одразу принесено папі. А оскільки підозра впала на мене, папа звелів Якопо Бальдуччі, начальникові монетного двору:

— Зроби все, щоб якнайхутчій розшукати лиходія, бо я знаю, що Бенвенуто чесна людина.

Цей гаспид, начальник двору, був моїм ворогом і тому сказав так:

— Дай Боже, святий отче, щоб вийшло так, як ви кажете. Але ми вже зібрали якісь докази вини.

Папа зиркнув на римського губернатора й зажадав, щоб той будь-

що розшукав цього лиходія. І тільки потому папа послав по мене. Ніби ненароком заговорив про монети й запитав мене між іншим:

— Бенвенуто, чи взявся б ти робити фальшиві гроші?

Я відповів, що, по-моєму, зумів би робити їх краще, ніж усі ті, хто стає на цю слизьку стежку. Адже ті, хто береться за таке плюгавство, це люди, які не вміють заробляти, і люди невеликої тями. От я, з моєю малою тямою, заробляю стільки, що мені зостається. Адже коли я роблю чекани для монетного двору, то щоранку, ще не пообідавши, мені щастить заробити принаймні три скудо, бо так заведено платити за грошові чекани, а цей дурбило начальник на мене злий, що я не роблю їх дешевше. Отож мені цілком достатньо того, що я заробляю з допомогою Божою й людською. А якби я робив фальшиві гроші, мені б не пощастило стільки заробити. Папа чудово збагнув мої слова. Хоча спочатку він розпорядився непомітно стежити, щоб я не поїхав з Рима, та нині звелів, щоб вони шукали старанно, а за мною не стежили. Йому не хотілося дратувати мене, щоб, чого доброго, не втратити. Діставши його гострі вказівки, камеральні клірики доклали всіх зусиль і скоро викрили фальшивомонетника. Це був карбівник монетного двору на ймення Чезері Макероні, римський громадянин. Заодно з ним упіймано гуртильника [70] монетного двору.

Того самого дня я йшов зі своїм чудовим пуделем по п'яцца Навона. Коли я порівнявся з брамою барджелла, мій пес з гучним гавкотом кинувся всередину на одного хлопця. Цього хлопця вимагав затримати такий собі Донніно, пармський золотар, колишній учень Карадоссо, бо мав виправдану підозру, що той його обікрав. Мій пес так люто накинувся на цього хлопця, що вартовим стало шкода (звичайно, хлопця, а не пса). Цей зухвалий молодик так переконливо захищав свою правоту, а цей Донніно не міг навести переконливі докази вини, що капрал сторожі, який був генуезець і знав батька хлопця, може, через цього пса або через інші які причини хотів одпустити хлопця на волю. Коли я прибіг і собака, не боячись ні шпаг, ні дрючків, знову напав на цього хлопця, вартові мені закричали, що вони приб'ють цього пса, якщо я його не уговкаю. Я насилу відтягнув собаку. Але коли молодик надягав на себе плаща, в нього з відлоги випало кілька згортків, і цей Донніно впізнав свої речі. І я теж уздрів там мого перстеника. Я одразу гукнув:

— Злодію, то це ти розбив і пограбував мою робітню. Мій пес упізнав тебе!

Я відпустив собаку, і він знов кинувся на злодія. Тоді злодій заприсягся, що поверне все забране. Я знову відтягнув пса, і цей лотр вернув мені вкрадене золото, і срібло, і персні, та ще й двадцять п'ять скудо на додачу. Потім попросив мене простити його. Я відповів, щоб він просив прощення у Бога, бо я йому не суддя. Я повернувся до своєї роботи. А через кілька днів фальшивомонетника Чезері Макероні повісили в Банкі напроти брами монетного двору. А його спільника заслали на галери. Генуезького злодія повісили на Кампо ді Фйоре. Так я утвердив свою славу чесної людини більше, ніж будь-коли.

Коли я вже завершував роботу, сталася велика повінь. Тібр затопив водою цілий Рим. Я стурбовано спостерігав, як лютує стихія. Уже смеркало (пробило саме двадцять другу годину), а води все прибувало. Мій будинок і робітня виходили чолом на Банкі, а затилля піднімалося на кілька ліктів вище в напрямку Монте Джордано. Спершу я задумався, як рятувати своє життя, а потім і честь. Я захопив з собою всі самоцвіти, а саму золоту роботу залишив на догляд працівникам і босий

виліз крізь задні вікна на вулицю. Так я брьохав по воді, поки не прийшов на Монте Кавалло, де здибав мессера Джованні Гадді, камерального клірика, і Бастіано, венеційського маляра. Я підійшов до мессера Джованні і передав йому всі коштовності з проханням берегти їх. Мессер Гадді ставився до мене як до рідного брата. Через кілька днів, коли вода спала, я повернувся до себе в робітню й завершив, завдяки ласці Божій і моїм великим трудам, замовлення так вдало, що його визнали за найкращу роботу, зроблену будь-коли в Римі. Коли я приніс її до папи, він ніяк не міг нахвалитися і сказав так:

— Коли б я був багатим державцем, я подарував би своєму Бенвенуто стільки землі, скільки засягло б його око. Але, на жаль, тепер ми бідні зубожілі володарі, тому можемо дати стільки хліба, скільки стане його скромним запитам.

Я почекав, поки у папи минеться його словесна сверблячка, а потім попросив у нього місце папського берлоносця, яке саме звільнилося. Папа відповів мені, що хоче дати мені щось куди значніше. Я відповів його святості, щоб він поки дав мені цей маленький завдаток. Розсміявшись, він сказав, що згоден, але не хоче, щоб я служив, і щоб я домовився з іншими берлоносцями щодо того, щоб не служити. Натомість папа дасть їм деяку пільгу, про яку вони вже просили, а саме дозволить їм стягати свої прибутки силоміць. Так і зробили. Місце берлоносця приносило мені майже двісті ескудо на рік.

Я працював над різними дрібними замовленнями для папи. Аж це він доручив мені зробити малюнок найпишнішої чаші. Я зробив малюнок і модель. Модель була з дерева й воску. Замість ніжки чаші я зробив три постаті, величенькі розміром, круглі, які представляли Віру, Надію і Любов. Потім на підніжжі я зобразив відповідно три історії в трьох кругах, напіврельєфом. Перша — Різдво Христове, друга — Воскресіння Христове, а третя — святий Петро, розп'ятий сторчголов. Я виконав папине бажання. Поки ця робота робилася, папа дуже бажав її бачити. Та от досада: я помітив, що його святість геть забув про те, щоб мене чимось нагородити. Оскільки звільнилася посада брата в Пйомбо, я одного вечора попросив її. Добрий папа уже зовсім забув про свої щедрі обіцянки після закінчення попередньої роботи. Він сказав мені так:

— Посада в Пйомбо приносить понад вісімсот ескудо. Якби я тобі її дав, ти почав би бити байдики. І це чудовне мистецтво, яке в тебе в руках, пропало б, і винний був би я.

Я одразу відповів, що коти ліпше ловлять нагуляні, ніж голодні. Так і чесні люди: таланти куди більше творять, коли живуть у достатку. Не тільки мистецтвом живе художник! Ось чому всі володарі, які оточують таких людей достатком, плекають цим таланти. Інакше таланти хиріють і миршавіють. І хай ваша святість знає, що я прошу не для того, щоб добитися. Уже щастя й те, що я одержав місце цього вбогого берлоносця. Я знав як усе обернеться. Якщо ваша святість не побажала дати його мені, то хай дасть якомусь іншому митцеві, який його заслуговує, а не якомусь невігласові, який битиме байдики, як влучно висловилася ваша святість. Візьміть приклад з святої пам'яті папи Юлія, який довірив таку посаду Браманте, пречудовому зодчому.

Тут я вклонився й сердито пішов геть. Тоді вперед виступив венеційський маляр Бастіано і сказав так:

— Святий отче, хай ваша святість рачить її комусь, хто працює в художньому ремеслі. А оскільки, як вашій святості відомо, в цьому ремеслі працюю і я, то я прошу вщедрити нею мене.

Папа відповів так:

— Цей гаспид Бенвенуто не терпить жодних зауважень. Я вже був ладен дати її йому, але ж негоже так зухвало розмовляти з папою. Тепер я не знаю, що його робити.

Вперед виступив єпископ везонський і став просити за Бастіано:

— Святий отче, Бенвенуто ще молодий, і йому куди більше пасує шпага, ніж чернеча ряса. Хай ваша святість рачить дати цю посаду ось цьому кебетливому мужу Бастіано. А Бенвенуто можна дати іншого разу місце, яке йому буде ще ліпше, ніж це.

Тоді папа обернувся до мессера Бартоломео Валорі і сказав йому:

— Коли зустрінете Бенвенуто, скажіть йому від мого імені, що він сам зробив так, що Пйомбо дістав маляр Бастіано. І хай він не турбується й чекає: перше ж найліпше місце, яке звільниться, буде його. Хай він заспокоїться й завершує роботу.

Наступного дня, о другій годині ночі, я здибав мессера Бартоломео Валорі на розі монетного двору. Перед ним несли два смолоскипи, і він поспішав, бо його викликав папа. Я вклонився, він зупинився, озвав мене й вельми ласкаво сказав мені все, що велів переказати мені папа. Я відповів, що замовлення від папи постараюся завершити ще швидше й старанніше, ніж будь-яку іншу роботу. Але я втратив найменшу надію одержати що-небудь від папи. Мессер Бартоломео покартав мене, сказавши, що відповідати так на пропозиції папи не слід. Я відповів, що був би божевільний, якби відповів інакше, адже добре знаю, що нічого не дістану, байдуже, вірю чи не вірю його обіцянкам. Потому, попрощавшись, я рушив, щоб знов засісти за роботу. Мессер Бартоломео, мабуть, переказав папі мої сміливі слова, а може, і більше того, що я сказав. Понад два місяці папа не викликав мене, а сам я нізащо не бажав іти до палацу. Папа, зацікавлений моєю працею, звелів мессерові Руберто Пуччі перевірити, що я роблю. Цей неборака щодня вчащав до мене і щоразу говорив мені компліменти, а я йому. Та ось папі довелося їхати в Болонью. Бачачи, що я сам не йду, він звелів Руберто переказати мені, щоб я прийшов і показав, наскільки просунулася робота. Я, звичайно, прийшов і показав йому майже готову роботу. При цій нагоді я попросив виплатити мені п'ятсот скудо, почасти для розрахунку, а почасти для купівлі золота, потрібного для закінчення роботи. Папа відповів так:

— Завершуй її, завершуй!

На прощання я знов повторив, що роботу завершу, якщо він залишить мені грошей. Відтак я пішов.

Перед від'їздом до Болоньї папа призначив своїм заступником кардинала Сальвіаті і дав йому доручення, щоб він квапив мене в роботі. Він висловився так:

— Бенвенуто з тих людей, що мало шанують свій хист, а нас і поготів. То ви постарайтеся підганяти його, щоб після мого повернення чаша була вже готова.

Цей нікчема кардинал уже через тиждень звелів мені, щоб я приніс роботу. Я прийшов, але без роботи. Коли мене ввели, кардинал одразу закричав:

— Де ця твоя базгранина? Уже готова?

Я відповів так:

— Ваша превелебносте, базгранина ще не готова і не буде готова, поки ви не дасте приправи, щоб її закінчити.

Кардинал, чиє лице скидалося більше на осляче, ніж людське, скривився й зарепетував:

— Я запроторю тебе в буцегарню, і там ти скажеш спасибі, якщо тобі дадуть завершити роботу.

З вовком треба вити по-вовчому, от я й відрізав:

— Монсеньйоре, коли я вчиню гріх, за який карають буцегарнею, тоді ви мене туди й запроторите. А за ці гріхи я вашої буцегарні не боюся. А крім того, я вам скажу, що через вашу милість я нині й зовсім не бажаю роботу завершувати. І не посилайте по мене, бо я ніколи більше до вас не прийду, хіба що ви звелите привести мене під вартою.

Потому кардинал через своїх посланців пробував кілька разів мені переказати, щоб я працював і щоб я прийшов показати свою роботу. Я ж незмінно відповідав:

— Скажіть монсеньйорові, щоб він прислав мені приправи, якщо хоче, щоб я завершив базгранину.

Інших слів він так від мене й не дочекався. Нарешті він покинув свої безнадійні спроби.

Повернувся з Болоньї папа й одразу ж запитав про мене, бо цей кардинал уже написав йому про мене в найгірших виразах. Папа не тямився з люті і звелів мені, щоб я прийшов з роботою. Я послухався. Поки папи не було в Римі, в мене так страшенно заятрилися очі, що я з болю ліз на стіни. Це й була головна причина, чому я не просунувся вперед з роботою. Очі мені так різали, що я боявся геть осліпнути. Я вже навіть підраховував, скільки мені потрібно, щоб прожити сліпим. Дорогою до папи я обмірковував, як би його найкраще виправдатися, що я не міг закінчити своєї роботи. Я збирався розповісти йому все по порядку, поки папа розглядатиме роботу. До пояснення справа не дійшла. Ледве я переступив поріг, як він зарепетував на мене:

— Дай сюди чашу! Вона готова?

Я розгорнув її. Тоді він з ще більшою люттю:

— Ось Бог мені свідок: якби не пошана до людей, я б звелів тебе разом з цією роботою викинути з цих вікон. Ти ж узяв собі за правило ні на кого не зважати!

Побачивши, як збидлився папа, я постановив накивати п'ятами. Поки він казився, я сховав чашу під полою плаща й пробуркотів:

— Ніхто на світі не може жадати від сліпця, щоб він бабрався з такою марудною роботою.

Папа зарепетував, як на пуп:

— Ходи сюди. Що ти там мурмочеш?

Я вже ладен був скотитися вниз сходами. Але потім наважився і, вклякнувши, заволав ще голосніше, щоб перекричати його:

— А якщо я через хворобу осліп, як мені працювати?

Папа відповів:

— Як прийти сюди, ти бачив добре. Я не вірю жодному твоєму слову!

Почувши, що він дещо втишив голос, я сказав так:

— Хай ваша святість запитає у свого лікаря, і той вам підтвердить.

Папа відгукнувся так:

— Ось на дозвіллі ми побачимо, чи це так, як ти кажеш.

Тоді, побачивши, що він схильний мене вислухати, я сказав:

— По-моєму, єдина причина моєї тяжкої хвороби — це кардинал Сальвіаті. Бо він послав по мене, як тільки ваша святість поїхала. А коли я до нього явився, він обізвав мою роботу базграниною і сказав мені, що пошле мене завершувати її в буцегарні. Мене ці несправедливі слова приголомшили. Від крайнього хвилювання я раптом відчув, що лице моє паленіє, а очі так ятряться, що я не знаходив дороги, щоб

вернутися додому. Через кілька днів мені на обидва ока сіла полуда. Стало темно, хоч в око стрель, і після від'їзду вашої святості я вже не міг працювати.

Вставши з колін, я пішов собі з Богом. І мені передали, що папа сказав так:

— Якщо посади передаються, то обачність з ними не передається. Я не казав кардиналові, щоб він рубав з плеча. Тому якщо правда, що в нього болять очі, а це я дізнаюся від свого лікаря, то він заслуговує більше жалю, ніж кари.

При цій розмові був присутній один родовитий шляхтич, великий приятель папи і муж вельми достойний. Він запитав у папи, що я за один, і при цьому висловився так:

— Святий отче, я вас про це запитую тому, що мені здалося, ніби ви почуваєте до цього молодика і страшну ненависть, і водночас неабиякий жаль. Тому я запитую у вашої святості, хто це такий. І якщо він з тих, хто заслуговує допомоги, то я навчу його, як зцілитися від цієї недуги.

Папа відповів йому:

— Це найбільший майстер, який тільки на світі народжувався. Колись, як ми зберемося, я вам покажу його пречудові роботи і його самого разом з ними. Мене втішить, якщо ви знайдете змогу якось йому допомогти.

Через три дні пополудні послав папа по мене. Згаданий шляхтич уже був у нього. Як тільки я ввійшов, папа звелів принести йому мою застібку для ризи. Тим часом я дістав мою чашу. Шляхтич заявив, що ніколи не бачив такої чудовної роботи. Коли принесли застібку, подив його виріс ще більше. Зазирнувши мені в лице, він сказав:

— Він, одначе, замолодий, щоб так уміти. А ще ж є час на вдосконалення.

Потім запитав, як мене звати. Я відповів:

— Бенвенуто, до ваших послуг.

Він заявив:

— Цього разу я для тебе буду Бенвенуто. Нарви васильків зі стеблиною, квіткою і коренем, усі разом, потім вивари їх на малому вогні і цим настоєм промивай очі кілька разів на день. Ти напевне зцілишся від цієї недуги. Але спершу прийми проносне, а потім промивай настоєм.

Папа ласкаво попрощався зі мною. І я пішов, майже задоволений.

Я справді занедужав, і, думаю, мене заразила та гарна молода служниця, яка була в мене тоді, як мене пограбовано. Не виявлялася в мені ця французька хвороба цілих чотири з гаком місяці, а потім обсипала мене всього одразу. Вона була не з тих, що буває звичайно, здавалося, ніби мене всіяно якимись пухирцями, завбільшки з горошину, геть червоними. Лікарі ніяким світом не хотіли охрестити мені її французькою хворобою. А я, одначе, казав причини, чому я думав, що це вона. Я й далі лікувався за їхніми приписами, і ніщо мені не допомагало. Нарешті я наважився лікуватися гваяковим деревом, всупереч порадам усіх римських лікарів, і приймав його з такою суворістю й поздержливістю, що невдовзі відчув превелике покращання. А через п'ятдесят днів був уже зцілений і здоровий, як риба. Потім, щоб якось оговтатися від усіх цих напастей, що обрушилися на мене, я з приходом зими прилюбився до полювання, з рушницею ходив під дощем і вітром і простоював на мочарах. Отож невдовзі розхворівся ще гірше, ніж перед цим. Віддавшись знову до рук коновалів, постійно лікуючись, я хирів усе більше. А що мене знову почало лихоманити, я ще раз поклав собі приймати

гваякове дерево. Лікарі одраджували мене, запевняючи, що я за тиждень вріжу дуба, якщо лікуватимусь так при лихоманці. Я постановив діяти проти їхньої волі. Такими самими дозами, що й першого разу, я попив чотири дні цієї святої деревної води і зігнав геть лихоманку. Моє здоров'я різко покращало, я приймав дерево і постійно працював над моїми моделями. У ті страстотерпні дні я створив найкращі роботи і зазнав найбільшого натхнення, ніж будь-коли перед тим. Через п'ятдесят днів я геть зцілився. Потім почав уже дуже ревно дбати про своє здоров'я. Відбувши такий великий піст, я настільки очистився тілом і душею, нібито народився заново. Хоча мені й подобалося зміцнювати моє бажане здоров'я, я все ж не переставав працювати. Я все старання віддавав як чаші для папи, так і монетному двору.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ
1532

Історія міланського золотаря Тоббії, засудженого в Пармі до шибениці й багаття за фальшування грошей, але врятованого втручанням кардинала Сальвіаті.— Кардинал посилає його до Рима як можливого в золотарстві суперника Бенвенуто.— Папа, на досаду Бенвенуто, доручає Тоббії роботу.— Міланський ювелір Помпео намагається відняти у Бенвенуто монетний двір.— Його саджають у тюрму за відмову віддати чашу і приводять до римського губернатора.— Гостра розмова з цим правителем.— Губернатор умовляє його віддати чашу папі, а той знову вертає її йому для завершення.

Той кардинал Сальвіаті, який мене смертельно ненавидів, став пармським легатом. У Пармі тоді впіймано фальшивомонетника, міланського золотаря Тоббію. Його засудили до шибениці й багаття, причому доповіли про нього легатові, характеризуючи його як умілого художника. Кардинал Сальвіаті наказав відкласти страту і написав папі Клементію, повідомляючи йому, що в нього в руках найбільший на світі золотар, засуджений до шибениці й багаття за фальшування грошей. Проте чоловік він щирий і гарний, бо твердить, що питав думки у свого сповідника, і той дав йому дозвіл. Кардинал писав далі так:

«Якщо ваша святість викличе цього митця до Рима, то ви зможете збити пиху вашому Бенвенуто. Я певен, що роботи цього Тоббії сподобаються вам куди більше, ніж роботи Бенвенуто».

Папа одразу ж викликав Тоббію до Рима. І коли той прибув, то, покликавши нас обох, він кожному з нас звелів зробити малюнок для рога єдинорога, найчудовішого з усіх побачених коли-небудь. Ріг коштував сімнадцять тисяч камеральних дукатів. Бажаючи подарувати його французькому королю Францискові, папа хотів спершу розцяцькувати його золотом і доручив нам обом, щоб ми зробили малюнки. Коли малюнки були готові, кожний з нас поніс їх до папи. Тоббіїн малюнок був на взір свічника, в який, подібно свічці, втикався цей гарний ріг, а підніжжя свічника він зробив у вигляді чотирьох єдинорожачих голівок, вельми примітивних. Коли я це узрів, то не міг стриматися від обережного усміху. Папа помітив це й одразу ж сказав:

— Покажи свій малюнок.

Мій малюнок зображував єдинорожачу голову, з якої стирчав догори відповідної величини ріг. Голову я намалював якнайгарнішу, для

цього я взяв почасти обрис кінської голови, а почасти оленячої, збагативши буйною гривою та іншими оздобами, отож кожен, хто побачив мій малюнок, вважав його за кращий. Але при цьому обговоренні були присутні деякі дуже впливові міланці. Вони висловилися так:

— Святий отче, ваша святість посилає цей дар у Францію? То знайте, що французи люди без смаку і тому нездатні оцінити переваги цієї роботи Бенвенуто. А такі от начиння їм сподобаються, тим паче, що зроблять їм скоріше. Бенвенуто закінчить вам вашу чашу, і ви дістанете дві речі заразом. А цей неборак, якого ви викликали з Парми, теж матиме роботу.

Папа, бажаючи дістати свою чашу, залюбки пристав на цю пораду міланців. Отож він звелів, щоб єдинорожачий ріг робив Тоббія, а мені передав через скарбничого, щоб я завершував його чашу. Я відповів, що нічого я так на світі не бажаю, як завершити цю чудову роботу. Щоправда, аби чаша була з іншого матеріалу, а не золота, то я б давно її завершив власними силами й засобами. Але оскільки чаша з золота, то треба, щоб його святість дала мені це золото, якщо бажає, щоб я міг її завершити. Цей дворак-нечеса відповів мені так:

— Гляди не проси у папи золота, а то він так розсатаніє, що буде тобі непереливки.

Я відказав так:

— О, вашець, може, навчите мене, як без борошна випікати хліб? Золотої роботи без золота ніколи не закінчити.

Скарбничому здалося, що я йому пришиваю квітку. Він заявив, що все сказане мною передасть папі. Так він і зробив. Папа ярився, аж зубами скреготав, кричав, що скільки можна бути таким твердоголовим і не завершувати роботи. Так збігло два з половиною місяці. Хоча я й заявив, що не бажаю до неї й доторкатися, я цього не зробив, а безперервно працював з великим завзяттям. Папа, побачивши, що я її ніяк не несу, почав знову на мене лихим духом дихати і погрожував покарати мене по заслузі. Ці погрози чув один міланець, папський ювелір. Звався він Помпео і доводився близьким родичем мессерові Траяно, улюбленому челядникові папи Клементія. Обидва вони, змовившись, сказали папі:

— Святий отче, відберіть у Бенвенуто монетний двір, то тоді він швидше завершить чашу.

Папа відповів так:

— Я б учинив подвійну глупоту. Перше, мені б погано догоджав монетний двір, на якому мені багато залежить, а друге, я б уже ніколи не діждався чаші.

Двоє міланців скористалися неласкою папи до мене і нарешті добилися, що він забрав у мене монетний двір і передав його одному молодому перуджанцеві, на прізвисько Фаджуоло. Помпео прийшов до мене потім сказати, що його святість забрав у мене монетний двір і що як я не завершу чаші, то він забере в мене й решту.

Я відповів йому:

— Передайте його святості, що монетний двір він забрав у себе, а не в мене, і те саме буде в нього з рештою. І що коли його святість захоче мені вернути цей двір, то я ніяким світом не побажаю його назад.

Цей безталанний нечеса поквапився до папи, щоб передати йому все це. Щоправда, дещо він вигадав від себе. Через тиждень папа послав цього чоловіка до мене сказати, що не бажає більше, щоб я завершував чашу, і що він вимагає її назад у такому стані, до якого я її довів. Я відповів Помпео:

— Це не монетний двір, щоб її в мене забирати. Звісно, ті п'ятсот ескудо, що я дістав, належать його святості, і цей завдаток я верну йому до чентезімо. А сама робота моя, і я можу робити з нею що заманеться.

Помпео тут же побіг до папи все передати, ці та деякі інші ущипливі слова, сказані вже особисто йому.

Через три дні, у четвер, до моєї робітні завітали два найулюбленіших камерарії його святості. Перший ще досі живий і став єпископом, звати його П'єро Джованні, а тоді він був скарбничим його святості. Другий був ще родовитіший, ніж цей, ось тільки імені його (Бог із ним!) я вже не пам'ятаю.

Зайшовши до робітні, вони сказали так:

— Папа нас прислав, Бенвенуто. Порозумітися з ним по-доброму ти не побажав. Тому він велить, щоб ти віддав нам свою роботу або щоб ми відвели тебе до в'язниці.

Я весело позирнув їм у лице і сказав так:

— Синьйори, якби я віддав роботу його святості, то віддав би свою роботу, а не його. А своєї роботи я віддавати не хочу. Я стільки вклав у неї праці і тепер не бажаю, щоб вона потрапила на доробку якомусь бидлу, який завиграшки її знівечить.

Мою відповідь чув і згаданий золотар на ймення Тоббія, присутній тут. Він нахабно зажадав від мене ще й моделі цієї роботи. Слова, якими я цього неборака почастував, повторювати тут ні до чого. І оскільки панове камерарії на мене тисли, щоб я поспішив і наважився що робити і як, я заявив, що я вже й так наважився. Я взяв плаща і, перш ніж вийти з робітні, обернувся з капелюхом у руці до образа Христа і сказав скрушно:

— О милостивий і безсмертний, праведний і святий Боже, все, що ти чиниш, чиниться за твоєю справедливістю, якій нема рівні. Ти знаєш, що я саме вступаю в тридцятий рік свого життя і що досі мені ні разу не погрожували в'язницею будь за що. Але якщо тобі вгодно, щоб я йшов до в'язниці, всім серцем дякую тобі за це.

Потім обернувся до обох камераріїв і сказав їм, нахмурившись, так:

— Муж такий, як я, не заслуговує стражарів меншого сану, ніж вашеці. Тому ставте мене посередині і, як в'язня, ведіть мене куди хочете.

Ці двоє найлюб'язніших мужів, розреготавшись, поставили мене посередині і, весело гомонячи, повели мене до римського губернатора, на ймення Магалотто. Коли ми до нього прийшли — разом з ним був фіскальний прокурор, і вони на мене чекали,— ці панове камерарії, все ще сміючись, сказали губернаторові:

— Ми вам припоручаємо цього в'язня, і дивіться за ним гарненько. Ми були дуже раді, що виконали це доручення замість ваших виконавців. Бенвенуто нам сказав, що він не заслуговує стражарів меншого сану, ніж ми, оскільки це його перший арешт.

Вони пішли і поспішили до папи. Вони розповіли йому все дуже докладно. Він спершу удав, що збирається розсердитися, потім змусив себе розсміятися, бо тут було присутніх кілька синьйорів і кардиналів, моїх друзів, які мені зичили добра. Тим часом губернатор і фіскал то лякали мене, то умовляли. Вони радили й роз'яснювали мені, що за законом той, хто замовляє роботу іншому, може її будь-коли і будь-яким способом забрати. Я заперечував, що це несправедливо і що так чинити не може навіть папа. Адже папа не якийсь державець-самодур, який варить воду зі своїх підданців, чхаючи на закон і справедливість. За-

ступник Христа на землі не може нічого такого допуститися. Губернатор відрізав, як завжди, нахрапом:

— Бенвенуто, Бенвенуто, ти дограєшся, що я з тобою обійдуся по заслузі.

— Ви зі мною обійдетеся поштиво й гречно, якщо бажаєте обійтися зі мною по заслузі.

Він знов сказав:

— Зараз же пошли по чашу і не чекай на друге нагадування.

Я відповів:

— Панове, дозвольте мені сказати ще кілька слів на свій захист.

Фіскал, не такий держиморда, як губернатор, обернувся до того і промовив:

— Монсеньйоре, дозвольте йому сто слів. Хай собі патякає, аби тільки нам вернув чашу.

Я почав:

— Аби якийсь муж замовив будувати палац чи будинок, він мав би цілковите право сказати своєму будівничому: «Я не хочу, щоб ти працював далі над моїм будинком чи над моїм палацом». Заплативши за його труд, він законно може його відіслати. Так само і якийсь шляхтич, який велів би оправити самоцвіт у тисячу скудо, побачивши, що робота ювеліра йому не до вподоби, може сказати: «Віддай мені мій самоцвіт, бо я не бажаю твоєї роботи». Але в моєму випадку нема нічого подібного. Тут нема ні будинку, ні самоцвіта. Мені можна наказати лише одне: щоб я повернув п'ятсот скудо, виплачених як завдаток. Отож, панове, робіть усе, що заманеться, бо від мене ви нічого іншого не дістанете, як ці п'ятсот скудо. Так і передайте папі. Ваші погрози мене нітрохи не лякають. Я-бо людина чесна, чужого мені не треба, а свого не віддам. Кари за свої гріхи я не боюсь.

Вставши, губернатор і фіскал сказали, що йдуть до папи і що вернуться з таким наказом, що я цим не здобрію. Так я залишився під вартою. Я походжав по залі. Години зо три вони не верталися від папи. Тим часом мене приходило провідати все торговельне панство нашого міста і умовляло мене, щоб я не опинався і не сперечався з папою, бо можу поплатитися головою. Я відповідав їм, що вже вирішив, як мені чинити.

Як тільки губернатор вкупі з фіскалом вернулися з палацу, губернатор покликав мене і сказав так:

— Бенвенуто, мені вельми шкода, але доведеться тебе ознайомити з папським наказом. Або ти зараз же принесеш чашу, або розлучишся зі своєю волею.

Я відповів, що не вірю, щоб Христів заступник міг допуститися несправедливості. Отож я хочу це побачити навіч, перш ніж цьому повірити. Робіть зі мною, що хочете.

Губернатор заперечив так:

— Я маю сказати тобі від папи два слова, а потім виконаю даний мені наказ. Папа вимагає, щоб ти приніс сюди чашу і щоб при мені її поклали в шкатулку й опечатали. Потім я повинен віднести її до папи, який дає тобі слово честі печатки не зривати і одразу ж тобі її поверне. Він наполягає на цій формальності тому, щоб останнє слово залишилося за ним.

Я відповів зі сміхом, що залюбки пошлю йому чашу так, як він вимагає, бо хочу переконатися, чого варта папська обіцянка. Отож я послав по чашу, її опечатали так, як він бажав, і я віддав шкатулку губернаторові. Губернатор одразу ж пішов до папи з чашею в шкатулці.

Папа взяв шкатулку і, за словами губернатора, покрутив її в руках. Потім запитав у губернатора, чи бачив той справді чашу. Губернатор відповів, що бачив і що її при ньому опечатали. Потім додав, що краса чаші перевершила всі його сподівання. Папа сказав на те:

— Передайте Бенвенуто що папи мають право вирішувати і розв'язувати речі куди важливіші, ніж оця.

З цими словами він з серцем відкрив шкатулку, зірвавши печатки й поворозки, якими її зв'язано. Потім довго роздивлявся чашу і, як я дізнався, показав її Тоббії, золотареві, котрий вельми її хвалив. Тоді папа запитав у нього, чи він зумів би виконати таку роботу. Той, звісно, відповів, що так. Тоді папа сказав йому, щоб він достотно дотримувався мого взору. Потім обернувся до губернатора і сказав йому:

— Узнайте, чи хоче Бенвенуто нам її віддати. Якщо він нам віддасть такою, хай йому заплатять стільки, у скільки її оцінять знавці. Або ж, коли він побажає завершити її сам, хай призначить термін. І якщо ви побачите, що він хоче її доробити, хай створять йому всі потрібні умови.

Губернатор заперечив:

— Святий отче, я знаю страшенну упертість цього молодика. Дайте мені змогу укоськати його по-своєму.

Папа відповів, що губернатор може спробувати, хоча сам він переконаний, що вийде ще гірше. Нарешті, як переконається в марності затії, то хай мені скаже, щоб я повернув згаданому золотареві Помпео ці його п'ятсот скудо. Повернувшись, губернатор викликав мене до своїх покоїв і гарикнув на мене:

— Папи мають право вирішувати й зав'язувати весь світ, і все це утверджується на небесах як законні дії. Ось тобі твоя робота, розв'язана й оглянута його святістю.

Тоді я підніс голос і покликнув:

— Хвала Господу Богу!.. Тепер я нарешті знаю, чого варте папське слово!

Губернатор наговорив мені купу прикрих слів. Потім, побачивши, що все це як горох об стінку, перейшов до м'якшого тону і сказав так:

— Бенвенуто, мені дуже шкода, що ти ворог самому собі. Тому іди, якщо ти цього волієш, і віднеси п'ятсот скудо Помпео.

Я взяв чашу, пішов до робітні й одразу ж одніс п'ятсот скудо цьому Помпео. Папа гадав, що я в грошовій чи іншій якій притузі не зможу так швидко однести гроші, і тому сподівався, що я знов йому служитиму. Коли ж він побачив, що Помпео являється до нього, посміхаючись, з грішми у руках, папа на нього визвірився й вельми побивався, що так усе скінчилося. Потім сказав йому:

— Піди до Бенвенуто в робітню і влести його, як тільки твоя безецна глупота зуміє, і скажи йому, що я виконаю всі його бажання, хай він тільки завершить роботу, щоб вийшов з неї ковчежець, в якому носять Тіло Господнє, коли я ходжу на процесії. Аби він лишень працював.

Помпео прийшов до мене, викликав мене з робітні й, осипаючи мене дурними лестощами, передав мені все, що велів папа. Я відповів, що віднайдена прихильність такого великого папи для мене найбільший скарб, якого я міг би бажати на світі. Те, що між мною й папою пропала дружба, сталося не з моєї вини, а лише з вини моєї непомірної хвороби і злоби заздрісників, які просто радіють, коли можуть напаскудити. А ще додав:

— У папи забагато челяді, то хай він більше не посилає вас до мене, для вашого ж блага. Тож-бо шануйтеся самі. А я і день і ніч ду-

матиму лише про те, щоб робити все, що змога, для служби папі. І добре затямте, що, сказавши це про мене папі, ви вже перестаньте пхати носа в мої справи, інакше ви пошкодуєте, коли я змушу вас поплатитися за ваші гріхи.

Помпео передав папі все підліше, ніж я висловив. Так на тому все й стало, поки я клопотався у своїй робітні і в своїх справах.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ
1532

Бенвенуто закохується в гарну сіцілійську куртизанку Анджеліку, яку її мати одвозить до Неаполя.— Розпач через втрату коханої.— Знайомиться з сіцілійським священиком, який займається некромантією.— Обряди й церемонії некромантів.— Бенвенуто бере участь у заклинанні, щоб знову бути зі своєю коханкою.— Дивовижний вплив заклинання.— Обіцянка, що він побачить дівчину через місяць.— Сутичка з сером Бенедетто, якого Бенвенуто поранює каменем.— Помпео доповідає папі, що Бенвенуто убив золотаря Тоббію.— Папа велить губернаторові схопити Бенвенуто і повісити, але той тікає до Неаполя.— Дорогою зустрічає приятеля, різьбаря Солосмео.

Золотар Тоббія моцювався над завершенням оправи й оздобленням для цього єдинорожачого рога. Окрім того, папа зажадав, щоб він зробив чашу, таку як у мене. Коли Тоббія показав йому зроблене, папа зостався незадоволений і гірко нарікав, що порвав зі мною, ганячи і його роботи, і тих, хто його рекомендував. Кілька разів до моєї робітні приходив Баччіно делла Кроче і від папського імені просив, щоб я зробив цей ковчежець. Я відповідав, що, на жаль, мушу просити його святість, щоб він дав мені перепочити, поки я не оклигаю від тяжкої хвороби, що й досі дається взнаки. Проте його святість скоро переконається, що всі ті години, коли я можу працювати, я витрачу на службу йому. Я заходився зображувати його і потаєнці готував йому медаль. Крицеві чекани для карбування медалі я робив удома. А в робітні мені допомагав товариш Феліче, колишній мій підмайстер. О тій порі я закохався. І як це в молодиків буває, до ока мені впала одна красна дівчина, сіцілійка. Вона скоро мені показала, що і я їй не байдужий. Одначе мати її примітила це і, побоюючись, як би чого не вийшло (я й справді підбивав дівчину втекти на рік до Флоренції, потаєнці від матері), одного вечора відбула нишком з дочкою з Рима й вирушила до Неаполя. Мати пустила чутку, що їде з дочкою до Чівітавекк'ї, а сама подалася в Остію, а там сіла на корабель. Я вирушив слідком до Чівітавекк'ї й перевернув там усе догори дном, щоб розшукати її. Описувати всі пригоди було б задовго. Досить сказати, що я ладен був або збожеволіти, або померти. Через два місяці дівчина написала мені, що вона в Сіцілії й дуже нещасна. Тим часом я пустився берега й завів собі інше кохання, адже клин клином виганяють.

Довелося мені через усілякі дивацтва заприязнитися з одним сіцілійським священиком, неабияким мудрагелем і знавцем латинського й грецького письменства. Якось у нас мова зайшла про штуку некромантії, і я висловився так:

— Все життя я мріяв побачити або почути щось про цю штуку.

Священик відповів:

— Хто хоче займатися такими речами, повинен мати звагу й рішучість.

Я відказав, що зваги й рішучості мені не забракне. Аби ж знаття, з якого кінця почати. Тоді священик заявив:

— Якщо ти на це підеш, решту я беру на себе.

Ми домовилися спробувати. Якось увечері священик підготувався й сказав мені, щоб я підшукав товариша, а то й двох. Я покликав Вінченціо Ромолі, щирого мого приятеля, а він привів із собою одного пістойця, теж некроманта. Ми вирушили до Колізею. Священик, прибравшись некромантом, заходився креслити кола на землі й розводити якісь чудні ритуали. На його вимогу ми принесли з собою ароматне кадило і вогонь, а також смердюче куриво. Коли все було готове, священик зробив у колі ворота, узяв нас одного по одному за руку й поставив у коло. Потім розподілив ролі. Пентакул [73] він дав до рук своєму помічникові, другому некромантові. Решті звелів стежити за вогнем і куривом. Потім почав заклинати. Заклинання це тривало півтори з гаком години. Явилося кілька легіонів, отож Колізей був переповнений. Коли священик побачив, що їх така сила, він обернувся до мене — я саме кидав тим'ян на вогонь — і сказав:

— Бенвенуто, попроси їх про щось.

Я сказав, щоб вони зробили так, аби я був знову зі своєю Анджелікою, сіцілійкою. Тієї ночі ніякої відповіді ми не дістали. Але я був радий, що бодай міг висловити таке бажання. Некромант заявив, що нам треба прийти сюди ще раз і що мене вдовольнять у тому, чого я прошу, але що він хоче, аби я привів з собою невинного хлопця. Я взяв свого учня, котрий мав дванадцять років, і знову покликав з собою Вінченціо Ромолі. Окрім того, ми прихопили ще й Аньйоліно Гадді, нашого близького приятеля. Коли ми прийшли на призначене місце, некромант проробив усі свої приготування так само, ба навіть ще чуднішим способом, ніж раніше. Він поставив нас у коло, яке він знову зробив з найдивовижнішим умільством і з найдивовижнішими церемоніями. Потім доручив моєму приятелеві Вінченціо турботу про куриво і вогонь. У цьому має йому підсобляти і згаданий Аньйоліно Гадді. Потім він вклав мені до рук магічний пентакул і звелів мені, щоб я його повертав у тім напрямку, куди він мені покаже, а під пентакулом у мене стояв цей хлопчак, мій учень. Відтак почав некромант творити свої моторошні закликання, кличучи поіменно силу-силенну цих самих демонів, начальників цих легіонів, і наказував їм силою і владою Бога несотвореного, живого й вічного гебрейською мовою, а також грецькою й латинською. Отож невдовзі весь Колізей наповнився в сто разів більше, ніж при першому заклинанні. Вінченціо Ромолі й Аньйоліно Гадді розводили вогонь і кидали в нього повні пригорщі запахущого кадила. За порадою некроманта я знову попросив, щоб мені можна було бути з Анджелікою. Обернувшись до мене, некромант сказав:

— Чуєш, що вони мовлять? Не мине й місяця, як ти будеш там, де вона!

І знову додав, що просить мене, щоб я з обома тримався твердо, бо легіонів у тисячу разів більше, ніж він викликав, і що вони щонайнебезпечніші. Тепер, коли вони пообіцяли зробити те, про що я їх просив, треба їх улестити й мирно відпустити. З другого боку хлопчак, який стояв під пентакулом, перелякався й кричав, що в цьому місці мільйон вовкулаків, які всі нам погрожують. Потім він заволав, що появились чотири непомірних велетні, озброєні до зубів, готові напасти на нас.

Некромант, геть нажаханий, намагався вкрадливо й тихо дияволів одпустити. Вінченціо Ромолі трясся, як осиковий лист, і кидав далі тим'ян у вогонь. Я боявся так само, як і інші, але намагався приховувати свій переляк і підбадьорював усіх. При цьому я сам був ні живий ні мертвий через страх, який я бачив у некроманта. Учень ховав голову між колін і бідкався:

— Якщо вже прийшла смерть, то я умру так!

Я сказав хлопчакові:

— Ці прояви всі нижчі нас, і те, що ти бачиш, лише дим і тінь. Отож підніми голову.

Учень підняв голову і знов забідкався:

— Увесь Колізей палає, і вогонь пре на нас!

Він затулив обличчя руками й знову заквилив, що прийшла смерть і що він не хоче більше дивитися. Некромант звернувся до мене і попросив, щоб я тримався твердо і щоб я звелів покурити дзафетікою. Я обернувся до Вінченціо Ромолі й сказав, щоб він як стій покурив дзафетікою[74]. При цьому я глянув на Аньйоліно Гадді: той так перепудився, що очі вилізали з орбіт і він стояв ні живий ні мертвий. Я сказав йому:

— Аньйоло, всередині кола нема чого боятися. Треба старатися й допомагати один одному. Нумо, підкинь цієї дзафетіки.

Аньйоло, як тільки ворухнувся, раптом гучно торохнув і почав так дристати, що дзафетіка стала непотрібна. Від цього смороду й торохкання хлопчак звів голову і, побачивши мою усмішку, трохи посмілішав і закричав, що духи кинулися навтіки. Так ми там просиділи до вранішнього благовісту. Хлопчак казав, що їх зосталася купка, та й то віддалік. Некромант завершив свій обряд, розібрався, взяв під пахву книжки, принесені з собою. Усі гуртом ми вийшли з кола, горнучись один до одного. Учень тулився посередині, тримаючи некроманта за рясу, а мене за плаща. Поки ми йшли додому в Банкі, він усе твердив, що двоє з тих, кого він бачив у Колізеї, йдуть перед нами вистрибом, то бігом по дахах, то по землі. Некромант казав, що скільки разів він вступав у кола, він ще не бачив такого великого збіговиська. І переконував мене, щоб я згодився заклястися разом з ним на чорній магії, з чого ми добудемо незмірне багатство. Ми зажадаємо в демонів, щоб вони показали нам скарби, закопані в землі, і таким чином страшенно забагатіємо. А ці любовні справи — марнота й дурниця, користі з них як з цапа молока. Я відповів, що я не проти, аби ж то знати латину. Тоді він почав мене переконувати, що латинщина — це п'яте колесо до воза і що аби він схотів, то знайшов би гурт латиністів. Головне, що він зроду не зустрічав нікого з таким стійким духом, як у мене, і що я мушу дотримуватися його поради. За такими розмовами ми прийшли додому, і кожному з нас цілу ніч верзлася чортівня.

Потім ми бачилися щодня, і некромант усе умовляв мене заклястися з ним на чорній магії. Я розпитував, скільки часу забере ця справа і куди нам доведеться вирушити. Він відповідав, що з цим наміром ми впораємося менше ніж за місяць і що найзручніше місце — в горах біля Норчі. Щоправда, його вчитель заклинав тут неподалік, у колишньому абатстві під назвою Бадіа ді Фарфа. Але там виникли деякі перешкоди, зате в горах біля Норчі ніяких завад не буде. Норчінські селюки — люди надійні й трохи знаються на чорній магії, отож у разі чого зможуть дати нам неабиякої підсобки. Цей священик-чорнокнижник говорив так переконливо, що мені закортіло піти з ним, але я заявив, що спершу треба завершити медалі для папи. Нікому, окрім нього, я про це не зга-

дував і тому попросив його, щоб він зберігав цю таємницю. Природно, я постійно його розпитував, чи вірить він, що я протягом місяця зустрінуся зі своєю Анджелікою, сіцілійкою. Адже час збігав, і я вже чудувався, що про неї нічого не чути. Некромант мене запевняв, що я скоро опинюся там, де вона, бо духи ніколи не ошукують, коли обіцяють так, як тієї ночі. Але треба, щоб я пильнував і остерігався халепи, що може в таких випадках виникнути, і щоб я намагався стримувати свої природні потяги, бо вони можуть привести мене на край прірви. Отож для мене буде куди краще, якщо я поїду з ним заклинати книгу, бо тільки так я врятуюся від великої небезпеки, і тоді ми станемо з ним прещасливі. І хоча мені почало кортіти більше, ніж йому, я відповів, що до Рима саме приїхав такий собі маестро Джованні з Кастель Болоньєзе [75], великий мастак робити медалі такі, як робив я, з криці, і що я нічого на світі так не прагну, як позмагатися з цим штукарем і в цьому змаганні перемогти. Так я сподіваюся здолати кількох моїх ворогів хистом, а не шпагою. Але священик не переставав наполягати:

— Зроби таку ласку, мій Бенвенуто, ходи зі мною й уникни небезпеки, яка тобі загрожує тут!

Кінець місяця був уже недалеко, і тому я поклав собі передусім завершити медаль. Поринувши з головою в роботу, я вже забув і про Анджеліку, і про все на світі.

Якось перед вечірнею я йшов у незвичайну для себе годину з дому до робітні. Робітню я тримав у Банкі, а мешкав я позаду Банкі, і в робітню я ходив рідко. Всі замовлення я доручив виконувати моєму товаришеві на ймення Феліче. І ось, побувши трошки в робітні, я згадав, що треба заскочити побалакати з Лессандро дель Бене. Одразу ж підвівшись і вийшовши на Банкі, я здибав свого доброго знайомого на ймення сер Бенедетто. Він був нотар і походив з Флоренції. Його сліпий батько, родом сієнець, читав молитви в церкві. Сер Бенедетто багато років мешкав у Неаполі. Потім перебрався до Рима і провадив справи таких собі сієнських купців Кіджі. Мій товариш Феліче уже не раз правив з нотаря гроші, які той заборгував за одпродаж перстеників. Саме того дня, здибавшись з ним на Банкі, він зажадав у нього свої гроші, як завжди, трохи брутально. Сер Бенедетто був разом зі своїми клієнтами і ті, як свідки такої сцени, почали шпетити сера Бенедетто й пригрозили передати свої справи комусь іншому, аби лише не чути подібного репету. Сер Бенедетто боронився перед ними як міг і запевняв, що він цьому золотареві давно заплатив і що укоськувати шаленців марна затія. Сієнці взяли його слова на себе й прогнали його. Розлучившись з ними, він помчав до моєї робітні, очевидно щоб дозолити Феліче. Посеред Банкі ми й зустрілися. Ні про що не здогадуючись, я вельми гречно з ним привітався, як завжди. Він одповів мені брутальними словами. І тут мені згадалося все, що напророчив мені чорнокнижник. І, щосили притлумлюючи в собі гнів, викликаний його словами, сказав:

— Брате сер Бенедетто, чому ви гніваєтеся на мене? Адже я вас нічим не скривдив і не в курсі ваших справ. Якщо ви розбили глека з Феліче, то з'ясовуйте стосунки з ним. Він добре знає, що вам відповісти. Я не знаю ні про що ні сном ні духом. Даремно ви на мене отак з мокрим рядном. Я ж, до вашого відома, не похиле дерево, щоб на мене кози скакали.

Нотар у відповідь крикнув, що я знаю, чиє кішка сало з'їла, а що він здатний ще й не так мене нав'ючити і що Феліче й я — двоє великих пройдисвітів. Біля нас уже з'юрмилися багато людей і спостерігали за сваркою. Нотареві грубі слова так мене розлютили, що я нагнувся до зем-

лі і схопив грудку грязюки, бо пройшов дощ. Цією грудкою я пожбурив у нього, цілячись у лице. Він нахилив голову, так, що я влучив йому в тім'я. Грязюка ховала в собі каменюку з гострими ребрами, і один гостряк так торохнув його по маківці, що він упав, як підкошений, на землю. З рани витекло так багато крові, аж усі присутні подумали, що вже по ньому.

Поки нотар лежав на землі і дехто порався над ним, збираючись однести, з'явився згаданий ювелір Помпео. Це за ним послав папа для деяких ювелірних замовлень. Побачивши потерпілого, він запитав, хто його вдарив. Йому відповіли:

— Ударив його Бенвенуто, бо цей дурбило нарвався сам.

От Помпео, полетівши до папи, сказав йому так:

— Найсвятіший отче, Бенвенуто допіру убив Тоббію. Сам своїми очима бачив.

Папа розлютився і звелів губернаторові, а той був тут, схопити мене й негайно повісити на тім місці, де сталося смертовбивство. Хай він докладе всіх зусиль, щоб злапати мене. І хай не показується йому на очі, поки мене не повісить. Коли я узрів цього неборака на землі, я зразу подумав про свою долю, знаючи, які могутні мої вороги і як вони можуть скористатися цією нагодою. Я утік звідти й сховався в оселі мессера Джованні Гадді, камерального клірика; я хотів швидше зібратися й дременути куди очі світять. А мессер Джованні радив мені не лізти поперед батька в пекло: ще не знати, може, лихо не таке страшне, як мені здалося. Покликавши мессера Аннібаля Каро, свого підсусідка, він послав його на розвідки. Поки ця каша варилася, наспів один римський шляхтич, який був на службі у кардинала де Медічі. Цей шляхтич, відкликавши набік мессера Джованні й мене, передав нам те, що кардинал почув з папських уст. Мене не порятує вже ніщо. Якщо я не хочу висіти, мені треба хутчіш тікати, щоб сховатися від цієї першої бурі. І довірятися жодному дому в Римі не варто. Як тільки шляхтич пішов, мессер Джованні глянув мені в лице і зі слізьми в очах сказав мені:

— Ой лелечки, як же мені, безталанному, допомогти тобі?

Я відповів:

— З ласки Божої якось зараджу собі сам. А у вас я прошу одне: позичте мені свого коня.

Осідлали мені арабського скакуна, найкрасивішого і найбаскішого в Римі. Я сів верхи, примостивши колісну аркебузу на луці, щоб захищатися до останнього подиху. Коли я підскакав до мосту Сісто, я там застав усю варту барджелла, кінну й пішу. Пропадати, так з музикою. Я рвонув з копита і з поміччю Божою, добре що у варти потемніло в очах, промчав учвал, і рушив до Паломбари, маєтку синьйора Джованбатісти Савелло, і звідти відіслав коня мессерові Джованні, і навіть не хотів, щоб він знав, де я. Синьйор Джанбатіста, пригостивши мене два дні, порадив мені поїхати звідти й вирушити до Неаполя, поки минеться ця буря. Давши мені поводирів, він звелів вивести мене на шлях до Неаполя. А там я здибався зі своїм давнім другом різьбарем, який їхав до Сан Джермано доробляти усипальницю П'єра де Медічі в Монте Казіні. Звали його Солосмео [76]. Солосмео розповів мені, як того вечора папа Клементій послав свого камерарія довідатися, як ся мається золотар Тоббія. Той собі працював, причому з'ясувалося, що з ним нічого не стряслося, і він навіть не знав ні про що. Коли папа почув це, він обернувся до Помпео і сказав:

— Ти негідник, але я можу тебе запевнити, що ти роздрочив гадюку, яка тебе ще вжалить, і так і треба.

Потім він обернувся до кардинала де Медічі і звелів йому, щоб той довідався про мене, бо він нізащо не хоче мене втратити. Отож ми з Солосмео їхали, наспівуючи, до Монте Казіні, щоб звідти вкупі податися до Неаполя.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ
1532—1534

Бенвенуто щасливо добирається до Неаполя, де зустрічається з Анджелікою та її матір'ю.— Що між ними сталося.— Його тепло приймає віце-король, який намагається залучити його до себе на службу.— Мати Анджеліки ставить перед ним тверді умови.— Він приймає запрошення кардинала де Медічі до Рима, оскільки папі вже відома помилка про смерть Тоббії.— Галантні пригоди дорогою.— Він щасливо добирається до Рима, де дізнається про одужання Бенедетто від поранення.— Він робить гарні чекани для папи Клементія, і його викликають до папи.— Що сталося під час аудієнції.— Папа прощає його і знов бере до себе на службу.

Коли Солосмео впорався зі своїми ділами в Монте Казіні, ми вкупі вирушили до Неаполя. Коли ми були за півмилі од Неаполя, нас перестрів корчмар і почав запрошувати до своєї корчми. Він казав, що довгі роки жив у Флоренції в Карло Джінорі і що як ми зупинимося в його корчмі, він пригостить нас по-королівському, бо ми флорентинці. Ми відповідали корчмареві не раз, що не можемо до нього поїхати. Проте цей неборак, то випереджаючи нас, то наздоганяючи, все торохтів, що він був би радий бачити нас у себе в корчмі. Він усе в'язнув, і я його запитав, чи не сказав би він, де знайти одну сіцілійку на ймення Беатріче, у якої красуня донька на ймення Анджеліка, обидві куртизанки. Корчмареві здалося, що я з нього знущаюся, і він сказав:

— Пошли Господь загладу на всіх куртизанок і на тих, хто з ними водиться!

Він хвицнув коня і вдав, ніби збирається їхати від нас. Мені здалося, що я дотепно спекався цього бовдура корчмаря, хоча від цього багато не вигадав, бо мені згадалася велика любов, якою я запалав до Анджеліки. Не без любовних зітхань я саме гомонів про неї з Солосмео, коли раптом до нас знову притрюхикав корчмар. Під'їхавши до нас, він сказав так:

— Два чи три дні тому поблизу мого заїзду оселилися дві жінки, мати й дочка. Синьйора Беатріче і синьйорина Анджеліка. Не знаю, сіцілійки вони чи з іншого якого місця.

Тоді я сказав:

— Мене так надить це ім'я Анджеліка, що я, так і бути, зупинюся в твоєму заїзді.

Ми рушили гуртом, разом з корчмарем до Неаполя і спішилися біля його корчми. Я швиденько розклав речі й причепурився і, ввійшовши в указаний дім поряд з корчмою, знайшов там свою Анджеліку. Вона привітала мене з такою щирою сердечністю, що й не сказати. Я пробув у неї од двадцять другої години аж до наступного ранку, і так утішався, як ніколи раніше. І поки я раював в її обіймах, мені згадалося, що минув саме місяць відтоді, як мені це звістували демони в некромантичному колі. Отож хай міркує всякий, хто накладає з нечистою силою, крізь які смертельні небезпеки я пройшов.

У капшуку в мене випадково знайшовся діамантовий перстень, який я показував золотарям. І хоча я був молодий, але й у Неаполі вже знали, чого я в ювелірному мистецтві досяг, і вельми хвалили мене. Особливу увагу виявляв до мене мессер Доменіко Фонтана. Цей поштивий муж занедбав свою робітню на три дні, поки я був у Неаполі, і не відстав од мене, показуючи безліч чудових старожитностей, що були і в Неаполі, і поза Неаполем. Ба, навіть більше, він повів мене відрекомендувати неаполітанському віце-королю[77], який передав йому, що прагне мене бачити. Коли я явився до його ясновельможності, він привітав мене дуже врочисто. При розмові його ясновельможності впав до віч мій діамантовий перстеник, і він попросив мене показати його. Він сказав, що якби я став з ним розлучатися, то щоб я, коли така ласка не обійшов його. Після цих слів я взяв діамант, знову віддав його ясновельможності і сказав, що і діамант, і я до його послуг. Тоді він сказав, що діамант дуже йому подобається, але що йому ще куди більше сподобалося б, щоб я залишився в нього. Він забезпечить мені такі умови, що я буду радий. Багато ласкавих слів наговорили ми один одному. Але коли ми перейшли до вартості діаманта, його ясновельможність попросив, щоб я заправив за нього ціну, справжню, без викрутів. Я відповів, що його точна ціна двісті скудо. Його ясновельможність відказав, що, як на нього, я нітрохи не ухилився від належного. Але ж діамант оправлено моєю рукою, а він знає, що я найперший золотар на світі. Він би не виглядав так чудово, якби його оправляв хтось інший. Тоді я сказав, що діамант оправлено не моєю рукою і що його оправлено зле. А враження він справляє лише завдяки своїй добротності. Якби я його переоправив, він би виглядав куди ліпше. Я підчепив діамант нігтем палюха за ребра, виколупав його з персня, почистив його й віддав віце-королю. Той, зачарований і щасливий, продиктував наказ, щоб мені виписано двісті скудо, заправлених мною. Повернувшись до своєї оселі, я знайшов листа від кардинала де Медічі, він писав мені, щоб я якнайшвидше повертався до Рима й простував до будинку його превелебності. Коли я прочитав листа Анджеліці, вона зі слізьми на очах просила, аби я зостався в Неаполі або ж узяв її з собою. Я відповів, що як вона хоче їхати зі мною, то я віддам їй на схов двісті дукатів, одержаних від віце-короля. Мати, почувши нашу щиру розмову, підійшла до нас і сказала:

— Бенвенуто, якщо ти хочеш повезти Анджеліку до Рима, то залиш мені п'ятнадцять дукатів, щоб я могла народити дитину, а потім туди приїду і я.

Я одказав старій пройді, що я залюбки залишу їй хоч тридцять, якщо вона пустить зі мною Анджеліку. Коли ми дійшли згодом, Анджеліка попросила мене, щоб я їй купив сукню з чорного оксамиту, бо в Неаполі він дешевий. Я на все пристав, послав по оксамит і накупив ще всякої всячини. Стара, гадаючи, що втьопався по вуха, почала просити в мене сукні з тонкого сукна для себе, і багато іншої всячини для своїх дітей, і зажадала куди більше грошей, ніж я їй пропонував. Я чемненько обернувся до неї і сказав так:

— Люба моя Беатріче, досить тобі того, що я запропонував?

Вона відповіла, що ні. Я відказав тоді, що як їй не досить, то мені цілком досить. Я поцілував Анджеліку, і ми розлучилися, вона зі слізьми, я зі сміхом. Потому я подався до Рима.

З Неаполя я виїхав уночі, з грішми при собі, і мусив пильнувати, щоб мене не вбили й не пограбували, як це в Неаполі трапляється. Добравшись до Сельчати, я тільки завдяки хитрощам і фізичній силі від-

бився від кількох вершників; харцизяки наскочили на мене, щоб порішити. Потім дорога була спокійна. Солосмео я залишив робити гробницю в Монте Казіні. Якось уранці я заїхав пообідати в заїзд у Адананьї. Біля заїзду я вистрілив з аркебузи по птахах і вбив кількох. При цьому я поранив правицю об залізячку в замку моєї пищалі. Хоча рана була незначна, вона здавалася великою через сильну кровотечу з руки. Я приїхав у заїзд, поставив коня у стайню й піднявся на терасу, де застав кількох неаполітанських шляхтичів, що сідали саме до столу. Серед них була молода шляхтянка, вродливіше якої я зроду не бачив. Я ввійшов разом зі служником, молодим одчаюгою з величезним ратищем у руці Зброя і кров геть нажахали цих безталанних шляхтичів, тим паче, що корчма була розбишацьким кишлом. Вони посхоплювалися з-за столу й почали просити в Бога порятунку. Я відповів їм зі сміхом, що Бог їх порятував і що я ладен відборонити їх проти всякого, хто надумав би їх скривдити. Потім я їх попросив допомогти мені перев'язати руку. Тоді ця прекрасна шляхтянка взяла свою гаптовану золотом хустинку й хотіла мене перев'язати. Я відмагався. Тоді вона розірвала хустинку навпіл і напрочуд ніжно власноруч мене перев'язала. Отож товариство оговталося, і ми дуже весело пообідали. По обіді ми посідали на коней і гуртом рушили далі. Шляхтичі, щоправда, ще не зовсім позбулися страху. З остороги вони підступно дали мені розважати молоду даму, пасучи задніх. Я гарцював біля неї на своїм баскім конику, а служникові махнув, щоб він тримався дещо осторонь. Так я міг з дівчиною жартувати й залицятися до неї. Отож я приїхав до Рима в товаристві найкрасивішої жінки на світі. По приїзді до Рима я поспішив до палацу кардинала де Медічі. Заставши його превелебність у себе, я йому відрекомендувався й подякував за те, що він викликав мене до Рима. Потім я попросив його превелебність, щоб він убезпечив мене від в'язниці, а якщо змога, то й від грошової пені. Кардинал щиро радів моєму поверненню. Він запевнив мене, що мені нема чого боятися. Потім звернувся до сієнського шляхтича П'єрантоніо Печчі й звелів, щоб він від його імені сказав барджеллу, аби той не смів мене чіпати. Потім він запитав його, як ся має той, кому я влучив каменем у голову. Мессер П'єрантоніо відповів, що йому зле й буде ще гірше, коли він довідається, що я вернувся до Рима. Він навіть заявив, що ладен умерти, аби тільки я потрапив на шибеницю. При цих словах кардинал розсміявся і сказав:

— Він не міг придумати нічого ліпшого, щоб показати нам, що він народився сієнцем.

Потім, обернувшись до мене, додав:

— Про людське око, потерпи чотири-п'ять днів і не показуйся на Банкі. Потім можеш ходити, де заманеться, а блазні хай помирають, як їм так хочеться.

Я подався до себе додому, щоб завершити розпочату медаль: голова папи Клементія на лиці і постава Миру на звороті. Мир зображувала маленька жіночка, вбрана в ефірні шати, підперезана, зі смолоскипом у руці, яка підпалювала купу зброї, перев'язаної як трофей. Ззаду було вирізьблено фасад храму і перед ним Розбрат, скутий ланцюгами, а довкола йшов напис: «Claudantur belli portae» [78]. Поки я довершував медаль, той, кого я вдарив, одужав, і папа постійно згадував про мене; показуватися на очі кардиналові де Медічі я уникав, бо щоразу, як я з ним зустрічався, його превелебність замовляв мені якусь важливу роботу, чим заважав мені доробити медаль, от до мене й прийшов папський улюбленець мессер П'єр Карнесеккі поглянути, чим я саме займаюся. Так я стороною дізнався, як папа прагне, щоб я знову йому служив. Йо-

го святості я відповів: цими днями я доведу йому, що ніколи не переставав служити церкві.

Через кілька днів, завершивши медаль, я вибив її в золоті, і в сріблі, і в латуні. Коли я показав її мессеру П'єтро, він одразу ж повів мене до папи. Було це вдень, по обіді, у квітні, і година стояла чудова. Папа був у Бельведері. Поставши перед його святістю, дав йому до рук медалі разом з крицевими чеканами. Він узяв їх і одразу ж збагнув їхню велику художню вартість, озирнувся на П'єтро і сказав:

— Ніколи старожитні не мали таких гарних медалей.

Поки папа і всі присутні оглядали чекани й медалі, я почав скромну промову:

— Якби над владою моїх зловорожих зірок не було ще більшої влади, щоб завадити їм виконати те, що вони в таємниці мені готували, ваша святість без своєї і без моєї провини позбулися б найвірнішого й найвідданішого служника. Ваша святосте, у таких справах, коли йдеться про людське життя, не зайве керуватися людською мудрістю, що мовить: сім разів відмір і раз відріж. Адже злосливий і брехливий язик мого найзаклятішого ворога розгнівив вашу святість до такої міри, що ви в першому нападі гніву звеліли губернаторові, щоб він мене негайно повісив на місці. Я переконаний, що ваша святість напевне відчувала страшенні муки сумління перед Богом і перед людьми, коли побачила, як вона мене скривдила і як сама собі нашкодила б, утративши такого вірного служника, за якого ваша святість завжди мене вважала. Адже добрі й честиві отці, так само як і господарі, ніколи не повинні поспішати бити по голові своїх синів і своїх служників. На жаль, пізнім жалем — мертвих уже не воскресити. Сам Господь перешкодив цьому лиховісному бігові зірок і зберіг мене для вашої святості. Отож я ще раз прошу її, щоб вона не так легко на мене гнівалася.

Папа, переставши розглядати медалі, слухав мене дуже пильно. На аудієнції було багато вельмож. Папа засоромився, зашарівся і, не відаючи, як виплутатися, заявив, що він не пам'ятає, щоб він віддавав такий наказ. Помітивши це, я перевів розмову на інше, щоб допомогти йому розвіяти сором, який він відчував. Так само його святість заговорив про медалі й запитав мене, як мені вдалося вибити такі прегарні і при тому такі великі медалі. У старожитних він зроду не бачив медалей такої величини. Ми поговорили ще на цю тему, і папа, побоюючись, як би я знову не почав повчати його, заходився вихваляти мої медалі. Він сказав, що йому хотілося б зробити ще другий зворот на свій смак, якщо таку медаль можна карбувати з двома зворотами. Я сказав, що можна. Тоді його святість зажадала, щоб я зобразив історію Мойсея, коли він б'є у скелю і звідти бризкає вода, а вгорі напис: «Ut bibat populus» [79]. І потім додав:

— Іди, Бенвенуто, і ти ще не встигнеш її завершити, як я потурбуюся про тебе.

Коли я пішов, папа похвалявся при народі, що дасть мені стільки грошей, щоб я міг жити заможно і не гнути спину на інших. Я завзято заходився доробляти оберт з Мойсеєм.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ
1534—1535

Папа Клементій захворює й помирає.— Бенвенуто убиває Помпео.— Кардинал Корнаро забезпечує йому охорону.— Папою під ім'ям Павло Третій обрано кардинала Фарнезе.— Бенвенуто повернуто місце карбівника монетного двору.— Папський улюбленець П'єр Луїджі — ворог Бенвенуто.— П'єр Луїджі наймає корсіканця, щоб убити Бенвенуто, але той тікає і їде до Флоренції.

Тим часом папа занедужав. Лікарі вважали, що хвороба небезпечна, і мій заклятий ворог, боячись мене, доручив кільком неаполітанським воякам, аби вони зробили зі мною те, чого він страшився, як би я не зробив з ним. Тому мені коштувало чималих зусиль відборонити моє убоге життя. Оберт медалі я завершив. Коли я одніс його папі, то застав його в постелі в кепському стані. А проте він зустрів мене тепло й побажав оглянути медалі й чекани. Він звелів подати окуляри й вогню, але так нічого й не міг розгледіти. Він почав обмацувати їх пучками. Повозився трошки, глибоко зітхнув і сказав оточенню, що йому шкода мене, проте якщо Бог поверне йому здоров'я, він усе влаштує. Через три дні папа помер, і я зрозумів, що моя праця пропала. Але я втішив себе тим, що завдяки цим медалям я так прославився, що мене візьме на службу кожний папа, і я зроблю ще більше. Так я підбадьорив себе і махнув рукою на всі кривди, завдані мені Помпео. Озброївшись з ніг до голови, я рушив у Сан П'єро і зі слізьми на очах поцілував ноги покійного папи. Потім повернувся в Банкі подивитися на велике збіговисько, як завжди в таких випадках. Я сидів у Банкі з багатьма друзями, коли з'явився Помпео в оточенні десятка озброєних до зубів людей. Опинившись якраз переді мною, він пристав і подивився на мене так, ніби шукав сварки. Мої приятелі, хлопці хоробрі й завзяті, махали мені, щоб я дав йому чосу. Але я подумав, що коли добуду шпагу, то кара може обрушитися на тих, хто непричетний до нашої сварки. Тому я визнав, що буде краще, якщо ризикну своєю головою сам один. Помпео постояв так зо дві богородиці, відтак глумливо зареготав у мій бік і пішов геть. Його товаришочки хихотіли й хитали головою, роблячи сороміцькі жести. Мої приятелі хотіли зійтися з ними рукопаш. Тоді я сердито сказав, що свої справи вмію залагоджувати сам і що не потребую нікого хоробрішого за мене самого. Отож хай кожен дбає про себе. Розгнівавшись, мої товариші пішли від мене, буркочучи під ніс. Серед них був найкращий мій друг на ймення Альбертаччо дель Бене, рідний брат Алессандро і Альбіцо, який тепер у Ліоні неабиякий багатій. Альбертаччо був найдивовижніший хлопець, якого я знав у житті, і найодважніший, і любив мене, як самого себе. Альбертаччо чудово розумів, що моя терплячість не має нічого спільного з боягузтвом, навпаки, вона береться з відчайдушної хоробрості. Він добре знав мене і тому наперекір моїм словам попросив, щоб я зробив йому ласку й покликав його з собою на все те, що я збираюся вчинити. Я відповів йому так:

— Мій Альбертаччо, над усіх найдорожчий, настане пора, коли ви зможете стати мені в пригоді. Але зараз, якщо ви мене любите, не зважайте на мене й робіть свої справи. І хутчіш ідіть собі, як пішла решта, бо зараз не можна гаяти часу.

Ці слова я сказав скоромовкою.

Тим часом мої вороги з Банкі доплуганилися до К'явіки й опинилися на перехресті, де вулиці розбігаються в різні боки. Вулиця, на якій

мекшав мій ворог Помпео, виводила просто на Кампо ді Фйоре. Помпео чогось заскочив до аптекаря, що жив на розі К'явіки, і якийсь час затримався там. Мені переказали, ніби він хвалився, якого холоду він на мене нагнав. Доля за це йому поплатилася. Бо коли я підійшов до цього рогу, він саме виходив від аптекаря, а його посіпаки оточили його колом. Я стиснув у руці гострий запоясник, прорвав оточення і вхопив його за камзол так швидко й упевнено, що ніхто не встиг заступитися. Я замахнувся, щоб ударити в голову, проте він злякано сахнувся, і кинджал поцілив його точно під вухо. Я штрикнув усього лише двічі, бо при другому ударі він рухнув мертвий, хоч убивати я не збирався. Але, як кажуть, б'єш не за угодою. Кинджал я перекинув у ліву руку, а правою добув шпагу, щоб захищати своє життя. Та всі охоронці кинулися до трупа, а про мене забули. Я одинцем пішов по вулиці Юлія, метикуючи, де б його сховатися. Коли я пройшов триста ступнів, мене наздогнав Пілото, золотар, щирий мій приятель, і сказав мені:

— Братане, якщо вже нещастя стряслося, постараємося врятувати тебе.

Я відповів:

— Ходімо до Альбертаччо дель Бене, бо я щойно йому казав, що скоро прийде пора, коли він стане мені в пригоді.

Коли ми прийшли до оселі Альбертаччо, він зустрів мене вельми привітно. Скоро тут зібралася вся Італія, вся банкінська знать, окрім міланців. І всі ладні були важити своєю головою, щоб порятувати мене. Мессер Луїджі Ручеллаї великодушно мені заявив, щоб я користувався всім, що він має. І подібні заяви я почув від інших вельмож. Бо всі вони вкупі благословляли мої руки, й запевняли, що цей негідник хотів мене кілька разів убити, і дивувалися, що я стільки терпів.

Саме в цей час про цю справу дізнався кардинал Корноро і з власного почину прислав тридцять вояків з протазанами, списами й аркебузами, щоб провести мене з усякими почестями до його оселі. Я пристав на його пропозицію й пішов з ними у супроводі ще більшого почту молодиків, ніж раніше. Тим часом, довідавшись про це, мессер Траяно, його родич, перший папський камерарій, послав до кардинала де Медічі одного родовитого міланського шляхтича, щоб той сказав кардиналові, який великий злочин я вчинив і що його превелебність має мене покарати. Кардинал відповів так:

— Він був би вчинив великий злочин, якби не вчинив цього меншого злочину. Подякуйте мессерові Траяно від мого імені, що він сповістив мене про те, чого я не знав.

І тут же в присутності цього шляхтича обернувся до єпископа фрулійського, свого прибічника і повірника, і сказав:

— Швидше розшукайте мого Бенвенуто і приведіть його сюди, бо я хочу підсобити йому й оборонити його. І хто піде проти нього, той піде проти мене.

Шляхтич, весь спаленівши, пішов геть, а єпископ фрулійський прийшов по мене до оселі кардинала Корнаро. Кардиналові він сказав, що кардинал де Медічі посилає по Бенвенуто й хоче бути сам його охоронцем. Кардинал Корнаро, йоржистий, як ведмедик, розгнівався й відрізав єпископові, що він так само здатний охороняти мене, як і кардинал де Медічі. Тоді єпископ попросив, щоб йому дозволили перекинутися зі мною кількома словами про інші кардиналові справи. Кардинал відповів, що зі мною на сьогодні розмов цілком досить. Кардинал де Медічі не тямився з люті. Проте наступної ночі, без відома Корнаро, я пішов навідати його, щоправда, під надійною охороною. Потім я попрохав йо-

го, щоб він зробив мені таку ласку й залишив мене в оселі Корнаро, й розповів йому, як гречно кардинал Корнаро ставиться до мене. Отож якщо його превелебність дозволить мені зостатися в Корнаро, то він матиме в разі потреби ще одного приятеля. А втім, хай його превелебність розпоряджається мною, як йому зручніше. Кардинал відповів, щоб я робив, як вважаю за краще. Я повернувся до оселі Корнаро. Через кілька днів папою обрано кардинала Фарнезе. Як тільки новий папа владнав найважливіші справи, він одразу ж запитав про мене і заявив, що не бажає, щоб хтось інший робив йому монети, окрім мене. На ці слова відповів його святості його прибічник мессер Латіно Ювінале. Він заявив, що я переховуюся після вбивства міланця Помпео, і водночас вельми приязно пояснив, що мене спонукало до вбивства. Папа відповів так:

— Про смерть Помпео я не знав, але добре знаю, чому Бенвенуто так діяв. Хай йому негайно випишуть охоронну грамоту, щоб він перестав боятися.

При цій розмові був присутній щирий приятель Помпео, папський прибічник і довірник мессер Амбруоджо, міланець. Він сказав папі так:

— Негоже виявляти такі милості в перші дні вашого папства.

Папа обернувся до нього і сказав:

— Ви в цьому тямите менше, ніж я. Знайте, що такі люди, як Бенвенуто, єдині в своєму мистецтві, не підлягають закону. А він і поготів, бо я знаю, чому він так діяв.

Він велів видати мені охоронну грамоту, і я зразу заходився йому служити під його ласкавою опікою.

Згаданий мессер Латіно Ювінале зайшов до мене й наказав мені, щоб я робив папські монети. Тут позводили голови всі мої вороги. Почали мені перешкоджати, щоб я їх не робив. Коли це помітив папа, він вилаяв усіх і зажадав, щоб я їх робив. Я почав робити чекани для скудо, на яких зобразив святого Павла до пояса з написом угорі: «Vas electionis» [80]. Ця монета сподобалася куди більше, ніж монети тих, хто зі мною змагався. Тому папа заявив, щоб інші не забалакували з ним про монети, бо він бажає, щоб монети карбував саме я, а не хтось інший. Так я вільно взявся до праці. Мессер Латіно Ювінале водив мене до папи, бо папа доручив це йому. Я мріяв знов дістати указ про місце карбівника монетного двору. Папа порадився з деким і сказав мені, що спершу необхідно, щоб я дістав помилування за вбивство. А його я зможу дістати в серпні в день святих Марій, за постановою римських капоріоні, оскільки так заведено щороку на це врочисте свято видавати цим капоріоні дванадцять засуджених. А поки що мені випишуть нову охоронну грамоту, щоб я міг жити спокійно аж до тої пори. Коли мої вороги побачили, що їм ніяк не пощастить забрати у мене монетний двір, вони пустилися на інші хитрощі. Убитий Помпео залишив три тисячі дукатів віна своїй боковій дочці. От вони влаштували, щоб улюбленець синьйора П'єра Луїджі, папського сина, посватався до неї за сприянням його покровителя. Так і було зроблено. Цей жених походив з села і виховувався в домі свого мецената. Як подейкували, йому дісталося з цих грошей обмаль, бо П'єр Луїджі наклав на них руку й захотів скористатися ними. Чоловік цієї жінки, щоб догодити їй, не раз просив свого покровителя, щоб той велів схопити мене (П'єр Луїджі обіцяв це зробити, як тільки побачить, що симпатія папи до мене трохи охолоне). Чоловік теж намагався дістати своє віно, бо після весілля вже минуло два місяці. П'єр Луїджі, уникаючи відповісти на це, давав молодичці зрозуміти, що він неодмінно помститься за її батька. Я дещо вже прочув про

це, але синьйор П'єр Луїджі, коли я з'являвся до нього, поводився зі мною по-приятельському. Насправді він уже вирішив усунути мене одним з двох способів: або найняти убивцю, або веліти барджеллу схопити мене. Він доручив своєму чортеняті, воякові-корсіканцеві, щоб він спровадив мене на той світ якомога чистіше. А інші мої вороги, а надто мессер Траяно, обіцяли подарувати сто скудо цьому корсіканцеві. Той нахвалявся, що йому зробити це так легко, як випити сире яйце. Я про все це довідався і був насторожі. Ходив з доброю охороною і вбраний в кольчугу й наруччя, як мені це дозволено. Корсіканець, через свою скнарість, думав усе зробити сам, щоб загребти всі гроші. І от якось по обіді по мене прислали від синьйора П'єра Луїджі. Я одразу пішов, бо хазяїн мені казав про свій намір зробити кілька великих срібних ваз. Вийшовши поспіхом з дому, але, звісно, в моєму звичному обладунку, я почимчикував вулицею Юлія, гадаючи, що о цій порі не здибаю там нікого. Коли я дійшов до кінця вулиці Юлія й повертав до палацу Фарнезе, обходячи, як завжди, широко кути, я помітив, як цей корсіканець підвівся зі свого місця і став посеред вулиці. Я нітрохи не злякався й готувався захищатися. Я сповільнив трохи крок і підійшов до муру, щоб дати простір корсіканцеві. Але він теж рушив до муру, і коли ми зблизилися, з його поводження я зразу збагнув, що в нього лихі заміри. Побачивши мене самого, він подумав, що йому вдасться мені дозолити. Я озвався перший і сказав йому:

— Хоробрий вояче, якби була ніч, ви могли б сказати, що ви мене сплутали з іншим. Але ж зараз день і ви добре знаєте, хто я такий і що я ніколи з вами не мав справи і ніколи вас не кривдив. Навпаки, я навіть ладен вам прислужитися.

На ці слова він відповів погрозливо, не рушаючи з місця, що він не розуміє, про що йдеться. Тоді я сказав так:

— Зате я добре розумію, чого ви домагаєтеся і що ви мовите. Та тільки ця справа, за яку ви взялися, куди важча й небезпечніша, ніж ви гадаєте, і може, чого доброго, вам вилізти боком. Пам'ятайте, що ви маєте справу з мужем, який боронитиметься й проти ста. І не в пошані у таких зухів, як ви, такі от справи.

Тим часом я дивився на нього вовком, і обидва ми змінилися з обличчя. Довкола вже зібрався народ, який уже збагнув, що наші слова з заліза. Корсіканець побачив, що нагода змарнована, і заявив мені так:

— Ми ще зустрінемося!

Я відповів:

— Я завжди радий стрічатися з чесними людьми і з тими, хто чесно поводиться.

Пішовши геть, я подався до синьйора П'єра Луїджі й дізнався, що він по мене й не посилав. Коли я повернувся до своєї робітні, той корсіканець через свого великого приятеля і мого переказав мені, щоб я більше його не остерігався, бо він хоче бути мені добрим братом. Але щоб я остерігався інших, бо мені загрожує велика небезпека. Адже дуже великі цабе заприсяглися в моїй смерті. Я переказав йому подяку, а сам почав стерегтися, як тільки міг. Через кілька днів один мій щирий друг переказав мені, що синьйор П'єр Луїджі віддав прямий наказ, щоб мене схопили того самого вечора. Мені це повідомили о двадцятій годині. Я тут же порадився зі своїми приятелями, і вони мене умовили, щоб я негайно тікав. А що затримати мене мали о першій ночі, то о двадцять другій годині я сів на поштових і поїхав до Флоренції. По тому як корсіканцеві забракло духу виконати справу, яку він пообіцяв, синьйор П'єр Луїджі власною владою віддав наказ про моє затримання,

аби бодай трохи утихомирити доньку Помпео, котра хотіла знати, де її віно. А що він не зумів заспокоїти її помстою, а обидва придумані ним способи провалилися, він вигадав ще третій спосіб, про який піде мова в своїм місці.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ
1535

Герцог Алессандро тепло приймає Бенвенуто.— Дорога у Венецію з різьбарем Тріболіно.— У Феррарі він зустрічається з флорентійськими вигнанцями.— Після короткого перебування у Венеції вертається до Флоренції.— Як Бенвенуто помстився корчмареві.— Герцог Алессандро доручає йому робити чекани на монетному дворі і дарує йому гарну аркебузу.— Оттавіано де Медічі не жалує Бенвенуто.— Папа Павло Третій обіцяє йому прощення і кличе його знову до Рима.— Бенвенуто приймає запрошення; великодушне поводження герцога Алессандро.

Я приїхав до Флоренції й завітав до герцога Лессандро. Він зустрів мене вельми сердечно й умовляв, щоб я зостався в нього. У Флоренції жив різьбар на ймення Тріболіно[81]. Він доводився мені кумом, бо я охрестив його сина. В розмові він сказав мені, що його колишній учитель Якопо дель Сансовіно[82] запросив його у Венецію. Венеції він досі зроду не бачив і очікував у місті лагун добрі заробітки, тому ця пропозиція прийшлася йому до речі. Коли він запитав мене, чи бачив я колинебудь Венецію, я відповів, що ні. От він мені й запропонував вирушити туди разом. Я, звісно, погодився. Тому я сказав герцогові Лессандро, що спершу хочу з'їздити до Венеції, а потім охоче повернуся служити йому. Він узяв з мене слово честі й зажадав, щоб перед від'їздом я зайшов попрощатися до нього. Другого дня, нарихтувавшись у дорогу, я завітав до герцога відкланятися. Я застав його в палаці Пацці в той час, як там мешкала дружина й донька синьйора Лоренцо Чібо. Коли я попросив доповісти його ясновельможності, що я, з його дозволу, хочу їхати до Венеції, повернувся з відповіддю Козіміно де Медічі, теперешній герцог флорентинський. Той заявив мені, аби я сходив до Нікколо́ да Монте Агуто, і він мені дасть п'ятдесят золотих скудо, ці гроші мені дарує його герцогська ясновельможність, щоб я на них гуляв за його здоров'я, а потім повернувся служити йому. Я дістав гроші у Нікколо й зайшов по Тріболо, який уже зібрався в дорогу. Він запитав мене, чи треба прип'ясти шпагу. Я відповів, що у Флоренції так заведено, бо там є такий собі сер Мавріціо, який за найменшу дрібничку відчухрав би самого Іоанна Хрестителя. Тому треба носити шпагу прип'ятою, поки не виїдеш за браму. Я над цим посміявся, і ми вирушили в путь. Товаришив нам венеційський гонець, на прізвисько Ламентоне. Так ми їхали трійцею, проминули Болонью і якось надвечір добралися до Феррари. Ми зупинилися там у заїзді на П'яцца, а Ламентоне пішов розшукати декого з вигнанців, щоб передати їм листи й доручення від їхніх дружин. Герцог розпорядився, щоб з вигнанцями міг розмовляти лише гонець, а інші ні, бо тоді їх чекала б така сама кара, як і вигнанців. Було близько двадцять другої години, і я з Тріболо пішов глянути на повернення герцога феррарського з рицарського турніру в Бельфіоре. Серед тих, хто зустрічав, ми узріли чимало вигнанців. Вони пасли нас очима, ніби змушуючи нас забалакати до них. Тріболо, великий страхополох, як буває рідко хто, усе торочив мені:

— Не дивись на них і не балакай з ними, якщо хочеш вернутися до Флоренції.

Так ми стояли й дивилися на церемонії герцогського повернення. Повернувшись до заїзду, ми застали там Ламентоне. А десь о першій ночі туди явився Нікколо Бенінтенді [83], і його брат П'єро, і ще інший старий, здається, Якопо Нарді [84], вкупі з кількома іншими молодиками. Вони зверталися до гінця й розпитували його про своїх у Флоренції. Тріболо і я стояли осторонь, щоб не балакати з ними. Коли вони погомоніли з Ламентоне, Нікколо Бенінтенді сказав:

— Я цих двох знаю, як облуплених. Чого це вони так приндяться і не бажають з нами балакати?

Тріболо й далі просив, щоб я тримав язика за зубами. Ламентоне їм розтлумачив, що дозвіл, даний йому, нас не торкається. Бенінтенді знов заявив, що це ідіотство, і вилаяв нас останніми словами. Тоді я звів голову і щонайгречніше сказав:

— Вельможне панство, ви нам можете дуже зашкодити, а ми вам не можемо стати в пригоді. І хоча ви почастували нас уразливими словами, ми нітрохи не гніваємося на вас.

Старий Нарді сказав, що мовлю як статечний молодик, який я і є. Нікколо Бенінтенді перебив його й гукнув:

— І вони, і герцог у мене в дупі!

Я заперечив, що він несправедливий з нами, бо ми не пхаємо носа в його справи. Старий Нарді обстав за нами й закинув Бенінтенді, що він кривдить нас. А той шпетив нас далі. Терпець мені лопнув, і я сказав йому, що я йому набалакаю і нароблю такого, що йому не сподобається. Тож хай він дбає про себе, а нам дасть спокій. Він повторив, що і герцог, і ми у нього в дупі, і додав, що і ми, і він — табун віслюків. На ці слова я сказав, що він бреше, і оголив шпагу. Старий дмухнув надвір перший, але покотився по сходах, і всі звалилися потоптом на нього. Я порвався вперед, кресонув шпагою по стінах і кричав як на пуп:

— Всіх вас посічу!

При цьому я остерігався, щоб нікого не зачепити, бо я б нашаткував з них капусту. Серед цього гуку корчмар лементував, як божевільний. Ламентоне кричав: «Перестаньте!» Дехто з гостей бідкався: «Ох, моя голівонька!» А інші: «Пустіть мене!» Веремія зчинилася страшенна. Люди гасали по корчмі, як черідка свиней. Корчмар прийшов з вогнем. Я повернувся нагору і вклав шпагу до піхов. Ламентоне дорікав Нікколо Бенінтенді, що той заївся перший. Навіть корчмар його відчитав:

— Якщо хапатися тут за зброю, то можна головою накласти. Аби герцог дізнався про ваші вихватки, він би скарав вас на горло. Я не хочу робити з вами те, чого ви заслужили. Але більше не потикайтеся до цього заїзду, інакше горе вам!

Господар прийшов до мене нагору. Я хотів його перепросити, але він не дав мені рота розкрити, заявивши, що я тисячу разів маю рацію, і порадив мені в дорозі остерігатися їх.

Коли ми повечеряли, з'явився перевізник, щоб везти нас до Венеції. Я запитав у нього, чи він може віддати човна до мого розпорядження. Він погодився, і на цьому ми зійшлися. Рано-вранці ми посідали на коней, щоб їхати до гавані, віддаленої за кілька миль від Феррари. Коли ми приїхали до гавані, то застали там брата Нікколо Бенінтенді, той чекав мого приїзду з трьома іншими товаришами. Двоє з них були озброєні довгими ратищами. Я теж не забув купити у Феррарі доброго списа. Добре визброєний, я нітрохи не боявся. Зате Тріболо заволав:

— Рятуй нас і вибав, Господи! Вони тут, щоб убити нас!

Ламентоне обернувся до мене і сказав:

— Найліпше, що ти можеш зробити, це вернутися до Феррари. Бо тут, я бачу, буде непереливки. Зроби ласку, мій Бенвенуто, йди далі від люті цих скажених звірів.

Я відповів так:

— Їдьмо вперед, бо хто праведний, тому Бог поможе. Ось побачите, як я зараджу собі сам. Хіба цього човна найнято не для нас?

— Авжеж,— сказав Ламентоне.— І в ньому ми будемо без них, оскільки моя доблесть не підведе.

Я підострожив коня і, коли опинився за п'ятдесят ступнів од них, спішився й грізно зі своїм списом рушив уперед. Тріболо зупинився позаду і закляк на коні, як той мороз. Гонець же Ламентоне чмихав і сопів, як той вітер. Така вже була в нього звичка. Цього разу він чмихав ще дужче, ніж завжди, очікуючи, чим завершиться вся ця чортівня. Коли я підійшов до човна, перевізник виступив мені назустріч і сказав, що ці кілька флорентинських шляхтичів хочуть перевезтися з нами, якщо я не проти. Я відповів так:

— Човна винайнято для нас, а не для інших, і мені дуже шкода, що я не можу пливти з ними.

На ці слова молодий одчайдух Магалотті сказав:

— Бенвенуто, ми зробимо так, що ти зможеш.

Я відповів:

— Якщо Бог і право на моєму боці і я ще докладу зусиль, то ви не змусите зробити мене те, що захочете.

З цими словами я скочив у човна. Потім націлив у них клюгу списа і сказав:

— Ця зброя доведе вам, що ви справді не можете пливти з нами.

Молодий Магалотті схотів показати свою відвагу, він схопився за зброю й кинувся вперед. Я вискочив на облавок і відважив йому такий удар, що якби він не упав навзнак, я проткнув би його наскрізь. Його дружки, замість підсобити, позадкували. Побачивши, що я міг би і, його забити, а не лише вдарити, я висловився так:

— Вставай, брате, підбери зброю і гайда звідси! Ти ж сам бачиш, що не можу того, чого не хочу, а того, що я міг зробити, я не хотів.

Потім я гукнув Тріболо, і перевізника, і Ламентоне. Так ми попливли до Венеції. Коли ми пропливли десять миль по По, ці молодики посідали на фузольєру[85] й наздогнали нас. Як тільки вони з нами порівнялися, цей бовдур П'єр Бенінтенді скричав:

— Пливи собі, Бенвенуто, ми ще побачимося у Венеції!

Я відповів:

— Пливіть самі, я не відстану, мене всюди можна бачити!

Так ми прибули до Венеції. Я звернувся за порадою до брата кардинала Корнаро й попросив його дозволу носити зброю. Той відповів, що зброю я можу носити вільно. Найгірше, що мені загрожує, це позбутися шпаги.

Так, озброєні, ми пішли провідати Якопо дель Сансовіно, різьбаря, який посилав по Тріболо. Він привітав мене дуже сердечно і запросив нас пообідати, і ми у нього зостались. У розмові з Тріболо він сказав, що зараз прислужитися не може, хай він прийде іншого разу. На ці слова я засміявся й жартівливо сказав Сансовіно:

— Надто вже далеко ваш дім від його дому, щоб йому заходити іншого разу.

Неборак Тріболо відповів розгублено:

— Та в мене од вас лист з запрошенням приїхати.

Сансовіно зауважив, що статечні й кебетливі мужі, такі, як він, можуть дозволити такі речі і навіть більше.

Тріболо знизав плечима й приказував кілька разів: «Терпіння».

Хоча Сансовіно пригостив нас щедрим обідом, я став на бік свого товариша Тріболо, оскільки він мав рацію. До того ж за трапезою Сансовіно все правив про свої великі діяння. Паплюжачи Мікеланьйоло і всіх, хто займався цим мистецтвом, він тільки хвалив самого себе. Він так мені набрид, що їжа ставала мені поперек горла, і я не утримався, щоб не зауважити:

— О мессер Якопо, статечні мужі чинять, як статечні мужі. А мужі кебетливі, чиї руки створюють чудовні й красні твори, пізнаються набагато краще, коли їх вихваляють інші, ніж коли вони вихваляють самих себе.

По цих словах і він, і ми повставали з-за столу, буркочучи під ніс. Того самого дня, никаючи по Венеції біля Ріальто, я здибав П'єро Бенінтенді в кумпанії кількох людей. Помітивши, що вони збираються зробити мені капость, я зайшов до аптекаря, аби перечекати цю бурю. Згодом я чув, що цей молодик Магалотті, до якого я поставився так шляхетно, дорікав усім іншим. Так я знову уникнув небезпеки.

Через кілька днів ми знову поїхали назад до Флоренції. На ніч ми зупинилися в одному заїзді, розташованому по цей бік Кйоджі, ліворуч, якщо їхати у напрямку до Феррари. Корчмар, крутій, зажадав, щоб ми заплатили за нічліг наперед. Коли ми йому сказали, що в інших місцях заведено платити вранці, він відповів:

— Я хочу, щоб мені заплатили наперед. Такий у мене звичай.

Я відказав, що люди, які завели свої звичаї, хай і створюють весь світ за своїм звичаєм, бо в Італії так не заведено. Корчмар відрізав, щоб я йому не морочив голови, бо він хоче робити за своїм звичаєм. Тріболо трясся зі страху і штурхав мене ліктем, щоб я, на Бога, вже мовчав, бо цей вовкулака здатний на все. Так ми йому заплатили за його звичаєм. Що у нас було добре, то це прегарні постелі, геть новенькі й чистенькі. А проте я цілу ніч не склепив очей, усе обмірковував, як би мені вчинити, щоб помститися. То мені спадала думка пустити червоного півня під стріху, то зарізати йому чотирьох огирів, які стояли у стайні. Все це я бачив, що мені легко зробити, та зате я не бачив, як легше врятувати себе й мого товариша. Я пішов на останній спосіб. Спершу треба було віднести бебехи з корчми на човен до своїх товаришів. Так я й зробив. А коли в човен позапрягали коней, аби тягти його проти течії, я сказав, що я забув у спальні капці, хай друзі почекають, поки я вернуся. Я повернувся до заїзду і запитав господаря. Той відповів мені, що з нами він не водиться і щоб ми йшли в бордель. Там був його хлопчак, стаєнний пахолок, геть заспаний, і той сказав мені так:

— Корчмар не рушить навіть ради самого папи, бо він спить з однією ледащицею, за якою довго смалив халявки.

Я дав пахолкові кілька дрібних монеток і попросив його, щоб він затримав погонича при бечівнику, поки я не розшукаю своїх капців і не вернуся туди. Піднявшись нагору, я узяв ножа, гострого, як бритва. Цим ножем я почикрижив йому всі чотири постелі, поставлені там. Я наробив йому шкоди на п'ятдесят з гаком скудо. Потім повернувся до човна з кількома обрізками цих ковдр у кишені і звелів бурлакові швидше рушати. Коли ми трохи відпливли від корчми, мій кум Тріболо почав зойкати, що він забув у заїзді два шкіряних паски перев'язувати валізу і що він хоче будь-що по них вернутися. Я сказав йому, щоб він плюнув на ці пасочки, бо я вдома дам йому стільки ремінняччя, скільки йому за-

манеться. Він відповів, що я завжди патякаю, але що він хоче повернутися по свої паски хай би там що, і просив погонича, щоб той зупинився. А я закричав, щоб він їхав уперед, щоб гнав, щоб поспішав. А сам розповів Тріболо, якої шкоди я наробив корчмареві. Коли я показав йому зразки деяких клаптиків ковдр, на нього напали такі дрижаки, що він не переставав казати бурлакові «Тягни, тягни швидше!» І поки ми не добралися до брам Флоренції, він усе боявся погоні. Під'їхавши під брами, Тріболо нарешті зітхнув:

— Припнемо шпаги, ради Бога, і киньте ваші жарти. Цілу дорогу мені здавалося, що в мене тельбухи на тарелі.

Я відповів:

— Куме Тріболо, вам шпаги припинати не треба, бо ви її і не відпинали.

Я сказав так навмисне, бо за всю подорож ні разу не бачив, щоб він показав себе мужем. Тріболо позирнув на свою шпагу й сказав:

— Далебі, ви маєте рацію, бо вона у мене припнута, як і була, коли я виходив з дому.

Мій кум вважав, що я йому був кепським товаришем, бо я обурювався й захищався проти тих, хто хотів нам допекти. А мені здавалося, що він сам був мені куди гіршим товаришем, не пробуючи підсобити мені в такій притузі. Про це хай міркує й зважує хто осторонь, хто незацікавлений.

Як тільки я скочив з коня, то одразу подався до герцога Лессандро й красно дякував йому за подаровані п'ятдесят скудо. Я додав, що я всіляко готовий на все, чим можу прислужитися його ясновельможності. Герцог одразу мені доручив, щоб я зробив чекани для його монет. Перша, яку я зробив, була монета в сорок сольдо, з головою його ясновельможності з одного боку, а з другого — святий Косьма і святий Даміан. Були то срібні монети, і сподобалися вони так, що герцог рішуче заявив, що це найкращі монети в цілому світі християнському. Так мовила ціла Флоренція і всякий, хто їх бачив. Тим-то я попросив його ясновельможність, щоб він установив мені платню і щоб він звелів відвести мені дві кімнати на монетному дворі. Він відповів, щоб я й далі вірно служив йому і що він дасть мені куди більше, ніж я прошу. А поки що він сказав мені, що віддав усі розпорядження начальникові монетного двору, такому собі Карло Аччайуолі, я можу ходити до нього по всі гроші, які мені потрібні. І герцог слова свого дотримав. Але я так скромно брав гроші, що мені завжди ще належало щось, за моїми рахунками. Знову я зробив чекани для джуліо, на монеті був зображений святий Іоанн у профіль, він сидів з книжкою в руці. Як на мене, я ще зроду не створював чогось такого гарного. На другому боці був герб герцога Лессандро. Потому я зробив чекан для півджуліо, на лиці там була зображена голова святого Іоанчика. Була то перша монета з лицьовою головою на такій тонкій пластині срібла, що коли-небудь робилася. Марудність цієї тонкої праці можуть помітити лише очі тих, хто знається на цьому ремеслі. Потому я зробив чекани для золотих скудо. На одному боці був хрест з маленькими херувимчиками, а на другому боці — герб його ясновельможності. Коли я зробив ці чотири гатунки монет, я попросив його ясновельможність, щоб він поклав мені платню і відвів мені згадані кімнати, якщо йому до шмиги моя служба. На моє прохання його ясновельможність милостиво відповів, що він вельми задоволений і що він віддасть ці розпорядження. Поки ми розмовляли отак у скарбниці, його ясновельможність розглядав прегарну пищаль, прислану йому

з Німеччини. Узрівши, як я пасу очима цю чудову зброю, він дав мені її до рук, додавши, що він добре знає, як я кохаюся в таких речах. І як завдаток до того, що він обіцяв мені, я можу вибрати з його скарбниці аркебузу на свій смак, але тільки не цю. Адже він добре знає, що там багато ще кращих пищалей. Я прийняв його пропозицію й подякував. Побачивши, як я нипаю очима, він звелів своєму скарбничому, такому собі Претіно да Луцці, щоб той дав мені все, чого я захочу. Потім ласкаво попрощався зі мною, а я залишився і вибрав собі найкращу й найкрасивішу аркебузу, яку я коли небудь бачив і яку я коли-небудь мав, і забрав її з собою додому. Через два дні я приніс герцогові кілька малюнків, які од мене вимагав його ясновельможність, щоб я зробив деякі золоті вироби. Він хотів послати їх у дар своїй дружині, яка все ще перебувала в Неаполі. Я знову осмілився й попросив його, щоб він нарешті влаштував мені мої справи. Герцог відповів, що спершу я мушу зробити чекани для його гарного портрета, як я робив для папи Клементія. Я почав цей портрет у воскові. Герцог розпорядився, щоб у будь-який час, коли я прийду до нього ліпити, мене завжди пускали. Побачивши, що ця робота затягується, я покликав П'єтро Паголо із Монте Рітондо, що біля Рима, цей майстер ще хлопчиком жив у мене в Римі. Я знайшов його в золотаря Бернардоначчо, який ставився до нього кепсько. Тому я взяв його звідти і добре навчив припасовувати ці чекани для монет. А сам тим часом ліпив герцога. Часто я його заставав, як він по обіді дрімав біля свого Лоренціно[86], який згодом і вбив його. Вже тоді я чудувався, що такий великий герцог і такий довірливий.

Оттавіано де Медічі, здавалося, верховодив усім на монетному дворі. Проти герцогської волі він опікувався старим начальником монетного двору таким собі Бастіано Ченніні. Цей старосвітський і малотямущий муж велів змішати при карбуванні скудо його неоковирні чекани з моїми. Я поскаржився самому герцогові. З'ясувавши, що це правда, герцог розлютився і сказав мені:

— Іди, скажи про це Оттавіано де Медічі і покажи їх йому!

Я одразу пішов до Оттавіано. Коли я показав йому, як знівечили мої гарні монети, він бовкнув, як осел:

— Так нам хочеться.

Я відрізав, що так не можна і що так не хочеться мені. Він сказав:

— А якби так хотілося герцогові?

Я відповів:

— Так не хотілося б мені. Бо це і неслушно, і нерозумно.

Він відказав, щоб я йшов під три чорти і що мені доведеться глимнути, хоча б я лопнув. Повернувшись до герцога, я йому розповів, як ми погарикалися між собою, Оттавіано де Медічі і я. Я попросив його ясновельможність, щоб він не давав нівечити гарні монети, зроблені мною, і щоб він розв'язав мені руки. Герцог відповів так:

— Оттавіано хоче надто багато чого. Але ти дістанеш, чого бажаєш. Бо вони цим завдають шкоди і самому мені.

Того самого дня,— а було це в четвер,— мені прийшов з Рима великий охоронний лист від папи. Я мусив негайно вирушати по помилування святих Марій у середині серпня, щоб звільнитися від підозри в учиненому вбивстві. Подавшись до герцога, я застав його в постелі, бо подейкували, що він загуляв. Дві години мені вистачало, щоб завершити воскову модель його портрета. Я показав йому готову модель, і вона йому дуже сподобалася. Тоді я показав його ясновельможності охоронну грамоту, видану за розпорядженням папи. І додав, що папа мене кличе до себе, щоб я виконав йому деякі роботи. Тому я повинен вибратися

до красного міста Рима і там уже докінчити медаль з портретом для вашої ясновельможності. Герцог відповів дещо гнівно:

— Бенвенуто, зроби по-моєму, не їдь! Я покладу тобі добру платню, і дам тобі кімнати на монетному дворі, і ще куди більше того, що ти зумів би в мене попросити. Твої вимоги завжди слушні й розумні. І хто ж буде послуговуватись моїми чудовими чеканами, які ти мені зробив?

Я відповів:

— Пане, я все обміркував. У мене тут учень, молодий римлянин, якого я навчив. Він добре послужить вашій ясновельможності, поки я вернуся з готовою медаллю, аби потім зостатися у вас навік. У Римі в мене відкрита робітня з працівниками й деякими замовленнями. Але як тільки я дістану помилування, я покину все на руки мого тамтешнього вихованця, а сам, з ласкавого дозволу вашої ясновельможності, повернуся до вас.

При цій розмові був тільки згаданий Лоренціно де Медічі. Герцог кілька разів звертався до нього, щоб і він умовляв мене зостатися. Лоренціно кидав лише коротко:

— Бенвенуто, ти б краще залишився.

Я відповів, що хочу повернутися в Рим хай би там що. Лоренціно нічого більше не казав і вряди-годи глипав спідлоба на герцога. Я завершив по своїй уподобі медаль, сховав її до скриньки і сказав герцогові:

— Пане, будьте спокійні, я зроблю вам медаль куди кращу, ніж я робив папі Клементію. Цілком логічно, що вона буде ліпша, бо та була перша, яку я коли-небудь робив. А мессер Лоренцо, муж вельми вчений і премудрий, дасть мені якийсь прегарний зворот.

На ці слова Лоренцо раптом відгукнувся так:

— Я саме й думав, щоб дати тобі зворот, що був би гідний його ясновельможності.

Герцог усміхнувся, глянув на Лоренцо і сказав:

— Лоренцо, ви йому дасте зворот, а він зробить його тут і не поїде.

Лоренцо відповів з готовністю:

— Я це зроблю якнайхутчіш, і сподіваюся зробити щось таке, що здивує світ.

Герцог Лессандро, який вважав сина чи то за блазня, чи то за лінтюха, повернувся в постелі і засміявся його словам. Я пішов собі без усяких прощальних церемоній і залишив їх удвох самих. Герцог уже мене не затримував, бо не вірив, що я поїду. Коли він потім довідався, що я поїхав, він послав мені навздогін служника, і той наздогнав мене в Сієні й дав мені п'ятдесят золотих дукатів від герцогського імені, сказавши, щоб я на них гуляв за його здоров'я і повертався якнайшвидше. «А від імені мессера Лоренцо я тобі передаю,— додав гонець,— що він готує тобі дивовижний зворот для тієї медалі, яку ти хочеш зробити». Я залишив згаданому П'єтрапаголо з Рима вказівки, як приладнувати чекани. А що робота ця важка, то він ніколи особливо добре їх не приладнував. Монетний двір заборгував мені за роботу, за чекани понад сімдесят скудо.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ
1535

Після прибуття до Рима Бенвенуто хапають у його домі стражарі, щоб посадити його за вбивство Помпео.— Він завзято захищається й показує папський охоронний лист.— Він звертається до папи і в день святих Марій дістає помилування.— Небезпечне нездужання.— Взірцева вірність спільника Феліче.

Я вирушив до Рима і прихопив з собою чудову колісну аркебузу, яку подарував мені герцог. Дорогою я з великою втіхою стріляв з неї й робив це напрочуд влучно. Приїхав я до Рима. Мій домок на вулиці Юлія ще не був у порядку, тому я зупинився у камерального клірика мессера Джованні Гадді, якому я залишив на схов при моєму від'їзді з Рима багато гарної зброї і силу всяких речей, дорогих мені. Зупинятися в моїй робітні я не захотів. Зате я послав туди мого товариша Феліче, і скоро мій дім був готовий для проживання. Потім на другий день я пішов туди ночувати, взявши одяг і все необхідне. Наступного ранку я хотів піти до папи, щоб подякувати йому. Я мав двох пахолків слуг, а внизу у мене в домі жила праля, котра пречудово варила мені. Того вечора я пригощав деяких приятелів і після веселої й ситної вечері ліг спати. Ще не минула навіть ніч, як на зорі, за годину до світання, я почув страшенний гуркіт, удари сипалися за ударами, в мої двері. Я покликав мого старшого пахолка на ймення Ченчо, це був той, кого я водив до некромантичного кола. Я сказав йому, щоб він пішов подивитися, який це божевільний грюкає в двері так рано. Поки Ченчо ходив, я запалив ще один вогонь, бо в мене й так цілу ніч горить світло, одразу ж натягнув на сорочку добротну кольчугу, а поверх неї ще якісь шати. Ченчо повернувся геть розгублений:

— Леле, хазяїне, це барджелл з цілою вартою, і він загрожує, якщо ви не відчините, висадити двері. У них смолоскипи і ще всяка всячина!

Я відповів так:

— Скажи їм, що я накину якусь одежину і так у сорочці і йду.

Я подумав, що це знову замах на моє життя мессера П'єрлуїджі, в праву руку я взяв свою гостру шпагу, а в ліву — охоронну грамоту й побіг до затильного вікна, що вело на городи. Я вгледів там понад три десятки стражарів і збагнув, що з цього боку мені не втекти. Я поставив двох пахолків перед собою і звелів їм не відчиняти дверей, поки я їм не скажу. Коли я наготувався і став в оборонну позу зі шпагою в правій руці й охоронною грамотою в лівій, я сказав цим двом пахолкам:

— Не бійтеся, відчиняйте.

Барджелл Вітторіо і з ним ще двоє вдерлися досередини, гадаючи, що легко можуть схопити мене. Побачивши мене напоготові, вони позадкували й гукнули:

— З нами жарти погані!

Тоді я кинув їм охоронного листа й закричав:

— Прочитайте ось! Узяти ви мене не можете, тим паче торкатися мене!

Барджелл звелів своїм підлеглим мене брати, а охоронну грамоту подивитися потім. Тоді я сміливо наставив зброю і гукнув:

— Господь Бог справедливий! Або я проб'юся живий, або ви дістанете мене мертвого.

Сіни були вузенькі. Вони хотіли взяти мене силоміць, але я бачив уже в житті смаленого вовка. Зрештою барджелл збагнув, що взяти мене інакше, ніж так, як я сказав, годі. Він покликав писаря і, поки той

читав охоронну грамоту, зробив кілька спроб мене злапати. Але я ладен був відбиватися до останнього подиху. Нарешті відступивши від своєї марної затії, вони кинули мені охоронну грамоту на підлогу й пішли, піймавши облизня.

Я знову ліг, але був такий зморений і збурений, що сон мені не йшов. Я поклав собі, як тільки свіне, кинути собі руду з жили. Я порадився з мессером Джованні Гадді, а той — з одним знайомим лікарем, який запитав мене, чи не перелякався я. Поміркуйте, що це був за коновал, якщо я йому розповів про нічну пригоду, а він ставить мені такі дурні запитання! Цей шелихвіст тільки сміявся і думав вилікувати людину своїм ідіотським сміхом. Він порадив мені вихилити добру склянку грецького вина і вдарити лихом об землю. Мессер Джованні сказав йому:

— Маестро, якби людина була з бронзи чи мармуру, і то б вона в такому випадку злякалася. Не те що з плоті й кісток.

Коновал вирік:

— Монсеньйоре, не всі ми зроблені на один копил. Цей муж не з бронзи і не з мармуру, а з чистого заліза.— Він узяв мене руками за живчик, зайшовся своїм безглуздим сміхом і сказав мессерові Джованні: — Ось помацайте тут! Це живчик не людини, а лева чи дракона.

Але я добре відчував, що мій пульс частий і нерівний, не такий, як треба, чому цей бовдур мав би навчитися у Гіппократа чи в Гелена. Я ясно відчував свою хворобу, але, щоб не завдати собі більшого страху й шкоди, тримався спокійно. Тим часом згаданий мессер Джованні велів подавати на стіл, а ми всім товариством сіли їсти. Окрім хазяїна мессера Джованні, тут були мессер Лодовіко да Фано, мессер Антоніо Аллегретті, мессер Джованні грек, усі люди щонайученіші, мессер Аннібаль Каро, наймолодший серед нас. За столом тільки й було розмов, що про мій подвиг. А потім вони змусили про нього розповідати Ченчо, мого пахолка, хлопця дуже дотепного, сміливого й гарного на вроду. І щоразу, як він розповідав про мою небезпечну пригоду, показуючи, яку позу я прибирав, і наводячи, які слова я кричав, мені завжди пригадувалося щось нове. Панове все його допитувалися, чи було йому страшно. Він відповідав, щоб вони запитали у мене, чи було страшно мені, бо він потерпав так само, як потерпав я. Коли це базікання мені увірилося, я встав з-за столу, бо й справді почувався зле. Я сказав, що хочу піти вбратися знову в голубі сукно і єдваб, він і я. Через чотири дні ми збиралися піти з процесією на честь святих Марій, і Ченчо мав нести переді мною запалений білий смолоскип. Отож, пішовши, я звелів відрізати голубого сукна, з гарним жупанчиком також голубого єдвабу і такою самою куциною, а йому я зробив куцину й жупан тафтяні, теж голубі. Коли все це я відрізав, то пішов до папи. Святий отець сказав мені, щоб я побалакав з мессером Амбруоджо, бо він розпорядився, щоб я зробив велику роботу з золота. Так я вирушив до мессера Амбруоджо, який був добре обізнаний з нічною пригодою. Це саме він змовився з моїми ворогами, щоб вернути мене до Рима, і тому страшенно шпетив барджелла за те, що той не схопив мене. Барджелл виправдувався, що не зміг нічого вдіяти проти папської охоронної грамоти. Мессер Амбруоджо почав балакати зі мною про замовлення, яке йому доручив папа. Потім сказав мені, щоб я зробив малюнки, а все інше залагодить він сам. Тим часом настав день святих Марій. А є такий звичай, аби ті, хто діставав помилування, йшли до в'язниці. От я вернувся до папи і сказав святому отцю, що я не хочу сідати у в'язницю і що я його прошу, щоб він дарував мені таку ласку: не йти до в'язниці. Папа відповів мені, що такий

звичай і нічого не можна зробити. Тоді я вклякнув біля його ніг і подякував за охоронну грамоту, видану за разпорядженням його святості. І додав, що з цим листом я повернуся служити моєму герцогові флорентинському, який чекає мене з відкритими обіймами. Тоді папа обернувся до свого довірника і сказав так:

— Хай Бенвенуто дістане помилування без темниці. Заготуйте на нього указ, щоб він не хвилювався.

Коли написали указ, папа знову його підписав, його зареєстрували в Капітолії. Призначеного дня я йшов урочисто в процесії, посеред двох шляхтичів, і дістав цілковите помилування.

Через чотири дні мене схопила превелика лихоманка, мене всього морозило. Я зліг, і мені здавалося, що я на тонку пряду. Я викликав найкращих римських лікарів, серед яких був маестро Франческо да Норча, найстаріший і найславетніший у Римі лікар. Я розповів лікарям, яка, на мою думку, причина моєї важкої хвороби, і як я хотів, щоб мені кинули кров, але попередній лікар мені відрадив. А тому я попросив знову, якщо ще не пізно, кинути мені кров. Маестро Франческо відповів, що кидати нині кров недобре, а от раніше зробити це було б добре, і в мене вже хвороба давно минула б. Тепер же необхідно лікувати мене іншим способом. І вони заходилися лікувати мене з найбільшою старанністю і всіма можливими засобами. Проте мій стан з кожним днем усе гіршав. Я так розхворівся, що лікарі втратили всяку надію і наказали, щоб мені в усьому годили і щоб давали геть усе, про що я попрошу. Маестро Франческо сказав:

— Поки він дихає, кличте мене в будь-яку годину, бо годі вгадати, що може зробити природа в такому молодику. А якщо станеться, що він обімліє, застосуйте всі п'ять засобів один по одному й пошліть по мене, і я прийду в будь-яку годину ночі. Мене більше тішило б урятувати цього, ніж будь-якого римського кардинала.

Щодня десь двічі або тричі до мене приходив мессер Джованні Гадді й щоразу брав до рук мої гарні пищалі, або кольчуги, або шпаги і все приказував:

— Це гарна річ, а ця — ще гарніша.

І так само він відгукувався про мої моделі й малюнки, аж набрид мені. І з ним приходив такий собі Маттіо Францезі, і той мав такий вигляд, ніби й він теж чекає не дочекається, щоб я помер. І не тому, що сподівався щось дістати після мене, але йому буцімто хотілося того, чого вельми бажав мессер Джованні. А мене доглядав мій вірний друг Феліче, він був найбільшою підпорою для мене, як ніхто інший на світі. Моя тілесна оболонка була геть охляла й виснажена. Мені вже не ставало снаги після видиху знову вдихнути. А все ж голова залишалася свіжою й ясною, як до хвороби. І хоча мозок працював нормально, до мого ложа постійно являвся моторошний стариган, котрий хотів затягти мене силоміць до свого величезного човна. Тому я гукав мого Феліче, щоб він підійшов до мене й прогнав геть цього старого лотра. Феліче, який за мною духа ронив, підбігав до постелі і плачливо кричав:

— Ану, геть, старий паскуднику! Ти хочеш відняти у мене найдорожче!

Тоді мессер Джованні Гадді, присутній тут, казав:

— Неборака марить, ще залишилося кілька годин.

А другий, Маттіо Францезі, додав:

— Він читав Данте! І в цій тяжкій недузі йому все це й привернулося! — І, сміючись, казав:— Забирайся, старий шахраю, і не чіпляйся до нашого Бенвенуто!

Побачивши, що з мене кепкують, я повернувся до мессера Джованні Гадді й мовив так:

— Любий мій пане, знайте, що я не марю і що це свята правда з цим стариганом, що так до мене в'язне. Але ви куди б краще зробили, аби прибрали від мене цього вражого Маттіо, який кпить з мого лиха. І оскільки вашець вшановує мене своїм товариством, то вам слід було б приходити сюди з мессером Антоніо Аллегретті, чи з мессером Аннібалем Каро, або з ким-небудь з ваших кебетливих приятелів, людьми куди гречнішими й тямовитішими, ніж цей нечеса.

Тоді мессер Джованні жартома сказав цьому Маттіо, щоб той забирався з-перед його очей назавжди. Хоча Маттіо сміявся, в тому жарті було багато правди, бо мессер Джованні не побажав його більше бачити і велів покликати мессера Антоніо Аллегретті, і мессера Лодовіко, і мессера Аннібаля Каро. Коли ці достойні люди прийшли, мені справді полегшало, і я довго гомонів з ними при повному розумі, хоча й просив Феліче, щоб він прогнав геть старигана. Мессер Лодовіко запитував мене, що мені бачиться і який він з себе. І поки я чіткими словами описував його, стариган хапав мене за руки й силоміць тягнув до себе. Тому я репетував, щоб мені допомогли, бо він хоче кинути мене під палубу в свого страшелезного човна. Як тільки я вимовив це останнє слово, на мене найшла превелика виснага, і мені показалося, що він мене жбурляє до цього човна. Розповідали, що в тій нестямі я борсався і чого тільки не нагородив мессерові Джованні Гадді. Я репетував, що він приходить грабувати мене, а зовсім не з жалю якого, і так соромив мессера Джованні Гадді, що він червонів од ганьби. Потім, кажуть, що я затих, як неживий. Вони сиділи біля мене ще годину. А коли помітили, що я холону, пішли, переконані, що я помер. А як вони вернулися до себе додому, про це дізнався Маттіо Францезі й поспішив написати до Флоренції мессерові Бенедетто Варкі, моєму доброму приятелеві, що вони бачили, як я о такій-то годині ночі сконав. З цієї нагоди талановитий мессер Бенедетто, мій великий друг, склав на мою смерть (не справжню, а уявну) красний сонет, який ми побачимо в своїм місці. Минуло понад три довгі години, перш ніж я прочумався. Мій вірний друг Фелічі тим часом застосував усі засоби маестро Франческо. Побачивши, що я не подаю ознак життя, він кинувся бігом до оселі маестро Франческо да Норчі й так грюкав, що збудив його й підняв, і з плачем просив його, щоб він прийшов додому, бо він гадає, що я сконав. Маестро Франческо, людина оприсклива, сказав так:

— Синку, що, по-твоєму, мені там робити, якщо я прийду? Якщо він помер, мені його шкода ще більше, ніж тобі. Чи ти гадаєш, що, з моєю медициною, якщо я прийду, я можу дмухнути йому в одне місце й оживити його тобі?

Побачивши, що горопашний пахолок іде плачучи, він його покликав і дав йому якусь масть, щоб натерти мені зап'ястя й серце, і звелів стиснути мені якнайміцніше мізинці на ногах і на руках. І якщо я оговтаюсь, то щоб зразу ж послали по нього. Повернувшись, Феліче зробив усе, як маестро Франческо йому сказав. А що вже майже розвидніло і здавалося, що нема надії, вони розпорядилися наготувати саван й обмити мене. Саме тоді я отямився і покликав Феліче, щоб він хутчій прогнав геть того старигана, що в'язне до мене. Феліче хотів послати по маестро Франческо. Але я сказав, щоб він не посилав, а щоб підійшов до мене, бо цей дід зразу йде собі і боїться його. Коли Феліче наблизився до мене, я торкнувся до нього, і мені показалося, що цей старець у люті відскочив. Тому я просив Феліче, щоб він завжди зоставався при мені.

Явився маестро Франческо і заявив, що хоче врятувати мене хай би там що і що зроду не бачив такої сили в молодикові, за ціле своє життя, як у мене. Потім почав катати рецепти і прописав мені курива, обмивання, притирання, припарки і ще багато всякої всячини. Тим часом я оклигав, з двадцятьма п'явками на пані старій, сколотий, затушкований і весь знівечений. Прийшло багато моїх приятелів подивитися на чудовне воскресіння мертвого, явилися люди вельми поважні, і в чималій кількості. У їхній присутності я заявив, що дещицю золота й гроші, десь вісімсот скудо золотом, сріблом, коштовностями й готівкою, я відписую моїй убогій сестрі, яка живе у Флоренції і зветься мона Ліперата. Решту майна, зброю і все інше, я залишаю моєму любому Феліче, та ще п'ятдесят золотих дукатів, щоб він міг одягтися. При цих словах Феліче кинувся мені на шию, кажучи, що він нічого не хоче, і хоче лише, щоб я був живий. Тоді я промовив:

— Якщо ти хочеш, щоб я був живий, доторкнися до мене ось так і крикни на того старигана, бо він тебе боїться.

Після цих слів багато хто налякався, бачачи, що я не марю, але мовлю доречно й розумно. Так розвивалася моя важка хвороба й мало-помалу відступала. Знакомитий маестро Франческо приходив чотири, а то й п'ять разів на день. Мессер Джованні Гадді, паплюжений стільки, не переступав мого порога. Явився мій зять, чоловік згаданої моєї сестри. Він приїхав з Флоренції по спадщину. Але, щира душа, він дуже зрадів, заставши мене живого. Мене вельми втішила зустріч з ним, а він почав мене по-братньому запевняти, що приїхав лише на те, щоб доглядати мене власноруч. Так він підсобляв мені кілька днів. Потім я його відпустив, коли повірив у своє одужання. Зять залишив мені сонет мессера Бенедетто Варки [87].

На гадану й неправдиву смерть Бенвенуто Челліні

Хто нас розрадить, Маттіо? Хто зборе
Жаль од утрати, скроплений слізьми,
Коли без нас — хоч нас туди візьми! —
Уже в надземні злинула простори

Оця душа, приязна, яснозора,
З дарами дивними, що між людьми
Йому не знали рівні зроду ми,
І чий кінець, ой леле, надто скорий?

О духу! Як і люблять там усі,
Поглянь на тих, хто, сповнений розпуки,
Оплакує відхід твій, а не долю.

Пішов ти Бога зрить на небесі
І бачиш його нині на престолі
Таким, яким різьбили твої руки.

Хвороба так прикувала мене до постелі, що здавалося, мене вже не відпустить. Славний маестро Франческо да Норча з шкіри пнувся, стараючись. Щодня він приносив мені нові ліки, щоб хоч трошки зміцнити моє хирне тіло, і попри всі свої зусилля ніяк не міг покласти край цьому нездужанню. Всі лікарі опустили руки й не знали, як далі лікувати. Мене мучила страшенна спрага, і я вже кілька днів нічого не пив, як вони мені звеліли. Феліче, мій чудодійний рятівник, не відходив од мене ні на крок. І цей стариган уже не так докучав мені, він приходив

тепер лише вві сні. Якось Феліче вийшов, і глядіти мене залишилися один з моїх учнів і служниця Беатріче. Я запитав в учня, що сталося з пахолком Ченчо і чому я ні разу його не бачив у моїх потребах. Учень відповів мені, що Ченчо слабує ще більше, ніж я, і що йому три чисниці до смерті. Феліче наказав їм не говорити мені про це. Довідавшись це, я тяжко зажурився. Потім покликав служницю Беатріче, пістойку, і зажадав, щоб вона принесла мені велику кришталеву коновку, наповнену чистою й свіжою водою, коновка стояла недалеко. Служниця одразу збігала й принесла її повною. Я їй сказав, щоб вона піднесла мені її до рота і що я подарую їй сукню, якщо вона дасть мені відпити ковток на мій смак. Ця служниця поцупила в мене деякі безвартісні дрібнички і тепер боялася, як би не розкрилася крадіжка. Тому вона була б дуже рада, якби я помер. Вона дала мені випити цієї води, двома наворотами, скільки я подужав. Отож я, мабуть, видудлив цілу сулію. Потім я накрився по вуха, і почав пітніти, і заснув. Феліче повернувшись по тому, як я проспав, певне, близько години, запитав у пахолка, що я роблю. Пахолок відповів так:

— Я не знаю. Беатріче принесла йому цю коновку, повну води, і він її сливе всю випив. Тепер я не знаю, помер він чи живий.

Подейкують, що цей бідолаха Феліче з великого жалю мало не брязнув додолу. Потім ухопив замашну герлигу, почав немилосердно гамселити служницю й кричати:

— Ось тобі, відьмо, ти мені його вбила!

Поки Феліче піжив її, а вона верещала, я бачив сон. Мені снилося, що в цього діда в руці вірьовки. І коли він хотів в'язати мене, прибіг Феліче й цюкнув його сокирою, і стариган з криком дав драла. Я добре чув його слова:

— Пусти мене, я сюди вернуся не скоро!

Тим часом до моєї кімнати вбігла з голосним лементом Беатріче. Я прокинувся і сказав:

— Облиш її, бо вона замість надвередити підсобила мені так, як ти при всьому своєму дбанні не зміг зробити. Допоможіть мені, бо я від поту мокрий як хлющ. І покваптеся!

Феліче збадьорився, обтер мене й допоміг мені. Я знову відчув велику полегкість, і жити захотілося. Потім прийшов маестро Франческо. Побачивши, що мій стан набагато поліпшився і що служниця плаче, а Феліче сміється, він подумав, що тут сталася якась незвичайна подія, спричинившись до різкого покращення мого здоров'я. Тим часом показався маестро Бернардіно, який раніше відмовився кинути мені кров. Маестро Франческо, чудовий лікар, сказав так:

— О сило природи! Вона єдина знає, чого їй треба, а лікарі нічогісінько не знають!

Мудрагель маестро Бернардіно одразу ж відгукнувся так:

— Аби він видудлив ще сулію, то зразу б зцілився!

Маестро Франческо да Норчі, бувалий в бувальцях, заявив:

— Тоді б уже, не приведи Господь, було по ньому!

Потім він обернувся до мене і запитав мене, чи міг би я випити більше. Я відповів, що ні, бо я цілком утамував спрагу. Тоді Франческо знов обернувся до згаданого маестро Бернардіно і мовив:

— От бачте, природа взяла рівно стільки, скільки їй треба було, ні більше, ні менше. І вона точно так само вимагала, чого їй треба, коли бідолашний хлопець благав вас кинути йому кров. Якщо ви знали, що для його порятунку досить випити дві сулії води, то чому б вам раніше не сказати? Це була б ваша заслуга.

По цих словах коновал пішов, мурмочучи щось під носа, і більше вже сюди не потикався. Тоді маестро Франческо сказав, щоб мене взяли з цієї кімнати і щоб мене віднесли на якийсь із римських шпилів. Кардинал Корнаро, довідавшись, що мені краще, звелів перенести мене до свого маєтку на Монте Кавалло. Того самого вечора мене дуже обережно перенесли на ношах, добре затушкувавши й посадивши. Ледве я прибув, як почав блювати. З блювотинням у мене вийшов зі шлунка пелехатий хробак завбільшки з чверть ліктя. Пелехи були довгі, і хробак був гидомирний, у різноколірних плямах, зелених, чорних і червоних. Його зберегли для лікаря. Той сказав, що ніколи не бачив нічого подібного. Потім заявив Феліче:

— Тепер дбай про твого Бенвенуто, найгірше вже позаду. Дивись, щоб він не жив без пуття. Бо хоч зараз він урятувався, дальше безпутство його уб'є. Ти сам бачиш: хвороба була така велика, що його треба вже було соборувати. Тепер я бачу, що при деякому терпінні він скоро видужає і створить ще не один архітвір.— Потім обернувся до мене і сказав:— Мій Бенвенуто, шануйся і не йди пусто. А коли ти зовсім оклигаєш, я хочу, щоб ти зробив мені Богоматір власноруч, бо я хочу завжди молитися їй за тебе.

Я обіцяв йому це. Потім я запитав його, чи не було б краще перебратися мені у Флоренцію. Тоді він сказав мені, щоб я спершу трохи поздоровів і що треба ще подивитися, як діє природа.

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ
1535—1537

Після одужання Бенвенуто їде з Феліче до Флоренції.— Помічає, що герцог Алессандро під впливом його ворогів дуже настроєний проти нього.— Повертається до Рима і тут виконує багато робіт.— Під час повернення з полювання Бенвенуто бачить на небі вогняну колоду; його пояснення цього явища.— Звістка про вбивство герцога Алессандро, чиїм наступником стає Козімо де Медічі.— Папа дізнається про намір імператора Карла П'ятого прибути після переможного походу в Туніс до Рима і замовляє Бенвенуто зробити для його величності чудовий подарунок.— Урочистий в'їзд імператора до Рима.— Бенвенуто з мессером Дуранте підносять імператорові дари від імені його святості: двоє арабських скакунів і молитовник у золотому окладі.— Бенвенуто виголошує промову, приятельська розмова імператора з ним.

Минув тиждень, а хвороба відступала так помалу, що я сам став собі за тягар. Понад п'ятдесят днів я пролежав безвільно. Потім я вирішив зібратися в дорогу. Найняли ми з Феліче дві кошівки й поїхали до Флоренції. Нічого не написавши, я зненацька прибув до Флоренції в оселю моєї сестри, та, узрівши мене, сміялася і плакала водночас. Того дня мене прийшли провідати численні мої друзі. Серед інших — П'єр Ланді, найближчий і найдорожчий мій товариш. Другого дня прийшов Нікколо да Монте Агуто, що теж належав до моїх близьких знайомих. Він прийшов у розпачі, бо почув, як герцог сказав: «Бенвенуто зробив би значно ліпше, якби помер, бо він сюди приїхав, щоб попасти в зашморг, і я ніколи йому не прощу». Тому Нікколо забідкався:

— Ой леле, мій Бенвенуто, чому ти сюди приїхав? Чи ти забув, що ти учворив герцогові? Я чув, як він присягався, кажучи, що ти приїхав, щоб потрапити в зашморг хай би там що.

Я відповів так:

— Нікколо, нагадайте його ясновельможності, що те саме хотів зі мною зробити папа Клементій, і так само несправедливо. Хай він велить пантрувати за мною і дасть мені оклигати, і я доведу його ясновельможності, що я завжди був йому найвірнішим слугою, якого він коли-небудь у житті мав, і оскільки якийсь мій ворог зробив із заздрості цю лиху послугу, той хай він почекає мого одужання, і коли я зможу, то дам йому таке свідчення про себе, що він вжахнеться.

Цю лиху послугу зробив Джорджетто Васселлеаріо[88], аретінець, маляр, можливо в нагороду за стільки зроблених йому добродіянь. У Римі я взяв його до себе, годував й одягав своїм коштом, а він поставив мій будинок шкереберть. Він мав тоді якусь лепру і немилосердно чухмарився. І коли спав з одним славним підмайстром на ймення Манно, гадаючи, що чухає себе, він роздряпав до крові Манно своїми брудними ручиськами, на яких він ніколи не підстригав нігтів. Згаданий Манно розрахувався зі мною і хотів його убити хай би там що. Я помирив їх. Потім я прилаштував цього Джорджо до кардинала де Медічі й завжди йому підсобляв. За це в нагороду він і сказав герцогові Лессандро, буцімто я мовив погане про його ясновельможність і буцімто я хвалився, що хотів перший піднятися на мури Флоренції разом із ворогами його ясновельможності, вигнанцями. Ці слова, як я узнав потім, йому звелів сказати цей шляхетний муж Оттавіано де Медічі, бажаючи помститися за те, що герцог на нього розсердився через монети і через мій від'їзд із Флоренції. Але я, не відчуваючи ніякої провини за цю волочену на мене пеню, нітрохи не злякався.

Лікував мене маестро Франческо да Монтеваркі з великою старанністю. А привів його мій любий приятель Лука Мартіні[89], який більшу частину дня проводив зі мною.

Тим часом я послав свого вірного Феліче до Рима потурбуватися про тамтешні справи. Тільки через два тижні я почав підводити голову з подушки і, хоча ще не міг ступати ногами, велів віднести себе до палацу Медічі, нагору, де маленька тераса. Там я сів і чекав, поки пройде герцог. Багато моїх придворних приятелів підходили до мене побалакати й чудувалися, що я завдав собі такої мороки й велів принести себе, такого хворого. Вони радили мені спершу почекати, поки я видужаю, а потім уже одвідувати герцога. Їх зібралося багато, і всі дивилися на мене, як на диво. Не тому, що чули про мою смерть, а скорше тому, що я справді здавався їм живим мерцем. Тоді я прилюдно заявив, як один підлий мерзотник сказав моєму панові герцогові, нібито я хвалився, що хотів би першим піднятися на мури його ясновельможності, і потім буцімто я паплюжив його. Тому мені не хочеться ні жити, ні померти, доки не очищуся від цієї ганьби. Тому, кров з носа, я мушу знати, хто той зухвалий негідник, хто звів на мене цей наклеп. При цих словах мене обступив цілий гурт цих шляхтичів. Усі вони палко співчували мені, той радив одне, той інше, а я заявив, що я не рушу звідси, поки не довідаюся, хто мене обкидав болотом. У цю хвилину з'явився серед цих вельмож маестро Агостіно, герцогський кравчик, підійшов до мене і сказав:

— Якщо ти хочеш дізнатися лише це, то зараз дізнаєшся.

Якраз проходив згаданий маляр Джорджо. Маестро Агостіно гукнув:

— Ось хто тебе чорнив. Тепер можеш переконатися сам, правда це чи неправда.

Хоча я не міг рухатися, я сміливо запитав Джорджо, чи це правда.

Джорджо відповів, що ні, що це неправда і що він зроду цього не говорив. Маестро Агостіно гукнув:

— Ох, вішальнику, хіба ти не відаєш, що я знаю про це напевне?

Джорджо повторив, що ні, що це не він, і пішов геть. Невдовзі вийшов герцог. Я одразу ж велів підняти мене перед його ясновельможністю, і він зупинився. Тоді я сказав, що явився сюди в такому стані, аби лише виправдатися. Герцог подивився на мене і здивувався, що я живий. Потім сказав мені, щоб я шанувався й одужував. Коли я повернувся додому, Нікколо да Монте Агуто прийшов мене провідати і сказав мені, що я уникнув бурі, найстрашнішої бурі, яку лише можна уявити. Бо він бачив недавно в палаці написаний чорним по білому мені вирок. Отож він бажав мені швидше оклигати, а потім їхати собі з Богом, бо мені загрожує смертельна небезпека від того, хто хоче мене стерти на порох. І, порадивши мені, щоб я був на сторожі, спитав:

— Чим ти дозолив цьому негідникові Оттавіано де Медічі?

Я відповів, що я йому зроду нічим не дозоляв, зате мені він дозоляв чимало. Коли я розповів йому про всю пригоду з монетним двором, він сказав мені так:

— Їдь собі з Богом якнайхутчіш і не хвилюйся: за тебе помстяться швидше, ніж ти гадаєш.

Я намагався оклигати. Дав вказівки П'єро Паголо, як карбувати монети. Потім поїхав з Богом назад до Рима, не сказавши ні герцогові, ні комусь іншому.

Вернувшись до Рима, я відзначив зустріч із своїми друзями і знову взявся за герцогську медаль. За кілька днів я зробив голову на криці, своєрідний шедевр. У цю пору до мене вчащав один телепень на ймення мессер Франческо Содеріні. Спостерігаючи за моєю працею, він знай приказував:

— Ох, недолюдку, ти хочеш увічнити цього кривавого тирана! Це твоя найпрекрасніша робота, і з цього видно, що ти наш заклятий ворог. А ти їхній друг, такий щирий, що папа і герцог хотіли вже двічі без вини повісити тебе. Перший був отець, другий — син, тепер стережися Духа Святого.

Всі вважали, що герцог Лессандро — це син папи Клементія. Мессер Франческо Содеріні погрожував ще й заприсягався, що, аби міг, він би в мене поцупив чекани від цієї медалі. Я відповідав, що щиро дякую йому за це попередження. Віднині я краще пильнуватиму і сховаю їх так, щоб він їх більше ніколи не побачив. Я передав у Флоренцію панові Лоренціно, аби він прислав мені зворот медалі. Нікколо да Монте Агуто, якому я про це написав, відповів мені, що він сказав про моє бажання цьому божевільному меланхолійному філософові Лоренціно. Той його запевнив, що вдень і вночі він тільки й думає про медаль і що він це зробить, як тільки зможе. Проте Нікколо радив мені, щоб я не дуже покладався на Лоренціно і щоб я зворот медалі придумав сам. А коли я завершу медаль, то щоб сміливо ніс її до герцога, винагорода буде щедра. Я зробив малюнок звороту медалі, якомога кращий, і працював над ним з усім завзяттям, на яке лише був здатний. Але оскільки я ще не вичуняв од тяжкої хвороби, то знаходив велику втіху в тому, щоб ходити на лови з пищаллю на плечі і своїм любим Феліче під боком. Феліче, щоправда, зовсім не тямив у моєму ремеслі, та оскільки постійно, і дні і ночі, ми бували разом, то кожен уявляв собі, що він великий майстер. Феліче був неабиякий штукар, і тому ми не раз сміялися з того, якої великої слави він зажив. Звався він Феліче Гваданьї (Доробкевич) і любив жартувати про себе: «Мені слід було б називатися Гва-

даньї-Поко (Малий Доробкевич), аби ви не допомогли мені зажити такої великої слави, що я можу величати себе Гваданьї-Ассай (Великим Доробкевичем)». Я відповідав, що є два способи заробляти. Перший, коли заробляєш для себе. А другий, коли заробляєш для інших. У ньому я ціную куди більше другий спосіб, бо він заробив мені життя. Так ми гомоніли між собою не раз і не два. Якось на водохрещі ми з ним були коло Мальяни. Уже смеркало. Того дня я набив з пищалі багато качок і гусей. Настрілявшись досхочу, ми ще завидна повернули квапливо до Рима. Я покликав свого пса на кличку Барукко. Той ніяк не йшов. Я обернувся і вздрів, як мій муштрований собака робить стійку перед гусаками, які всілися у рові. Я спішився, наставив свою добру пищаль, вистрілив здалеку по них і однією кулею влучив у двох гусей. Я привчився завжди стріляти однією кулею на двісті ліктів і рідко коли промахувався. Іншими способами зробити це годі. Я вцілив двох гусок, одну вбив наповал, а другу поранив. Підранок пробував летіти, але мій пес погнався за ним і приніс мені його. Перша гуска тонула в канаві, і я кинувся до неї. Покладаючись на свої високі чоботи, я ступив у воду, і грунт піді мною провалився. Гуску я вхопив, проте чобіт був повний крижаної води. Я скинув чобіт, вилив воду, потім сів на свого коника, і ми поспішили до Рима. Але стояв холод, і я відчув, як у мене в чоботі мерзне нога. Я сказав Феліче:

— Треба щось робити, бо, поки доїдемо, нога у мене одмерзне.

Добрий Феліче одразу зіскочив з коня й заходився збирати будячиння й хмиз, щоб розпалити вогонь. Чекаючи, я застромив руки в гусяче пір'я й відчув приємне тепло. Тому я не дав розкладати вогню, а натоптав у чобіт гусячого пір'я і зразу відчув таку полегкість, що ожив.

Ми посідали на коней і поскакали до Рима. Коли ми виїхали на якийсь белебень (запала вже ніч) і глянули у бік Флоренції, у нас з грудей вирвався здивований крик:

— О Боже праведний, що ж це воно за знамення над Флоренцією?

Край неба стояла велика вогненна колода, іскрячись і переливаючись яскравим блиском. Я сказав Феліче:

— Мабуть, завтра ми почуємо, що у Флоренції сталося щось незвичайне.

Коли ми добралися до Рима, було темно, хоч в око стрель. Ми наближалися до Банкі, мій коник біг, як завжди, добрим клусом, тож ні він, ні я не розгледіли купу щебінки й битої черепиці посеред вулиці. Кінь вилетів з розгону нагору і при спуску спіткнувся, беркицьнувшись: голова в нього опинилася між ногами. Я лише чудом не зазнав ніякої шкоди. На цей шерех повибігали надвір сусіди з вогнем, як скочив на рівні і, вже не сідаючи верхи, побіг додому, сміючись, що зумів не скрутити собі в'язів. Удома мене чекало кілька друзів. За вечерею я розповів їм про пригоду на полюванні і про цю чортівню з вогненною колодою, побаченою недавно. Приятелі дивувалися:

— Що ж це мало означати?

Я відповів:

— У Флоренції щось таки сталося.

Так ми провели приємний вечір, а другого дня смерком до Рима надійшла звістка про смерть герцога Лессандро. До мене прийшло багато знайомих і казало:

— Твоя правда. У Флоренції таки сталося щось незвичайне.

У цю хвилю притрюхикав верхи на своїй мулиці мессер Франческо Содеріні. Ще здалеку регочучи, як божевільний, він кричав мені:

— Ось тобі й зворот медалі цього окаянного тирана, який тобі обіцяв твій Лоренціно де Медічі.— І додав: — Ти хотів нам увічнити герцогів, але ми не бажаємо більше герцогів!

І одразу почав кпити з мене, ніби це я очолював Раду Восьми, яка обирає герцогів. Тут прийшов такий собі Баччо Беттіні, чия головища скидалася на короб, і теж заходився висміювати цих дуків:

— Ми їх геть роздукали, і більше цих дуків не матимем, а ти нам хотів зробити їх безсмертними.

Він наговорив ще чимало подібних слів. Коли він мені увірився, я сказав так:

— О дурнеча! Я убогий золотар. Служу тому, хто мені платить, а ви з мене кепкуєте, ніби я якийсь партійний привідця. Але я через це не стану дорікати вас хтивістю, навіженством і нікчемністю ваших предків. Проте я кажу на ваш дурний сміх, що не минеться двох-трьох днів, од сили, як ви матимете нового герцога, може, куди гіршого за попереднього.

Другого дня завітав до моєї робітні Беттіні і заявив:

— Нема чого й витрачатися на гінців, бо ти все знаєш раніше, ніж воно станеться. Який дух тобі це все нашіптує?

І він сказав мені, що флорентинським герцогом обрано Кóзімо де Медічі, сина синьйора Джованні. Але він став герцогом на певних умовах, які його триматимуть у шорах, він тепер не зможе коверзувати. Тепер і я засміявся з них і сказав так:

— Ці добрі флорентинські громадяни посадили молодика на баского огиря, начепили йому остроги, вклали йому до рук повіддя й поставили його на прегарну луговину, де й квіти, й овочі, і всілякі усолоди. Потім сказали йому, щоб він не переступав певних меж. Тепер скажіть мені, ви, мудрагелі, хто його втримає, коли йому заманеться їх переступити? Хіба писаний закон тому, хто його господар?

Так вони від мене відчепилися й більше не набридали мені.

Пораючись у своїй робітні, я доробляв деякі мої роботи, не такі значні, бо треба було ще підправити здоров'я, я не зовсім очуняв від перенесеної важкої хвороби. В ту добу цісар повертався з переможного туніського походу. Папа послав по мене, щоб порадитися, який подарунок піднести імператорові. Я відповів, що найліпше було б подарувати його величності золотого хреста з Христом, до якого я майже зробив опорядження, що додавало йому краси й послужило б на славу його святості й мені, недостойному. Я вже зробив три золоті фігурки, круглі, завбільшки десь з п'ядь. Ці фігурки готувалися до чаші папи Клементія й зображували Віру, Надію і Любов. Усю решту підніжжя цього хреста я зліпив з воску. Я приніс показати папі Христа з воску і з безліччю прегарних оздоб. Папа залишився дуже задоволений. Перш ніж я пішов від його святості, ми домовилися, що треба було зробити, а потім підрахували вартість цієї роботи. Це було о четвертій годині пополудні. Папа наказав мессерові Латіно Ювінале, щоб він на другий день виплатив мені гроші. От мессерові Латіно, який мав бзик у голові, закортіло підказати папі новий задум. Так він втручанням порушив нашу взаємну домовленість. Коли я вранці прийшов по гроші, він вирік зі своєю ослячою бундючністю:

— Наша справа винаходити, а ваша — виконувати. Перш ніж я пішов учора від папи, ми вигадали щось куди краще.

Я тут же його перебив і сказав так:

— Ні вам, ні папі зроду не вигадати нічого кращого, ніж те, де учасник Христос. І все ваше придворне патякання нічого не змінить.

Не пустивши пари з уст, він пішов від мене розлючений і намагався передати цю роботу іншому золотареві. Проте папа не захотів і одразу ж послав по мене й визнав, що я відповів слушно. Вони хочуть лиш скористатися молитовником Мадонні, прегарно оздобленим, який коштував кардиналові де Медічі дві з гаком тисячі скудо. Це був би найкращий подарунок цісарівні, а для цісаря я потім зробив би розп'яття за своїм малюнком, бо він справді гідний цісаря. Але з працею треба поспішити, бо цісаря чекають у Римі через півтора місяця. До цієї книги папа хотів зробити оправу з масивного золота, багато опоряджену й прикрашену безліччю самоцвітів. Каміння коштувало близько шести тисяч скудо. Папа прислав мені самоцвіти й золото, і я взявся за роботу. За кілька днів я так оздобив книгу, що папа дивувався, розхвалював мене й обіцяв, що ця скотина Ювінале дасть мені спокій. Коли робота була майже готова, прибув до Рима з великою помпою цісар, для якого позводили багато пишних тріумфальних арок (правда, його урочистий в'їзд доведеться описувати іншим, бо я хочу говорити лише про те, що стосується мене). Одразу по прибутті цісар подарував папі діамант, куплений за дванадцять тисяч скудо. Його святість послав по мене і дав мені цей діамант щоб я зробив йому перстень на його палець. Проте спершу він хотів, щоб я приніс книгу такою, як вона є. Так я приніс книгу папі, який залишився дуже задоволений. Потім він порадився зі мною, як вже його виправдатися перед цісарем, що робота досі ще не завершена. Я відповів, що найкращим виправданням буде, коли я скажу йому про своє нездужання. Його величність цілком повірить, як побачить мене такого худющого й блідого. Папа мою пропозицію схвалив. Його святість хотів лише, щоб я додав від його імені, що, підносячи книгу цісареві, я підношу йому й самого себе. І навчив мене, як мені при цьому поводитися і які слова говорити. Я повторив усе, чого навчав мене папа, і запитав його, чи говорю саме так. Він відповів:

— Чудово, якщо в тебе стане духу говорити з цісарем так, як ти говориш зі мною.

Тоді я заявив, що говоритиму з цісарем ще впевненіше. Адже цісар ходить убраний, як ходжу я, і мені здаватиметься, ніби я говорю з людиною, такою ж, як і я. Зовсім інша річ, коли я говорю з його святістю, в якому я бачу куди більше боговитості як через церковні шати, що мені являють ніби якесь сяйво, так і через прекрасну старість його святості. Все це викликає в мене більший трепет, ніж те, що має цісар. На ці слова папа сказав так:

— Іди, Бенвенуто, ти молодець. Зроби нам честь, і я тобі віддячу.

Папа добрав двох арабських скакунів, які раніше належали папі Клементію. Були то найкращі огирі в цілому християнському світі. Потім наказав своєму камерарію мессерові Дуранте[90], щоб він привів їх униз, у палацові коридори, і там вручив їх цісареві і сказав ті слова, яких він його навчив. Ми спустилися вниз разом. Коли ми стали перед цісарем, обидва огирі ступали так величаво й зграбно цими сінями, що цісар і всі дивом дивувались. Вперед виступив мессер Дуранте і захарамаркав своїм брешійським діалектом, причому ще й плутаючись язиком, здавалося, гіршого промовця ще ніхто не бачив і не чув. Цісар навіть посміхнувся кутиками уст. Тим часом я вже розгорнув свою роботу. А зауваживши, як цісар вельми прихильно глянув на мене, я ступив уперед і сказав так:

— Свята величносте, наш найсвятіший папа Павло надсилає в дар вашій величності цю книгу Мадонни, написану од руки й оздоблену рукою найславетнішого художника, який тільки працював у цьому ре-

меслі. А цю багату оправу з золота й самоцвітів ще не завершено через моє нездужання. Тому його святість разом з цією книгою підносить також і мене, і щоб я вирушив за вашою величністю завершити вам книгу. Крім того, в усьому, що ваша величність побажає зробити, доти, поки я живий, я слугуватиму вам.

Цісар відповів так:

— Книзі я радий, і вам також. Але я хочу, щоб ви її завершили в Римі. Як тільки книга буде готова, а ви здорові, приходьте до мене й привезіть її з собою.

Потім, розмовляючи зі мною, він назвав мене на ім'я, аж я здивувався, бо під час церемонії не називалося мого імені. Цісар сказав, що бачив цю клямру для ризи папи Клементія, де я зробив стільки прегарних фігурок. Розмова точилася цілих півгодини, ми розмовляли про різні художні вироби і ще про всяку всячину. Я побачив, що впорався зі своїм завданням ще краще, ніж сподівався, і коли розмова дещо зачахла, відкланявся й пішов собі. Цісар звелів потім помічникові:

— Хай дадуть Бенвенуто п'ятсот золотих скудо негайно.

Той, хто їх приніс, запитав, хто той папський посланець, який так приємно розмовляв з цісарем. Відгукнувся мессер Дуранте й украв у мене мої п'ятсот скудо. Я поскаржився на це папі. Той запевнив мене, що дуже добре знає, як я гарно розмовляв з цісарем, і що з цих грошей я дістану принаймні свій пай.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ
1537

Бенвенуто доручають оправити діамант, що його цісар подарував папі.— Мессер Латіно Ювінале обмовляє перед папою Бенвенуто, і папа йому вірить.— Зачеплений за живе майстер вирішує їхати до Франції.— Дивовижна пригода з учнем Асканіо.

Повернувшись до своєї робітні, я заходився пильно завершувати перстень з діамантом. Папа послав до мене чотирьох чільних римських ювелірів, бо хтось йому набалакав, що цей діамант оправлено рукою найкращого ювеліра в світі, на ймення маестро Міліано Таргетта, венеційця. Виконати таку роботу без великої ради штука дуже важка, оскільки діамант дещо тонкий. Я був радий цим чотирьом ювелірам, серед них був і міланець на ймення Гайо. Це був найбільший шелихвіст на світі та ще й невіглас. Йому здавалося, що він знає найбільше за всіх. Решта були щонайскромніші і найтямовитіші люди. Гайо взяв слово перший і заявив:

— Слід зберегти Міліанову кольорову фольгу, бо перед нею, Бенвенуто, треба скинути капелюха. Адже підфарбовування діамантів найкраща, але й найважча робота в усьому ювелірному ремеслі. Міліано — найбільший ювелір, який тільки ходив по землі, а цей алмаз найважчий з діамантів.

Я відповів, що тим більше честі змагатися з таким штудерником у цьому ремеслі. Потім обернувся до решти ювелірів і сказав:

— Ось я збережу Міліанову кольорову фольгу, і попробую, чи не вийде в мене ліпше. Якщо ні, то ми цю саму й підкладемо задля барви.

Цей бидло Гайо заявив, що він скине переді мною капелюха, якщо я зроблю її бодай так. Я зауважив:

— Отже, якщо я зроблю її краще, то вона заслуговуватиме двох помахів капелюха.

— Авжеж,— озвався цей шелихвіст.

Отак я почав робити кольорові фольги. Кольорові фольги я робив дуже старанно, і як саме вони робляться, я навчу в своїм місці. Діамант і справді був найважчий з усіх, які мені траплялися раніше, а ця Міліанова фольга була зроблена віртуозно. А проте це мене не злякало. Я напружив усю свою тяму і зумів не лише зробити таку саму, а й перевершити її. Побачивши, що я його переважив, я відтак узявся переважити самого себе. Я по-новому зробив фольгу, яка була куди краща за вже зроблену. Потім я скликав ювелірів, відтінив діамант Міліановою фольгою, потім добре його почистив і додав кольору своєю власною. Коли я показав діамант ювелірам, найбільший мастак серед них на ймення Раффаель дель Моро, взявши алмаз у руку, сказав Гайо:

— Бенвенуто перевершив Міліанову фольгу.

Гайо не хотів вірити цьому, він узяв діамант до рук і гукнув:

— Бенвенуто, цей алмаз на дві тисячі дукатів дорожчий, ніж з Міліановою фольгою.

Тоді я заявив:

— Коли вже я здолав Міліано, то побачимо, чи зможу я здолати самого себе.

Я попрохав їх хвилинку почекати. Я рушив до своєї комірчини і там перефарбував діамант. Коли я виніс його ювелірам, Гайо заволав:

— Це найдивніше з усього, що я коли-небудь бачив у своєму житті. Цей алмаз вартий понад вісімнадцять тисяч скудо, тоді як ми щойно оцінювали його в дванадцять.

Інші ювеліри позирнули на Гайо і сказали:

— Бенвенуто — слава нашого мистецтва, і за заслуги і перед його фольгами, і перед ним ми повинні скинути капелюхи.

Гайо відповів:

— Я хочу піти сказати про це папі і хочу, щоб він одержав тисячу золотих скудо за оправу цього діаманта.

Цей базіка побіг до папи і все йому роздзвонив. Тим-то папа тричі того дня присилав довідатися, чи готовий перстень. Перстень я одніс о двадцять третій годині. Двері для мене не зачинялися, і я, одвівши тихенько портьєру, побачив папу удвох із маркізом дель Гвасто[91]. Той, очевидно, схиляв його до чогось, чого папа не хотів робити, і я чув, як він відповів маркізові:

— Я вам кажу — ні. Бо мені тут не треба втручатися, і край.

Я шпарко відступив назад, проте папа сам мене покликав. Тоді я прудко ввійшов і подав йому перстень з діамантом. Він довірливо потягнув мене до себе, а маркіз відійшов набік. Папа розглядав алмаз і шептав так:

— Бенвенуто, удай, ніби ти зі мною балакаєш про щось дуже важливе. І не зупиняйся, поки маркіз не піде з моїх покоїв.

Папа заходив покоями туди-сюди, і я скористався цим (мені це сподобалося) і почав пояснювати папі, яким чином підкрасити діамант. Маркіз Гвасто стояв осторонь, прихилившись до тканої шпалери, і переминався з ноги на ногу. Тема нашої розмови була така обширна, аж, щоб її вичерпати, треба було розмовляти цілих три години. Папа так захопився, що забув про неприємну розмову з маркізом. Я почав розводити теорію про засади золотарства. Так ми розмовляли близько години, маркіз нарешті знудився і пішов, піймавши облизня. Папа був зі мною такий ласкавий, як тільки можна собі уявити. Насамкінець він сказав:

— Почекай, мій Бенвенуто, і я дам за твої таланти іншу винагороду, ніж та тисяча скудо, яких, на думку Гайо, ти заслуговуєш за свою працю.

Коли я пішов, папа хвалив мене перед своїми довірниками, серед яких був Латіно Ювінале, що про нього я вже згадував. Латіно був моїм заклятим ворогом і при кожній нагоді намагався мені нашкодити. Почувши, з якою теплотою й завзяттям відгукується про мене папа, він зауважив:

— Нема сумніву, що Бенвенуто — людина дивовижних здібностей. Але якщо навіть усяка людина схильна більше любити своїх краян, ніж інших, то все ж треба думати, як слід мовити про папу. Про папу Клементія він говорив, що це був найкращий і наймудріший володар, який будь-коли жив, і такий самий кебетливий, як і безщасний. А от про вашу святість він відгукується зовсім навпаки! Мовляв, тіара плаче у вас на голові, і ви скидаєтеся на вичепурений сніп соломи, і нічогісінько у вас нема, окрім щастя.

У цього дворака язик був добре підвішений, говорив він так переконано, що папа йому повірив. Я ж не тільки не казав таких слів, а мені й на ум не могло спасти чогось подібного. Аби це не уймало його честі, папа мене б добре покарав. Але папа був людина вельми розумна, і тому він удав що сміється з цього. А проте у душі він зненавидів мене. Його ненависть я не міг не помітити, бо я вже не заходив до його палат так само вільно, як раніше. Навпаки, доступ до нього став дуже важким. Я бував на папському дворі багато років, як дома, і тому скоро здогадався, що хтось мене очорнив. Коли я обережно розпитав про причину охолодження папи до мене, то мені розповіли все. От лише не сказали, хто винуватець. Сам я не міг здогадатися. Ох, аби знати, хто цей негідник, я б йому добре помстився.

Я намагався швидше закінчити молитовник. Коли він був готовий, я одніс його до папи, який воістину не міг утриматися від того, щоб не похвалити його. Я зажадав, щоб він послав мене з ним до цісаря, як він обіцяв. Папа відповів, що зробить так, як визнає за краще, і що я виконав те, що належало мені. І наказав, щоб мені щедро заплатили. На цих роботах за два з чимось місяці я заробив п'ятсот скудо. За діамант мені заплатили десь із півтораста скудо, та й годі. Решта грошей дісталася мені за опорядження цієї книжки, а опорядження заслуговувало понад тисячу, бо це була робота, багата на безліч фігурок, і листя, і фініфті, і самоцвітів. Я узяв те, що мені дали, і поклав собі поїхати з Богом із Рима. Папа тим часом надіслав цю книжку цісареві з одним своїм онуком на ймення синьйоре Сфорца. Коли синьйоре Сфорца підносив книгу, цісар не знав як дякувати і запитав одразу про мене. Молодесенький синьйоре Сфорца, навчений заздалегідь, сказав, що я не приїхав через хворобу. Усе це мені передали згодом. Тим часом я нарихтувався в путь до Франції. Я хотів їхати сам один, але фізично не міг. У мене жив один хлопець на ймення Асканіо[92]. Цей ще зовсім підпарубок був мені найвірніший служник. Він дістався мені від іспанського золотаря на ймення Франсіско. Я не хотів був його прихистити в себе, не бажаючи сваритися з іспанцем, і тому сказав Асканіо:

— Не хочу тебе, щоб не кривдити твого хазяїна.

Тоді Асканіо упрохав Франсіско написати мені цидулку, щоб я його вільно брав. Так він жив у мене багато місяців. Він прийшов до нас худий і блідий, і ми звали його стариком. Та я й думав, що це старик, бо слугував він зразково. А що вже розумний, і не сказати. Аж не вірилося, щоб у тринадцять літ, як він твердив, та стільки могло бути тями. Так ось, вернімося до нашої матерії. За кілька місяців хлопець нагуляв

тіла й перетворився на щонайгожішого хлопця в Римі. І, як я вже сказав, служник з нього був чудовий, учився він ремесла навдивовижу швидко. Тому я полюбив його, як власного сина, одягав його так, ніби він доводився мені рідною дитиною. Коли Асканіо побачив, як він убився в колодочки, він почав вважати за велике щастя, що потрапив до моїх рук. Він часто ходив дякувати своєму колишньому майстрові, що допоміг йому так влаштуватися. Цей хазяїн мав вродливу молодичку, і вона казала так:

— Мишенятко, що ти зробив, щоб так погарнішати?

(Мишенятком його називали, коли він у них жив). Асканіо відповідав:

— Мадонна Франсіско, цей мій хазяїн зробив мене таким гарним і куди добрішим.

Заздрісниця вельми розсердилася, що Асканіо так відповів. Вона мала славу безсоромниці і тому зуміла приголубити хлопця, може, більше, ніж дозволяє скромність. Отож я помічав, що хлопець унадився ходити до своєї хазяйки. Одного разу він дав доброго гарту учневі в робітні і той з плачем поскаржився мені, як налупцював його Асканіо без усякої причини. Я сказав Асканіо так:

— З причиною чи без причини, але тільки щоб у мене ти нікого більше не бив, а то побачиш, як умію бити я.

Той шмаркач почав огризатися. Тоді я підскочив до нього і надавав йому стільки буханців і копанців, яких він ніколи не знав в іспанського майстра. Як тільки він вирвався з моїх рук, то без плаща й шапки вибіг геть, і цілих два дні я не знав, де він, та й не хотів знати. Та ось на третій день до мене зайшов побалакати один іспанський шляхтич дон Дієго. Це був найщедріший муж, якого я тільки знав на світі. Я йому робив і робив далі деякі роботи, отож ми з ним приятелювали. Він мені сказав, що Асканіо повернувся до свого старого майстра і що як мені це з руки, щоб я віддав йому його шапку й плащ, подарований йому. Я відповів, що маестро Франсіско повівся негречно і що він учинив як людина невихована. Отож аби він мені зразу сказав, як тільки Асканіо прибіг, що він у нього в домі, то я б залюбки його відпустив. Але ж він тримав його у себе два дні і навіть не повідомив мене про це, тому я не бажаю, щоб він у нього жив. І хай він улаштується так, щоб я ні в якому разі не бачив його у нього в домі. Дон Дієго це передав. У відповідь цей Франсіско почав з цього збиткуватися. Другого дня я побачив, як Асканіо виробляв якісь дротяні прикраси поряд зі своїм хазяїном. Коли я проходив перед робітнею, Асканіо гречно вклонився мені, а його хазяїн мене майже висміяв. І знов послав сказати через цього шляхтича, дона Дієго, що як мені з руки, то щоб я повернув Асканіо подароване вбрання. А як не поверну, то світ не западеться, Асканіо все одно вбрання не бракуватиме. По тих словах я звернувся до дона Дієго і сказав так:

— Синьйор дон Дієго, в усіх ваших справах я зроду не бачив щедрішого й поряднішого за вас. Але цей Франсіско — повна протилежність вам, бо він безецний бусурмен. Скажіть йому від мого імені ось що: якщо до вечірнього благосвіту він сам не приведе мені Асканіо сюди в мою робітню, то я його будь-що уб'ю. А Асканіо скажіть таке: якщо він не піде звідти тієї самої години, що і його хазяїн, то я зроблю з ним те саме.

Дон Дієго не відповів нічого, зайшов знову до Франсіско і так його нажахав, що той не знав, на яку ступити. Тим часом Асканіо сходив по свого батька, який прибув до Рима з Тальякоцці, своєї батьківщини. По-

чувши про цей переполох, він одразу ж порадив Франсіско одвести Асканіо до мене. Франсіско казав Асканіо:

— Іди туди сам, і твій батько піде з тобою.

Дон Дієго порадив:

— Франсіско, я передчуваю якийсь грандіозний скандал. Ти знаєш ліпше за мене, хто такий Бенвенуто. Веди його сміливо, а я піду з тобою.

Я вже приготувався. Я ходив по робітні і чекав благовісту, настроєний вчинити помсту ще страшнішу, ніж досі вчиняв. Тут підійшли дон Дієго, Франсіско і Асканіо з батьком, якого я не знав. Коли Асканіо ввійшов, а я хотів накинутися на них розлюченим тигром, Франсіско, блідий як смерть, сказав:

— Ось я привів вам Асканіо, якого я тримав у себе, не думаючи вас образити.

Асканіо озвався звичайненько:

— Пробачте мені, маестро, я тут на те, щоб робити все, що ви мені накажете.

Тоді я запитав:

— Ти прийшов, щоб відробити термін, який ти мені обіцяв?

Він сказав «так», і щоб ніколи вже більше від мене не йти. Тоді я звернувся до того учня, якого Асканіо натовк, і сказав йому, щоб він подав той згорток з убранням, а Асканіо сказав:

— От усе те вбрання, тобі подароване, і з ним ти тепер вільний, і можеш іти, куди заманеться.

Дон Дієго стояв геть уражений, він чекав усього що завгодно, тільки не цього. Тим часом Асканіо разом з батьком упрохували мене, що я повинен його простити і взяти до себе назад. Коли я запитав, хто це просить за нього, він відповів, що це його батько. Після багатьох просьб я нарешті промовив:

— Коли просить батько, то я його беру назад ради батька.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТИЙ
1537

Бенвенуто вирушає з Асканіо до Франції, через Флоренцію, Болонью і Венецію простує до Падуї.— Коротка зупинка у кардинала Бембо.— Великодушне поводження кардинала.— Бенвенуто продовжує путь через Швейцарію.— Небезпечна переправа через озеро.— Бенвенуто відвідує Женеву і після чотириденної зупинки в Ліоні щасливо добирається до Парижа.

Як я вже казав, я поклав собі поїхати до Франції. Передусім тому, що папа вже не був ласкавий зі мною, як раніше. (Злі язики занапастили мою вірну службу). До того ж я боявся, щоб ті, хто міг, не зробили мені ще гірше. Тим-то я наважився пошукати собі іншого краю, де мене, може, чекає більше щастя. І я залюбки поїхав би сам один. І от одного вечора я вирішив рушити вранці і сказав своєму вірному Феліче, аби він користувався моїм добром аж до мого повернення. А якби сталося, що я не вернуся, то я хотів, щоб усе майно перейшло до нього. Саме тоді я мав підмайстра перуджинця, котрий допомагав мені завершати роботи для папи. Я розплатився з ним і відпустив. От цей хлопець попросив мене, щоб я йому дозволив їхати зі мною, він поїде власним коштом. А якщо я зостануся працювати у французького короля, то все-та-

ки буде ліпше, якщо я матиму при собі своїх-таки італійців,— словом, тих, кого я знаю і хто зможе мені підсобити. Він так мене упрохував, що я згодився взяти його з собою на тих умовах, як він казав. Асканіо чув цю нашу розмову і затягнув плачливим голосом:

— Коли ви взяли мене назад, я сказав, що хочу залишитися у вас на все життя, і так і збираюся зробити.

Я відповів, що він ніяк не може їхати зі мною в таку далеку дорогу Неборак підпарубча почав рихтуватися, щоб іти за мною пішки. Вражений його рішучістю, я взяв коня також і для нього і, помістивши одну багулу йому на сідло, наладував себе куди більшим справиллям, ніж планував. І, виїхавши з Рима, поїхав у Флоренцію, а з Флоренції в Болонью, а з Болоньї у Венецію, а з Венеції поїхав у Падую. Там мене з заїзду взяв до себе додому мій найщиріший приятель на ймення Альбертаччо дель Бене. Другого дня я пішов поцілувати руку мессерові П'єтро Бембо, тоді ще не кардиналу. Мессер П'єтро зустрів мене дуже гостинно, як рідко кого. Потім обернувся до Альбертаччо і сказав так:

— Я хочу, щоб Бенвенуто зостався тут з усіма своїми приятелями, навіть якби їх була сотня. Тому, якщо ви теж хочете Бенвенуто, залишайтеся тут у мене, інакше я не хочу його віддати.

Тож я дуже радо зостався в цього кебетливого синьйора. Він наготував мені кімнату, в якій міг би жити навіть кардинал. І постійно хотів, щоб я їв поряд з його милістю. В розмові він скромно натякнув, що бажав би, щоб я його зобразив. А мені тільки й треба було цього. Я наготував щонайбілішого гіпсу в коробочці та й заходився працювати. Першого дня я працював дві години поспіль і нашкіцував цю чудову голову так удало, що його милість був вражений. Проте його милість був сильний у науках і в поезії, а в моєму ремеслі зовсім не тямив, от йому й здалося, що я її завершив, тоді як я її ледве тільки почав. Я ніяк не міг йому розтлумачити, що потребую ще дуже багато часу для її закінчення. Нарешті я поклав зробити її в той термін, якого вона заслуговує. Мессер П'єтро Бембо[93] носив куценьку, венеційську борідку, отож мені коштувало великих зусиль зробити голову так, щоб я був задоволений. І все ж я її завершив і вважав, що зробив найкращу роботу, ніж будь-коли робив у своєму ремеслі. Він думав, що як я її зробив у воску за дві години, то повинен за десять годин зробити її на криці, і тому дуже чудувався, що це неможливо. Коли він потім побачив, що я і за двісті годин не міг зробити її у воску і прошу відпустити мене, щоб їхати до Франції, він тяжко зажурився і просив мене, щоб я йому зробив принаймні зворот до цієї медалі: кінь Пегас посеред миртової гірлянди. Його я зробив десь години за три, і він у мене вийшов удало. Мессер Бембо залишився дуже задоволений і сказав так:

— Цей кінь здається мені як-не-як працею в десять разів важчою, ніж зробити голівку, з якою ви стільки билися. Я не можу втямити, в чому труднація.

І все мені товк і просив мене, аби я зробив її на криці. Він казав так:

— Будь ласка, зробіть мені її. Бо ви мені її зробите дуже швидко, як захочете.

Я йому обіцяв зробити, тільки не тут, а там, де я зупинюся працювати, я зроблю її неодмінно. Коли ми домовилися, я пішов прикупити трьох коней, щоб їхати до Франції. А мессер Бембо велів таємно стежити за мною, бо був у Падуї великим паном. Отож, коли я захотів заплатити за коней, сторгувавшись за п'ятдесят дукатів, то хазяїн цих огирів сказав мені:

— Ласкавий пане, я вам дарую цих трьох коней.

Я відповів:

— Це не ти мені коней даруєш. А від того, хто мені їх дарує, я не можу прийняти, бо я йому нічого не міг дати з моїх трудів.

Цей добрий чолов'яга сказав мені, що даремні мої зусилля, інших коней у Падуї я не дістану. Тож треба брати цих. Інакше доведеться мені йти на батьківських. Тоді я пішов до великодушного мессера П'єтро, який удавав, ніби нічого не знає. Він знову улещував мене і вмовляв залишитися в Падуї. Але я вже зібрався будь-що їхати в путь, і тому довелося мені хоч-не-хоч прийняти цих трьох коней. З ними я й поїхав.

Я вирушив через землю Сірих[94], бо інші шляхи не були безпечні через війни. Ми перевалили гори Альбу і Берліну[95]; це було восьмого травня, але скрізь лежав сніг. Ми здолали ці дві гори з великою небезпекою для життя. Спустившись з перевалу, ми зупинилися в одному містечку, яке, якщо пам'ять мене не зраджує, називається Вальдіста[96]. Тут ми й заночували. Вночі туди прискакав флорентинський гінець на ймення Бузбакка. Я знав його як людину вірну й тямущу. Проте мені було невідомо, що він уже став на слизьку стежку. Побачивши мене в заїзді, він окликнув мене на ім'я, сказав, що їде у важливій справі до Ліона, і попросив, щоб я йому позичив грошей на дорогу. Я відповів, що в мене нема грошей на позичання, але що як він хоче їхати зі мною, то я платитиму за нього аж до Ліона. Цей шахрай нарікав і доводив мені, що земляк повинен допомагати землякові, надто ж якщо для справ важливих, національних у бідолашного гінця бракує грошей. Крім того, він сказав мені, що везе речі найбільшої ваги від мессера Філіппо Строцці. Він мав при собі шкуряний покрівець для склянки і шепнув мені на вухо, що в цьому покрівцеві — срібна склянка, і що в цій склянці — самоцвітів на багато тисяч дукатів, і що там листи найбільшої ваги, які посилає мессер Філіппо Строцці. Я порадив йому, щоб позаховував самоцвіти на собі самому, так буде безпечніше, ніж везти їх у склянці. І хай він цю склянку віддасть мені, її красна ціна, мабуть, з десять скудо, а я йому дам у заклад двадцять п'ять. На ці слова гінець заявив, що радше поїде зі мною, не можучи зробити інакше, бо якщо він віддасть цю склянку, то це уйме йому честі. На цьому ми й скінчили. Вранці ми вирушили і приїхали до озера між Вальдіста і Вессою[97]. Озеро це завдовжки п'ятнадцять миль, якщо їхати на Вессу. Побачивши, якими човнами їздять по озеру, я злякався. Човни — ялинкові, не дуже великі й не дуже товсті, і вони не збиті і навіть не просмолені. Якби я був не побачив, як в іншого човна сіло четверо німецьких шляхтичів зі своїми чотирма кіньми, я б ніяким світом не сів у нашого. Я б навіть скорше повернув голоблі. Але, побачивши, які безпечні, ба навіть веселі ті німаки, я подумав, що ці німецькі води не топлять, як наші італійські. Мої два пахолки усе ж таки мене застерігали:

— Бенвенуто, це ж небезпечно сідати в нього з чотирма кіньми.

Я відповідав:

— Хіба ви не бачите, страхополохи, як ці четверо шляхтичів посідали у нас перед очима і пливуть собі сміючись? Аби це було вино, а не вода, то я б сказав, що вони пливуть радо, ладні навіть потонути. А оскільки це вода, то я чудово знаю, що вони зовсім не раді в ній потонути, так само, як і ми.

Як я казав, озеро було завдовжки миль п'ятнадцять і близько трьох завширшки. По один бік підносилася гора, превисока й печериста, по другий стелилася трав'яниста луговина. Коли ми відійшли від берега на чотири милі, озеро занурнувало, отож перевізники попросили, щоб

ми підсобили їм веслувати. Якийсь час ми налягали на весла. Потім я їм показав, куди нас висадити на тому березі. Вони казали, що це неможливо, бо там недосить води для човна і є такі мілизни, що човен зразу розіб'ється, і ми всі потонемо. Перевізники знов почали нас благати, щоб ми їм підсобили. Вони кричали один на одного, волали пробі. Побачивши, які вони перелякані, я накинув на шию мого тямущого коня повід і взяв частину обротьки в ліву руку. Кінь, розумом не з останніх коней, ніби збагнув, що я хочу робити. А я хотів повернути йому голову до свіжої трави, щоб він відчув пашу і поплив зі мною до берега. Аж це з озера набігла така велика хвиля, що накрила всього човна. Асканіо заволав:

— Змилуйся наді мною, отче мій, рятуйте!

Він хотів кинутися до мене. Я вхопився за свій запоясник і звелів, щоб вони робили так, як зробив я, бо коні врятують їм життя так само, як і мені мій кінь. А якщо Асканіо ще раз кинеться до мене, то я його пришию. Так у смертельній небезпеці ми пливли по бурхливому озеру ще кілька миль.

Ми були посеред озера, коли уздріли маленьку рівнинку, де можна було причалити. На цю рівнинку саме й вийшли ті четверо німецьких шляхтичів. Ми теж хотіли вийти, проте перевізник не бажав про те й чути. Тоді я сказав своїм учням:

— Ну, хлопці, пора показати, хто ми такі. Добувайте шпаги, і ми силоміць змусимо їх висадити нас.

Цей замір ми здійснили на превелику силу, оскільки перевізники завзято боронилися. Коли ми все-таки ступили на землю, треба було видиратися дві милі вгору по горі. Це було ще важче, ніж лізти по драбині. Я був вбраний у кольчугу, на ногах важкі чоботи, в руці пищаль, і при цьому лило, як з луба. Ці чорти, німецькі шляхтичі, зі своїми кониками на поводі, витворяли дива, а от наші ступаки спотикалися, і ми падали з утоми, змушуючи їх дертися на цю круту гору. Коли ми трохи вилізли по скелях, кінь Асканіо, чудовий угорський гнідко, сплохував (він ішов попереду Бузбукки, гінця, і Асканіо дав йому свого списа, щоб той допоміг йому нести). Кінь послизнувся і так поїхав, заточуючись, не в змозі зарадити собі, що наткнувся на вістря списа цього пройди-гінця, який не зумів його одвести. Шию в коня прохромлено наскрізь. Другий мій підмайстер, бажаючи допомогти теж і своєму коневі, воронькові, посковзнувся до озера і втримався, лише вхопившись за миршавий кущик. Воронько мав перекинуті через хребет сакви, в яких лежали всі мої гроші й інші цінні речі. Я гукнув хлопцеві, щоб він рятував власне життя, а кінь хай іде к бісу. Узбіччя тяглося більше ніж на милю і йшло навісом над самим озером. Саме під цим місцем зупинилися наші перевізники. Якби кінь упав, він би звалився просто на них. Я вів перед і добре бачив, як звивається кінь, здавалося, ще мить, і він рухне в провалля. Я кричав своїм пахолкам:

— Не турбуйтеся ні про що і рятуймося самі! І подякуйте Богові, що ми ще живі! Мені тільки шкода цього неборака Бузбукки, який приторочив склянку і самоцвіти вартістю кілька тисяч дукатів до луки воронька, гадаючи, що так безпечніше. Сам я втрачу всього лишень кілька сот скудо, і я не боюся нічого на світі, поки зі мною милість Божа.

На це відповів Бузбукка:

— Мені шкода не свого, а шкода вашого.

Я запитав здивовано:

— Чом це тобі шкода моєї і не шкода своєї копи?

Бузбукка відповів:

— Іменем Божим скажу вам правду. В таких випадках і за таких обставин, як нині, треба говорити правду. Я знаю, що ваші скудо справдешні. А мій покрівець від склянки повний кав'яру. Я брехав, коли казав вам, що він повний самоцвітів.

Почувши це, я не міг утриматися від сміху. Мої пахолки сміялися теж. А от Бузбукка плакав. Кінь сам дав собі раду, коли ми вже вважали його за пропащого. Сміх додав нам нових сил, і ми поп'ялися знов на гору. Чотири німецьких шляхтичі, які досягли перед нами шпиля цього крутого бескиду, прислали нам на допомогу кількох людей. Так ми нарешті дісталися до цієї корчми на відшибі. Зустріли нас вельми сердечно, а що ми були зморені, мокрі й голодні, ми обсушилися, відпочили, втамували голод і зробили коневі припарки з різним зіллям. Нам показали цю траву, що буйно росла попід воринням. І нам сказали, що кінь не тільки одужає від цих припарок, а й служитиме нам, ніби з ним нічого не сталося. Ми так і зробили. Подякувавши шляхтичам і добре піджививши душу, ми поїхали з корчми й рушили в путь, дякуючи Богові, що врятував нас від смертельної небезпеки.

Прибули ми до одного містечка за Вессою. Тут ми заночували і щогодини чули нічного вартового, який співав приємним голосом. Усі будинки в таких містечках з ялинового дерева, і тому вартовий невтомно попереджав кожного, щоб стежили за вогнем. Бузбукка, переляканий подіями того дня, щоразу, як вартовий співав, прокидався зі сну і кричав:

— Рятуй мене, Боже, тону!

Це давався взнаки страх, пережитий удень. До того ж увечері він напився, бажаючи перепити всіх німців, які були в корчмі. І потому він волав: «Горю!», а потім: «Тону!» А то йому здавалося, ніби він у пеклі і його мордують з цим кав'яром на карку. Ця ніч була така потішна, що всі наші халепи обернулися в сміх. Уранці, вставши за погоддя, ми поїхали обідати до веселого містечка Лакка[98]. Тут нас добре нагодували. Потім ми найняли провідників, які поверталися до містечка під назвою Сурік. Провідник, який вів, їхав озерною гаттю, іншого шляху не було. А ця гать і сама була заллята водою, отож недотепа провідник посковзнувся й полетів з конем у воду. Я їхав слідком за ним, але зупинив коня вчасно й дивився, як цей дурбило вилазить з води. А він, ніби нічого не сталося, знов заспівав і махав мені, щоб я їхав уперед. Я кинувся праворуч і зламав якийсь живопліт. Так я повів за собою своїх пахолків і Бузбукка. Провідник гукав мені по-німецькому, щоб я остерігався, бо тутешні жителі уб'ють мене, як спіймають. Ми рушили клусом і щасливо уникли й цієї небезпеки. Нарешті ми прибули до Суріка[99], міста красного, чистенького, як ювелірний виріб. Цілий день ми відпочивали, а вранці на зорі знов рушили в путь, потрапили до іншого красного міста Солуторно[100], звідти потрапили до Узанни[101], з Узанни до Женеви, з Женеви до Ліона. Цілу дорогу ми виспівували і сміялися. В Ліоні я відпочивав чотири дні, розважався з кількома приятелями. Вони мені відшкодували всі гроші, витрачені за Бузбукку. Потім на п'ятий день я вирушив до Парижа. Це була приємна подорож, хоча біля містечка Палісса[102] на нас наскочила зграя харцизяк, щоб повбивати. Завдяки сміливості ми відбилися від них. Потім ми поїхали до самого Парижа без усяких пригод. Ми прибули до мети з жартами і співами.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ПЕРШИЙ
1537—1538

Невдячність маляра Россо.— Бенвенуто представляють королю, ласкавий прийом при дворі.— Він захворює, відчуває нехіть до французів і повертається до Італії.— Фаррарський кардинал частує його.— Пригоди в дорозі з Ліона до Феррари.— Щирий прийом у герцога.— Повернення до Рима й побачення з вірним Феліче.— Як йому нашкодила дурна поведінка кардинала де Гадді.— Один з учнів обвинувачує Бенвенуто в крадіжці папського самоцвіту.— Його арештовано і відведено до замку Ангела.

Перепочивши в Парижі трошки, я пішов навідати маляра Россо, який був на службі у короля. Я думав, що цей Россо мій найкращий на світі приятель лише тому, що в Римі підтримував його, як людина мало коли підтримує іншу людину. Оскільки про цю допомогу можна розповісти коротко, то я згадаю про неї, щоб показати, якою чорною може бути невдячність. Ще працюючи в Римі, Россо через свій злий язик так паплюжив роботи Раффаелло да Урбіно, що учні того хотіли його будь-що вбити. Я врятував його від цієї розправи, охороняючи його день і ніч. Так само погано він одгукувався про маестро Антоніо да Сан Галло[103], чудового зодчого, і той звелів забрати в нього роботу, яку йому дістав у мессера Аньйоло да Чезі. І потім так йому мстився, що майже довів його до голодної смерті. Тому я позичив Россо багато десятків скудо, щоб він вижив. І оскільки він зі мною не розплатився, я пішов до нього, як я сказав, провідати. Я сподівався, що він не лише поверне мені гроші, а й виявить мені допомогу й заступництво, щоб влаштувати мене на службу до цього великого короля. Коли він мене побачив, то збентежився, як стій, і сказав так:

— Бенвенуто, ти даремно витратився на таку довгу подорож, надто в такий час, коли всі заклопотані війною, а не марничками наших робіт.

Я відповів, що привіз із собою стільки грошей, що можу повернутися до Рима так само, як приїхав до Парижа, і додав: оце, мовляв, така віддяка мені за те, що я йому зробив, коли він бідував, і що я починаю вірити тому, що мені казав про нього маестро Антоніо да Сан Галло. Россо хотів обернути мої слова в жарт, збагнувши, який він негідник. Тоді я показав йому платіжний наказ на п'ятсот скудо на Річчардо дель Бене. Цей нещасник все-таки засоромився і хотів затримати мене мало не силоміць, але я засміявся йому в лице й пішов разом з одним маляром, який чув нашу розмову. Його звали Згваццелла, і він походив з Флоренції. Я оселився в нього на тиждень з трьома кіньми й трьома слугами. Він добре утримував мене, а я йому платив ще краще. Потім я став шукати, як потрапити до двору. Нарешті мене привів до короля такий собі мессер Джуліано Буонаккорсі, королівський скарбничий. Чекав я цього довгенько, бо Россо робив усе від нього залежне, щоб я до короля не попав. Коли мессер Джованні помітив його інтриги, він одразу ж повіз мене в Фонтана Біліо[104] й провів мене до короля, в якого я мав цілу годину наймилостивішої аудієнції. Король саме тоді збирався їхати до Ліона. От він і сказав мессерові Джованні, щоб той узяв мене з собою і що в дорозі побалакають про кілька чудових робіт, які його величність намірявся замовити. Так я й поїхав разом з придворним почтом і дорогою познайомився з кардиналом феррарським[105], який тоді ще не носив кардинальської митри. Ми розмовляли з кардиналом щовечора, і його превелебність казав, що я повинен залишитися в Ліоні

в одному його абатстві і що там я можу жити собі доти, доки вернеться з війни король. Сам він їде до Гранополі[106], а в його ліонському абатстві я знайду всі вигоди. Коли ми приїхали до Ліона, я занедужав, а мій учень Асканіо підхопив переміжну лихоманку. Тоді мені французи і їхній королівський двір осоружилися, і мені не терпілося вернутися до Рима. Довідавшись, що я хочу повернутися до Рима, кардинал дав мені багато грошей, щоб я зробив йому в Римі срібну мідницю й жбан. Ми поїхали назад до столиці на добрих огирях. Коли ми долали Санпіонські гори[107], до нас прилучилося двоє французів і їхали з нами добрі гони. Асканіо весь час трясла лихоманка, я відчував постійний жар. Шлунок мій був такий розладнаний за ці чотири місяці, проведені у французів, що я тиждень не міг з'їсти кусня хліба. Мені страшенно кортіло доїхати швидше до Італії, щоб як умирати, то на батьківщині, а не у Франції.

Коли ми перевалили через гори Санпіоне, то виїхали до річки поблизу містечка Індеведро[108]. Річка була широченька, вельми глибока й передусім прудка. Через неї перекинуто місток, довгий і вузький, без поруччя. Я вів перед, під'їхав до містка і побачив, що настил небезпечно слизький, бо вранці осів густий іній. Тоді я звелів моїм пахолкам і служникам, щоб вони позлазили й повели коней за повід. Так я вельми щасливо поминув моста і їхав собі, гомонячи з одним із двох французів, шляхтичем. Другий француз, нотар, плівся ззаду і збиткувався з цього французького шляхтича і з мене, що ми зі страху спішилися й воліли йти пішки. Я обернувся і побачив його посеред мосту. Я крикнув йому, щоб він їхав тихо, бо він був у вельми небезпечному місці. Цей чоловік не міг переробити своєї французької породи: він гукнув мені з-французька, що я страхополох і що йому не загрожує ніяка небезпека. Сказавши це, він хотів підігнати коня, проте кінь посковзнувся і ногами до неба шубовснув поряд зі здоровецьким валуном. Але Господь милостивий до божевільців, ця скотина разом з іншою скотиною і його конем беркицьнули у великий чорторий, пішовши на дно, і він, і огир. Як тільки я уздрів це, я щодуху кинувся бігти. На превелику силу скочив на цей валун і, звісившись з нього, вхопився за полу балахона, що був на французові, і за цю полу витягнув його нагору, мокрого як хлющ. Він так багато нахлебтався води, що ще трошки — і втонув би. Коли він очуняв, я дуже радів, що врятував йому життя. Він відповів мені з-французька і сказав мені, що я нічогісінько не зробив. Адже найважливіше — це його папери, варті багато десятків скудо. Ці слова він харамаркав якось сердито, весь мокрий і надутий. Тоді я повернувся до провідників, яких ми найняли, і наказав їм, щоб вони якщо не підсобили людині, то допомогли принаймні скотині, а я їм за це заплачу. Один провідник насилу витяг коня і виловив його шпаргалля, отож нотар нічого не втратив. Зате другий провідник не вдарив пальцем об палець. Коли ми приїхали до найближчого гірського містечка, ми зібрали гроші для провідників, і ними мав розпоряджатися я. Коли ми пообідали, я дав з нашої складчини грошей тому провіднику, який допомагав тягнути нотаря з води. Нотар знов заперечив. Він казав, щоб ці гроші я давав йому зі своєї кишені, бо сам він не збирається давати йому нічого, окрім того, як ми домовилися — за виконання обов'язків провідника. Я вилаяв нотаря останніми словами. Тоді до мене підійшов другий провідник, той, хто пальцем не поворухнув, коли нотар тонув, і бесоромно зажадав, щоб і йому я заплатив. Я сказав так:

— Але ж він заслуговує нагороди, бо ніс важкий хрест.

На це він мені відрізав, що скоро покаже мені хреста, перед яким я заплачу. Я відповів йому спокійно, що я запалю таку свічку перед цим

хрестом, що йому, маю надію, першому доведеться заплакати. Містечко лежало на кордоні між венеційцями і німцями. Провідник побіг піднімати людей і прийшов з народом, сам з великою рогатиною попереду. Я сидів верхи на коні й опустив кремінь у своєї аркебузи. Потім обернувся до товаришів і закликав їх:

— Я беру на мушку цього, з ратищем. А ви дайте доброго чосу іншим. Це розбишаки з великої дороги, і вони вхопилися за цю нагоду, аби лиш повбивати нас.

Тут корчмар, у якого ми їли, покликав отамана, старигана, і просив його уникнути кровопролиття. Він сказав так:

— Цей молодик небоян, і перш ніж ви поріжете його на шматки, він повбиває вас усіх. І, може, він ще й вимкнеться з ваших рук, наробивши все те зло, яке він наробить.

Отож справа утихомирилася, і старий отаман сказав мені:

— Іди з миром, бо ти все одно не зварив би каші, навіть якби мав сто душ із собою.

Я знав, що він мовить правду. Але сам я вже готувався до смерті. Отож, не чуючи більше образливих слів, я похитав головою і сказав:

— Я зробив би все можливе, щоб показати, що в моїх жилах кров і що муж.

З тим ми й поїхали. Ввечері, на першому привалі, ми підрахували капшук і я відділився від цього бидла француза. Зате другий француз, шляхтич, залишився моїм приятелем. Так ми з моїми трьома кіньми добралися до Феррари. Коли я спішився, я пішов до герцогського двору, щоб віддати чолом його ясновельможності. Я збирався уранці поїхати в Санта Марія да Лорето. Я прождав до другої години ночі, перш ніж явився ерцгерцог. Я поцілував його в руку. Він прийняв мене вельми ласкаво і звелів, щоб мені принесли води — помити руки. Я відповів жартівливо:

— Найясніший пане, ось уже чотири місяці, як я не їв стільки, щоб можна було повірити, що такою милістю можна жити. Отож знаючи, що я не міг би підживитися щедротами вашого королівського столу, я просто залишуся побалакати з вами, поки ваша ясновельможність вечерятиме, і ви і я водночас дістанемо більше втіхи, ніж коли б я з вами вечеряв.

Так ми розпочали розмову і пробалакали до п'ятої години. О п'ятій я відкланявся і, прийшовши до заїзду, побачив чудово накритий стіл, бо герцог прислав мені в дарунок гостинці зі своєї потрави з дуже добрим вином. Оскільки було на дві години раніше, ніж я звичайно обідав, я попоїв з великим апетитом. Так уперше після чотиримісячного посту я наситився.

Рано-вранці я поїхав до Санта Марія да Лорето, помолився там, а потім вирушив до Рима, де побачився з моїм найвірнішим Феліче, якому залишив робітню з усім її майном і справиллям. Я відкрив іншу майстерню поряд з Сугерелло, духмяником, куди більшу й просторішу. Я вже думав, що великий король Франциск і не згадає про мене. Тому я понабирав багато замовлень од різних шляхтичів, а тим часом працював над тим жбаном і мідницею, які взявся зробити кардиналові феррарському. Я мав багато помічників і ще більше замовлень, золотих і срібних. Я домовився з своїм перуджійським товаришем вести рахунок. Він підраховував усе, що я йому давав, тобто гроші, витрачені потім на одежу і на всяку всячину. Разом з шляховими витратами їх набралося близько сімдесяти скудо. Ми домовилися, що він списуватиме за місяць по три скудо, бо я давав йому заробляти понад вісім скудо. По двох мі-

сяцях цей махляр забрався геть з моєї робітні і залишив мене заваленим безліччю замовлень і сказав, що нічого більше не бажає мені давати. От мені й порадили стягти ці гроші через суд. Але я про себе вирішив одтяти йому руку. І напевне її відтяв би, але приятелі мені казали, що недобре, щоб я так робив, бо я позбудуся своїх грошей і, можливо, ще раз Рима, адже б'єш не за домовленістю. А з цією ним особисто підписаною цидулкою я можу одразу ж звеліти його схопити. Я послухався приятельської ради, але хотів повести справу по-своєму. Я справді вчинив позов у камерального авдитора і виграв процес. На підставі винесеного вироку, якого довелося чекати кілька місяців, я запроторив його за грати. Моя нова робітня тішилася великою довірою в замовників. Я дістав замовлення на всі найвидатніші ювелірні роботи в Римі, серед інших на всі оздоби з золота й самоцвітів дружини синьйора Джеролімо Орсіно[109], батька синьйора Паоло, теперішнього зятя нашого герцога Козімо. Ці роботи були ще незавершені, а вже замовляли ще визначніші. Я мав вісім товаришів і з ними разом працював день і ніч. Я мав славу, мав і зиск.

Поки я виконував ці численні замовлення, надійшов лист од кардинала феррарського такого змісту:

«Любий наш приятелю Бенвенуто! В ці дні наш великий християнський король згадав про тебе й побажав мати тебе на своїй службі. Я відповів йому, що ти пообіцяв мені приїхати негайно до Парижа, як тільки я пошлю по тебе для служби його величності. На це його величність вирік: «Я хочу, щоб йому надали всі засоби, аби він міг приїхати, як того заслуговує такий муж, як він». І він доручив своєму адміралові, щоб той наказав скарбничому виплатити мені тисячу золотих скудо. А при цій розмові був кардинал де Гадді, котрий одразу ж виступив уперед і сказав його величності, що не треба, щоб його величність віддавав таке розпорядження, бо він сказав, що надіслав тобі досить грошей і що ти в дорозі. Так ось, якщо виявиться, що справа стоїть, як я й думаю, навпаки тому, що казав кардинал де Гадді, то, діставши цього листа, напиши одразу ж, бо я знову заведу розмову про тебе і зроблю все, щоб тобі великодушний король гроші послав».

Отож хай бачить світ і хто в ньому живе, скільки нам, смертельникам, шкодять зловорожі зорі й супротивна доля! Я й двох разів не балакав за всі ці дні з цим блазнем кардиналиком де Гадді. І цей свій фортель він вчинив зовсім не на те, щоб якось мені напакостити, а вчинив через своє дивацтво і нікчемність: мовляв, він теж турбується про справи славних умільців, яких хоче мати король, як це робив кардинал феррарський. Але він був такий бовдур потім, що ні про що мене не повідомив. А то, звичайно, щоб не соромити дурне опудало, з любові до вітчизни, я б знайшов якусь вимовку, щоб направити цей дурноверхий фортель. Як тільки я одержав листа від превелебного кардинала феррарського, я відповів, що про кардинала де Гадді я нічогісінько не знаю і що якби зробив мені таку пропозицію, я б рушив з Італії без відома його превелебності, а головне, що в мене у Римі така сила-силенна замовлень, як ніколи досі. Але, звичайно, на бажання його величності християнського короля, передане мені таким вельможею, як його превелебність, я відкладу все вбік і одразу вирушу в путь. Коли я одіслав листа, цей махляр, мій товариш перуджієць, намислив каверзу, яка йому одразу ж удалася завдяки захланності папи Паголо да Фарнезе, а ще паче його бокового сина, так званого герцога ді Кастро. Цей перуджійський лотр повідомив одному секретареві синьйора П'єрлуїджі, що він, як довгорічний мій працівник, знає всі мої справи і тому може присягну-

тися синьйорові П'єрлуїджі, що мій маєток сягає вісімдесяти з гаком тисяч дукатів і що ці кошти в мене переважно в самоцвітах. Ці самоцвіти належать церкві, бо я їх украв під час розгрому Рима у замку Святого Ангела. А тому треба мене веліти схопити негайно і таємно. Якось уранці я понад три години працював перед світанням над речами згаданої дружини, і поки робітня моя відмикалася й підміталася, я накинув плаща, щоб трошки пройтися. Я рушив на вулицю Юлія і прийшов на ріг К'явікі. Там мене зненацька зупинив барджелл Креспіно з усією своєю вартою і гукнув мені:

— Ти папський в'язень!

Я відповів:

— Креспіно, ти мене сплутав з кимось.

— Де там! — відказав Креспіно.— Ти прославлений Бенвенуто. Я вельми добре знаю тебе і повинен одвести тебе до замку Святого Ангела, куди відправляються вельможі й такі умільці, як ти.

Четверо капралів одразу накинулися на мене і силоміць хотіли забрати в мене кортик, почеплений на поясі, і кілька перснів, надітих у мене на пальці. Проте Креспіно їм гукнув:

— Нічого не забирайте в нього! Цілком досить, якщо ви виконаєте свій обов'язок. Дивіться лише, щоб він не втік!

Потім, підступивши до мене, чемно зажадав, щоб я віддав йому зброю. Одчіпляючи кортик, я згадав, що на цьому місці убив Помпео. Звідси мене повели до замку й ув'язнили в башті у горішній камері. Вперше за тридцять сім років я потрапив за грати.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ДРУГИЙ
1538

Синьйор П'єрлуїджі хоче заволодіти уявними грошима і просить папу стягнути їх з Бенвенуто.— Допит перед губернатором та іншими достойниками.— Запальна обвинувальна промова.— П'єрлуїджі робить усе, щоб його умертвити.— За Бенвенуто заступається французький король.— Тепле ставлення кастеллана.— Лестощі ченця Паллавічіно.— Приготування до втечі.— Папа задумує тримати Бенвенуто у в'язниці довіку.— Бенвенуто гнівається на Асканіо.

Коли папський син синьйор П'єрлуїджі дізнався, яку велику суму крадених грошей мені приписано, він одразу звернувся до свого батька, щоб ці кошти віддали йому. Папа охоче їх йому обіцяв, а крім того сказав, що ще й допоможе йому їх стягти. У башті мене тримали цілий тиждень, а на восьмий день привели на допит, щоб покласти край цій справі. Мене запросили до одної з палат у папському замку, палати дуже пишної. Допитували мене римський губернатор на ймення мессер Бенедетто Конверсіні, цей пістоєць був тоді єпископом ієзійським. Другим допитувачем був фіскальний прокурор, а ймення його я вже забув. Третім був кримінальний суддя на ймення мессер Бенедетто да Кальї. Ці троє мужів почали мене допитувати, спершу лагідно, потім брутально і нарешті погрозливо, бо я їм відповів:

— Панове мої, ось уже понад півгодини, як ви не перестаєте мене запитувати про такі байки й вигадки, що воістину можна сказати, що ви белебените або що ви варнякаєте. Я хочу сказати — белебените, це коли нема звука, а варнякаєте, це коли нічого не означає. Отож я вас попрошу, щоб ви мені сказали, чого ви од мене хочете, і щоб я чув з ваших уст речі, а не белебени й варняки.

Губернатор, пістоєць, не стримавши своєї запальної вдачі, вибухнув:

— Ти мовиш вельми впевнено і навіть занадто пихато. Але цю твою пиху я тобі зроблю плохішу за щеня речами, які ти од мене почуєш, а ці речі не белебени й не варняки, як ти кажеш, а такі, на які уже доведеться попотіти, якщо ти захочеш на них розумно щось відповісти.— І він почав так:— Ми дуже добре пам'ятаємо, що ти був у Римі під час розгрому, якому піддано це нещасливе місто. І в цей час ти був у цьому замку Святого Ангела і воював біля гармат. Але ж твоє ремесло — золотарство і ювелірне, от папа Клементій, знаючи тебе й раніше, покликав тебе таємно до себе, бо не було іншого ювеліра, і наказав тобі повиймати всі самоцвіти зі своїх тіар, і митр, і перснів і потім, довіряючи тобі, побажав, щоб ти їх на ньому позашивав до його шат. Тоді ти привласнив собі, потаєнці від його святості, коштовностей вартістю вісімдесят тисяч скудо. Це нам передав один твій працівник, якому ти похвалився цим святокрадством. Отож ми тебе закликаємо, щоб повернув ці самоцвіти, або повернув вартість їх. Потім ми тебе випустимо на волю.

Коли я почув ці слова, я не міг утриматися від сміху. Нареготавшись вволю, я заявив так:

— Дякую Богові, що першого разу, коли його величність побажав посадити мене, моє щастя, що мене не посадили за якусь дріб'язкову справу, як це здебільшого, подейкують, трапляється з молодиками. Якби те, що ви кажете, та була правда, то мені нема чого боятися, що мене покарають тілесною карою, бо закони в той час утратили всю свою чинність. Отож я міг себе виправдати, сказавши, що, як придворний, я цей скарб беріг для пресвятої апостольської церкви, чекаючи того, щоб вручити його законному папі або тому, хто б його од мене зажадав, як оце ви, якби все так було, як ви кажете.

Розлючений пістойський губернатор не дав мені закінчити й сердито гарикнув:

— Викручуйся як хочеш, Бенвенуто, а нам досить дістати назад своє. І зважуйся скоріше, якщо не хочеш, щоб ми діяли не тільки словесами.

Тут вони підвелися й хотіли піти, тому я сказав їм:

— Панове, допит ще не скінчився. Спершу вислухайте мене до кінця, а потім ідіть собі, куди вам заманеться.

Вони знову повсідалися, вельми роззлощені, ніби показуючи, що не бажають більше слухати ані одного мого слова, збираючись піти, бо їм здавалося, що почули все, що почути хотіли. Тому я озвався до них так:

— Знайте, панове, що ось уже двадцять літ, як я живу в Римі, і ні разу, ні тут, ні деінде, не сидів за гратами.

На ці слова цей кат губернатор зарепетував:

— Ти тут, одначе, повбивав людей!

Я відрізав:

— Ви так говорите, а я ні. От аби хто явився, щоб убити вас, то ви, дарма що священики, стали б боронитися, і аби ви його убили, то святі закони вам таке вбивство дозволили б. Дайте ж мені доказати, якщо ви хочете доповісти про все папі і якщо ви хочете судити мене по справедливості. Я ще раз повторюю, що ось уже двадцять літ, як я живу в цьому чудовому місті, і в ньому я створив свої архітвори. Я знаю, що це престол Христовий, і тому переконаний: якби якийсь світський державець захотів учинити наді мною якесь смертовбивство, то я б удався до цієї святої кафедри і до цього намісника Христового, щоб він оборо-

нив мою правоту. Леле, куди ж мені нині йти? І до якого державця, здатного захистити мене від такого лиходійського смертовбивства? Хіба не ви мусили б, перш ніж узяти мене, довідатися, куди я дів ці вісімдесят тисяч дукатів? І хіба не ви мусили б звіритися з відомостями самоцвітів, дуже ретельно веденими в цій апостольській камері ось уже п'ятсот років? І якби ви виявили нестачу, тоді б ви мусили позабирати всі мої книги разом зі мною самим. Я тверджу, що книги, де записано всі самоцвіти папи і тіар, усі цілі, і ви не знайдете браку нічого з того, що мав папа Клементій, що не було б дбайливо занотовано. Я пам'ятаю тільки один випадок. Це коли цей неборака папа Клементій хотів домовитися з цими цісарськими лотрами, які спустошили Вічне Місто й споганили Христову Церкву, то являвся вести про ці переговори такий собі Чéзаре Іскатінаро, як я не помиляюся. Коли був цей договір готовий, цей скрушний папа, щоб уласкавити супостата, вронив з пальця діамант вартістю десь чотири тисячі скудо. Іскатінаро нагнувся, щоб підняти камінь, і папа сказав йому, щоб він залишив його собі на пам'ять. Я був при цьому і бачив усе. І якщо цього діаманта бракуватиме, то я вам кажу, куди він запропастився. Але я більше ніж певен, що і його ви знайдете записаним. І тоді вам стане соромно, що ви зарізали такого мужа, як я, хто звершив стільки подвигів для апостольського престолу. Знайте: аби не я, то того ранку, коли цісарці вдерлися в Борго, вони б завиграшки вдерлися б у замок. Тоді я, без усякої за те нагороди, мужньо кинувся до гармат, які і гармаші, і залогові вояки покидали, і підбадьорив мого друга на ймення Раффаелло да Монтелупо [110], цей зодчий теж покинув усе, зашився в куточок, геть переляканий і нічого не роблячи. Я додав йому духу. І ми удвох побили стільки ворогів, що вояки пішли іншою дорогою. Це я вистрілив з аркебузи в Скатінаро, бо бачив, що він говорить з папою Клементієм без усякої шани, ба навіть збиткується з нього, як лютеранин і нечестивець. Папа Клементій потім звелів шукати по всьому замку, хто це зробив, щоб повісити його. Це я поранив принца Оранського пострілом у голову, тут, під замковими окопами. Потім я зробив для святої церкви стільки оздоб зі срібла, з золота і з самоцвітів, стільки медалей і монет, таких прегарних і таких дорогих. Так ось яка зухвала попівська нагорода за те, що я вам так вірно й віддано служив і так вас любив? Отож ходіть і передайте папі все, що я вам сказав. Скажіть йому, що всі коштовності в нього, і що я од церкви зроду нічого не діставав, окрім ран і подряпин при плюндруванні Рима, і що я ні на що не розраховував, як тільки на маленьку винагороду від папи Павла, як він мені й обіцяв. Тепер я бачу наскрізь і його святість, і вас, його міністрів.

Поки я говорив цю промову, вони вражено мене слухали. І, здивовано перезираючись між собою, пішли від мене геть. Вони рушили всі троє вкупі доповісти папі все, що я сказав. Папа, засоромившись, звелів щонайретельніше перевірити всі рахунки коштовностей. Коли вони побачили, що нестачі там нема, вони зоставили мене в замку, не сказавши ні слова. Синьйор П'єрлуїджі теж побачив, що вчинив зле, і тому всі стали думати, як мене закатрупити.

Хоч я просидів за гратами недовго, король Франциск уже встиг довідатися про моє несправедливе ув'язнення у папи. От він послав до папи свого шляхтича на ймення монсиньйор ді Морлюк [111] і звелів йому зажадати мене у папи як служника його величності. Папа Павло, муж прозірливий і дивовижний, у моїй справі повівся як нікчемний глупак. Він відповів королівському нунцію, щоб його величність про мене не турбувався, бо я справжній ворохобник, і тому він повідомляє його велич-

ність, щоб той мене облишив, бо він ув'язнив мене за вбивства та за всяку іншу чортівню. Король знову відповів, що в його королівстві чиниться найкраще правосуддя. Його величність щедро нагороджує й заохочує кебетливих мужів, і навпаки, карає ворохобників. Його святість відпустила Бенвенуто зі служби, і тому король, побачивши його в своєму королівстві, залюбки взяв його до себе в служники. І тепер він вимагає його як свою людину. Все це завдало мені неабияких прикрощів і шкоди, хоча це й було виявом доброзичливості, аж ніяк не зайвої для такої людини, як я. Папа так мене зненавидів з ляку, як би я не пішов розголошувати його злочинне лиходійство, вчинене наді мною, що став думати, як же мене вбити, не уймаючи своєї честі. Кастелланом замка Святого Ангела був наш флорентинець, на ймення мессер Джорджо, кавалер дельї Уголіні. Цей шляхетний муж ставився до мене по-людському, як тільки можна уявити, і дозволяв мені, на одне лиш моє слово, вільно ходити по замку. Він добре знав про завдану мені велику несправедливість. Коли я попросив кастеллана дати мені письмовий дозвіл гуляти по замку, він мені сказав, що це не в його змозі, бо папа надає надто великої ваги цій справі. Але він повірить мені на слово, бо добре знає від усіх, який я достойний муж. Я йому дав слово, і він дав мені змогу трохи майструвати. Тоді, гадаючи, що папська опала через мою невинність і королівське заступництво скоро закінчиться, до замку унадився ходити мій підмайстер Асканіо, бо робітня моя не закривалася, і приносив мені деякі речі для роботи. Хоч я і мало міг працювати, бачачи себе ув'язненим так несправедливо, я все-таки робив з необхідності доблесть: намагався весело терпіти свою мінливу долю. Я заприятелював з усіма вартовими і багатьма вояками в замку. Папа іноді приходив до замку вечеряти, і на той час, поки там був папа, фортецю не вартували, і по ній можна було ходити, як по звичайному палацу. Тому під час одвідин папи всі камери з в'язнями зачинялися ще старанніше, ніж звикле. Зі мною нічого такого не робили, і я ходив у такий час по замку вільно. Деякі вояки не раз мене умовляли, щоб я тікав, вони навіть плечі мені підставлять, знаючи, яку кривду мені вчинили. Я відповідав, що я дав слово кастелланові, мужу достойному й такому ласкавому зі мною. Був там один вояк, вельми славний і вельми дотепний. Він мені казав:

— Бачиш, Бенвенуто, той, хто за гратами, не мусить, і не зобов'язаний дотримуватися слова, як і все інше. Послухай моєї ради, драпай від цього харциза папи і від цього вилупка, його сина, бо вони тебе згладять зі світу.

Але я був ладен утратити життя, ніж порушити слово, дане цьому гідному мужу, кастелланові. Отож я зносив своє безголове лихо вкупі з одним ченцем з Палавізінського дому, видатним казнодієм.

Його ув'язнили за лютеранство. Був він чудовий товариш, але такого ченця-лиходія не було ще на світі — просто мішок усяких гріхів. Добрими прикметами його я захоплювався, а вад його жахався і відверто гудив його за них. Цей ченчик постійно нагадував мені, що я не зобов'язаний дотримувати слово перед кастелланом, бо я за гратами. Я відповідав, що як ченець він мовить правду, а як людина — неправду. Бо той, хто людина, а не ченець, повинен додержувати своє слово за всіх обставин. Тому я, людина, а не ченець, зроду не порушу мого простого й чесного слова. От ченчик, побачивши, що премудрими й вигадливими доказами, так віртуозно викладеними, мене не зіб'єш, надумав мене звести на гріх інакше. На кілька днів він дав мені спокій, а потім почав читати мені казань фра Ієролімо Савонароли і так напрочуд дивно їх тлумачив,

що тлумачення були чудовіші, ніж самі казані. Я був просто заворожений, і не було на світі нічого, чого б для нього не зробив, окрім хіба того, щоб порушити дане кастелланові слово. Бачачи, що я приголомшений його талантами, монах змінив тактику. Він невинно запитав мене, як би я вчинив, якби мене знову запроторили до тюрми, а мені закортіло вирватися на волю. От я, бажаючи показати свою тямковитість цьому кебетливому ченчику, відповів, що я напевне відімкну найважчий замок, а надто замки цієї в'язниці, відімкнути їх для мене все одно, що поїсти трохи свіжого сиру. Клятий ченчик, щоб витягти з мене таємницю, під'юджував мене й кинув ніби між іншим, що багато людей нахваляються, щоб здобути славу мудрагелів. Але коли справа дійде до того, щоб здійснити свої похвалки, вони виявляються такими недолугими, що просто шкода їх. От і од мене він чув слова, такі далекі од правди, що аби мені випало їх довести, я б з тріском провалився. Дійнятий до живого твердженням цього клятого ченчика, я відповів, що я звик завжди обіцяти куди менше того, ніж можу зробити. Що те, що я обіцяв з приводу ключів, це суща марничка. І що я легко йому доведу, що кажу правду. І нерозважливо я завиграшки показав йому все, про що балакав. Ченчик удав, ніби мої пояснення йому ні до чого, а насправді все спіймав на льоту. Як я вже казав, цей добряга кастеллан дозволив мені вільно ходити по всьому замку. І навіть на ніч мене не замикав, як це робив з іншими в'язнями. Окрім того, він дозволяв мені працювати з золотом, сріблом і воском. Спочатку кілька тижнів я працював над мідницею, яку мені замовив кардинал феррарський, але мені скоро так остогидла в'язниця, що я відчув нехіть до всякої художньої роботи. Щоб не збожеволіти в тюрмі від нудьги, я ліпив з воску якісь фігурки. Ось тоді ченчик і вкрав у мене грудку воску, щоб змайструвати ключі так, як я його необачно навчив. Ченчик знайшов спільника і помічника в особі кастелланового писаря. Писаря звали Луїджі, і він походив з Падуї. Коли вони захотіли замовити ключі, слюсар їх видав. Кастеллан, який часто одвідував мене в камері, побачив мої воскові фігурки і впізнав віск. Він сказав так:

— Над цим сіромахою Бенвенуто вчинили страшенну кривду, це правда. І все ж не слід було б завдавати прикрощів мені, хоча б за те, що я йому дав пільги, яких я не міг йому давати. На жаль, віднині я триматиму його під замком на три спусти і не дам йому жодної на світі пільги.

Тож він велів мене замкнути, і це мені дуже дошкулило. Але ще більше дошкулили мені докори з уст його вірних слуг, які раніше любили мене й тепер перераховували мені всі добрі справи, які робив для мене синьйор кастеллан. Ба навіть більше, при цій нагоді вони твердили мені водно: невдячник! Пустодзвін! Віроломник! Один служник образив мене ще дошкульніше, ніж інші, і я не витримав. Відчуваючи себе невинним, я відрізав йому, що я зроду не ламав слова, і що ці слова я беруся підтвердити своєю головою, і якщо ще коли-небудь він чи хтось інший мені скаже такі несправедливі слова, то я скажу, що всякий, хто це мовить, бреше в очі. Служник, не в змозі стерпіти образу, побіг до канцелярії кастеллана і приніс мені віск зі зробленим відбитком ключа. Як тільки я побачив віск, я сказав йому, що ми маємо слушність обидва. Але хай він дозволить мені побалакати з синьйором кастелланом, бо я йому розповім одверто, як усе було, і це справа більшої ваги, ніж вони гадають. Кастеллан одразу ж звелів мене покликати, і я йому розповів усе по порядку.Тому він замкнув ченця, а чернець виказав писаря, якому тепер загрожувала шибениця. Кастеллан зам'яв справу, що вже

дійшла до папських вух. Він урятував свого писаря від зашморгу, а мені знов вернув ту свободу, якою я користувався раніше.

Побачивши, як ведеться суворо в таких речах, я задумався над своєю долею і сказав собі так: «Якщо знову зчиниться така шура-буря і кастеллан мені не повірить, я не буду вже зв'язаний словом і матиму право що-небудь вигадати, куди ліпше, ніж вийшло в цього безталанного ченчика». І я почав з того, що велів приносити мені нові й грубі простирадла, а брудних не відсилав. Коли мої служники вимагали їх у мене, я їм казав, щоб вони мовчали, бо я їх роздавав бідним воякам. Але хай вони не пробалакаються, інакше ці бідолахи потраплять на галери. Отож мої учні й товариші, надто Феліче, нікому не заїкнулися про ці простирадла. Я випорожнював солом'яник і солому палив, бо в моїй камері мався коминок, де можна було розвести вогонь. З цих простирадел я почав рвати паски, завширшки третина ліктя. Коли я надер їх стільки, що, мені здавалося, було досить, щоб спуститися з високої вежі замку Святого Ангела, я сказав своїм служникам, що кожен вояк одержав уже по простирадлу і щоб вони тепер приносили мені тонкі, а брудні я їм повертатиму. Це діло й забулося. Кардинал Сантиквадро і Корнаро звеліли моїм працівникам і слугам закрити мою робітню і відверто заявили, що папа й чути не хоче про те, щоб мене випустити. І що велика доброзичливість короля мені не лише нічого не допомогла, а радше нашкодила. Останні слова, що їх монсиньйор де Морлюк передав папі від імені короля були, щоб мене передали до рук звичайних суддів. І якщо я проштрафився, він може мене скарати, а якщо я невинний, то справедливість вимагає, щоб він мене випустив. Ці слова так роззлостили папу, що в нього виникло бажання більше мене не випускати. Кастеллан допомагав мені як міг. Мої вороги, бачачи, що робітня моя замкнута, щодня збиткувалися з моїх челядників і приятелів, які приходили мене навідувати у в'язниці. От раз Асканіо, а він щодня являвся до мене двічі, попрохав мене, щоб я йому дозволив пошити куцину з мого атласного блакитного жупана, якого я ніколи не носив. Служив він мені лише того разу, коли я йшов у ньому з процесією. Я відповів йому, що зараз не такий час, та й я не в такому місці, щоб носити такі жупани. Хлопець настільки образився, що я не дав йому цього убогого жупана, що заявив мені про своє бажання поїхати до себе додому в Тальякоцце. Я, геть розсатанівши, відповів йому, що він зробить мені радість, якщо забереться з-перед моїх очей. Асканіо присягнувся всіма святими, що більше ноги його тут не буде. Ця розмова велася, коли ми прогулювалися круг замкової вежі. Як на те, кастеллан прогулювався також. Ми саме порівнялися з його милістю, і Асканіо сказав:

— Я іду, і прощавайте навік!

Я відповів:

— Бодай я тебе ніколи вже не бачив! Я звелю варті, щоб тебе сюди більше не пускала.

Я звернувся до кастеллана і від усього серця попросив його:

— Ваша милість, накажіть варті, щоб до мене Асканіо ніколи не пускала. І додав: — Цей хлопчина додав ще більшої скрухи моїй великій скрусі. Отож прошу вас, мій пане, щоб ви ніколи більше не впускали його.

Кастелланові стало шкода Асканіо, він-бо знав, який у того великий талант. Окрім того, він був такий гарний на вроду, що кожен прихилявся до нього з першого погляду. Пахолок пішов, заливаючись слізьми, і ніс свою шабельку, яку він іноді чіпляв під плащем. Коли він виходив заплаканий з замку, йому зустрілися двоє найбільших моїх ворогів,

один згаданий Ієронімо перуджієць, а другий такий собі Мікеле, обидва золотарі. Цей Мікеле, приятель розбишаки-перуджійця і ворог Асканіо, сказав:

— Чого це Асканіо розпустив нюні? Батько в нього помер абощо? Я маю на увазі того батька, що в замку.

Асканіо заволав:

— Він-то живий, а ти зараз здохнеш!

Він підняв руку й рубонув його двічі своєю шаблею по голові. Першим ударом він повалив його на землю, а другим, хоча й бив його по голові, відсік йому три пальці на правиці. Мікеле залишився лежати, як мертвий. Про цю пригоду донесли папі, і той гукнув гнівно:

— Ага, король хоче, щоб його судили. Ідіть до нього і дайте три дні строку, щоб захищати свою правоту.

Одразу ж пішли й передали папський наказ. Добрий кастеллан поспішив до папи і роз'яснив йому, що я непричетний до цієї справи і що я прогнав учня геть. Кастеллан так палко мене боронив, що врятував мені життя від папського гніву. Асканіо утік до Тальякоцце, до себе додому, і звідти написав, що він усвідомлює, якого горя він додав до моїх великих скрух; він дуже шкодував, що ми так розлучилися, і просив у мене пробачення. Але як Бог поможе мені вийти з в'язниці, то він хоче ніколи мене більше не покидати. Я передав йому, щоб він учився й далі, а я його покличу, як тільки Господь дасть мені волю.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ТРЕТІЙ
1538

Хворобливі недуги кастеллана; зміна ставлення до Бенвенуто, якого він саджає під замок і пильно стереже.— Невдовзі Бенвенуто вдається втекти.— На якийсь час йому дає притулок кардинал Корнаро.

Щороку кастеллана розбирала якась незнайома хвороба, яка геть позбавляла його тями. І коли це на нього находило, він дуже багато балакав. Просто торохтів без угаву. Але ця мана була щороку іншою: раз йому вроїлося, що він гладишка з олією, іншого разу — що він жаба, і він стрибав, як жаба. А то йому марилося, що він помер, і його треба ховати. І так щороку його голови бралася якась дурощ. Цього разу він почав марити, нібито він кажан, і коли виходив він на прогулянку, то іноді глухо ухкав, як ото кажани, і при цьому зображував руками й тулубом, буцімто летіти збирався. Коли це помічали його лікарі й старі служники, вони намагалися з усієї сили його розважити. А що їм здавалося, що він знаходить велику втіху в тім, щоб слухати мене, то вони раз у раз приходили по мене й вели мене до нього. Таким чином цей неборака тримав мене іноді цілих чотири чи п'ять годин, причім я не перестаючи балакав з ним. Він саджав мене за свій стіл навпроти, щоб я їв, і не вгаваючи балакав сам або змушував балакати мене. Проте я за цими балачками все-таки добре наминав. А він, бідолаха, не їв і не спав, отож він довів мене до того, що мені було вже несила. Дивлячись іноді йому в обличчя, я бачив, що очі в нього лізуть з орбіт, бо він усе глипав то туди, то сюди. Він починав питати мене, чи я мав коли-небудь бажання літати. Я відповідав, що я найохочіше намагався робити і робив усе найважче для людей. Що ж до літання, то оскільки Творець природи дарував мені тіло вельми звинне й схильне бігати й скакати

куди більше за звикле, то, хитро послуговуючись руками, я візьмуся полетіти напевне. Цей муж хотів знати, як би це робив я. Я відповів, що треба наслідувати здатність, яку дала природа всім літаючим створінням. А найбільш треба наслідувати кажана. Як тільки сіромаха почув це слово — кажан, що саме й було його тодішнім дуром, він почав репетувати як на пуп:

— Він правду мовить, правду мовить! Так воно й є, так воно й є! — Потім повернувся до мене і сказав:— Бенвенуто, ти б наважився полетіти, якби тобі дали таку змогу?

Я відповів, що коли він згоден дати мені волю, то я візьмуся полетіти до Праті, зробивши собі пару вощених крил з тонкого льняного полотна. Тоді він сказав:

— І я теж узявся б. Але ж папа звелів мені пильнувати тебе як ока в лобі. Я знаю — ти хитрий, як чорт, і можеш утекти. Отож я замкну тебе на сто замків, щоб ти не дав тягу.

Я заходився його упрохувати, нагадуючи йому, що я міг утекти, проте ради слова, даного йому, я б ніколи його не ошукав. Тому я його благаю, ради Бога і ради тих привілеїв, якими він мене вщедряв, щоб він не додавав ще більших катушів до тих великих катушів, які я терплю. Поки я казав йому ці слова, він суворо повелів, щоб мене зв'язали і щоб мене відвели до камери, гарненько замкнувши. Коли я побачив, що нічим уже не зарадиш, я сказав у присутності всіх його людей:

— Замкніть мене гарненько й пильнуйте мене гарненько, але я все одно утечу.

Так мене одвели й дуже старанно замкнули в камері. Тоді я почав міркувати, як мені найкраще втекти. Як тільки я опинився сам, я спробував уявити розташування в'язниці, куди мене посадили. Коли мені здалося, що шлях на волю я знайшов, я задумався, як же його спуститися з цієї високої вежі, званої каланчею. Я повитягав з солом'яника нові простирадла, з яких наробив пасів, добре позшивав між собою й став прикидати, скільки полотна потрібно мені для спуску. Переконавшись, що його цілком досить, я сховав вірьовку знов до солом'яника. Потім витяг кліщі, які узяв у савойця замкової варти. Він опікувався бочками й цистернами і столярував. Я побачив у нього кілька пар кліщів і серед них грубенькі й здорові. Вважаючи, що вони мені стануть у пригоді, я їх у нього узяв і приховав у тому самому солом'янику. І ось тепер настала пора ними скористатися. Я спробував повитягати цвяхи, на яких трималися завіси. Проте двері були двійчасті, і головки цих гвіздків сиділи глибоко. Щоб витягти такого гвіздка, треба було добряче поморочитися. Та все ж я з цим упорався. По тому як я витяг перший цвях, я задумався, як же його зробити, щоб ніхто нічого не помітив. Тоді я намісив окрушин іржавого заліза з воском. Ця замазка вийшла саме такого самого кольору, як і цвяхові головки, які я повитягував. І з цього воску я заходився підробляти дуже старанно ці цвяхові головки в гніздах завіс. І от скільки я їх витягував, стільки й підробляв головок з воску. Завіси я залишив примоцьованими, кожну згори й знизу, одним-двома цвяхами, які я повитягував. Я повставляв їх знову, але вже підрізані настільки, щоб вони могли тримати завіси. Працювалося мені нелегко, бо кастелланові щоночі снилося, що я утік, і він присилав раз у раз оглянути камеру. І той, хто приходив її дивитися, був і званням, і ділами ярига. Цього звали Боцца, і він завжди приводив з собою другого на ймення Джованні, а на прізвисько Мороз. Мороз був вояк, а Боцца — служник. Джованні ні разу не переступав порога моєї камери, щоб не сказати мені щось образливого. Походив він з Прато,

і в Прато він служив в аптеці. Щовечора він ретельно оглядав ці самі завіси і всю камеру. Я його під'юджував:

— Пильнуйте мене гарненько, бо я неодмінно хочу дременути.

Ці слова породили неабияку ворожнечу між ним і мною. Отож я дуже ретельно мусив ховати в солом'яник усе моє залізо і кліщі, великий кинджал та інше справилля. Ба навіть усі надерті льняні паси я теж тримав у цьому солом'янику. Вранці-рано я підмітав камеру. Я завжди любив охайність, а тоді я був найохайнішою людиною. Підмітаючи, я прибирав постіль якнайкраще, прикрашав її навіть квітами, які щоранку носив на моє жадання савоєць. Цей савоєць дбав про цистерну і про бочки, а також любив столярувати. Саме в нього я й украв кліщі, якими я повиймав цвяхи з цих завіс.

Але вернімося до моєї постелі. Коли Боцца і Мороз приходили, я постійно їх остерігав, щоб вони трималися далі від моєї постелі, аби вони мені її не побруднили й не зіпсували. Я повторював їм це по кілька разів при кожних відвідинах. А коли іноді вони ненароком торкалися легенько мого ліжка, я їм кричав:

— Гей, ви, задрипи, ледацюги! От я візьму одну з ваших шпаг і так вас змолочу, що станете заїками. Чи вам здається, що ви смієте торкатися постелі такого умільця, як я? Тут я свого життя не пошаную, бо певний, що вашого я позбавлю вас. Отож дайте мені спокій у моїм нещасті і в моїй муці. І не завдавайте мені скрухи більшої, ніж я вже маю. А то я вам покажу, що може зробити одчаюга.

Ці слова вони передали кастелланові, і той звелів їм пресуворо, щоб вони ніколи не підходили до мого ліжка і щоб приходили до мене без шпаг, але в іншому щоб не спускали з мене ока. Убезпечивши себе щодо постелі, я вважав, що зробив усе, бо вся моя надія на втечу була в солом'янику. Одного святкового вечора кастеллан почував себе без тями і марив ще дужче, отож тільки й повторював, що він кажан. Якщо вартові почують, що Бенвенуто полетів, то щоб вони його пустили. Адже він мене наздожене, бо він і сам полетить уночі, мабуть, швидше за мене. Він кричав:

— Бенвенуто кажан підроблений, а я кажан справжнецький. Мені недурно дали його пильнувати. Ви тільки мені не заважайте, я миттю його наздожену.

Марячи так кілька ночей, він повтомлював усіх своїх служників. Я довідався про все, найбільше від цього савойця, дуже прихильного до мене. Тож я поклав собі цього святкового вечора тікати. Я палко помолився Богові, аби він допоміг мені й беріг мене в цій небезпечній справі. Потім я виконав усе, що замислив. Я працював майже всю ніч. За дві години до світання мені пощастило на превелику силу виважити ці завіси. Дерев'яна стулка дверей, а також засув створювали упор. Довго я не міг відчинити: довелося відколювати дерево. Нарешті двері піддалися. Я вибрався назовні і рушив до відхідників на вежі, подерті паси я прихопив з собою, намотавши їх, наче мотки пряжі, на два веретена. Там я вийняв дві черепиці в даху і легко вискочив на покрівлю. Я мав на собі білу куцину, й білі штани, і такі самі чоботи. Свій кинджальчик я заткнув за пояс. Потім я узяв один кінець моїх пасів і приладнав його до шматка давньої черепиці, вмурованої в башту: черепиця стирчала назовні майже на чотири пальці. Другий кінець паса був пов'язаний у вигляді стремена. Коли я примоцював її до цього шматка черепиці, я звернувся до Бога і попросив його:

— Господи Боже, поможи моїй правоті, бо вона на моєму боці, як ти знаєш, і тому що я собі помагаю.

Повільно я почав спускатися, утримуючись силою рук, поки не досяг землі. Місяць не світив, але було досить ясно. Коли я опинився на землі, то глянув на височенну вежу, з якої так сміливо спустився, і весело пішов геть, гадаючи, що я вільний. Але це було не так, бо кастеллан з цього боку звелів вибудувати два мури, височезні, і влаштував у них стайню і курник. Це місце було замкнуто грубими засувами зокола. Побачивши, що звідси не вибратися, я зажурився. Поки я снував туди-сюди, метикуючи, як мені бути, я спіткнувся об здорову колоду, покриту соломою. На превелику силу я приставив цю колоду до муру. Потім силою рук видерся по ній на мур. Гребінь муру був гострий, і в мене забракло сили витягти нагору цю колоду. Тому я вирішив використати частину паса з другого мотка, бо перший моток я залишив прив'язаним до замкової вежі. Тоді я взяв шматок цього другого паса, як я вже сказав, прив'язав його до цієї колоди і спустився з муру. Цей спуск одібрав у мене всю снагу. Окрім того, я обідрав руки до крові. Тому я зупинився відпочити і обмив собі руки власною сечею. Коли сили до мене повернулися, я видерся на крайній пояс мурів, обернутих у бік Праті. Я поклав другий моток на землю, наміряючись обхопити зубець, щоб спуститися з цієї меншої висоти так само, як я спустився з більшої. Не встиг я покласти моток, як мені зустрівся один з цих стражарів, приставлених нести варту. Я подумав, що мій задум може провалитися, а життю моєму загрожує небезпека. Тому я поклав собі кинутися на вартового. Вартовий помітив, як я рішуче настроєний та ще й озброєний, і додав ходи, удаючи, ніби не бачить мене. Я віддалився тим часом від своїх пасів і скоренько повернувся назад. Я вгледів ще одного стражара, але той теж не захотів бачити мене. Підійшовши до пасів, я поприв'язував їх до зубця і почав спускатися. Чи то мені здалося, що я близько від землі і я впустив пас, щоб скочити, чи руки утомилися і не витримали, та тільки я впав і вдарився потилицею. Понад півтори години я пролежав непритомний, настільки я можу судити. Вже благословлялося на світ, і ця вранішня свіжість і опам'ятала мене. Та все ж я ще не зовсім тямив, мені ввижалося, ніби голова в мене відрубана, і марилося, що я потрапив у чистець. Та ось потроху ожили памороки, і я побачив, що я за мурами замку, і зразу згадав усе, що я зробив. Побиту потилицю я відчув раніше, ніж помітив перелом ноги. Коли я підніс руки до голови, то я відняв їх усі в крові. Потім, обмацавши себе гарненько, я з'ясував, що я не так уже й розбився. Одначе, коли я захотів піднятися з землі, я побачив, що в мене зламана права нога вище п'ятки на три пальці. Мене й це не злякало. Я добув з піхов мій кинджальчик. Кинджальчик мав наконечник з грубенькою кулькою на вершку, це й спричинилося до того, що я зламав ногу. Кістка зіткнулася з цією грубою кулькою, зігнутися кістка не могла, от вона в цім місці й зламалася. Отож я відкинув піхви і кинджалом відрізав шмат того паса, що в мене зостався, і вправив, як тільки міг, ногу. Потім рачки, взявши в руку кинджал, рушив до брами. Проте, досягнувши брами, я побачив, що вона зачинена. Під брамою лежав камінь. Гадаючи, що він неважкий, я спробував його відкотити. Я вхопився за каменюку, вона легко піддалася, і я відтягнув її набік. Діркою під брамою я й проліз назовні.

Від того місця, де я упав, до брами, куди я проліз, було понад п'ятсот сягнистих кроків. Коли я опинився в самому Римі, кілька кунделів накинулися на мене й люто покусали мене. Я при кожному їхньому наскокові одбивався кинджалом і штрикнув одного з них так здорово, що він страшенно заскавучав, інші пси, як це в них заведено, підбігли до

цього собаки. Я постарався швидше добратися, все ще рачки, до Треспонтинської церкви. Коли я добрався до вулиці, що повертає до Святого Ангела, я вирушив звідти у бік храму Святого Петра. Уже зазоріло на світ, і я вважав, що мені загрожує небезпека. Тут мені зустрівся водонос, який віз на своїм віслюкові кілька жбанів з водою. Я погукав його і попросив його, щоб він мене підняв на руки і відніс на помісток сходів Святого Петра. Я пояснив йому:

— Я нещасний коханець, хотів вибратися з спальні через вікно, але упав і зламав ногу. Я утік з дворянського дому, і мене можуть за це посікти на капусту. Тому я прошу тебе: підніми мене й віднеси. Я дам тобі золотий дукат.

І я взявся за капшук, де в мене ще були чималенькі припаси. Він одразу ж узяв мене, залюбки завдав на себе і відніс на майданчик сходів Святого Петра. Там я звелів йому залишити мене, а самому бігом вернутися до свого віслюка. Я одразу ж вирушив у путь, усе ще рачки, і пішов до оселі герцогині, дружини герцога Оттавіо [112] й дочки цісаря, бокової, незаконної, колишньої дружини герцога Лессандро, герцога флорентинського. Я добре знав, що біля цієї великої принцеси багато моїх приятелів, котрі разом зі мною приїхали з Флоренції. До того ж ця дама виявляла до мене прихильність завдяки кастелланові. Кастеллан, бажаючи мені допомогти, сказав папі при її голосному в'їзді до Рима, що це я уберіг його дружину від збитків у тисячу з гаком скудо, яких міг завдати сильний дощ. Сам він був уже в розпачі, а я йому додав духу і навів кілька великих гармат у бік, де хмари були найгустіші і вже з них лило, як з коновки. Коли я почав палити з гармат, злива вщухла, а за четвертим залпом показалося сонце, і отже, я став головною причиною того, що свято вдалося на славу. Тому, коли герцогиня про це почула, вона сказала:

— Цей Бенвенуто один з найкебетливіших умільців, які жили у святої пам'яті герцога Лессандро, мого чоловіка, і завжди їх матиму на увазі, коли випаде нагода якось їм прислужитися.

Вона поговорила про мене і з герцогом Оттавіо, своїм чоловіком. Тим-то я рушив просто до оселі її ясновельможності; вона мешкала в Борго Веккйо у прегарному палаці. Там би мене папська рука не досягла. Та позаяк те, що я зробив досі, надто неймовірне для простого смертного, Творець, не бажаючи, щоб я запишався, для мого ж таки добра захотів послати мені ще більшу випробу, ніж колись. Ось так і сталося, що поки я йшов усе так само рачки тими сходами, мене раптом упізнав один челядник, котрий жив у кардинала Корнаро, а кардинал мешкав у палаці. Челядник побіг до кардиналової спальні, розбудив хазяїна і закричав:

— Найвелебніший монсеньйоре, там унизу ваш Бенвенуто! Він утік із замку Святого Ангела і йде рачки весь у крові. Цілком можливо, у нього зламана нога, і я не знаю, куди він іде.

Кардинал одразу наказав:

— Біжіть і принесіть мені його на руках сюди нагору.

Коли я явився до кардинала, він мені сказав, щоб я ні про що не турбувався. І одразу ж послав по найкращих римських лікарів, щоб подати мені допомогу. Між ними був такий собі маестро Якомо да Перуджа, достославний хірург. Він дуже добре вправив мені кістку, потім перев'язав ногу і власноручно кинув мені кров. Жили в мене понабрякали дужче, ніж звикле, до того ж він хотів зробити надріз глибше, тому кров цвіркнула так, що попала йому в обличчя й залила йому одяг. Це одбило йому охоту лікувати мене далі. Він вважав це за поганий

знак і доглядав мене з нехіттю. Кілька разів він хотів кинути мене, пам'ятаючи, що йому загрожує чимала кара за те, що він мене лікував чи, точніше, не долікував до кінця. Кардинал велів мене перенести до секретної кімнати і одразу подався до палацу з наміром випросити мене у папи.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ЧЕТВЕРТИЙ
1538—1539

Загальний подив від утечі Бенвенуто.— Як папа Павло Третій замолоду утік так само з замку Святого Ангела.— П'єрлуїджі робить усе, щоб відвернути свого батька від наміру одпустити Бенвенуто.— Кардинал Корнаро домагається у папи одної ласки, а за її здійснення видає йому Бенвенуто.— Його знову відправляють до замку Святого Ангела, де з нього збиткується хворий кастеллан.

У Римі тим часом зчинився переполох. Знайшли поворозки, прив'язані до найвищої каланчі замку, і весь Рим збігся подивитись на цю нечувану справу. Кастеллана знову напав дур, і він захотів, наперекір усій своїй челяді, сам теж полетіти з цієї вежі. Мовляв, ніхто не може мене піймати, тільки він один, полетівши навздогін. Мессер Руберто Пуччі, батько мессера Пандольфо, почувши про це велике діло, пішов сам глянути на нього. Потім повернувся до папського палацу і там зустрівся з кардиналом Корнаро, який розповів, як усе сталося, і признався, що я лежу в його кімнаті й лікарі вже подали мені допомогу. Ці два родовитих мужі пішли до папи й уклякли перед ним. Той не дав їм слова сказати й заволав:

— Знаю все, що ви од мене хочете!

Мессер Руберто Пуччі відповів:

— Всеблагий отче, ми просимо у вас милості до цього нещасливця, який своєю кебетою заслуговує на увагу. Окрім того, він виявив таку хоробрість і тямковитість, що в це важко повірити. Ми не відаємо, за які гріхи ваша святість тримали його так довго за гратами. Тому якщо ці гріхи надто надмірні, то хай ваша святість свято й мудро вволяє у великому й малому свою волю. Але якщо це щось простиме, то ми вас благаємо, щоб ви зробили йому таку ласку.

Папа, засоромившись, відповів, що тримав мене за гратами на клопотання деяких своїх радників, бо в мене вже роги виросли. І додав:

— Ми визнаємо його кебету і, бажаючи його утримати біля нас, вирішили осипати його щедротами, щоб він не мав причини повертатися знову до Франції. Я дуже шкодую, що він так покалічився. Скажіть йому, що ми бажаємо йому швидше оклигати. А за його халепи, коли він оклигає, ми винагородимо його.

Обидва ці славні мужі прийшли до мене й передали радісну новину від папи. Тим часом мене приходила навідати римська знать, і молоді, і старі, всіх станів. Кастеллан, зовсім без тями, велів себе вести до папи. Коли він опинився перед його святістю, він почав кричати, що для нього це буде кровна образа, якщо папа не поверне мене до в'язниці. Він кричав так:

— Він утік, хоча дав мені слово честі. Леле, він полетів од мене, але ж обіцяв не полетіти!

Папа зі сміхом заспокоїв його:

— Ідіть, ідіть, я його вам верну неодмінно.

Але кастеллан не вгавав:

— Пошліть до нього губернатора, хай він з'ясує, хто йому підсобляв тікати. Якщо це хтось із моїх людей, то я його повішу за ноги на тому зубці, звідки Бенвенуто утік.

Коли кастеллан пішов, папа покликав римського губернатора і сказав йому з усмішкою:

— Оце-то зух, оце-то подвиг! А втім, я сам, коли був молодий, спустився з цього самого місця.

Папа казав правду, бо його ув'язнили в замок за те, що він підробив бреве, бувши абревіатором [113] колегії Парко Майоріс [114]. Папа Олександр довго тримав його за гратами. Потім, оскільки діло було препогане, постановив відрубати йому голову. Але страта мала відбутися після свята Тіла Господнього. Фарнезе, довідавшись про це, велів П'єтро К'явелуцці з'явитися з кількома кіньми, а в замку підкупив деяких стражарів. Поки папа був у процесії, Фарнезе помістили до коша і на мотузі спустили на землю. Правда, тоді замок ще не був оточений поясом мурів, а зводилася лише вежа. Тому втеча не була така важка, як у мене. До того ж його осуджено справедливо, а мене без вини. Словом, він хотів похвалитися перед губернатором, що і він теж був замолоду мужнім і хоробрим і не помічав, що зраджує своє нікчемство. Він сказав так:

— Ідіть і передайте йому, хай він вам одверто скаже, хто йому підсобляв. Хоч би хто був, пообіцяйте, що в того волос не впаде з голови.

Губернатор, призначений два дні тому єпископом ієзійським, прийшов до мене і сказав так:

— Бенвенуто, хоча моє звання таке, що лякає людей, я приходжу до тебе, щоб заспокоїти. До цього мене уповажнив його святість, який мені розповів, як він колись утік звідти сам, але він мав чимало допомоги й чимало товаришів, бо інакше він би не впорався. Присягаюся тобі благодаттю, що на мені, бо мене два дні тому поставлено єпископом, що папа тебе звільнив і простив. Він вельми шкодує, що ти так скалічився. Постарайся оклигати і вважай, що все на краще, бо ця в'язниця, де ти сидів безневинно, принесе тобі добробут на все життя. Ти позбудешся свого убозтва, і тобі не доведеться повертатися до Франції, бідуючи то там, то сям. Отож розкажи мені одверто, як це все сталося і хто тобі підсобляв. Потім набирайся сили, відпочивай і одужуй.

Я почав від Адама і розповів йому геть усе, як воно відбувалося, не забув жодної подробиці, згадав навіть, як мене ніс на собі водонос. Коли губернатор вислухав усе, він мовив:

— Як на одну-єдину людину, все це просто неймовірно. І це навряд чи хтось міг зробити на світі, окрім тебе.— Потім, попросивши мене витягти руку з-під ковдри, заявив:— Заспокойся і втішся. Ось цим рукостисканням я обіцяю тобі, що ти будеш вільний і щасливий у житті.

Його відходу вже чекала ціла юрма вельмож і шляхтичів, що прийшли провідати мене. Я чув, як вони шептали:

— Ходімо подивитися на того, хто творить дива.

Вони сиділи у мене, одні пропонували свою допомогу, інші робили подарунки. Губернатор тим часом пішов до папи й розповів йому про всю почуту пригоду. Як на те, при папі тоді був синьйор П'єрлуїджі, його син. Усі, хто слухав його, вельми дивувалися, а папа сказав:

— Це щось зовсім нечуване!

Синьйор П'єрлуїджі упав у річ:

— Всеблагий отче, якщо ви його звільните, він вам покаже й не таке ще. Надто вже виросли у нього роги. Я хочу розповісти вам про іншу

справу, вам ще невідому. Цей ваш Бенвенуто, ще як попав за грати, розсварився з одним шляхтичем кардинала Санта Фйоре. А все через невинне слівце, яке цей шляхтич сказав Бенвенуто. Бенвенуто гостро одрізав йому і явно хотів спричинити сварку. Шляхтич передав усе кардиналові Санта Фйоре, а той заявив, що як він потрапить йому до рук, то він виб'є йому дурощі з голови. Бенвенуто почув це і тримав напоготові свою пищаль, з якої він улучає у кватріно. Треба сказати, що робітня Бенвенуто якраз перед кардиналовим палацом. І от якось кардинал підступився до вікна, і Бенвенуто, взявши свою пищаль, наготувався стріляти в кардинала. Кардинал це вчасно помітив і відступив од вікна. Тоді Бенвенуто, про людське око, випалив у горлицю, що сиділа на карнизі палацу, і попав цій горлиці в голову. Річ нечувана, щоб можна було повірити. Тепер хай ваша святість робить з ним усе, що йому заманеться. Я не міг про це мовчати. Що його утримає, коли він вважатиме, що сидів у в'язниці безневинно, вистрілити колись у вашу святість? Надто зашкарубла і надто зухвала ця душа. Коли він забив Помпео, він двічі вгородив йому кинджал у горло перед очима десятка охоронців, а потім п'ятами накивав. Так осоромилися мужі достойні й шановані.

Слова П'єрлуїджі чув і той самий шляхтич Санта Фйоре, з яким я сварився, і потвердив папі все те, що його син сказав. Папа надувся, як індик, і не пустив пари з уст. Тепер я розповім свято і правдиво, як усе справді було. Цей шляхтич Санта Фйоре якось прийшов до мене, подав мені золотий перстеник, увесь вимазаний ртуттю, і сказав:

— Налощи мені цього перстеника, та хутчіше.

Я тоді мав багато складних золотих робіт з клейнодами, і при тому чуючи, як мною командує якийсь незнайомець, відповів, що в мене нема лощила і щоб він ішов до іншого кого. Той, без найменшого приводу, назвав мене ослом. Тоді я відрізав, що він мовить неправду і що я муж усіма сторонами більший за нього. Але якщо він ще мене задиратиме, то я хвицну його дужче, ніж осел. Шляхтич поскаржився кардиналові й зобразив мене пекельною проявою. Через два дні потому я вистрілив у горлицю, що висиджувала яйця в карнизі цього палацу. Я помітив, як у цю горлицю стріляв не раз золотар на ймення Джован Франческо делла Такка, міланець, і все промахувався. Того дня, коли я вистрілив, горлиця вистромляла лише голівку, вона-бо була налякана попередніми пострілами. З цим Джованом Франческо ми змагалися в полюванні з рушницею, тому деякі шляхтичі й друзі, що саме були в мене в робітні, показали мені на горлицю і сказали:

— Оно-но горлиця Джована Франческо делла Такка, в яку він стільки разів стріляв, диви, цей бідолашний голубок остерігається, ледве вистромлює голову.

Я поглянув угору і сказав:

— Мені досить краєчка цієї голови, щоб його убити, аби тільки він мене почекав, поки я наведу свою пищаль.

Шляхтичі засумнівалися, вони заявили, що в нього не попав би і той, хто винайшов цю пищаль. Я відповів так:

— Ставлю на жбан грецького, того доброго, від Паломбо-корчмаря. Якщо він мене почекає, поки я наведу мого чудового Броккардо (так я охрестив свою аркебузу), то я йому влучу в цей краєчок голови, який він мені вистромлює.

Я одразу прицілився, тримаючи пищаль у руці, без опори, і застрелив горлицю, як і обіцяв, зовсім не думаючи ні про кардинала і ні про кого іншого. Я навіть вважав кардинала своїм заступником. Отож хай

бачить світ, які тільки шляхи обирає доля, якщо хоче взяти і звести з земного круга людину. Папа, надутий і понурий, міркував над сказаними словами сина.

Через два дні кардинал Корнаро прийшов до папи просити єпископію для свого шляхтича на ймення мессер Андреа Чентано. Папа справді обіцяв єпископію. Єпископія нині звільнилася, і кардинал нагадав папі про його обіцянку, і папа підтвердив, що той має на неї право і її обов'язково одержить. Але оскільки, як кажуть, рука руку миє, то він зажадав од його превелебності послуги, а саме, щоб той повернув йому Бенвенуто. Тоді кардинал сказав:

— Але ж ваша святість його простили й дали йому волю! Що ж тепер світ подумає і про вашу святість і про мене?

Папа заперечив:

— Я хочу Бенвенуто, хай собі базікають, що хочуть, раз ви хочете єпископії.

Добрий кардинал сказав, щоб його святість дав йому єпископію, а про решту постановив би сам і робив би потім усе, що його святість і хоче, і може. Папа сказав, усе-таки трошки соромлячись свого лиходійського вже даного слова:

— Я пошлю по Бенвенуто і, щоб потішити його якось, розміщу його внизу в світличці потайного саду. Там він зможе одужувати. І я не проти, щоб його провідували його приятелі. А крім того, утримуватиму своїм коштом, поки у нас не минеться ця маленька примха.

Кардинал повернувся додому й одразу передав мені через того, хто чекав єпископії, що папа хоче мене назад до себе. А оселить він мене в нижній світличці в потайному саду, де я можу приймати всякого, як у власнім домі. Тоді я попросив мессера Андреа, аби він попросив кардинала не віддавати мене папі, а я собі якось уже зараджу сам. Звелю себе загорнути в матрац і накажу винести з Рима в безпечне місце. Якщо ж він мене віддасть папі, то він напевне приречe мене на смерть. Кардинал, почувши це, був уже ладен виконати моє прохання. Але цей мессер Андреа, зацікавлений одержати єпископію, все зіпсував. Отож папа одразу ж послав по мене й звелів мене помістити, як він і казав, у нижню світлицю в своїм потайнім саду. Кардинал порадив мені, щоб я нічого не їв із страв, які присилає мені папа, а їсти він присилатиме мені сам. Він вельми шкодує, що не міг перешкодити тому, що сталося. Але хай я не впадаю в розпач: він мені допомагатиме, поки я не вийду на волю. Ось так я став жити в папському саду, мене щодня одвідували приятелі, і багато хто з родовитих шляхтичів пропонували мені свої послуги. Папа мені посилав їжу, але я цих страв не торкався, а їв лише те, що надходило від кардинала Корнаро. Між моїми друзями був один хлопець грек, двадцяти п'яти років. Він вирізнявся незвичайною силою й орудував шпагою краще, ніж будь-хто у Римі. Щоправда, на розум він був небагатий, зате був щонайвірніший чесний товариш і легковір. Він чув розмови про те, що папа збирається мене винагородити за всі мої скрухи. Це було правда, що папа так спочатку казав, але потім, пізніше, він мовив інакше. Тому я довірився цьому молодикові грекові й сказав йому:

— Братику найдорожчий, ці супостати хочуть моєї смерті. Отож пора допомогти мені. Чи вони гадають, що я цього не бачу, коли вони вщедряють мене такими ласками. А все це робиться лише на те, щоб запродати мене.

Чесний молодик відповів:

— Бенвенуто, в Римі подейкують, що папа дав тобі посаду з при-

бутком п'ятсот скудо. Отож я тебе попрошу, будь ласка, щоб ти не робив так, аби твоя підозра позбавила тебе такої благостині.

Але я не переставав просити його, схрещував руки, щоб він узяв мене звідси, бо я добре знаю, що цей папа може зробити мені багато добра, але в душі я відчував, що він замишляє зробити мені потаєнці, ради своєї честі, багато зла. Тому я просив свого приятеля, щоб він діяв швидше й спробував урятувати моє життя. І якщо він визволить мене звідси тим способом, яким я йому підкажу, я буду йому довіку вдячний. А коли він колись потрапить у біду, я з радістю покладу за нього свою голову. Цей бідолашний молодик казав мені плачливим голосом:

— О дорогий брате мій, ти все-таки хочеш занапастити себе, а я не можу тебе ослухатися в тому, що ти мені велиш. Отож скажи, що мені робити, і я зроблю все, що ти бажаєш, хоча це було б і проти моєї волі.

Так ми домовилися, і я дав йому вказівки, що йому робити, щоб утеча вдалася. Коли я думав, що він виконав усе, що я йому велів, він прийшов сказати, що для мого власного добра він хоче мене ослухатися. Адже він добре знає, що говорять ті, хто стоїть близько до папи і хто відає всю правду про мене. Тоді мене охопила досада й розпука, бо я тепер нічим не міг собі зарадити. Було це в день Тіла Господнього року тисяча п'ятсот тридцять дев'ятого.

Коли я так лежав, міркуючи цілий день про нашу розмову, з папської кухні принесли гойні страви. З кухні кардинала Корнаро теж прийшла чудова їда. Я покликав кількох приятелів, які зосталися зі мною на вечерю. Я весело повечеряв з ними, тримаючи перев'язану ногу на ліжку. Ми провели приємний вечір. О першій ночі друзі розійшлися. Двоє моїх челядників уклали мене спати й самі лягли в передпокої. Мав я пса, чорного, як ожина, цей кундель добре мені служив на полюванні з рушницею і ніколи не відходив од мене ані на крок. Уночі, бо він лежав у мене під ліжком, я тричі гукав челядника, щоб він забрав його з-під ліжка, бо він скімлив жахливо. Коли челядники входили, собака кидався на них, щоб покусати. Вони були налякані і боялися, чи не сказився пес, оскільки він безугавно завивав. Так тривало до четвертої години ранку. Коли вибило четверту, ввійшов барджелл з численними посіпаками до мене в світличку. Тоді собака виліз і накинувся на них, так люто, шматуючи їхні плащі й штани, і нагнав на них такого холоду, що вони думали, що він сказився. Тому барджелл, бувалий у бувальцях, сказав так:

— У гарних собак така вже природа: вони завжди вгадують і передчувають халепу, що має статися з їхніми хазяями. Візьміть двоє кийки й одбивайтесь від пса. А решта хай прив'яжуть Бенвенуто до цього стільця, і несіть його, ви знаєте куди.

Як я казав, було це по дню Тіла Господнього, о четвертій ночі. Мене понесли затушкованим і прикритим по вулиці. Четверо стражарів ішли попереду й розчищали дорогу від окремих нічних перехожих. Так мене принесли до Торре ді Нона й умістили мене до камери смертників. Мене поклали на благенький матрацик і поставили вартового, цей стражар цілу ніч бідкався над моєю недолею. Він усе приказував:

— Ой лишенько, Бенвенуто, що ти їм зробив?

Отож я добре збагнув, що мене чекає, як з того, де я опинився, так і з того, що мені мовив тюремник. Я провів частину ночі в болісних роздумах, чому Богові було вгодно так покарати мене. Я метався на ложі і не міг знайти ніякої причини. Тюремник почав утішати мене, як тільки вмів. Тому я Богом святим його заклинав, щоб він нічого мені не гово-

рив і не розмовляв зі мною, бо сам по собі я швидше й краще ухвалю якусь постанову. Він обіцяв мені мовчати. Тоді я звернув усе серце до Бога. І щонайсвятобливіше просив його, щоб він ласкаво прийняв мене в царство своє. І хоча я іноді ремствував, то це радше тому, що я, на мою думку, терпів безневинно, природно, з погляду світського права. Правда, я вчинив смертовбивство, але його намісник мене з рідної Флоренції покликав і простив владою законів і своєю. І те, що я зробив, все зроблено в обороні цього тіла, яким Творець наділив мене. Отож я не вірю, щоб я за тими повеліннями, якими на світі живуть, заслуговував цієї смерті. Мені здається, ніби зі мною відбувається те, що стається деяким нещасливцям, яким на вулиці падає з великої висоти камінь на голову і вбиває їх на місці. Напевне це треба приписати зловісному розташуванню зірок. Не те щоб вони змовилися проти нас, аби робити нам добро чи зло, але це робиться від їхніх сполучень, чиєму впливу ми підлягаємо. Хоча я усвідомлюю, що маю вільну волю, я не можу допомогти собі. Але якби моя віра була натренована, я цілком певний, що янголи небесні понесли б мене з цієї темниці і надійно позбавили б від усіх моїх скрух. Але оскільки мені не здається, щоб Бог визнав мене за достойного такої ласки, то й неминуче, що ці небесні впливи звершать наді мною свою зловорожість. Покатувавшись цими думками ще якийсь час, я нарешті заспокоївся й одразу ж заснув.

На світанні мене збудив тюремник і сказав:

— Ох, безталанний добряго, тепер не час більше спати. Прийшов-бо той, хто має ознаймити тобі лиху новину.

Я відповів:

— Що швидше я вийду з цієї мирської темниці, то для мене буде ліпше, тим паче, що я певен: душа моя врятована і я вмираю даремне. Христос, славний і божистий, прилучає мене до своїх учнів і друзів, він-бо помер невинно, як я. Так само невинно йду на смерть я і святобливо дякую за це Всевишньому. Чому не входить той, хто має засудити?

Стражар одповів:

— Йому надто жаль тебе, і він плаче.

Тоді я озвав його на ймення, а звався він мессер Бенедетто да Кальї, і сказав йому:

— Заходьте, пане Бенедетто, я цілком готовий і наважився. Мені куди більше слави померти даремно, ніж якби я помер по заслузі. Заходьте, прошу вас, і дайте мені душпастиря, щоб я міг сказати йому чотири слова. Хоча цього вже не потрібно, бо я одбув уже мою святу сповідь з Господом нашим Владикою. Але я хочу дотриматися того, що нам повеліває свята матір церква. Бо хоч вона і чинить мені цю лиходійську кривду, я щиро їй прощаю. Отож заходьте, любий мессере Бенедетто, і розправляйтеся зі мною, поки чуття не почали мене зраджувати.

Коли я сказав ці слова, цей достойний муж сказав тюремникові, щоб він замкнув двері, бо без нього не могла доконатися ця повинність. Він подався до оселі дружини синьйора П'єрлуїджі, в якої саме була згадана герцогиня. Явившись до цих жінок, мессер Бенедетто сказав:

— Найясніша моя пані, Богом вас святим благаю передати папі, щоб він послав когось іншого виголосити вирок Бенвенуто і виконати цю мою повинність, бо я від неї відмовляюся і ніколи більше не хочу її виконувати.

Відтак він одійшов, зітхаючи з великою скрухою. Герцогиня, присутня тут, нахмурилася й сказала:

— От яке правосуддя чиниться в Римі намісником Божим! Герцог,

святої пам'яті мій муж, любив цього чоловіка за його прикмети і кебету. Він так ним дорожив, що завжди утримував від наміру повернутися до Рима.

І вона без прощання вибігла від приятельки, бурмочучи собі під носа обурені слова. Дружина синьйора П'єрлуїджі (її звали Ієроліма) пішла до папи, вклякла перед ним (там було присутніх кілька кардиналів) і наговорила папі й батькові стільки неприємних речей, що папа зашарівся і сказав:

— Ради вас ми його облишимо, хоча ми зроду й не мали лихих думок проти нього.

Ці слова папа сказав лише тому, що він був у присутності кардиналів, кардинали й почули все, що сказала ця дивовижна й смілива жінка. Я тим часом чекав у великому хвилюванні, і серце у мене так і тьохкало. Хвилювалися й усі ті, кого призначено для цієї недоброї повинності. Так прийшла обідня пора. О такій порі кожен рушив в інших своїх справах, отож мені принесено обідати. Тому, здивувавшись, я вирік:

— Певне, взяла гору правда над зловорожістю небесних зірок. І я молю Бога, якщо на те буде його воля, щоб він позбавив мене від цієї люті.

Я взявся за їжу. І як спершу приготувався до свого великого лиха, так я тепер почав сподіватися на моє велике щастя. Я спокійно пообідав. Так я залишався, нікого не бачачи й не чуючи, до години ночі. О цій годині явився барджелл з цілою тічкою своєї челяді, посадовив мене на того самого стільця, на якому напередодні ввечері мене принесено, і ласкаво попередив мене, щоб я не турбувався, а своїм стражарам велів пильнувати, щоб я не вдарив свою зламану ногу. Так вони й зробили й віднесли до замку, звідки я утік. Вони підняли мене на вежу, поставили мене у дворику й залишили там на якийсь час.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ П'ЯТИЙ
1539

Брутальне поводження тюремників.— Бенвенуто примиряється з жорстокою долею.— Дивні видіння звістують про його скоре визволення.— Він пише про свої страждання сонет, пом'якшуючи цим кастелланове серце.— Смерть кастеллана.— Мессер Дуранте намагається отруїти Челліні; проте той уникає смерті завдяки шахрайству бідного золотаря.

Кастеллан звелів мене перенести до моєї камери. Хворим і розбитим голосом він сказав мені:

— Бачиш, я тебе піймав?

— Ага,— відповів я.— Але ж бачиш, я все-таки утік, як казав тобі? І аби мене не запродав кардинал венеційський і римський Фарнезе за обіцяну єпископію, ти б зроду мене не впіймав. А кардинал і папа наплювали на всі пресвяті закони. Але оскільки вони подали такий поганий приклад, ти тепер можеш чинити ще гірше, бо мені вже все байдуже на світі.

Цей неборака голосно зарепетував:

— Леле! Леле! Йому байдуже, жити чи померти, і він ще сміливіший, ніж коли був здоровий. Помістіть його там, під садом, і ніколи більше не говоріть мені про нього, бо він ще зажене мене в могилу!

Мене однесли під сад, в темнішу камеру, геть мокру, повну тарантулів і отруйних стоніг. Кинули мені на землю клоччяний матрацик, а ввечері не дали вечеряти, й замкнули мене на чотири замки. Так я зоставався до дев'ятнадцятої години наступного дня. Тоді мені принесли їсти. Я попросив, щоб мені дали деякі з моїх книжок почитати. Ніхто з них не озвався до мене, але вони передали все цьому бідолашному кастелланові, який розпитував, що я мовлю. Другого дня вранці мені принесли книжку, італійську Біблію, і другу книжку, літописи Джована Віллані. Коли я зажадав інших книжок, мені сказали, що більше я нічого не одержу і що з мене забагато й цих. Так убого я животів на цьому матраці, наскрізь промоклому, отож за три дні все стало водою. Я не міг з місця зрушити, бо мав зламану ногу. А коли я хотів устати з постелі в природній потребі, то я повз рачки на превелику силу в куток, щоб не занечищувати те місце, де я спав. Півтори години на день до мене зазирало денне світло, проникаючи в цю моторошну печеру крізь крихітний отвір. Читати я міг лише в цей короткий час, а іншу частину дня й ночі я терпеливо лежав у пітьмі. Я міркував про Бога і про нашу людську тлінність. І мені здавалося, що, мабуть, через кільканадцять днів я таким чином і завершу тут свою безщасну земну путь.

Одначе я намагався себе потішити думкою, що було б куди прикріше, якби мені довелося сконати під катівською сокирою. А так я розлучуся з життям у сонному дурмані, який став для мене куди приємнішим, ніж раніше. І відчував, як поволі гасну, поки нарешті моя міцна статура не пристосувалася до цього чистилища. Коли я відчув, що вона пристосувалася й призвичаїлася, я поклав собі терпіти цю муку доти, доки терпітиме її тіло.

Спершу я почав читати Біблію, побожно її читав і обмірковував, і так захопився нею, що, аби змога, я тільки й робив би, що читав. Але бракувало світла, і мене знов опадали мої прикрощі і завдавали мені такої муки, що я не раз збирався якимсь чином вкоротити собі віку. Але ножа в мене забрали, і мені важко було здійснити це. Але одного разу я наладував грубу колоду, що лежала там, і підпер її на зразок пастки на звірів. Я хотів, щоб вона звалилася мені на голову й розчерепила її. Коли я все наготував і рішуче простягнув руку, щоб ударити по ній, колоді, мене підхопила якась невідома сила й відкинула на чотири лікті вбік од того місця; я так злякався, що зомлів. Так я пролежав од світання до дев'ятнадцятої години, коли мені принесли мій обід. Вони приходили вже в камеру не раз, проте я їх не чув. Бо коли я нарешті їх почув, ввійшов капітан Сандріно Мональді, і я чув, як він сказав:

— Бідолаха він! Так ось чим закінчив такий рідкісний талант!

Почувши ці слова, я розплющив очі. Я побачив священиків у ризах. Вони стиха перемовлялися:

— О, а ви казали, що він помер!

Боцца відповів:

— Я знайшов його мертвого, тому й сказав.

Вони одразу взяли мене звідти, де я лежав, підібрали матрац, весь промоклий, як макарони, і викинули його з камери. І коли вони передали це все кастелланові, той звелів дати мені інший матрац. І так, думаючи, що ж мені перешкодило здійснити свій намір, я постановив, що мене врятувала якась божественна сила.

Потім уночі явилося мені вві сні чудове створіння в подобі красного молодика і, ніби картаючи, казало мені:

— Чи знаєш ти, хто обдарував тебе тілом, яке ти хотів передчасно знищити?

Мені здавалося, ніби я відповідаю йому:

— Без Божої волі не кивне листочок на дереві. Певно, це Творець природи.

А він на те:

— Виходить, ти нехтуєш його ділами, якщо хочеш їх зруйнувати? Дай йому покірно вести тебе і не втрачай надії на його могуть.

Це прегарне створіння сказало ще багато дивовижних слів, але я не пам'ятаю й тисячної частки. Я визнав, що ця ангельська постава сказала мені правду. Я окинув поглядом камеру, побачив трохи цегли-сирцю, і от потер її одну об одну і зробив нібито щербичку. Потім, усе так само рачки, підповз до камерних дверей і зубами відщепив від них маленьку скіпку. Коли я зробив ці приготування, я почав чекати години, коли в камеру проникало світло, а година така була від двадцяти з половиною до двадцяти однієї з половиною. Тоді я заходився писати, як міг, на чистих аркушиках Біблії, і картав підупалий свій дух за те, що він не хоче жити. Дух жалівся тілу, вимовляючись своєю недолею. А тіло подавало йому надію на благо. Я написав такий діалог:

Душé моя у зморі,
Ой леле, ти тут мучаєшся зá що?
Як з небом ти у спорі,
Хто підсобить мені, пропащій?
Дозволь мені піти у дійсність кращу!

Стривай, а може
Нас небеса готують ще до щастя,
Якого ми не зазнавали доти.
Я почекаю, Боже,
Якщо з Твоєю поміччю удасться
Уникнути ще гіршої скорботи.

По тому як я потішився читанням Біблії, я знов здобув сили. Очі мої призвичаїлися до пітьми так, що я міг читати по три години поспіль, коли раніше щонайбільше по півтори. Я почав дивуватися силі Божої могуті в тих людях, які палко вірили, що Господь здійснить усе, про що вони попросять. Нарешті я й сам повірив, що Бог поможе мені через своє невичерпне милосердя і через мою невинність. І постійно, чи то молитвою, чи то помислами звертаючись до Бога, я завжди перебував у цих високих думах у Бозі. Отож мене почала поймати така велика розрада від цих дум у Бозі, що я вже не згадував більше ні про які знегоди, які я мав колись, і співав цілий день псалми і багато інших моїх творів, всі присвячені Богові. Ось тільки великої муки завдавали мені нігті, що в мене відростали. Тому я не міг торкнутися до себе так, щоб не поранитися, не міг одягтися, бо вони виверталися сюди і туди, спричиняючи мені страшенний біль. Крім того, у мене псувалися зуби в роті. Я це помічав, бо мертві зуби, підштовхувані тими, що залишилися живими, продірявлювали ясна, і гостряки коренів вилізали крізь дно вічок. Коли я це зауважував, я їх витягав, ніби виймав їх із піхов, без усякого болю або крові. Так у мене повилазило їх чимало. Примирившись, проте, з цими новими прикрощами, я то співав, то молився, то писав цією товченою цеглою. Я почав писати капітоло[115] на похвалу в'язниці, у ньому я описав усе, що зі мною діялося; капітоло буде на своїм місці.

Добрий кастеллан часто посилав своїх слуг дізнатися, що я роблю. В останній день липня я радів своїй самоті. Я згадував велике свято, яке в Римі влаштовують цього першого дня серпня, і сам казав собі так: «Усі минулі роки це веселе свято я проводив у світській марноті. Цього року я проведу його зі своїм Господом!» І в душі говорив собі: «О, настільки я більше радий тепер, ніж тоді!» Ті, хто чув мої слова, передали їх кастелланові, а той чортихнувся:

— От бачте, який він! Бенвенуто живе в такому убозтві і так радіє! А я бідую в такій розкоші і помираю саме через нього! Ідіть мерщій і вкиньте його до того найглибшого підвалу, там, де вмер голодною смертю проповідник Фойано [116]. Можливо, коли він побачить себе в такій нужді, в нього вискоче дур з голови.

Одразу прийшов до мене в камеру капітан Сандріно Мональді і з ним душ двадцять кастелланових челядників. Коли вони ввійшли, я стояв навколішки перед Спасителем і не обернувся до них. Я молився Богу Отцю серед сонму ангелів і Христові, саме воскреслому звитяжно. Я намалював їх на стіні вуглиною, яку я знайшов на землі, коли після чотирьох місяців уперше піднявся з матраца. Скілька разів мені снилося, що ангели приходили лікувати мені ногу, що після чотирьох місяців я став міцний, як нібито нога й не була зламана. І от вони прийшли до мене, озброєні до зубів, начебто боялись, чи не отруйний я дракон. Капітан крикнув:

— Ти що, глухий, Бенвенуто? Нас прийшло стільки і з таким галасом, а ти навіть не озираєшся?

Я дуже добре відчував, що мене може спіткати. Але я вже так загартувався і звик до лиха, що відповів їм так:

— До того Спасителя, який підносить мене до Бога, що в небесах, я звернув душу мою, і мої споглядання, і всі мої життєві сили, а до вас я обернув саме те, що заслуговуєте, бо те, що я маю доброго, ви недостойні бачити й торкнутися його не можете. Отож-бо робіть з тим, що ваше, все те, що ви можете.

Капітан, побоюючись, не знаючи, що я хочу зробити, сказав чотирьом найсильнішим хлопцям:

— Одкладіть набік свою зброю! — Коли вони її поклали, він звелів:— Мерщій, мерщій кидайтесь на нього і хапайте! Адже ж він не сатана, щоб ми мали його боятися! Тепер тримайте міцно, щоб він у вас не випручався!

Коли мене схопили й скрутили, я подумав, що мене чекає щось куди гірше, ніж те, що потім сталося, звів погляд до Христа і сказав:

— О праведний Боже, ти оплатив на сім високім древі всі борги наші. Чому ж тепер має оплачувати моя невинність борги тих, кого я не знаю? А проте хай буде Твоя воля!

Тим часом вони понесли мене геть з палахкотючими смолоскипами. Я гадав, що мене збираються кинути в провалля Саммало. Так називається моторошне місце, яке поглинуло багатьох ось так живцем, бо вони падають до підніжжя замку, вниз, у колодязь. Цього зі мною не сталося. Тому мені здавалося, що я легко відбувся. Бо вони поклали мене в цю гидомирну печеру, де сконав голодом Фойано, і там мене залишили лежати, не завдаючи мені іншого зла. Коли вони мене покинули, я почав співати «De profundis clamavi», «Miserere» і «In te, Domine, speravi» [117]. Весь день першого серпня я святкував з Богом, і весь час у мене раділо серце надією й вірою. Другого дня вони мене витягли з цієї ями й віднесли назад туди, де я намалював на стінах образи Божі. Коли я потрапив у цю камеру, я в присутності їх від осолоди й ве-

селощів багато плакав. Потому кастеллан щодня хотів знати, що я роблю і що я мовлю. Папа уже знав про все (лікарі вже вважали кастеллана не жильцем) і сказав так:

— Перш ніж кастеллан помре, я хочу, щоб він умертвив якось цього Бенвенуто, який причина його смерті, аби він не помер не відімщений!

Почувши ці слова з уст герцога П'єрлуїджі, кастеллан сказав йому:

— Отже, папа віддає мені Бенвенуто й хоче, щоб я йому помстився? В такому разі не думайте ні про що і покладіться на мене.

Подібно тому, як папське серце зашкарубло до мене, так зробилося жорстоким і кастелланове серце. Тоді той незримий, хто відвернув мене від охоти убити себе, прийшов до мене, хоча й незримо, але з голосом ясним, і пробудив мене, і підняв з ложа, і сказав:

— Леле, Бенвенуто, звернися чимскоріш до Бога зі своїми звичними молитвами й кричи голосно, голосно!

Одразу ж, зляканий, я вклякнув і прочитав багато моїх молитов гучним голосом. Нарешті заспівав псалом: «Qui habitat in adjutorio» [118]. Потім довго розмовляв з Богом. І от раптом той самий голос, відкритий і ясний, сказав мені: «Іди відпочивай і не бійся більше». І це було, коли кастеллан, давши наказ убити мене, передумав і сказав:

— Хіба Бенвенуто не той, кого я так боронив, і не той, про кого я знаю напевне, що він безневинний і що все це зло завдано йому даремно? І як же Бог змилується наді мною і над моїми гріхами, якщо я не прощу тим, хто заподіяв мені найбільші кривди? І чому я стану кривдити мужа достойного, невинного, який мені служив і шанував мене? Гаразд, замість убивати його я дарую йому життя і волю. Я запишу в духівницю, щоб ніхто з нього не вимагав нічого з боргу за великі витрати, які він мав би тут заплатити.

Папа, почувши про це, дуже розлютився на кастеллана.

Я тим часом постійно молився і писав свій капітоло. Щоночі мені снилися найвеселіші й найприємніші сни, які тільки можна уявити. І весь час мені здавалося, що я видимо разом з тим, кого я невидимо почув і чув дуже часто, у кого я не вимагав ніякої іншої милості, а тільки просив його, і наполегливо, щоб він привів мене кудись, звідки я міг би побачити сонце, кажучи йому, що це єдине бажання, яке я маю. І що якби я, бодай лише раз, міг його побачити, то я б потім помер умиротворений. Усе, що досі мене в камері дратувало, стало тепер приємним і милим, і ніщо мене не розстроювало. Одначе кастелланові посіпаки чекали, що кастеллан мене повісить. І тішилися, що він повісить мене, як він висловився, на тому зубці, звідки я спустився. Побачивши потім, що кастеллан ухвалив іншу постанову, геть-то протилежну тому, вони не могли з цим примиритися й умишляли проти мене лихе, аби я жив у вічному страху, що мене винесуть з замку Святого Ангела на марах. Як я уже казав, до всього цього я так призвичаївся, що нічого вже не боявся і ніщо мене вже не обходило. Я мав одне єдине бажання: щоб мені приснилося, що я бачу сонячне кружало. Отож, творячи свої великі молитви, всі звернені з любов'ю до Христа, я постійно казав: «О істинний Сину Божий, я молю тебе в ім'я різдва Твого, в ім'я Твоєї хресної смерті і в ім'я славного Твого воскресіння, щоб Ти мене ущедрив, щоб я якось побачив сонце, бодай уві сні. Якщо Ти мене вщедриш, щоб я побачив цими моїми смертними очима, то я Тобі обіцяю прийти відвідати тебе біля твого святого гробу!» Цю постанову і ці мої благання до Бога я їх сотворив другого жовтня року тисяча п'ятсот тридцять дев'ятого. Наступного дня, третього жовтня, я прокинувся на світанку, за годину до сходу сонця. Звівся зі свого убогого ложа й накинув

на себе благеньку одежину, бо вже ставало прохолодно. Так, стоячи, я творив молитви, ще запопадливіше, ніж молився перед тим. І в цих молитвах я просив Христа послати мені бодай стільки милості, щоб я божественним навіюванням дізнався, за який мій гріх я так тяжко караюся. Якщо Владика не дав мені лицезріти сонце бодай уві сні, то я благав його, задля його могуті й доброти, щоб він хоч просвітив мене, за що я мучуся.

Тут мене знову підхопило цим незримим нібито вітром, понесло геть, аж це я опинився в палаті; тут мій невидимий появився вже видимо в людській подобі, у вигляді молодика, ще безвусого, з напрочуд гарним, але суворим, невеселим обличчям. Він показав мені чертоги і сказав так:

— Всі ці душі, які ти бачиш, це люди, які досі народилися й потім повмирали.

Я запитав його, чому він мене сюди привів. Він відповів так:

— Ходи зі мною, і ти скоро довідаєшся.

В руці у мене опинився кинджальчик, а на тілі кольчуга. І ось він повів мене по цих великих чертогах, показуючи мені тисячі й тисячі душ, які навколо безконечно роїлися. Він вів мене далі й далі, поки ми не пройшли крізь маленькі дверцята на якусь вулицю. Коли він потягнув мене за собою в цю вулицю, то по виході з палати я зауважив, що я беззбройний і в білій сорочці і з непокритою головою, і я стою по праву руку від мого супутника. Розглянувшись навколо, я вельми здивувався, бо не узнав цієї вулиці. А коли звів очі, то побачив, що сонячне світло ударяє в стіну, ніби в чоло будинку, у мене над головою. Тоді я сказав:

— Приятелю, що мені діяти, щоб я міг піднятися вгору і побачити сонячну кулю?

Він показав мені на кілька приступок, по праву од мене руку, і сказав мені:

— Іди туди сам.

Я одступив од нього й почав задкувати вгору цими сходами і щораз більше відчував близькість сонця. Я квапився піднятися і виліз задкуючи так високо, що узрів усю сонячну кулю. Сила сонячного проміння так мене засліпила, що я заплющився, але одразу ж отямився, розплющив очі і, дивлячись прямо в сонце, мовив: «О моє сонце, я так довго мріяв про тебе! Я більше нічого не хочу бачити іншого, хоча твоє проміння засліпило мене». Так я стояв, утупивши в нього очі. І коли я постояв таким чином, то раптом побачив, як вся ця сила цього великого проміння кинулася на лівий бік сонця. Сонце залишилося чистим, без свого проміння, і я з великою втіхою дивився на нього. І мені здавалося дивним, що це проміння зникло таким чином. Я метикував, якою божественною милістю вщедрив мене того ранку Господь, і казав гучно: «О дивовижна твоя могуть, о славна твоя сила! Ти твориш свою милість над моє сподівання!» Мені здавалося це сонце без свого проміння всього лише посудиною з найщирішим розтопленим золотом. Поки я споглядав це незвичайне явище, я побачив, як посередині сонця щось починає здуватися і як ростуть обриси цього самого здуття, і раптом виходить Христос на хресті з тієї самої речовини, що й сонце. І він був такої краси в своєму всеблагісному вигляді, що людський розум безсилий уявити. Я спостерігав за цією зміною й гукав голосно: «Чудеса! Чудеса! О Боже, о милосердя твоє, о могуть твоя безконечна, чим ти мене вщедряєш цього самого ранку!» І поки я дивився і поки казав ці слова, Христос сунувся в той бік, куди зникло його проміння, і посередині сонця

знов щось почало здуватися, як раніше. І коли здуття виросло, воно раптом перетворилося в подобу прегарної мадонни, яка сиділа дуже високо з немовлям на руках, у звабливій позі і з усмішкою на губах. Обабіч мадонни стояло по ангелу, такому прекрасному, що годі уявити. І я ще вгледів на цьому сонці, по праву руку, постать, вбрану в ризи. Вона стояла плечима до мене, а лице її було звернуте до мадонни і до Христа. Все це я бачив достеменним, ясним і живим, і безперестань дякував славу Божу гучним голосом. Коли це дивовижне видиво пробуло в мене перед очима кілька хвилин, воно від мене пішло. Я одразу закричав голосно: «Могуть Божа вщедрила мене показати мені всю славу свою, якої, можливо, зроду не зрило нічиє смертне око! Ось чому я знаю, що відтепер я вільний, і щасливий, і в милості у Бога. А ви, лиходії, лиходіями й зостанетесь, нещасними і в немилості Божій. Знайте, я цілком певен, що в день усіх святих, у день мого народження, року рівно тисяча п'ятсотого, в перший день жовтня, наступної ночі, о четвертій годині, в той день, що настане, ви муситимете вивести мене з цієї похмурої темниці. Вчинити інакше ви не зможете, бо я бачив це своїми очима і на цім престолі Божому. Цей священнослужитель, який стояв до мене плечима і звертався до Бога, це святий Петро, який просив за мене. Йому було соромно, що в його храмі так тяжко кривдять християн. Отож скажіть це, кому хочете, що ніхто не має влади віднині робити мені зло. І скажіть цьому панові, який тримає мене тут, ось що: як він дасть мені або воску, або паперу, то я зможу передати цю славу Божу, яку явлено мені. Я йому напевне зроблю ясним те, в чому, можливо, він сумнівається.

Кастелланові знову вернувся здоровий глузд, хоча всі лікарі втратили найменшу надію на його порятунок. У нього минулося це блазенство, що його бороло щороку. А що його мозок працював нормально, його почало гризти сумління. Він знову вважав, що мені вчинена й далі чиниться кричуща кривда. Коли він передав папі, які дивні речі я говорив, папа відповів (як людина, яка не вірила ні в Бога, ні в що-небудь на світі), що я збожеволів. Отож хай він турбується про своє здоров'я, якщо сам не хоче збожеволіти. Незважаючи на папську відповідь, кастеллан захотів мене потішити. Він прислав мені чим писати, і воску, і такі собі патички, зроблені, щоб працювати по воску, й переказав мені багато ласкавих слів через челядника, який любив мене. Цей челядник був цілковитою протилежністю тій банді лиходіїв, які мріяли побачити мене мертвим. Я взяв папір і віск і заходився працювати. Я написав сонет, присвячений кастелланові.

Коли б моя могла явить вам ліра
Те вічне світло, що на смертнім ложі
Мені дав Бог, тоді ця віра, може,
Була б цінніш, ніж скіпетр і порфира.

О, якби знав великий пастир кліру,
Що бачив я Тебе, великий Боже,
Чого нам бачити ніяк не гоже
На цьому світі, де все нице й сіре;

Тоді б отверзлась правосуддя брама,
І впала б злоба, в ланцюги забита,
Волаючи на голос ввесь, не тихо.

Аби я світло мав, я б понад вами
Міг рай, що ми утратили, різьбити
І легше відбувати своє лихо.

Другого дня кастелланів челядник, який мене любив, приніс мені обід, а я йому дав написаний сонет. Я передав його потаєнці кастелланові, щоб не бачили інші лихі служники, які не любили мене. Кастеллан залюбки випустив би мене, бо він боявся, як би кривда, вчинена мені, не стала причиною його смерті. Він узяв сонет, кілька разів прочитав його і сказав:

— Це слова і думки не шаленця, але мужа хорошого й чесного.

І одразу звелів своєму секретареві, щоб той відніс сонет папі. Хай він оддасть його у власні руки, і попросив папу, щоб він мене випустив. Поки секретар носив сонет до папи, кастеллан прислав мені посвітач на день і на ніч і дав мені всі зручності, яких у цій місцевості можна бажати. Так я почав одужувати від нестатків свого життя, від яких я конав уже, як Лазар. Папа прочитав сонет кілька разів. Потім переказав кастелланові, що він зробить усе, щоб його задовольнити. І безперечно, що папа потім залюбки випустив би мене. Але синьйор П'єрлуїджі, цей пекельник, його син, тримав мене там силоміць, майже проти волі папи. Коли вже наближалася кастелланова смерть, а я тим часом намалював і виліпив це диво дивне, у ранок усіх святих він прислав з П'єро Уголіні, своїм небожем, показати мені кілька клейнодів. Побачивши їх, я гукнув:

— Це знак мого визволення!

На сеє молодик П'єро, людина маломовна, відповів:

— Про це ти ніколи й не думай, Бенвенуто.

Тоді я сказав:

— Забери геть свої самоцвіти, бо мене тримають так, що мої очі відвикли від світла в цій норі. Я не можу оцінити якості цих клейнодів. А щодо виходу з цієї темниці, то не встигне завершитися цей день, як ви прийдете мене з неї взяти. І це неодмінно станеться так, і ви тут нічого не вдієте.

Він пішов і звелів мене знову замкнути. Після його відходу збігло дві години. Потім він прийшов знову без варти з двома хлопцями, щоб вони допомогли мене підтримувати, і так повів мене в ті палати, які я мав раніше, року 1538-го, і дав мені всі зручності, яких я жадав.

Через кілька днів кастеллана забрала в могилу його тяжка хвороба. Він розлучився з цим світом, переконаний, що я вже на волі. Замість нього залишився його брат мессер Антоніо Уголіні, який повідомив покійному кастеллану, що він мене випустив. Як я дізнався, цей мессер Антоніо дістав розпорядження від папи зоставити мене в цій просторій в'язниці доти, доки той йому не скаже, як учинити зі мною. Мессер Дуранте, брешієць, змовився з вояком, аптекарем з Прато, щоб мені намішали в їжу отруту, але таку, щоб я помер не зразу, а конав помалу й довго, чотири чи п'ять місяців. Вони надумали підсипати в страви товченого діаманта. Сам по собі діамант ніяка не отрута, але це найтвердіший камінь, у його дрібно розмелених зерняток залишаються гострі грані, на відміну від інших самоцвітів. Інші камені, якщо їх потовкти, втрачають гостроту і стають нібито круглими. Тільки єдиний діамант зберігає гострі грані. Входячи зі стравою до шлунка, він при травленні розтікається рівномірно всередині й осідає на слизовій оболонці шлунка і кишок. У міру того як нова їжа підштовхує його весь час уперед, гострі крупинки алмаза проривають стінки живота, і людина вмирає. Решта самоцвітів і навіть скло, змішані з потравою, не пристають до кишок і виходять з тіла. Мессер Дуранте дав стражникові діамант невеликої вартості. Той потім передав діамант моєму заклятому ворогові Леоне [119], аретинському золотареві. Леоне дістав алмаз,

щоб його потовкти. Проте Леоне був бідняк, а діамант коштував кілька десятків скудо. От він дав стражникові інший порошок і запевнив, що це і є товчений алмаз, призначений мені. Одного ранку вони підсипали мені його в усі страви. Було це в п'ятницю, я дістав його і в салаті, і в підливі, і в супі. Я наминав, аж за вухами лящало, адже напередодні мусив поститися. День цей був святковий. Щоправда, я відчував, як у мене хрупає під зубами, але я й подумати не міг про таку підступність. Коли я пообідав, на тарілці в мене зосталося трішки салату, і в очі мені впали дрібненькі крупинки, що блищали в недоїдках. Я одразу ж їх узяв і підійшов до вікна, аби їх оглянути на денному світлі. Поки я їх оглядав, мені згадалось, як щось тріщало в мене на зубах, коли я їв. Я ще раз пильно роздивився крупинки, скільки мені дозволяв ослаблий зір, і вирішив, що це товчений діамант. Я одразу подумав, що мені капець, і я зі скрухою в серці знову вдарився у святі молитви. В душі я вже бачив себе, як я, отруєний, лежу на марах. Я примирився з долею і цілу годину звертався до Бога, дякуючи йому за легку смерть. Якщо вже мої зірки так уже вирішили, я думав, що я ще дешево відбувся, йдучи з життя таким легким шляхом. Я був спокійний і вдоволений, я благословляв світ і той час, що я прожив. Нині я повертався в краще царство ласкою Божою, бо мені здавалося, що я сподобився цієї благодаті. Поки я стояв так і думав, я тримав у руці найдрібніші зернятка цього гаданого діаманта, за який, без сумніву, я мав цей порошок. Але надія ніколи не вмирає, і мені здалося, ніби ще мені сяйнула якась маленька іскорка її. Отож я взяв ножа і насипав кілька крупинок на в'язничні грати. Потім, накривши їх плазом гостряком ножа, я натиснув і відчув, як крупинки поволі розпадаються. Придивившись гарненько, я побачив, що так воно і є. В мені знов воскресла надія, і я сказав собі: «Мессере Дуранте, цей порошок не алмаз, це м'який камінь, який не може заподіяти мені ані найменшої шкоди». Я вже був приготувався спокійно й тихо померти, але тепер знов міцно чіплявся за життя. Спершу я подякував Богові, а потім благословив бідність, яка здебільшого буває причиною людської смерті, але цього разу була прямою причиною мого подальшого життя. Адже цей мессер Дуранте, мій ворог чи там ще хтось, дав золотареві Леоне алмаз вартістю понад сто скудо, щоб він його потовк у порошок. Проте Леоне з бідності взяв його собі, а для мене потовк голубий берил вартістю два карліно, мислячи так: це теж камінь і може послужити так само, як діамант.

У цей час у замку Святого Ангела сидів єпископ павійський, брат графа Сан Секондо, на ймення монсеньйор де Россі пармський. Його посадили за якусь веремію, вчинену колись у Павії. Ми з ним приятелювали. От якось я вистромив голову з дірки моєї камери, покликав його і сказав, що ці харцизи підсипали мені в їжу товченого алмаза, щоб убити мене. І послав через служника йому кілька порошинок, підібраних у тарілці. Звісно, я йому не сказав, що розпізнав, що це не алмаз. Я сказав йому, що вони, напевне, мене отруїли по смерті цього достойного мужа, кастеллана. Я попросив його, щоб надалі, поки я ще житиму, він посилав мені щодня бодай скибку хліба, бо я більше не хочу їсти те, що дають мені тюремники. Мессер Антоніо Уголіні, звичайно, не причетний до цього діла, наробив репету і захотів побачити цей товчений камінь, і після огляду подумав, що це діамант. Але він гадав, що тут, може, замішаний папа, тому зам'яв цей випадок і сказав, що це випадковість. Я їв лише страву, яку мені посилав єпископ, писав безперервно мій капітоло про в'язницю, розповідаючи про всі ті пригоди, які траплялися зі мною тут. Мессер Антоніо теж присилав мені їжу

з таким собі Джованні, аптекарем із Право, тамтешнім вояком. Саме він був мій головний ворог, бо не хто інший, як він, приніс мені товчений алмаз. Тому я сказав йому, що нічого не бажаю їсти з того, що він мені носить, якщо спершу він сам переді мною не покуштує. Він відповів, що куштують страви перед папою. Тоді я йому нагадав, що подібно тому, як шляхтичі зобов'язані куштувати їжу перед папою, так і він, вояк, аптекар, правський мужик, повинен пробувати їх перед таким флорентинцем, як я. Він почав лаятися, я теж не залишився в боргу. Мессер Антоніо, соромлячись трохи, а також наміряючись змусити мене оплатити витрати, які бідолашний блаженної пам'яті капеллан дарував мені, знайшов іншого служника, уже мого приятеля, щоб той носив мені їжу. Цей служник люб'язно куштував перед мною страви без усяких розмов. Цей служник розповів мені, як папі щодня набридає монсеньйор ді Морлюк. Іменем короля Франциска він вимагає мене у папи, проте папа й не думав мене віддавати. От і довелося переказати через кардинала Фарнезе, мого колишнього заступника й приятеля, щоб я не розраховував вийти скоро з цієї в'язниці. Я відповідав, що вийду звідси всьому навкір. Добрий молодик просив мене, щоб я мовчав і ні перед ким нічого не говорив, бо це могло мені пошкодити. А якщо я уповаю на Бога, то треба терпляче ждати його ласки. А я йому казав, що могуті Божій нема чого боятися людської зловмисності й кривосуддя.

РОЗДІЛ ДВАДЦЯТЬ ШОСТИЙ
1539

Кардинал феррарський повертається з Франції до Рима.— За щедрою вечерею з папою йому вдається випросити звільнення для Челліні.— Терцини, написані рукою Бенвенуто в камері.

Через кілька днів до Рима приїхав кардинал феррарський. Коли він пішов уклонитися папі, той його затримав у себе аж до вечора. Папа був чоловік і політик тонкий, він виділив чимбільше часу, щоб побалакати з кардиналом про французькі справи. Він знав, що за випивкою принесе слина на язика те, що за інших обставин люди звичайно таять. Оскільки великий король Франциск був у всіх своїх справах вельми щедрий і кардинал знав дуже добре смак короля, він вдовольнив цікавість папи над усі сподівання. Отож папа прийшов у гарний настрій ще й тому, що раз на тиждень мав звичку споряджати лукуллові бенкети, аж потім усе вибльовував. Коли кардинал побачив добрий настрій папи, готового виконати всі прохання, він вельми наполегливо зажадав від імені короля випустити мене, кажучи, що король вельми цього бажає. Тоді папа, відчуваючи, що він от-от виблює, до того ж вина зробили свою справу, сказав кардиналові зі сміхом:

— То заберіть його до себе додому, і негайно.

Папа ще встиг віддати точні розпорядження і встав з-за столу. Кардинал одразу ж послав по мене, поки про це не дізнався синьйор П'єрлуїджі, бо він не дав би мені ніяким світом вийти з в'язниці. Прийшов папський посланець вкупі з двома шляхтичами кардинала феррарського, і о п'ятій годині ночі вони взяли мене з темниці і привели до кардинала, який привітав мене дуже сердечно. І там я, добре влаштований, зостався жити. Мессер Антоніо, брат покійного кардинала, зажадав, щоб я оплатив йому всі видатки, з усіма тими надвишками, які звичайно хочуть пристави і подібний люд, і відмовився дотримуватися того, що

його брат заповідав зробити для мене. Це мені коштувало багатьох десятків скудо. До того ж кардинал застеріг мене, щоб я шанувався, якщо мені миле моє життя, і додав, що якби того вечора він був не забрав мене з темниці, мені б ніколи з неї не вийти. Бо, як він уже чув, папа вельми шкодує, що випустив мене.

Мені треба зробити невеличкий відбіг, але до в'язниці я ще вернуся і доповню те, що зараз забув. Коли я кілька днів жив у кімнаті у кардинала, а потім у потаємному саду в папи, то серед інших моїх дорогих приятелів мене одвідав один скарбничий, мессер Біндо Альтовіті, на ймення Бернардо Галуцці, якому я доручив суму в кількасот скудо. Цей молодик у потаємному саду в папи мене навідав і хотів мені все повернути, а я відповів, що не зумів би віддати своє майно ні вірнішому приятелеві, ні в надійніше для збереження місце. Мого приятеля аж пересмикувало, так він не хотів залишити їх у себе, і мені довелося змусити його мало не силоміць. Вийшовши останній раз із замку, я довідався, що цей бідолашний хлопець, цей Бернардо Галуцці, зубожів. Отож свого майна я позбувся. І ще, коли я був у в'язниці, мені приснився моторошний сон, мені примарилися, ніби написані пером на моїм чолі, незмірно важливі слова. І той, хто мені їх накреслив, приказував мені добрих три рази, щоб я мовчав і не передавав їх іншим. Коли я прокинувся, то відчув, що все чоло в мене перемазане. У моїм капітоло про в'язницю є багато згадок про такі явища. І ще мені було сказано, причому я не знав, що таке я мовлю, все те, що потім сталося з синьйором П'єрлуїджі, так ясно і так достеменно, що я сам вирішив, що це ангел небесний мені навіяв. І ще я не можу не згадати одну річ, найбільшу, яка сталася з іншими людьми, і це для підтвердження божественної святості і її таємниць, якими мене вщедрив Всевишній. Відколи я їх узрів, над головою моєю залишилося сяйво, в чому може переконатися всякий, кого я вважав би за гідного його побачити, і я показав це небагатьом. Німб можна побачити на моїй тіні вранці при сході сонця аж до другої години по сонцю, і ще ліпше це видно, коли на травицю випадає рясна роса. Але і ввечері навзаході сонця теж видно. Я помітив це у Франції, в Парижі, бо повітря в тих місцях настільки чистіше від туманів, що там воно бачилося куди краще, ніж в Італії, бо тумани тут частіші. Але в кожному разі це сяйво я бачу і можу його показувати іншим, природно не так ясно, як у Франції. Я хочу списати свій капітоло, скомпонований у в'язниці і на похвалу цій в'язниці. Потім я вестиму розповідь далі про те добре і лихе, що сталося зі мною, а також і те, що станеться зі мною в житті. Це капітоло я пишу для Луки Мартіні, звертаючись до нього так:

Хто хоче знать про Господа десницю
І чим людина платиться зухвала,
Той мусить побувати у в'язниці,

Нехай гнітять його сім'я, печалі
І немочі тілесної недуги,
І хай прийде з далекої він далі.

І щоб була ще більшою заслуга,
Хай запроторять просто із сваволі,
І ні підмоги, ні руки, ні друга.

І хай тебе обібрано до льолі,
Життя у небезпеці, мучать прямо,
І без надії вибратись на волю.

З розпуки кинутись уже без тями,
Зламати цюпу, скочить з цитаделі
І опинитися в ще гіршій ямі.

То слухай, Луко, речі невеселі:
Ошуканий, нога в лубки узята,
Нема пальта, і протікає стеля.

Хоча б одна душа, щоб розмовляти,
А їжу носить з непривітним словом
Солдат, аптекар, мугиряка з Прато.

День тобі кожен іспитом суворим:
Нема де сісти, тільки на параші.
А думи в голові рояться роєм.

Тюремникові, звірові, не кваші,
Наказано ледь двері відхиляти,
Не слухать, не зважать на муки наші.

Ось де для мозку гарна тарапата:
Ні світла, ні паперу, ні чорнила,
А ти з колиски думами багатий.

Жаль, що сказать усе мені несила.
Ізмисли сам усе те, що для тебе
На світі уявляється немиле.

Але щоб нашій послужить потребі
І проспівать хвалу цій буцегарні,
Не стане всіх, хто мешкає на небі.

Тут не страждали б чесні люди марно,
Коли б не гнів, не заздрощі скажені,
Не слуги і не владарі нездарні.

І ось яка зродилась думка в мене:
Тут пізнаєш і славиш Лик Господень,
Катуючись безмірно в цій геені.

Ось дехто зватися людиною не годен,
А от відбув два роки без надії,
Виходить мудрий, добрий, благородний.

Тут дух, одежа, тіло геть старіють,
І найтовстіший помарніє з лику,
І підняті до неба його вії.

Скажу тобі про диво превелике:
Писать мене зненацька пориває,
Перейнятого прагненням до шпику.

Ходжу у комірчині без кінця я,
А потім, ставши до одвірка боком,
Відшукую я тріску біля краю;

Я цеглу взяв — була тут ненароком —
І в порошок розтер її у жмені,
Відтак її заквасив мертвим соком.

І ось тоді уяви пал натхненний
Ввійшов у плоть мою, по тих дорогах,
Де хліб виходить не лише у мене.

І з чого я почав, вернусь до того:
Хай всякий, хто добро пізнати хоче,
Пізнає зло, допущене від Бога.

Всього навчає камера охоче.
Отож якщо ти схочеш лікування,
Вона тобі всю кров із жили сточить.

Ти станеш без усякого старання
Одважним, красномовним, дужим, щирим,
Ще й сповненим у злі й добрі пізнання.

Блажен, хто довго у темниці сірій
Пробуде і покине цю хурдигу,
Він може радить і в війні, і в мирі.

Хай би там що, усе йому до шмиги,
І він такий багатий став дарами,
Що вже його не збити більше з плигу.

А ти мені: «Зубожів ти роками,
А що ти в ній придбав так нерушимо,
Аби наповнювались груди й перса прямо?»

Її заслуга щодо мене зрима.
Та я б хотів дать людям нагороду:
Проштрапився, хай не проходить мимо.

Хай всякий, хто пильнує за народом,
В в'язниці спершу розуму набуде,
То шанувався б кожний верховода.

Поводився б він так, як прості люди,
І не ходив би зроду манівцями,
І менше стало б плутанини всюди.

За ті роки, що я провів у ямі,
Були там і ченці, й попи, й солдати,
Чим ми запекліші, тим м'якше з нами.

Якби ти знав, як біль бере в лещата,
Коли на волю йдеш не ти, а хтось-то.
Шкодуєш, що родивсь на світ проклятий.

Та я мовчу: я зливок щирозлотий,
Який не можна тратить без зостатку,
І не цілком придатний для роботи.

Та ось яка мені спадає гадка:
На чому все це написав я, Луко;
На книзі нашого з тобою батька! [120]

На берегах розташувалась мука,
Яка мені всі члени покрутила,
І вийшла схожа рідина до туку.

Перо виводило на превелику силу
По літері; так не мордують страшно
Повитих душ в пекельному горнилі.

Та я не перший тут душею гасну,
Тож промовчу; вернуся до неволі,
Де серце й мозок мучу повсякчасно.

Ніяк не нахвалюсь її доволі,
І новачкам я заявляю круто:
Добра навчають лиш в одній цій школі.

О, якби я сподобився почути
Слова, що я читав, такі жадані:
«Візьми свій одр і вийди, Бенвенуто!»

Співав би «Вірую», і «День останній»,
І «Отче наш», ллючи щедрот потоки
Сліпим, кульгавим, жебракам щорання.

О, вже не раз мої блідніли щоки
Од цих лілей, отож-бо серцю стали
Флоренція і Франція десь збоку.

І якщо трапиться мені буть у шпиталі,
І там би Благовіщення висіло,
Втечу, як звір, од нього я подалі.

Не через ту, чиє пречисте тіло,
Не від її святих і славних лілій,
Краси небесної й земного діла;

Але оскільки всі кутки покрили
Ті, стовбур чий в гачках напасних,
То я боюсь, чи це не їхні рила.

О, скільки є під їх ярмом злощасних,
Таких, як я, невольників печаті,
Високих душ, божистих і прекрасних!

Я бачив, як упала з неба стята
Емблема згубна, збуривши народи
І світ, якому на скалі палати.

Як в замку, де я марно ждав свободи,
Розбився дзвін [121]; а напророчив то́-бо
Той, хто справляє суд із роду в роди.

І скоро я побачив бархат гробу
Між лілій зламаних, і хрест, і горе,
І безліч вкляклих, вбраних у жалобу.

Я бачив ту, з ким душі в вічнім спорі,
Усім страшну, і голос став лунати:
«Хто тобі шкодить, приберу їх скоро».

Пером Петровим вісник благодаті
Накреслив на чолі рядки зароку,
Щоб змусити мене будь-що мовчати.

Того, хто сонця править біг високий,
Я зрив в його блискучому промінні,
Як чоловік не бачить смертноокий.

Птах щебетав на скелі у пустині,
І я сказав: «Співає достовірно
Мені він на життя, вам — на кончину».

І я писав, співав нелицемірно,
Благаючи Вседержця захистити,
Оскільки смерть мій зір гасила мірно.

Вовк, лев, ведмідь і тигр не так неситі,
Вони не прагнуть крові так лизнути,
І навіть змії менше ядовиті.

Такий був капітан, страшенно лютий,
Харциз і злодій, з ним розбійна маса,
Та мовлю тихо, щоб не було чути.

Ти бачив, як вони беруть на баса,
Зривають з бідняка останнє шмаття
І кидають додолу Діву й Спаса?

В серпневий день явилися ці браття
Зарить мене у ще страшнішій ямі:
Листопад. Всіх розвіяло прокляття.

І слухав я одну сурму вухами,
І повторяв за нею їм у яві,
Вже не міркуючи, допечений жалями.

Відчувши, що надія марна справа,
Вони алмаз мені дали в піснині
Потовчений, щоб з'їсти, не в оправі.

Я став давать на пробу сірячині,
Що подавав мені, і впав в тривогу:
«Либонь, це від Дуранте, от скотина!»

Та мислі спершу я довірив Богу,
Знімаючи в палкій покуті руки,
І «Мізерере» бубонів до того.

Коли ж утишились найважчі муки
І дух вступив до іншої держави,
Ладен полинути на райські луки,

З небес в руці несучи пальму слави
До мене ангел знизився Господній
І обіцяв вік довгий і ласкавий.

Сказавши так: «Той Богові не вгодний,
Хто тобі ворог, згине він в загладі,
Щоб став ти вільний, добрий, благородний,

Отцю небесному й земному радий».

КНИГА ДРУГА

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

1539—1540

Після свого визволення Бенвенуто одвідує Асканіо в Тальякоцце.— Він повертається до Рима й закінчує гарний жбан для кардинала феррарського.— Модель сільнички з скульптурками.— Вступ на службу до французького короля і від'їзд з кардиналом феррарським.— Лиха пригода з поштовим доглядачем у Сієні.— Чотири дні у флорентинської сестри.— У Феррарі місцевий герцог замовляє медаль з портретом.— Бенвенуто захворює, їсть молодого павича й одужує.

Я жив у палаці кардинала феррарського. До мене багато людей приходило, стільки гостей ніколи в мене не було раніше. Кожен крутив головою й дивувався, як я міг пережити таке лихо. Поки я зводив дух, стараючись згадати своє умільство, я з великою втіхою переписував капітоло. Потім, щоб зовсім оговтатися, я поклав собі виходити провітритися з кардиналового дозволу і на його конях. Я їздив звичайно в товаристві двох римських хлопців. Перший був працівник мого цеху, другий не належав до золотарів, проте вирушав за компанію. Одного дня я виїхав з Рима й подався до Тальякоцце, з наміром знайти там Асканіо, мого учня. В Тальякоцце я розшукав Асканіо, вкупі з його батьком, і братами, і сестрами, і мачухою. Два дні мене там так пригощали, що годі про це й розповісти. При поверненні до Рима я узяв з собою й Асканіо. Дорогою ми розмовляли про золотарство, отож мені не терпілося вернутися до Рима й знову взятися за роботу. По прибутті до Рима я одразу наготувався працювати й відшукав срібну мідницю, яку я вже був почав для кардинала до мого ув'язнення. Разом з цією мідницею тоді було почато й гарний жбанчик. Жбан у мене вкрали з багатьма іншими клейнодами. Над мідницею я поставив працювати Паголо. Сам я взявся знову за жбан, який треба було прикрасити круглими фігурками і барельєфами. Подібними круглими фігурками й рибами барельєфом була оздоблена мідниця так багато й так зграйно, що кожний, хто її бачив, захоплювався як виразністю малюнка і задумом, так і ретельністю, з якою мої учні працювали. Принаймні двічі на день мене навідував кардинал феррарський разом з мессером Луїджі Аламанні та мессером Габрієлем Чезано, і ми весело проводили цей час. Хоча я мав досить роботи, він ще завалював мене новими замовленнями. Він дав мені робити свою архіпастирську печатку. Печатка була завбільшки

з долоню дванадцятилітнього хлопчака. На ній я вирізьбив два епізоди: один був, коли святий Іоанн проповідував у пустелі, другий — коли святий Амвросій вигнав аріан, він сидів верхи на коні з канчуком у руках. Малюнок був такий виразний і сміливий, так добре зроблений, що кожен казав: я подолав великого Лаутіціо, який займався лише цим ремеслом. Сам кардинал з гордістю порівнював її з іншими печатками римських кардиналів, зробленими рукою цього самого Лаутіціо.

Крім цих двох замовлень, кардинал зажадав від мене зробити йому модель сільнички. Але заявив, що це має бути не така сільничка, як усі. Щодо цих сільничок мессер Луїджі розповідав багато цікавих речей. Мессер Габріель Чезано додав і свої слушні поради. Кардинал вислухав їх вельми уважно і був дуже задоволений малюнками, які йому описали ці двоє тямущих мужів. Потім він обернувся до мене і сказав:

— Мій Бенвенуто, малюнок мессера Луїджі і малюнок мессера Габріелло так мені подобаються, що я гублюся, який із двох мені обрати. Тому я покладаюся на тебе, адже виконувати доведеться тобі.

Я відповів:

— Погляньте, панове, які пишні діти королів і цісарів і яке сяйво божисте оточує їхні голови. А проте, якщо ви запитаєте в бідного скромного пастуха, до кого в нього більше любові й прихильності, до королівських дітей чи до своїх, він напевне скаже, що в нього більше любові до своїх дітей. Ось так і я найбільше люблю дітей, яких я породжую моїм умільством. Отож я дозволю собі, превелебний монсеньйоре мій хлібодавцю, показати вам мій власний малюнок. Бо багато чого буває гарне на словах, а коли потім робиш, то в роботі воно не втілюється.— І, обернувшись до цих тямовитих мужів, я сказав:— Ви сказали, а я зроблю.

Мессер Луїджі Аламанні засміявся й сказав кілька люб'язних слів мені. Ці слова так йому пасували, як пасували його гарна врода, статурна постать і приємний голос. Мессер Габріелло Чезано був прямою протилежністю йому: страшилище і буркотун. Отож він і сказав недорікувато. Мессер Луїджі загадав, щоб я зробив Венеру з Купідоном з усіма відповідними оздобами. Мессер Габріелло запропонував, щоб я зробив Амфітріту, дружину Нептуна, вкупі з Нептуновими Тритонами і ще всякою всячиною, з того, що легко говорити, але не робити. Я зробив овальну підставку завбільшки півліктя, а то й третину ліктя, і на тій підставці, достоту як море обіймається з землею, я зробив дві фігури завбільшки з п'ядь. Фігурки сиділи, заходячи ногами одна в одну, як ми бачимо ото довгі морські затоки, що заходять у землю. І до рук чоловіка-моря я дав корабель, найпишнішої роботи. В цьому кораблі зручно й добре вміщалося багато солі. Чоловік-море сидів верхи на чотирьох морських конях. У правиці він тримав тризубець. Землю я зробив жінкою, такою гарною, розкішною й зграбною, наскільки я міг і вмів. Під руку їй я поставив храм, багатий і оздоблений, поставлений на землю, і вона на нього злягала рукою. Храмик я зробив як перчанку. В другій руці жінка-земля тримала ріг достатку, прикрашений усіма красотами, які я тільки знав на світі. Під богинею і в тій частині, що мала бути землею, я притаковив усіх тих прегарних звірів, яких плодить земля. Під частиною моря я зобразив чудовий підбір риби й мушель, який міг вмістити цей маленький простір. На решті частини овала, по його товщині, я зробив чимало пишних прикрас. Потім, почекавши, коли прийде кардинал з двома своїми тямущими мужами, я показав їм воскову роботу. Перший озвався мессер Габріель Чезано, говорив він гучним голосом:

— Це робота, якої не завершити і за десять людських життів. І ви, превелебний монсеньйоре, з вашим нетерпінням, ніколи в житті її не дістанете. Бенвенуто хотів вам свою роботу показати, але не дати, як це робили ми, коли говорили про такі речі, які можна зробити. А він вам показав такі, які зробити годі.

Мессер Луїджі Алеманні заступився за мене. Кардинал заявив, що не хоче затівати таких великих робіт. Тоді я повернувся до них і сказав:

— Найпревелебніший монсеньйоре і ви, достойні мужі, кажу вам, що я можу зробити цю роботу тому, хто мені її замовить. І присягаюся, що вона вийде ще пишніша, ніж ця модель. І вірю, що у вас залишиться ще багато часу, щоб замовити роботи ще пишніші, ніж ця.

Кардинал закрутив головою і сказав:

— Якщо ти її не зробиш для короля, куди я тебе везу, то я не думаю, щоб ти для когось іншого міг її зробити.

І він показав мені листа, де король вимагав, щоб він швидше вертався і взяв з собою Бенвенуто. Тоді я підняв руки до неба і вигукнув:

— Боже, аби це сталося якнайскоріше!

Кардинал мені нагадав, щоб я владнав у Римі всі свої справи і за десять днів зібрався в путь.

Коли настала пора їхати, кардинал дав мені гарного й доброго коня. Звався кінь Торнон [122], бо він дістався йому в дар від кардинала Торнона. Також і мої учні, Паголо й Асканіо, здобули коні. Кардинал розділив свій двір, величенький, навпіл. Одну частину, родовитішу, він узяв з собою (з нею він поїхав по Романьї, щоб заїхати поклонитися Лоретській мадонні, а звідти потім до Феррари, до себе додому). Другу частину він послав у Флоренцію. Була це найбільша частина, верхівців сила-силенна, і баскі коні. Кардинал порадив мені їхати з ним, якщо я хочу мандрувати безпечно. Я висловив намір його превелебності поїхати з ним. І от як на світі буває, не інакше як тут втручання Божої волі. Богові було вгодно, щоб мені спала на пам'ять моя бідолашна рідна сестра, яка так переживала моє страшне безголов'я. Згадав я і моїх сестер у перших, що були у Вітербо черницями, одна абатисою, а друга ключницею, і вони разом орудували багатим монастирем. Вони так за мною побивалися і так молилися за мене, що я був цілком певен: милість мого порятунку добилися у Бога ці старі панни лише молитвами. Отож, згадавши це все, я повернув у бік Флоренції. І хоча я міг подорожувати без усяких видатків або з кардиналом, або з другим його поїздом, я поклав собі їхати сам по собі. І супроводжував мене чудовий годинникар на ймення маестро Керубіно, мій щирий приятель. З Рима ми виїхали в страсний понеділок утрьох: я, Паголо й Асканіо. А годинникар приєднався до нас у Монте Руозі. Оскільки я висловив намір їхати з кардиналом, то навряд, щоб хтось із моїх ворогів (так думав я) наважиться десь мене підстерігати. Насправді ж я попав у Монте Руозі невдало, бо поперед нами послано загін озброєних до зубів людей, щоб мені дозолити. Вони якось прочули, що я поїду окремо від кардинальського поїзда, і наготувалися напасти на мене тоді, коли ми обідатимемо. Але Богу було вгодно, що саме підійшов кардинальський поїзд, і з ним я весело й безпечно поїхав до самого Вітербо. Далі мені вже нічого не загрожувало. Я навіть їхав попереду за кілька миль. Всі ті, хто був у цьому поїзді, вельми шанували мене. Так з Божою поміччю я прибув здоровий і цілий до Вітербо, де мене сердечно зустріли мої сестри і весь жіночий монастир.

З Вітербо ми вирушили разом з усіма і їхали верхами де попереду, а де й позаду кардинальського поїзда. Отож у страсний четвер о два-

дцять другій годині ми опинилися в одному перегоні від Сієни. Я побачив, що там є коні назад і що поштарі чекають, щоб дати їх якомусь подорожанину за невеличкі гроші, щоб він їх повернув на сієнську пошту. Побачивши це, я зліз зі свого коня Торнона, й припасував на кобилу мою подушку й стремена, і дав джуліо одному з поштових служників. Торнона я передав на опіку моїм вихованцям, щоб вони його вели з собою, і зразу помчав уперед, щоб прибути до Сієни на півгодини раніше. По-перше, я хотів одвідати одного мого приятеля, а по-друге, мені треба було залагодити інші деякі мої справи. Хоча їхав я швидко, кобили я не підганяв. Прибувши до Сієни, я найняв у заїзді добрі кімнати для п'ятьох осіб і з корчемним пахолком відіслав кобилу на пошту, що була за Камоллійською брамою. При цьому я забув на кобилі свої стремена й подушку. Страсний четвер ми провели дуже весело. На другий день вранці, це була страсна п'ятниця, я згадав про свої стремена й подушку. Я знову послав пахолка по них. Поштовий доглядач мені відповів, що він не бажає мені їх повертати, бо я загнав його кобилу. Я послав пахолка ще раз і ще, але доглядач усе повторював, що не бажає мені їх повертати, і при цьому обзивав мене різними образливими словами. Корчмар, у якого я зупинився, сказав мені:

— Ви дешево відбудетеся, якщо він вам нічого іншого не зробить, крім того, що не віддасть подушки і стремен.— І тут же додав:— Бачите, це найлютіший чоловік, який будь-коли жив у цім місті. З ним живуть двоє синів, перебійці, зухи, ще лютіші за нього. Отож купіть заново собі збрую і їдьте собі, нічого йому не кажучи.

Я купив пару нових стремен і вирішив, що лагідними словами можна вернути назад і чудову подушку. Оскільки я їхав верхи, я був добре захищений кольчугою і наручами, і з доброю аркебузою біля луки. Отож мене зовсім не лякала лють цього страшного, як казав корчмар, чоловіка. Двох моїх вихованців я колись навчив носити кольчуги й наручі і дуже покладався на цього римського молодика, який, здавалося, ніколи її не скидав, коли ми жили в Римі. Асканіо теж, хоча був молодесенький, завжди її носив. До того ж була страсна п'ятниця, і я подумав, божевілля божевільних повинно ж мати бодай трохи перепочинку. От приїхали ми до Камоллійської брами. Тут за корчмаревим описом я побачив і узнав, бо він косував на одне око, цього поштового доглядача. Своїх хлопців і двох супутників я залишив осторонь, а сам під'їхав до доглядача і лагідно сказав:

— Пане поштовий доглядачу, запевняю вас, що вашої кобили я не гнав. Чому ж ви не хочете віддати мою подушку і мої стремена?

Він відповів мені зовсім божевільним, диким криком, як і попереджав мене корчмар. Тому я підвищив голос:

— Як же це так? Хіба ви не християнин? Чи ви збираєтеся в страсну п'ятницю страмити і себе, і мене?

Він одповів, що йому байдуже, чи страсна п'ятниця, чи чортова п'ятниця. І що як я звідси не заберусь, то ось цим ратищем у нього у руці він скине мене з коня разом з цією аркебузою, що у мене в руці. Його брутальні слова почув сієнський шляхтич, убраний по-цивільному, який вертався з урочистої меси. Ще раніше він почув і мої доводи, тому він сміливо підступив до нас і почав картати поштового доглядача, ставши на мій бік. Він лаяв і обох його синів за те, що вони не виконують обов'язку перед приїжджими чужинцями і таким чином чинять проти Бога і соромлять місто Сієну. Двоє одчаюг, його сини, покивали головою й мовчки пішли до себе додому. Розлючений батько, роз'ятрений докорами поштивого шляхтича, захотів зірвати злість на мені. Він почав блюз-

нити, наставив на мене ратище і присягнувся, що все одно уб'є мене. Побачивши, що цей звір здатний на все, я вдав, ніби наводжу на нього аркебузу, щоб тримати його на належній відстані. Тоді він, ще більше розсатанівши, кинувся на мене. Я тримав у руці аркебузу, готовий захищатися, але нахилив її так низько, щоб вона доводилася проти нього, але була дулом догори. Вона вистрілила сама. Куля ударилася в одвірок і, відскочивши назад, попала чоловікові в горло, скосивши його, як сніп. Вибігли поквапливо двоє синів, і один схопив рушницю з козел, другий схопив батькове ратище. Вони кинулися на моїх хлопців. Той, що з ратищем, ударив спершу Паголо, римлянина, вище лівої груді. Другий кинувся на міланця, який був з нами, і геть очамрів. Він закричав, що непричетний до справи, але це йому не допомогло. Від вістря протазана він відбивався паличкою, яку тримав у руці. Природно, захиститися він не зумів і дістав рану на роті. Мессер Керубіно був убраний священиком, і хоча був добрий годинникар, як я казав, він мав од папи бенефіції з добрими прибутками. Асканіо, хоч і був добре озброєний, і не подумав тікати, як зробив цей міланець. Отож-бо обох їх не займали. Я підострожив коня і, поки він скакав, знову набив свою аркебузу. Розлючений, я повернувся назад, вважаючи, що досі жартував, але тепер жартувати годі. Я думав, що обидва мої хлопці убиті, і хотів померти разом з ними. Я здибався з ними через кілька кроків, вони їхали мені назустріч, і я запитав, чи не постраждав хто. Асканіо відповів, що Паголо поранено ратищем на смерть. Я закричав:

— О Паголо, сину мій! Виходить, ратище пробило кольчугу?

— Ні,— відказав він.— Кольчугу я поклав сьогодні вранці в мішок.

— Так, значить, кольчуги носять у Римі, щоб хизуватися перед дамами? А в місцях небезпечних, там, де треба їх мати, їх тримають у мішку? Всі ті халепи, що сталися з тобою, ти цілком заслужив, і це твоя вина, що я їду зараз на смерть.

І поки я казав ці слова, я весь час уперто рвався назад. Асканіо і Паголо просили мене, щоб я ради Бога погодився врятувати себе і врятувати їх, бо їхати назад означало певну смерть. Аж це з'явився мессер Керубіно разом з пораненим міланцем. Він одразу мені закричав, що ніхто не постраждав і що удар не проткнув Паголо, а тільки ковзнув по ньому. Але той старий поштар лежить там на землі мертвий. А його сини озброїлися, дихають чорним духом і ладні посікти нас на капусту!

— Тому, Бенвенуто, не спокушай долі. Нам і так першого разу пощастило. Вдруге ми не врятуємося.

Я відповів:

— Якщо вам цього досить, то й мені досить.— І, обернувшись до Паголо й Асканіо, сказав їм:— Підострожте ваших коней, і поскачемо до самої Стаджі не зупиняючись. Там ми будемо в безпеці.

Поранений міланець бідкався:

— Кат би взяв ці гріхи! Бо ця халепа, що сталася зі мною, це кара Бога за те, що я не дотримався посту. З'їв учора трішки м'ясної юшки, бо не мав нічого іншого, чим би пообідати.

Хоч як ми були змучені, а всі дружно засміялися з цього телепня. Ми підострожили коней і покинули мессера Керубіно і міланця, хай собі їдуть, як хочуть.

Тим часом сини убитого побігли до герцога Мельфі[123], аби він дав їм кількох вершників, треба будь-що наздогнати нас і схопити. Герцог, дізнавшись, що ми з людей кардинала феррарського, не схотів дати ні коней, ні дозволу. Тим часом ми прибули до Стаджі, де ми були в безпеці. В Стаджі ми почали шукати лікаря, найкращого, якого можна в

цьому місці було знайти. Паголо показав йому рану, що виявилася неглибока. Я побачив, що хлопця тільки зачепило. Ми звеліли подати обід. Скоро появився мессер Керубіно і той оглашенний міланець. Міланець кляв безбожно всі сварки і побивався, як би його не відлучили від церкви, бо йому не пощастило того святого ранку прочитати жодного отченаша. Він був страшилище, рот у нього був здоровецький, як верша. До того ж від рани уста у нього набрякли на три з гаком пальці. Він варнякав, що слина йому на язик принесе, своєю міланською говіркою так кумедно, що ми качалися від реготу. Ми замість того, щоб нарікати на долю, реготали на кожне його слово. Лікар хотів зашити йому цю рану біля рота і вже був зробив три стібки. Міланець почав кричати, щоб той почекав трохи, бо він не хоче, щоб той зі зловорожості зашив йому весь рот. Він узяв до рук ложку, встромив її в рота і сказав лікареві, щоб той залишив йому його настільки відкритим, аби він міг їсти і вернутися до своїх живим-здоровим. Своє харамаркання він супроводжував такими гримасами, що ми не могли не сміятися. Замість бідкатися над нашою недолею, ми помирали зі сміху. Так, не перестаючи сміятися, ми дісталися до Флоренції. З коней ми злізли перед оселею моєї бідолашної сестри, де нас шуряк і вона вельми сердечно зустріли. Мессер Керубіно і міланець пішли у своїх справах. У Флоренції ми пробули чотири дні, і Паголо за цей час зовсім одужав. Але диво дивне: щоразу, як ми згадували про цього дурбила міланця, ми реготали так само нестримно, як оплакували пережиті знегоди. Отож сміх мішався зі слізьми. Паголо одужав швидко. Потім ми вирушили до Феррари і зустрілися перед містом з кардиналом. Він уже чув про наші пригоди й співчутливо сказав нам:

— Я молю Бога, щоб з його поміччю довезти тебе до короля живим-здоровим, як я і обіцяв.

У Феррарі кардинал оселив мене у своєму чудовому палаці Бельфіоре. Цей мисливський замок стояв за міськими мурами. Він хотів, щоб я попрацював тут, сам він зібрався їхати до Франції без мене. Побачивши, який я з цього незадоволений, він сказав так:

— Бенвенуто, все, що я роблю, це для твого блага. Тому, перше ніж повезти тебе з Італії, я хочу, аби ти точно знав, для чого ти їдеш до Франції. А поки що швидше завершуй мою мідницю і жбан. І все те, чого ти потребуватимеш, я звелю домоправителю тобі давати.

Кардиналів від'їзд засмутив мене, і я не раз поривався поїхати геть. Мене утримувала лиш згадка про те, що це він вирвав мене з пазурів папи Павла. І все ж я був невдоволений і працював з нехіттю. Проте вдячність, якої його добродійство заслуговувало, змусила мене терпеливо чекати, чим усе це закінчиться. Отож я узявся з моїми двома помічниками за роботу і просунувся дуже помітно в праці над мідницею і жбаном. Повітря біля нашої оселі було нездорове, уже наближалося літо, і всі прихворіли. Під час цих нездужань ми ходили оглядати навколишні місця. Нас оточувала простора рівнина, поросла кущами, завдовжки з милю, і там водилося безліч павичів. Побачивши це, я набив свою пищаль безшумним порохом і підстерігав молодих павичів. Кожен другий день я приносив здобич. Їхнє м'ясо було таке поживне й корисне, що всі хвороби як рукою зняло. Так ми знову кілька місяців працювали над мідницею і жбаном і зробили чимало. Ці замовлення забирали багато часу й зусиль.

Тим часом герцог феррарський полюбовно розв'язав з папою Павлом свої давні суперечки, які вони вели між собою через Модену та кілька інших міст. Права були на боці церкви, і герцог купив мир грішми. Су-

ма була величезна. Гадаю, вона перевищувала триста тисяч камеральних дукатів. Герцог мав тоді старого скарбничого, вихованця герцога Альфонсо, його батька, на ймення мессер Джіроламо Джіліоло. Цей стариган не міг примиритися з такою кривдою — виплачувати таку суму папі. Він ходив по вулиці й кричав:

— Герцог Альфонсо, його батько за ці гроші радше забрав би в нього з ними Рим, ніж показав би їх йому.

І не було такого ярмісу, щоб він погодився їх виплатити. Коли нарешті герцог змусив його їх виплатити, у старого стався такий великий пронос, що він мало не сконав. Поки скарбничий слабував, мене покликав герцог і побажав, щоб я його зобразив. От я його й зробив у крузі чорного каменя, завбільшки з мисочку. Герцогові подобалися мої роботи разом з численними приємними розмовами. Через це він сидів нерухомо чотири-п'ять годин на день, щоб я його якнайкраще зобразив, і часто запрошував мене обідати до свого багатого столу. За тиждень я завершив зображення його голови. Потім він зажадав, щоб я зробив зворот. На звороті я вирізьбив у вигляді Миру жінку. Тримаючи в руці смолоскип, вона підпалювала збройний трофей. Я зобразив її (цю жінку) в радісній поставі, в легесеньких шатах, чудової принади. А під ногами у неї я зобразив пригніченим і сумним, сплутаним багатьма ретязями покірного Розбрата. Цю роботу я виконав дуже ретельно, і вона принесла мені славу. Герцог не міг намилуватися нею і звелів мені написати над головою його ясновельможності і на звороті напис: «Pretiosa in conspectu Domini»[124]. Він знаменував, що мир куплено дорогою ціною.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ
1540

Непорозуміння з герцогськими придворними й неприємні наслідки.— Після зволікань Бенвенуто нарешті вирушає в путь і прибуває до Ліона, звідти прямує до Фонтенбло, де тоді стояв французький двір.— Милостивий прийом у французького короля.— Подорож у Дофіне.— Кардинал хоче, щоб Бенвенуто задовольнився маленькою винагородою.— Бенвенуто розсерджений і вирушає в дорогу до Святого гробу в Єрусалим.— Королівський посланець наздоганяє його й повертає назад.

Поки я завершував зворот, надійшов лист од кардинала. В листі писалося, щоб я рихтувався в дорогу, бо мене вже питав король. У найближчому листі кардинал мені напише, скільки мені обіцяє король. Я звелів запакувати мідницю і жбан. Я їх показував уже герцогові. Кардинальські справи вів один феррарський шляхтич на ймення мессер Альберто Бендедіо. Цей муж просидів удома дванадцять років, не виходячи ніколи через хворобу. Раз він мерщій послав по мене і сказав, щоб я одразу сідав на поштові і їхав до короля, той думав, що я вже у Франції, і хоче бачити мене негайно. Кардинал на своє виправдання сказав, що я лежу трохи слабий в одному його абатстві у Ліоні. Але він зробить усе, щоб я якнайскоріше був у його величності. Тим-то він так і турбується, аби я їхав поштовими. Цей мессер Альберто був добряга, але страшенний гордій, а хвороба ще збільшувала його гордість. Отож він мені сказав, щоб я хутко рихтувався, щоб їхати на поштових. Я відповів, що з моїм умільством на поштових не скачуть і що їхати я хочу спокійними перегонами і взяти з собою помічників Асканіо і Паголо,

привезених з Рима. А крім того, я хочу з нами служника верхи, для моїх послуг, і стільки грошей, щоб мені вистачило доїхати туди. Цей недужий стариган бундючно відрізав мені, що так, як я собі уявляю, подорожують хіба що герцогські сини. Я йому відрізав, що так, як я сказав, їздять сини мого ремесла, а як там їздять герцогські сини, я не знаю, оскільки ніколи не був герцогською дитиною. А якщо він і надалі вживатиме в розмовах зі мною незвичні для моїх вух слова, то я й зовсім не поїду. Кардинал і так не виконав переді мною своєї обіцянки, а тут ще й він грубіянить, от я й не бажаю більше зв'язуватися з феррарцями. Отож я повернувся до нього плечима і, бурмочучи собі під носа, пішов, поки він навздогін погрожував мені. Я подався до герцога з завершеною медаллю. Він прийняв мене дуже ласкаво, як тільки може прийняти такий муж. Наказав своєму скарбничому мессерові Джіроламо Джіліоло, аби той за мою роботу підшукав мені перстень з діамантом вартістю двісті скудо й аби дав його Фіаскіно, його маршалкові, а той передав мені. Так і зробили. Фіаскіно ще того вечора, коли я вдень дав йому медаль, вручив мені о першій ночі перстень з діамантом, вельми добірним, і сказав од імені герцога такі слова:

— Хай ця золота рука, здатна творити такі дивовижі, оздобить себе цим алмазом на пам'ять про його ясновельможність.

Вранці я перстень оглянув і побачив, що це тоненький алмазець вартістю не більше десяти скудо. Я обурився, що такі красні слова, які переказав мені герцог, супроводжувалися такою маленькою винагородою, причому сам герцог вважав, що обдарував мене вельми щедро. І тут я здогадався, що цю підміну влаштував не хто інший, як шахрай скарбничий. Тому я віддав перстень своєму доброму приятелеві, аби він його повернув маршалкові Фіаскіно. Це був Бернардо Саліті, і виконав він це доручення чудово. Фіаскіно миттю явився до мене й почав мені торочити: мовляв, якщо герцог узнає, що я йому повертаю подарунок, яким він так ласкаво вщедрив мене, то дуже розгнівається і мені, чого доброго, доведеться в цьому каятися. Я відповів, що перстень, яким його ясновельможність мене вщедрив, вартий десь із десять скудо, а робота, яку я зробив його ясновельможності, варта понад двісті. Але щоб показати його ясновельможності, як високо я ціную його приязнь, хай він просто пришле кільце проти корчів, з тих, що привозяться з Англії, вартістю приблизно один карліно. Я зберігатиму його як пам'ять про його ясновельможність довіку разом з тими словами високої оцінки, які його ясновельможність велів мені передати. Бо я вважаю, що пишнота його ясновельможності вельми щедро оплатила мої зусилля, тоді як цей жалюгідний камінь їх ганьбить. Коли герцог довідався, що я сказав, він так вразився, що викликав скарбничого і вилаяв його на всі заставки. А мені наказав, щоб я під страхом його немилості не виїжджав з Феррари без його згоди. Скарбничому ж звелів, щоб він дав мені діамант вартістю триста скудо. Цей старий шахрай розшукав перстень вартістю шістдесят скудо і заявив, що діамант вартий принаймні двісті скудо.

У мессера Альберто заговорила совість, і він дав мені все, чого я просив. Того дня я вирішив поїхати будь-що з Феррари. Але пронозуватий герцогський маршалок підлаштував мессерові Альберто все так, щоб я того дня не дістав коней. Я нав'ючив мула всією своєю кладдю і з нею уклав мідницю і жбан, виготовлені для кардинала. Саме тоді явився один феррарський вельможа, на ймення мессер Альфонсо де Тротті. Цей вельможа був дуже старий, але люб'язний муж і великий шанувальник мистецтва. Однак він належав до тих людей, яким вельми важко догодити. І якщо випадково їм доведеться побачити щось таке, що їм до

вподоби, то воно так западає їм до пам'яті, що вони гадають, ніби ніколи більше не побачать нічого, що б їм так подобалося. Мессер Альфонсо де Тротті прийшов, а мессер Альберто Бендедіо і каже йому:

— Я шкодую, що ви пізно прийшли. Жбан і мідницю вже запаковано, і ми посилаємо їх кардиналові у Францію.

Мессер Альфонсо відповів, що його це не обходить. Він підкликав служника і послав його до себе додому. Служник приніс порцеляновий жбан з фаянсової глини, дуже тонко зроблений. Поки служник ходив туди і назад, мессер Альфонсо казав мессерові Альберто:

— Я вам скажу, чому в мене нема охоти бачити вази. Річ у тім, що я якось бачив одну срібну, античну, таку прекрасну й таку дивовижну, що людській уяві годі й помислити про таку довершеність. Тим-то у мене нема охоти бачити щось подібне, щоб воно не зіпсувало того чудового враження від неї. Тут якось один тямовитий вельможа їздив до Рима у своїх справах, і йому потаєнці показали цю античну вазу. Чималою купкою золотих він підкупив того, хто її мав, і повіз її з собою в наші краї. Проте тримає він її у великій таємниці, щоб не довідався герцог, бо йому було б нелегко позбутися її.

Розповідаючи ці свої вигадки, мессер Альфонсо не помітив мене, бо він ще й мене не знав. Тим часом з'явився цей благословенний глиняний зліпок. Його розкрили з великою пихою, урочистістю і блазнюванням; я, побачивши його, обернувся до мессера Альберто і сказав:

— Яке щастя, що я його побачив!

Мессер Альфонсо, розсердившись, дещо уразливим тоном сказав:

— Хто ти такий, що сам не знаєш, що ти мелеш?

Я відповів:

— Спершу послухайте, панове, а потім побачите, хто з нас ліпше знає, що він мовить.— Повернувшись до мессера Альберто, мужа вельми статечного й розумного, я сказав:— Цей срібний жбанчик важить стільки-то, я зробив його колись пройдисвіту маестро Якопо, хірургові з Карпі, який приїздив до Рима і пробув там півроку і за цей час перемазав своєю маззю багато десятків синьйорів і бідних вельмож і виманив у них багато тисяч дукатів. У цей час я й зробив йому цю вазу і ще іншу, одмінну од цієї, і він мені за них заплатив, за ту і за ту, дуже погано. А ті, кого він мазав у Римі, лежать нині скалічені і дихають на ладан. Для мене превелика слава, що мої роботи так цінуються у вас, пишних панів. Та тільки я вам кажу, що за всі ці роки відтоді я намагався, скільки міг, учитися. Отож я гадаю, що ця ваза, яку я везу до Франції, буде гідніша кардинала й короля, ніж ця — цього вашого коновала.

Після цих слів мессер Альфонсо, здавалося, просто танув від бажання побачити мідницю і жбан, але я відмовлявся показувати. Так і не умовивши мене, він заявив, що піде до герцога й огляне їх з дозволу його ясновельможності. Тоді мессер Альберто Бендедіо, страшенний, як я вже казав, гордій, сказав так:

— Перш ніж ви підете звідси, мессере Альфонсо, ви їх побачите, не вдаючись до заступництва герцога.

При цих словах я пішов і залишив Асканіо і Паголо, щоб він їм показав. Він передав мені потім, що шляхтичі не могли нахвалитися. Мессер Альфонсо хотів зійтися зі мною ближче, отож мені не терпілося поїхати з Феррари і забратися геть од них. Що я мав там гарного, то це спілкування з кардиналом Сальвіаті, і з кардиналом равеннським, і з деким іншим з цих обдарованих музик. І більше ні з ким. Бо феррарці народ хтивий, і любе їм чуже добро, хай би там як вони його добули.

Всі вони одним миром мазані. О двадцять другій годині явився згаданий Фіаскіно і вручив мені діамант вартістю десь із шістдесят скудо. З невеселим обличчям і в коротких словах він сказав мені, щоб я носив його ради любові до його ясновельможності. Я відповів сухо:

— Я так і зроблю.

Він ще не пішов, як я вдів ногу в стремено і поїхав собі з Богом. Він дуже добре затямив мої слова і моє поводження. І коли передав герцогові, той у гніві захотів послати по мене й привести мене назад.

Того вечора я проскакав десять з гаком миль, весь час клусом. А коли другого дня опинився поза феррарською землею, відчув велику полегкість. Нічого я там не знав доброго — окрім тих павичів, яких я їв, щоб одужати. З обачності ми обійшли Мілан, пустившись через Монсанезе. Отож до Ліона прибули живі-здорові. Разом з Паголо, і Асканіо, і одним челядником нас було четверо з чотирма дуже добрими кіньми. В Ліоні ми зупинилися на кілька днів, щоб почекати вісляра, що мав цю срібну мідницю і жбан з іншою нашою кладдю. Нас оселили в одному абатстві, що належало кардиналові. Коли над'їхав вісляр, ми повкладали всі наші речі на воза й рушили у напрямку до Парижа. Дорогою нас спіткало кілька пригод, але всі вони були незначні. Королівський двір ми застали в Фонтана Беліо. Ми явилися до кардинала, який одразу ж звелів нас улаштувати, отож ми ніч переспали добре. Другого дня над'їхав віз. Коли ми взяли наші речі і кардинал почув про це, він ознаймив про наш приїзд короля, і той одразу ж побажав нас бачити. Я йшов до його величності з мідницею і жбаном. Явившись перед нього, я поцілував його в коліно, а він вельми прихильно мене підняв. Спершу я подякував його величності за те, що він визволив мене з темниці, і сказав йому, що так зобов'язаний всякий державець, добрий і єдиний в світі, як його величність, визволяти людей, на щось придатних, а надто безневинних, як я. Адже добродійства записуються в книги Божії перше, ніж усякі інші, що тільки можуть бути сотворені на світі. Добрий король слухав мене, поки я не добалакав до кінця, вельми ласкаво, і зронив лише одне слово, гідне його достойності. Коли я завершив, він узяв вазу і мідницю, а потім сказав:

— Далебі, я не думаю, щоб і старожитні колись бачили такий гарний архітвір. Я ж бо добре пам'ятаю, що я бачив усі кращі твори і створені кращими майстрами цілої Італії, але я зроду не бачив нічого, що б мене більше захоплювало, ніж це.

Ці слова король мовив по-французькому кардиналові феррарському, ба ще силу інших похвальних слів. Потім, обернувшись до мене, заговорив зі мною по-італійському:

— Бенвенуто, повеселіться кілька днів і розважте свою душу, і намагайтеся гарненько їсти, а ми тим часом подумаємо про те, щоб створити вам умови, аби ви могли витворити нам щось прегарне.

Кардинал феррарський добре бачив, як потішив короля мій приїзд. Ба він теж був свідком, що після огляду небагатьох моїх робіт король вирішив доручити мені виконати деякі превеликі роботи, які він виношував у думках уже давно. В цей час ми їхали слідком за двором, можна сказати, катуючись. (Королівський поїзд тягне щоразу за собою дванадцять тисяч коней. Але й це найменше, бо в мирні часи їхня кількість зростає до вісімнадцяти тисяч. А так їх понад дванадцять тисяч. Іноді ми їхали за королівським двором до віддалених місць, де ледве було двоє будиночків. Як циганам, нам доводилося ставити полотняні шатра і нерідко неабияк потерпати). Отож я квапив кардинала, аби він спонукав короля послати мене працювати. Кардинал відповідав мені, що

найкраще в цьому випадку чекати: а може, король сам про це згадає. І радив мені, щоб я вряди-годи показувався на очі його величності. Я так і робив; і якось вранці, за обідом, король мене покликав. Він заговорив зі мною по-італійському і сказав, що наміряється виконати багато великих робіт і що він скоро віддасть мені розпорядження, де я повинен працювати, забезпечивши мене всім тим, що мені необхідно. Ми говорили ще про всяку всячину. Кардинал феррарський був теж присутній, бо майже постійно їв уранці за королівським столом. Кардинал чув нашу розмову, і коли король встав з-за столу, закинув, як мені переказали, слівце про мене:

— Свята величносте, цей Бенвенуто має велику хіть до роботи. Тож можна сказати, що гріх змушувати такого художника гаяти час.

Король відповів, що це дуже слушно, і попросив кардинала, щоб він зі мною домовився, скільки я жадаю. Ще того самого дня кардинал, діставши це доручення, викликав мене після вечері і заявив мені, що його величність вирішив, щоб я брався за роботу. Але спершу він хоче знати, яку платню я домагаюся. Кардинал сказав так:

— Мені здається, що як його величність дасть вам платні триста скудо на рік, то ви чудово можете влаштуватися. Крім того, я вам раджу в усьому покластися на мене. Адже в цьому великому королівстві щодня може трапитися нагода заробити більше. В таких випадках я можу стати вам у пригоді.

Я відповів:

— Коли ваша превелебність залишила мене в Феррарі, хоча я цього не бажав, ви обіцяли мені не забирати мене з Італії, перш ніж я не дізнаюся, за яких умов я служитиму його величності королю. Замість того, щоб ваша превелебність повідомила мені про ці умови, ви послали мені особливе розпорядження, що я маю приїхати поштовими, нібито поштовими їздять художники. Якби я знав, що дістану триста скудо, то не зрушив би з місця. Я б не зрушив і за шістсот. Але я дякую з усього серця Богові і вашій превелебності, бо Господь використав його як знаряддя для такого великого блага, як моє визволення з темниці. Тому я кажу вашій превелебності, що все те велике зло, якого я зазнав, не дорівняється й тисячній частці того великого добра, яке я дістав од нього. Дякую вам за все якнайщиріше і, відкланюючись, запевняю: хоч би де я був, я завжди, поки віку, молитимуся за вас.

Кардинал розсердився і вигукнув:

— Іди куди хочеш, бо силоміць годі зробити комусь добро.

Деякі з його двораків-дармоїдів казали:

— Він уявляє себе великим цабе, бо зрікається трьохсот дукатів прибутку.

Інші, обдарованіші, казали:

— Король ніколи не знайде такого художника. А наш кардинал хоче торгувати ним, ніби це оберемок дров.

Незабаром я дізнався, що так про мене відгукнувся мессер Луїджі Аламанні. Це було в Дельфінаті [126], в замку, чию назву я забув. Але добре пам'ятаю, що це було в останній день жовтня.

Я вийшов од кардинала і рушив до своєї оселі, розташованої за три милі звідти. Мене супроводжував кардиналів секретар, який ішов туди сам. Цілу дорогу секретар не переставав мене розпитувати, що я збираюся робити і скільки мені самому хотілося б платні. Я відповідав одне й те саме:

— Я так і знав.

Удома я застав Асканіо і Паголо. Побачивши мене пригніченим, во-

ни примусили мене сказати їм, що таке зі мною. Узрівши, як вони налякані, я сказав:

— Завтра вранці я дам вам стільки грошей, щоб ви могли спокійно вернутися додому. А я поїду в одній важливій справі, яку я вже давно гадав зробити.

Наша кімната була опостінь з кімнатою секретаря. Цілком можливо, це він написав кардиналові все те, що я гадав зробити, хоча я про це так ніколи нічого й не довідався. Цілу ніч я не міг заснути. Мені не терпілося, щоб настав день, аби здійснити задумане. Коли розвидніло, я осідлав коня і приготувався в дорогу. Пахолкам я віддав усе, що привіз із собою, і на додачу п'ятдесят золотих дукатів. Таку ж саму суму я залишив і собі. Крім того, я мав діамант, одержаний від герцога феррарського. Я взяв з собою лише дві сорочки й благеньку їздову одежу, що була на мені. Я ледве спекався обох пахолків, які будь-що хотіли їхати зі мною. Я соромив їх і казав їм:

— В одного вже борода росте, а в другого от-от почне висіватися. Я навчив вас свого вбогого ремесла, як тільки міг, і ви тепер перші хлопці в Італії. І вам не соромно, що вам бракує духу вийти з дитячих дибочок, в яких вам вічно так і дибати? Це все-таки боягузтво! А якби я вас одпустив без грошей, якої б ви заспівали? Гайда, гайда з-перед моїх очей. Хай вас Господь благословить тисячу разів! З Богом!

Я повернув коня й поскакав. Коли озирнувся, то побачив, що вони ревно ридають. Я пустився гарним шляшком через ліс, щоб від'їхати того дня на сорок миль, принаймні в місце, найглухіше для мене. Я вже відмахав десь милі зо дві. За цей короткий переїзд я поклав собі ніколи не показуватися в таких краях, де б мене знали, і не хотів більше робити ніякої іншої роботи, як лише Христа завбільшки в три лікті. Я спробую в ній наблизитися до тої безконечної краси, яку явив нам сам Спаситель. Ухваливши таку постанову, я їхав до Гробу Господнього. Коли я вже був певен, що заїхав так далеко, що вже ніхто не наздожене, позаду почувся тупіт копит. Я почав потерпати, бо в цих краях водяться розбишаки, так зване гультяйство, дуже швидке на розправу. І хоча щодня хтось із них висне на шибениці, інші не дуже зважають на це. Коли вони під'їхали ближче, я побачив, що то королівський гонець разом з моїм вихованцем Асканіо. Підскакавши до мене, гонець сказав:

— Іменем короля кажу вам, щоб ви негайно їхали до нього.

Я відповів так:

— Ти приїхав від імені кардинала, тому я не бажаю їхати!

Він пригрозив, що коли я не хочу їхати по-доброму, його уповноважено скликати народ, аби повезти мене зв'язаного, як в'язня. Тоді Асканіо почав упрохувати мене і нагадав, що король, посадивши кого в цюпу, не зважується потім випустити його раніше, ніж через п'ять років. Сама згадка про цюпу так нажахала мене, що я одразу повернув коня, куди королівський гонець мені сказав. Той бурмотів щось собі під носа по-французькому цілу дорогу, поки не доставив мене до королівського двору. Він то лаявся, то бурчав якісь погрози, тож я вважав себе за пропащого.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ
1540

Король обіцяє Бенвенуто гарну платню й приміщення в Парижі для робітні.— Він виїздить у столицю, але стикається з опором, коли хоче оселитися в цьому приміщенні; нарешті йому це вдається.— Король замовляє срібні статуї Бога в натуральну величину.— Поки він працює над Юпітером, він виготовляє для його величності мідницю, вазу й золоту сільничку з фігурками й оздобами.— Король виявляє щедру вдячність.— Дивне поводження кардинала феррарського.— Король у супроводі всього двору одвідує робітню Бенвенуто й дає йому багато золота в монетах.— Коли Бенвенуто несе від скарбничого монети в кошичку, на нього нападають грабіжники, але він успішно відбивається.

Коли ми прийшли до королівського двору, ми опинилися перед оселею кардинала феррарського. Кардинал вийшов на поріг, покликав мене й сказав:

— Наш найхристиянніший король сам від себе поклав вам таку саму платню, яку його величність давав малярові Леонардо да Вінчі, себто сімсот скудо на рік. Окрім того, він сплачує вам усі роботи, які ви йому зробите. А ще ради вашого приїзду дає вам п'ятсот золотих скудо, які вам виплатять, перш ніж ви поїдете звідси.

Коли кардинал закінчив, я відповів, що така щедрота справді королівська. Королівський гонець спершу не знав, хто я такий, і тепер, почувши про королівську щедроту, почав перепрошувати мене. Паголо й Асканіо сказали:

— Бог нам допоміг вернутися в такі пишні дибочки.

На другий день я пішов дякувати королю, який мені звелів, щоб я зробив моделі дванадцяти срібних статуй. Ті статуї мали правити за дванадцять посвітачів довкола його столу. Король побажав, щоб зобразив шість богів і шість богинь, достоту заввишки з його величність, тобто не менше як чотири лікті на зріст. Давши мені таке доручення, він обернувся до підскарбія й запитав його, чи він виплатив п'ятсот скудо мені. Той відповів, що йому нічого не сказано. Король розгнівався, бо він доручив кардиналові, щоб той йому це передав. А ще він мені сказав, щоб я їхав до Парижа і пошукав приміщення, що пасувало б найкраще для моїх робіт: потім він звелить передати його мені. Я узяв п'ятсот золотих скудо і поїхав до паризького дому кардинала феррарського. І там почав, іменем Божим, працювати і зробив чотири моделі маленьких, у дві третини ліктя кожну, з воску: Юпітера, Юнону, Аполлона, Вулкана. Тим часом король приїхав до Парижа. Я одразу пішов до нього і поніс ці моделі з собою, разом з моїми двома вірними помічниками, тобто Асканіо і Паголо. Я побачив, що король моїми моделями задоволений. Він велів мені насамперед, аби я йому зробив срібного Юпітера згаданої висоти. Я представив його величності двох своїх помічників, яких я привіз із Італії для служби його величності. Я підкреслив, що я їх сам виховав і що вони тут мені допоможуть краще, ніж це зроблять паризькі золотарі. На це король відповів, щоб я поклав цим хлопцям платню, достатню, на мою думку, для того, щоб себе утримувати. Я сказав, що по сто золотих скудо кожному вистачить і що я постараюся, аби вони цю плату заслужили. Так і ухвалено. Потім я сказав, що знайшов приміщення, яке підходило для моїх робіт дуже добре. Цей дім називається Маленький Нель [127], і його займає нині паризький намісник, якому його величність його дав. Але цей намісник ним не користується, отож його

величність може дати його мені, щоб я влаштував там робітню. Король відповів так:

— Цей дім — моя власність. І я добре знаю, що той, кому я його дав, не мешкає в ньому і не користується ним. Тому оселяйтесь там і працюйте.

І одразу ж наказав своєму лейтенантові, щоб він помістив мене в цьому Нелі. Але той учинив опір, кажучи королю, що не може цього зробити. Король розгнівався й одрізав, що передає своє майно тому, кому хоче і хто йому служить. А намісник нічого не робить. І хай той більше не мовить йому про це. Лейтенант заявив, що доведеться застосовувати силу. Король відказав так:

— Ідіть зараз же, і якщо малої сили не досить, уживіть велику.

Лейтенант одразу повів мене на місце. І йому довелося застосовувати силу, щоб ввести мене у володіння. Потім він порадив мені остерігатися, щоб мене тут не убили. Я оселився в Нелі, найняв челядь і купив кілька ратищ. Кілька днів я прожив у постійній тривозі. Намісник був великий паризький вельможа. Його приятелі мене ненавиділи й завдавали мені таких образ, що я не міг витримати. Треба підкреслити, що в час, коли я вступив до його величності, йшов саме рік тисяча п'ятсот сороковий, що було якраз сорокалітнім моїм віком.

Дійнятий образами паризьких шляхтичів, я пішов до короля й попросив його величність, щоб він улаштував мене деінде. Король відповів так:

— Хто ви такий і як вас звати?

Я розгубився і не знав, як короля розуміти. Поки я мовчав, король повторив, майже гнівно, ще раз і ще ті самі слова. Тоді я відповів, що мене звати Бенвенуто. Король правив далі:

— Отож якщо ви той самий Бенвенуто, про якого я чув, то чиніть за вашим звичаєм, а я вам на це даю повну волю.

Я сказав його величності, що з мене досить зберегти його доброхіття. Крім цього, я не знаю нічого, що могло б мені нашкодити. Тоді король усміхнувся і сказав:

— Отож ідіть, а моє доброхіття вас ніколи не покине.

Одразу ж він мені виділив одного свого першого секретаря на ймення монсиньйор ді Віллуруа, щоб той розпорядився мене постачити і влаштувати для всіх моїх потреб. Той Віллуруа був великим приятелем цього вельможі, так званого намісника, якому належало місце Нель. Дім мав трикутну форму і примикав до міських мурів. Колись це була фортеця, але тут варти не тримали. Споруда досить величенька. Монсиньйор Віллуруа мені порадив, щоб я пошукав щось інше і відступився від свого заміру. Бо той, кому він належить, муж вельми впливовий і напевне мене уб'є. Я відповів, що приїхав з Італії до Франції лише на те, аби служити цьому чудовому королю. А щодо смерті, то я знаю, що умирати мені доведеться. А вмирати трохи раніше чи трохи пізніше, мені геть то байдуже. Цей Віллуруа був муж дуже тямовитий, тямущий у всіх своїх ділах і багатир на всю губу. Він робив усе можливе, щоб мені допекти, але нічим цього не показував. Це був статечний, гарний на вроду муж, а говорив так, ніби клав слова. Він доручив опіку наді мною іншому шляхтичеві, на ймення монсиньйор ді Марманья, лангедокському скарбничому. Перше, що цей чоловік зробив, це забрав найкращі кімнати в домі і звелів улаштувати їх для себе. Я сказав йому, що це приміщення дав мені король, щоб я йому служив, і що я не бажаю, щоб тут жив хтось інший, окрім мене і челяді. Монсиньйор ді Марманья був гордій, одчаюга і паливода. Він одрізав мені, що він чинитиме, як йому

заманеться, і що я б'юся головою об мур, бажаючи йому перечити, і що все, що він робить, він уповноважений робити від імені Віллуруа. Тоді я відповів, що я уповноважений від короля, що ні він, ні Віллуруа цього робити не можуть. Коли я сказав це слово, цей гордій наговорив мені французькою мовою чимало брутальних слів, на які я відповів своєю мовою, що він бреше. Розлютившись, він удав, ніби хапається за кинджал. Тому я вхопився за свій великий кортик, який постійно носив на поясі для своєї оборони, і сказав йому:

— Якщо ти такий зух, що добудеш зброю, я тебе уб'ю тут же на місці.

Монсиньйор ді Марманья мав з собою двох служників, а я своїх пахолків. Марманья стояв у нерішучості, не знаючи, що робити, схильний радше до лихого. І весь час бурмотів:

— Ніколи цього не потерплю!

Я бачив, що непереливки, одразу ж наважився і сказав Паголо й Асканіо:

— Як тільки ви побачите, що я добуду кортика, кидайтеся на обох челядинців і забийте їх, якщо можете. Марманью уб'ю я. А потім візьмемо ноги на плечі.

Коли Марманья почув цю постанову, йому здалося, що він добре зробить, якщо вирветься звідси живим. Про все це, трохи, правда, скромніше, я написав кардиналові феррарському, а той передав усе королю. Король розгнівався і передав мене під охорону іншому своєму шляхтичеві на ймення монсиньйор віконт ді Орбек. Той уже потурбувався про всі мої потреби з найбільшою увагою.

Як тільки я влаштував дім і робітню так, щоб якнайзручніше працювати й жити, то одразу ж заходився робити три моделі достоту такої величини, як вони мали бути зі срібла. Були то Юпітер, і Вулкан, і Марс. Я їх робив із глини, добре укріпивши залізом, потім пішов до короля, який звелів мені видати, якщо пам'ять не зраджує, триста фунтів срібла, щоб я почав одливати. Поки я все це підготовлював, завершувалася робота над вазочкою та овальною мідницею, які забрали в мене кілька місяців. Коли я їх завершив, то звелів добре визолотити. Цей витвір усі вважали за найкращий, який виник коли-небудь у Франції. Я одразу ж поніс їх до кардинала феррарського, який від щирого серця дякував. Потім він без мене поніс до короля й дарував йому їх. Король був дуже радий і вихваляв мене так, як мене ще ніхто не хвалив. І за цей принос дарував кардиналові феррарському абатство з прибутком сім тисяч скудо. Зробити подарунок він захотів і мені. Проте кардинал його відговорив, кажучи його величності, що він надто квапиться, бо я ще не зробив йому ніякої роботи. Король, володар щедрий, сказав:

— Тим-то я й хочу його підбадьорити, щоб він міг зробити мені її.

Кардинал засоромився і сказав:

— Сір, я вас прошу, щоб ви надали це мені. Бо я йому покладу платню найменше триста скудо, як тільки я вступлю у володіння абатством.

Тієї платні я, природно, ніколи не дочекався. І міг би ще чимало розповісти про викрути цього клятого кардинала. Але я хочу перейти до речей куди важливіших.

Я повернувся до Парижа. Король виявляв до мене таку прихильність, що мені дивувалися всі. Я одержав срібло і почав одливати статую Юпітера. Я найняв багато помічників, і день і ніч невтомно працював. Глиняні моделі Юпітера, Вулкана і Марса були вже готові. Я почав уже відливати зі срібла Юпітера. Моя робітня мала вже багатий вигляд.

У цей час у Парижі появився король. Я пішов йому вклонитися. Як тільки його величність мене побачив, він весело мене підкликав і запитав, чи нема в моїй оселі чогось гарного показати йому, то він туди прийшов би. Тоді я розповів усе, що я зробив. Королю страшенно закортіло прийти. І от по обіді він зібрався з панею де Тамп [128], з кардиналом лотарінгським і деякими іншими з цих панів, як-от королем наваррським, шуряком короля Франциска, і королевою, сестрою короля Франциска. Явилися дофін [129] і дофіна [130]. Отож того дня явилася вся придворна знать. Я вже вернувся додому й заходився працювати. Коли король появився біля дверей мого замку, то, почувши стукіт кількох молотків, він звелів кожному мовчати. В моїй робітні всі працювали, як одержимі. Отож король заскочив мене зненацька, бо я його не чекав. Він увійшов до моєї палати. Перше, що він узрів, це мене з великою срібною платівкою в руках, платівка правила для тулуба Юпітера. Той робив голову, той ноги, гуркіт стояв превеликий. При цій роботі один мій французький учень зробив, уже не пам'ятаю, якусь дурницю. Тому я копнув його ногою і, попавши йому, на моє щастя, ступнею між ноги, турнув його вперед на чотири з гаком лікті, отож при вході короля це хлоп'я налетіло на монарха. Король цьому вельми сміявся, а я стояв ні в сих ні в тих. Король почав мене розпитуватися про те, що я роблю, і побажав, щоб я працював далі. Потім сказав мені, що я зробив би йому куди більшу втіху, якби не пнувся з шкури, а найняв скільки людей я хочу і доручав роботу їм. Бо він бажає, щоб я шанувався і міг служити йому довше. Я відповів його величності, що зразу б занедужав, якби перестав працювати, та й самі роботи вийшли б не такі, як я прагну робити для його величності. Король гадав, що я сказав це все лише для того, щоб похвалитися, а не тому, що це була правда, і змусив мене повторити це кардиналові лотарінгському, якому я так широко виклав свої докази і так відверто, що він визнав їх цілком слушними. Тому той умовив короля, щоб той дав мені працювати так, як я сам того бажаю.

Король залишився задоволений моїми роботами. Він повернувся до себе в палац, а мене вщедрив такими милостями, що було б довго про них розповідати. На другий день за обідом він послав по мене. За столом обідав і кардинал феррарський. Коли я явився, король був за другою стравою. Я підступив до його величності. Король завів зі мною розмову. Він сказав, що раз він уже має таку гарну мідницю і такий гарний жбан моєї руки, то на додачу до цих речей потрібна і гарна сільничка. Він зажадав, щоб я зробив йому малюнок, але йому дуже хотілося побачити його якнайскоріше. Я відповів:

— Ваша величність побачить такий малюнок куди швидше, ніж він од мене цього вимагає. Бо вже тоді, як я робив мідницю, я думав, що до пари потрібна сільничка.

Я додав, що малюнок у мене вже давно готовий і, якщо йому хочеться, я йому покажу негайно. Король вельми втішився і, обернувшись до цього панства, як-от короля наваррського, і кардинала лотарінгського, і кардинала феррарського, сказав так:

— Ось воістину муж, якого повинен любити й бажати всякий, хто лише його знає.

Потім сказав мені, що залюбки подивився б цей малюнок, зроблений для цієї речі. Я вийшов з палацу, швидко сходив і вернувся, бо мені треба було лише перехопитися через річку, тобто через Сену. Я приніс із собою воскову модель, зроблену ще на прохання кардинала феррарського в Римі. Коли я явився до короля і розкрив перед ним модель, король здивувався і сказав присутнім:

— Це щось у сто крат божественніше, ніж я коли-небудь міг думати. Дивовижний цей умілець! Він, мабуть, ніколи не відпочиває.

Потім він обернувся до мене з розпроміненим лицем і сказав мені, що ця робота йому дуже подобається і що він бажає, щоб я йому зробив її із золота. Кардинал феррарський, який тут був, бликнув на мене й натякнув мені, що це та сама модель, яку я зробив для нього в Римі. Я відповів, що цю модель я виготовив для того, хто замовить мені роботу. Кардинал згадав про наші давні суперечки і подумав, що я хочу помститися йому. Тому він дещо гнівно сказав королю:

— Володарю, це величезна робота. Тому я нічого так не боюся, як ніколи не побачити цей твір закінченим. Бо ці славні художники, виношуючи великі заміри в мистецтві, залюбки починають їх, не думаючи гарненько про те, коли їм покласти кінець. Тим-то, замовляючи такі великі роботи, я б хотів знати, коли я їх одержу.

Король відповів, що той, хто став би так точно дошукуватися краю робіт, ніколи б жодної не почав. Він висловив ці мудрі слова таким тоном, ніби хотів показати, що такі роботи не справа людей легкодухих. Тоді я заявив:

— Всі справедливі державці, які підбадьорюють своїх служників, як це робить ваша величність, полегшують їм великі задуми. А оскільки Бог дарував мені такого щедрого покровителя, я сподіваюся дати йому завершеними багато великих і дивовижних робіт.

— І я цьому вірю,— сказав король і встав з-за столу. Потім покликав мене до своєї кімнати і спитався мене, скільки золота потребуватиме ця сільничка.

— Тисячу скудо,— відповів я.

Король одразу ж викликав свого скарбника на ймення монсиньйор віконт ді Орбек і велів йому, щоб мерщій він видав мені тисячу старих ваговитих золотих скудо. Коли ми йшли від його величності, я послав по тих двох нотарів, через яких я одержував срібло для Юпітера і багато чого іншого. Я перейшов через Сену і взяв малесенького кошичка, якого мені подарувала одна моя сестра у перших, черниця, переїздом через Флоренцію. І це на моє велике щастя, що я прихопив цього кошичка, а не мішок. Я гадав, що впораюся ще завидна, бо було ще рано. Не бажаючи відривати працівників, я не взяв з собою служника. Я прийшов до скарбничого, перед яким уже лежали гроші, і він їх одбирав так, як йому звелів король. Як мені показалося, цей харциз скарбівничий навмисне зволікав до третьої години ночі, одраховуючи мені грошей. Отож з обачності, адже йшлося про велику суму, я послав по своїх служників, щоб вони прийшли мене супроводжувати. Вони все барилися, і я запитав у посланця, чи виконав він моє доручення. Цей шахрай служник відповів, що він його виконав і що вони сказали, що не можуть прийти. Але він зголосився віднести мені ці гроші. Я відповів, що гроші я однесу сам. Тим часом угоду дотримано, гроші одраховано. Я поклав їх до кошичка, потім просмикнув руку в обидві ручки. Вона проходила на превелику силу, кошичок був щільно закритий, мені було зручно нести його, плаский, як мішок. Я був добре захищений кольчугою й наручами. Зі шпажкою при боці і кинджалом я прудко рушив у путь. Цієї миті я побачив, як якісь служники так само прудко виходять з дому. Стиха перемовляючись між собою, вони показували, ніби йдуть у протилежному напрямку. Я простував швидкою ходою, пройшов Міновий міст і почимчикував уздовж прибережного муру, що вів аж до мого дому в Нель. Я саме минав монастир августинців (місце небезпечне, і хоча до моєї оселі було п'ятсот кроків, мене б ніхто не почув, якби я кричав

пробі, оскільки замкові кімнати були з другогу боку, десь ще за п'ятсот кроків). Нараз я узрів перед собою чотирьох з чотирма шпагами. Миттю наважившись, я швидко накрив свого кошичка полою плаща. Я вхопився за шпагу і, бачачи, як вони на мене наступають, гукнув:

— У вояка нічого не вигадаєш, окрім плаща й шпаги. А я, перш, ніж віддати, постараюся, щоб вам це не окупилося.

Відбиваючись сміливо від них, я кілька разів розхристувався, щоб вони переконалися, що в мене нема при собі таких грошей — якби вони справді були з тих, кого підбили служники, побачивши, як я брав гроші. Сутичка тривала недовго, бо вони потроху відступали. І перемовлялися між собою по-своєму:

— Це одчаюга італієць. Мабуть, це не той, кого ми чигаємо. А якщо це і він, то в нього з собою нічого немає.

Я лаявся по-італійському і, безперервно колючи і прямо, і згори, іноді майже зовсім ударяв їх у поперек. Я фехтував дуже добре, і вони радше гадали, що я вояк. Збившись у купу, вони помалу відступали переді мною, бубонячи весь час щось по-французькому. Я знову повторяв, тепер уже спокійніше, що хто хоче заволодіти моєю зброєю і моїм плащем, той легко їх не дістане. Я почав прискорювати ходу, а вони повільно плелися слідком. Я став боятися, як би не напоротися на ще одну засідку, аби вони мене не заскочили з двох сторін. Коли я вже був за сто кроків од замку, я вдарився бігти і зарепетував:

— До зброї! До зброї! До мене, сюди, бо мене вбивають!

Одразу вибігло з дому четверо хлопців з чотирма ратищами. Вони хотіли були кинутися на тих, кого узріли, але я їх зупинив і зумисне закричав:

— Ці чотири страхополохи не зуміли захопити в одного здобич — тисячу золотих скудо з щирого золота. У мене від ваги руки відвалюються. Ходімо спершу їх сховаємо, а потім я піду з вами з своїм дворучним мечем, куди вам заманеться.

Ми пішли сховати гроші. Мої помічники вжахнулися, побачивши, яка небезпека загрожувала мені, й засипали мене докорами:

— Ви надто покладаєтесь на себе і колись примусите всіх нас плакати.

Я розповів їм, що зі мною сталося, і дорікнув, чому вони не прийшли, як я їм звелів. Вони дуже здивувалися, бо посланець їм нічого не сказав. Розбишаки тим часом повтікали. Ми весело й радісно повечеряли, сміючись з того, які несподівані колінця викидає нам доля і в доброму, і в лихому. Бо якщо доля нас не зачіпає, то виходить так, що ніби нічого й не було. Щоправда, мовиться: «Це тобі наука на майбутнє». Це не так, доля приходить завжди інакше, ніж чекав, і завжди негадано.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ
1540—1543

Суперечка з французькими майстрами про відливку.— Король дає Бенвенуто грамоту на громадянство й замок Маленький Нель.— Знову відвідує Бенвенуто з пані де Тамп і замовляє малюнок фонтана для замку Фонтенбло.— Бенвенуто показує королю дві моделі; достопам'ятна розмова з королем при цій нагоді.— Пані де Тамп ображається; марно Бенвенуто, щоб уласкавити її, дарує їй срібну вазу.— Нові прикрощі з скарбничим у Маленькому Нелі.— Пані де Тамп паплюжить Бенвенуто перед королем; за нього заступається дофін Генріх.

Другого дня я почав працювати над сільничкою, але намагався провадити й інші роботи. Я найняв багато працівників для різьбарства й золотарства. Це були італійці, французи й німці, іноді я набирав їх дуже багато, якщо траплялися здібні майстри. Тому я міняв їх щодня, відпускаючи нездібних і приймаючи тих, хто більше умів. Цих я підганяв у роботі, отож багато хто не витримував напруження (вони хотіли йти за моїм прикладом, але я був міцніший і витриваліший). Деякі німці, здібніші за інших, пнулися зі шкури, тягнучись за мною, хотіли збадьорити себе тим, що багато їли й пили, але їхній організм не витримав, і вони підірвали здоров'я. Поки я працював над срібним Юпітером, то побачив, що срібла у мене зостається чимало. Отож без відома короля я заходився робити велику вазу з двома ручками, заввишки десь з півтора ліктя. Мені також закортіло відлити з бронзи ту велику модель, яку я зробив для срібного Юпітера. От я й узявся до цієї великої роботи, хоча ніколи ще такого не робив. Я порадився з деякими досвідченими паризькими майстрами і розповів їм про всі ті способи, які ми в Італії застосовуємо, щоб виконати такі роботи. Вони відповіли, що так вони зроду не працювали. Але якщо я дам їм робити по своєму, то вони віділлють статую таку чисту й гарну, як і глиняна модель. Я домовився про співробітництво і передав модель їм. Я пообіцяв їм дати кілька скудо зайвих, як вони просили. От вони взялися за роботу. Але я бачив, що вони чинять не так, і швидко почав голову Юлія Цезаря по груди, в латах, куди більшу за справжню. А ліпив я її з маленької моделі, яку привіз колись із Рима, зробленої з прекрасної античної голови. Узявся я також за другу голову такої самої величини. А ліпив я її з однієї прекрасної дівчини, яка всолоджувала мені життя, живучи при мені. Я називав її Фонтана Беліо, за назвою місця, обраного королем задля власної втіхи. Я зробив прегарне горно, аби топити бронзу, приготував і випалив наші форми. Вони одливали Юпітера, я — мої дві голови. Я сказав їм так:

— Я не думаю, щоб ваш Юпітер вийшов у вас. Ви не зробили досить продухвин, щоб рівномірно провітрювати. Отож марно гаєте час.

Вони відповіли, що повернуть мені всі виплачені їм гроші й відшкодують усі витрати, якщо їхня робота не вийде. Зате вони застерігають мене: усі мої прекрасні голови, які я хочу відлити на свій італійський штиб, ніяким світом не вийдуть у мене. При цій суперечці були скарбники та інші шляхтичі, які за дорученням короля приходили мене провідати. Все, що вони бачили й чули, вони передавали королю. Старі майстри, які хотіли одливати Юпітера, затримали дещо початок одливки. Вони казали, що хотіли б припасувати дві форми моїх голів. Оскільки так, як я роблю, навряд щоб вони вийшли, а занапастити такі прегарні роботи гріх. Коли про це сказали королю, його величність відповів, щоб вони радше намагалися вчитися і не пробували вказувати наставникові. Вони зі сміхом опустили в яму свою роботу. Я залишився спокійний, не виказуючи ні гніву, ні радості (хоча й весь кипів), залив форму Юпітера з двох половинок. Коли срібло добре розтопилося, ми з великою втіхою почали лити метал, і Юпітерова форма чудово наповнилася. Отож і вони були веселі, і я радий. Я тішився, що помилився щодо їхньої роботи, а вони, певне, тішилися, що помилилися щодо моєї. І за французьким звичаєм вони весело попросили чогось випити. Я залюбки звелів влаштувати їм багатий сніданок. Потім вони попросили у мене гроші, які їм належало одержати, і ті зайві, які я їм обіцяв. Я відповів так:

— Ви сміялися, а я боюся, як би вам не довелося плакати. Я от по-

мітив, що в цю вашу форму ввійшло куди більше срібла, ніж думалося. Тим-то я не дав вам більше грошей, окрім тих, що я обіцяв.

Небораки тяжко замислилися над моїми словами й мовчки рушили додому. Вранці вони прийшли й заходилися тихенько виймати з ями. Відкрити свою велику форму, не вийнявши спершу мої дві голови, вони не могли. Отож вони вийняли голови, дуже вдалі, і поставили їх ставма, так, що їх добре було видно. Потім почали відкривати Юпітера і не пройшли ще й двох ліктів углиб, як вони, з чотирма помічниками, зчинили такий великий репет, що я їх почув. Я думав, що вони кричать з радощів, і кинувся бігти, бо я сидів тоді в себе в кімнаті, за п'ятсот кроків. Я прибіг на місце і побачив їх такими, якими зображують тих, хто споглядає гріб Христовий, скрушних і наляканих. Я зиркнув на мої дві голови і, побачивши, що вони вийшли добре, не радів, але й не посипав голову попелом, побачивши їхню роботу. А вони виправдувалися й бідкалися:

— Ах, наше безголов'я!

Я відповів:

— Нарікати треба не на безголов'я, а на ваше невміння. Якби я був бачив, як ви ставите у форму сердечник, то б єдиним словом вас навчив, і фігура б вийшла добре. Отож я міг би здобути собі багато честі й великий зиск. Але я в своїй честі себе виправдую, а вам ні честі, ні зиску не врятувати. Тим-то іншим разом учіться працювати, а не бідкатися.

Тут вони стали мене благати. Вони визнали, що я мав рацію, і що як я не підсоблю їм, то вони, після виплати такого великого видатку і такої шкоди, підуть жебрати зі своїми родинами. Я пообіцяв їм, що залюбки заплачу їм зі своїх, якщо королівські скарбники заплатять те, що вони зобов'язалися, оскільки я таки бачив, що вони намагалися зробити все, що уміли. Ця пригода зискала мені таку прихильність скарбничих і придворних, що й не сказати. Про все було написано королю, а король, єдиний, найщедріший, повелів, щоб усе було зроблене так, як я скажу.

Саме тоді до королівського двору прибув одчайдух П'єтро Строцці [131]. Коли він нагадав королю про свою грамоту на громадянство, король одразу ж велів, щоб її приготували.

— А заодно з нею,— сказав король,— приготуйте також грамоту Бенвенуто, мон амі, і віднесіть її негайно від мого імені до нього додому, і дайте її йому безкоштовно.

Грамота великого П'єтро Строцці коштувала йому чимало сотень дукатів. Мою мені приніс один з перших його секретарів на ймення мессер Антоніо Массоне [132]. Цей вельможа вручив мені грамоту вельми врочисто і від імені короля сказав:

— Це вам дарує король, щоб ви з ще більшим завзяттям могли йому служити. Це грамота на громадянство.

І мессер Массоне розповів мені, що король видав таку синьйорові П'єтро Строцці лише після довгого часу і особливою милістю, тоді як мені він сам посилає від себе вручити. Такої милості у цьому королівстві не здобував ще ніхто. Я просив мессера Массона передати королю мою смиренну й поштиву подяку. Потім попрохав секретаря, щоб він мені ласкаво розтлумачив, що означає ця грамота на громадянство. Секретар був вельми тямущий і люб'язний муж і чудово говорив по-італійському. Спершу він дзвінко засміявся, потім споважнів і пояснив мені моєю рідною мовою, що означає грамота на громадянство,— це найвища шана, якої може удостоїтися чужинець. Він висловився так:

— Це куди більше, ніж пошитися у венеційські шляхтичі.

Пішовши од мене, він подався до короля і розповів йому все, про що ми розмовляли. Його величність трошки посміявся, потім сказав:

— Тепер я хочу, щоб він знав, чому я йому послав цю грамоту на громадянство. Ідіть і зробіть його власником замку Маленький Нель, де він мешкає і який є моєю дідизною. Так він найкраще зрозуміє, якщо ще досі не зрозумів, що означає грамота на громадянство.

Про цей дар мені повідомив королівський посланець, через що я хотів його пригостити. Але він нічого не взяв і ще раз підкреслив, що такий королівський указ. Грамоту на громадянство разом з дарчою на замок я узяв з собою до Італії. Хоч би куди я поїхав і хоч би де я склав свої кості, я й там постараюся мати їх при собі.

Веду далі почату розповідь про своє життя. В моїй робітні були вже згадані роботи: початий срібний Юпітер, золота сільничка, велика срібна ваза, і дві бронзові голови. Я робив усе, щоб чимскоріше їх закінчити. Окрім того, я готувався одлити підніжжя для Юпітера. Цоколь був бронзовий, щедро й гарно оздоблений: він мав два барельєфи, один зображував викрадення Ганімеда, а другий — Леду й Лебедя. Цоколь я одлив з бронзи, і він вийшов дуже гарно. Потім я зробив другий цоколь для статуї Юнони, щоб почати і її робити, якщо король дасть мені срібло. Працюючи завзято, я вже зібрав срібного Юпітера. Зібрав також і золоту сільничку. Робота над вазою просунулася далеко вперед. Обидві бронзові голови були вже завершені. Зробив я також кілька робіт для кардинала феррарського. Окрім того, виготовив срібну вазочку, пишно оздоблену. Я зробив її, аби подарувати пані де Тамп. Я зробив багато робіт для багатьох італійських шляхтичів, себто для синьйора П'єтро Строцці, для графа делл'Ангвіллари, для графа ді Пітільяно, для графа делла Мірандоли та для багатьох інших. Тепер я повернуся до мого великого короля. Як я вже сказав, замовлені ним роботи успішно просувалися вперед. О тій порі він повернувся до Парижа, і на третій день явився до мене додому з силою-силенною двораків, і дуже здивувався, як я встиг стільки зробити. З ним була його пані де Тамп, вони завели балачку про Фонтана Беліо. Пані де Тамп просила короля, щоб він замовив мені зробити щось красиве для оздоби її замку. Король відповів:

— Авжеж. Мені самому спала щойно думка, щоб там зробити щонебудь красиве.

І звернувся до мене з запитанням, що можна було зробити для замку. Я запропонував кілька своїх ідей. Його величність теж висловив свою думку. Потім сказав мені, що хоче з'їздити днів на п'ятнадцять-двадцять до Сан Джермано делла-Айї, містечка, розташованого за дванадцять миль од Парижа. А я тим часом повинен зробити модель фонтана, найкращого і найбагатшого, який я лиш можу вигадати, бо цей замок йому найбільша утіха в усьому королівстві. Тим-то він мені велів і просив мене, щоб я вже постарався зробити щось красиве. Я йому пообіцяв. Побачивши, як просунулися вперед роботи, король сказав пані де Тамп:

— Я ще ніколи не мав при дворі художника, який би мені так подобався і який би так заслуговував винагороди, як цей. Тому треба подумати про те, як утримати його. Нам необхідно частіше про нього згадувати, бо він витрачає багато, і добрий товариш, і багато працює. Уявіть собі, пані, він не раз приходив до мене, ба і я приходив до нього, але він зроду ні про що не просив. Його серце зайнято самими роботами. Треба зробити для нього щось гарне, щоб нам його не втратити.

Пані де Тамп сказала:

— Сір, я вам про це нагадаю.

Вони пішли, а я з великим завзяттям узявся за початі роботи. Крім того, почав робити модель фонтана, і справа йшла на лад.

Через півтора місяця король повернувся до Парижа. Я працював день і ніч. Я одразу пішов до нього і поніс із собою модель, зроблену так добре, що це було видно кожному. Тоді між королем та імператором знов почалася ця клята війна, отож я застав короля вельми заклопотаного. Одначе я побалакав з кардиналом феррарським і сказав йому, що я приніс кілька моделей, замовлених його величністю. Я попросив його при першій зручній нагоді нагадати королю про моделі, аби я їх міг показати, бо я певен, що король буде потішений. Кардинал так і зробив. Він нагадав королю про моделі. Король одразу прийшов туди, де зберігалися мої моделі. Передусім я зробив палацовий портал Фонтана Беліо. Я намагався якнайменше змінювати вигляд палацових дверей, які були на кепський французький кшталт заширокі і водночас приземкуваті. Вхід був трохи більший за квадрат, а над цим квадратом півкружжя, плескате, як ручка кошика. В цьому півкружжі король бажав мати фігуру, що була б алегорією Фонтана Беліо. Я надав цьому прольоту прегарних розмірів. А обабіч зробив кілька плавних виступів, під якими в спідній частині, що відповідала горішній, вмістив по цоколю і по голові. Замість двох колон, що мали заповнювати простір між цоколем і карнизом, я зробив у кожному з місць для колон сатира. Він був вищий, ніж у півреліефі, і однією рукою ніби підтримував ту частину, що торкається до колон. У другій руці він тримав грубезний кийок і своєю дикою й пишною головою наганяв на глядачів страх. Друга фігура стояла в такій самій позі, але тримала голову інакше і різнилася дрібним опорядженням. У руці вона тримала канчука з трьома кулями, скутими між собою ретязями. Хоч я й кажу сатири, але вони мали від сатира лише маленькі ріжки та цапину голову. Все інше мало людську подобу. В півкружжі я зробив жінку, вона лежала в розкішній позі, ліва рука її оповивала шию оленя, який був королівським гербом. З одного краю я зробив напівреліефом козуль, і кількох вепрів, та іншу дичину, вже нижчим рельєфом. З другого краю багато гончаків і хортів, бо вони плодилися в цьому прегарному лісі, де народжується криниця. Потім я взяв усю цю роботу в довгастий чотирикутник і в горішніх кутах чотирикутника, в кожному, зробив по Звитязі, барельєфом, зі смолоскипами в руках, як заведено у старожитніх. Над чотирикутником я зробив саламандру, власну королівську емблему, й силу-силенну вигадливих оздоб, як того й вимагає іонійський стиль.

Коли король побачив цю модель, він одразу повеселішав і забув про ті докучливі розмови, які він вів понад дві години. Побачивши, що він у доброму гуморі, я показав йому другу модель. Король цього не сподівався, він-бо думав, що побачив усю роботу. Ця модель була завбільшки понад два лікті і становила собою фонтан правильної квадратної форми, оточений красивими сходами, які перетиналися між собою, чого в цих краях ще не бачили і що й у нас, в Італії, рідкість. Посеред фонтана я зробив цоколь, який зносився трошки вище, ніж чаша фонтана. На цьому ж цоколі я зробив нагу фігуру великої краси. У правій руці, зведеній увись, вона тримала зламаного списа, а ліву поклала на держак шаблі прегарної форми. Вона опиралася на ліву ногу, а правою наступала на шолом, так багато оздоблений, як тільки можна уявити. По чотирьох кутках фонтана я зробив, у кожному, по сидячій постаті, кожна з численними гарними емблемами. Король поцікавився, яку гарну ідею я хотів виразити. Він сказав, що добре зрозумів усе, що я зробив

на дверях, навіть не розпитуючи мене ні про що, проте зображене на фонтані він зовсім не розуміє, хоч воно йому й дуже подобається. Адже він знає: я чиню не так, як деякі бовдури, ті хоч і роблять речі штудерно, але роблять поверхово. Тут я наготувався, бо якщо я сподобався тим, що я зробив, мені хотілося, щоб подобалося також і те, що я скажу.

— Знайте, свята величносте, що вся ця дрібна робота щонайточніше зміряна в маленьких футах, отож як виконати її потім насправді, вона вийде такої самої краси, як ви бачите. Ця постать посередині — в п'ятдесят чотири фути. (При цьому слові король зачудувався непомалу). Вона зображує бога Марса. Останні чотири фігури зроблені для талантів, які так любить і заохочує ваша величність. Ця, по праву руку, означає науку всіх наук. Бачите, вона має всі прикмети, що становлять філософію з усіма притаманними їй знаннями. Друга фігура становить собою все образотворче мистецтво, себто різьбарство, малярство і зодчество. Третя фігура — це музика, що йде у парі з усіма цими науками. А остання, така на вигляд привітна й прихильна, це Щедрота, бо без неї не виявиться ні один із цих чудових дарів, які Бог нам являє. Ця статуя посередині, велика, зображена для самої вашої величності, це бог Марс, бо ви найхоробріший муж на світі, і цю хоробрість ви застосовуєте справедливо й свято в обороні вашої слави.

Королю вистачало терплячості дослухати мене, потім він підняв голос і сказав:

— Воістину я знайшов мужа собі до мислі!

Він покликав своїх підскарбіїв і звелів їм, щоб вони дали мені все, чого я потребую, хай би які великі були ці видатки. Потім поплескав мене по плечу і сказав:

— Мон амі (тобто мій друже), я не знаю, хто більше радіє: чи державець, бо знайшов художника собі до мислі, чи художник, бо знайшов державця, який дає йому такі умови, щоб він міг утілювати свої художні задуми.

Я відповів:

— Якщо я саме той, про кого його величність мовить, то моє щастя куди більше.

Він одказав з усмішкою:

— Скажімо, що воно однакове.

Я пішов з радістю в серці і повернувся до своєї праці.

На лихо, ніхто мені не натякнув, що таку саму комедію треба було розіграти і з пані де Тамп. Коли ввечері вона дізналася про мою розмову з королем, то скипіла такою скаженою люттю, що закричала гнівно:

— Якби Бенвенуто показав мені свої гарні роботи, то я б згадала про нього при нагоді.

Король хотів мене виправдати, але не зумів. Я довідався про це аж через два тижні, коли вони подорожували по Нормандії, одвідали Руан і Дьєпп і повернулися до Сан Джермано делла-Айї. Я взяв срібну вазочку, яку хотів піднести пані де Тамп, аби цим приносом знов повернути її прихильність. Тож я поніс її з собою. Коли я дав знати через одну її годувальницю й показав їй красну вазу, зроблену для її пані, і заявив, що я хочу подарувати її, годувальниця мені дуже зраділа й мовила, що вона передасть одразу своїй пані, яка ще не одягнута, і як тільки вона їй скаже, та мене впустить. Годувальниця сказала це все пані, а та гнівно відповіла:

— Скажіть йому, щоб він почекав!

Довідавшись про це, я запасся терпінням, що для мене дуже не-

легко. Проте я чекав, аж поки вона пообідала. Час збігав, і голод викликав у мене таку лють, що терпіти стало несила. Пославши її к лихій годині, я пішов звідти, подався до кардинала лотарінгського й подарував йому цю вазу з проханням, щоб він підтримав мене у милості в короля. Він відповів, що це не потрібно. А якби було потрібно, то він зробив би це з дорогою душею. Потім покликав свого підскарбія й шепнув йому щось на вухо. Підскарбій почекав, поки я вийду од кардинала. Потім сказав мені:

— Бенвенуто, ходімо зі мною, я вас пригощу склянкою доброго винця.

Я не збагнув, що він має на увазі, але відповів:

— Будь ласка, пане підскарбію, накажіть дати мені склянку вина й кусень хліба, бо я вже млію з голоду. Сьогодні з самого ранку аж до цієї пори я чекав натщесерце біля дверей пані де Тамп, щоб подарувати їй цю красну срібну позолочену вазу, і про все дав їй знати. А вона, аби мене весь час катувати, веліла мені сказати, щоб я почекав. І от мене зборов голод і я геть-то знесилився. І я, за Божим велінням, подарував свій крам і свої труди тому, хто заслуговував їх куди ліпше, і я у вас нічого не прошу, як тільки трошечки випити, бо я дуже запальний, голод знесилює мене настільки, що я можу щохвилини зомліти й брязнути на землю.

Поки я насилу вичавлював ці слова, появилося чудове вино та інші підживи, щоб заїсти, отож я підкріпився на славу. Як тільки я знову відзискав тілесні сили, куди й поділася моя досада. Добрий підскарбій вручив мені сто золотих скудо. Я відмагався і не хотів брати ніяким світом. Він пішов передати про це кардиналові. Той вишпетив його й велів, щоб він втелющив мені силоміць, а інакше щоб він ніколи на очі не показувався. Підскарбій прийшов до мене сердитий і сказав, що ніколи кардинал так його не шпетив. Він знову дав мені гроші, а я все відмагався, тоді він сердито заявив, що втелющить їх мені силоміць. Я взяв гроші. Коли я хотів піти подякувати кардиналові, той велів мені передати через свого секретаря, що він мені охоче сприятиме в усьому, якщо я чогось потребуватиму. Того вечора я повернувся до Парижа. Король дізнався про все. З пані де Тамп збиткувалися, через це вона ще більше завзялася на мене. Отож наді мною зібралася чорна хмара, про що я розповім у своїм місці.

Уже давно я мав би згадати про дружбу найкебетливішого, найщирішого і найвірнішого мужа, якого я тільки пізнав у житті. Це був мессер Гвідо Гвіді [133], чудовий лікар і науковець і шляхетний флорентинський громадянин. Недоля піддавала мене такій суворій пробі, що я досі залишав його осторонь. Хоча на цьому не вельми залежить, я гадав, що з мене досить, якщо я постійно носитиму його в серці. Але побачивши, що мій життєпис без нього був би неповний, я згадую про нього в дні найважчі, щоб він як там був мені утіхою і відрадою, то щоб і тут зігрівав мене ясною згадкою про те благо. Мессер Гвідо Гвіді приїхав до Парижа нагодою. Я зійшовся з ним, привів його до себе в замок і оселив його в окремій кімнаті. Так ми прожили разом кілька років. Приїхав також єпископ павійський, себто монсеньйор де Россі, графа ді Сан Секондо брат. Цього синьйора я узяв із заїзду й оселив його в себе в замку, дав також і йому кілька кімнат, де він мешкав з усіма вигодами, зі своїми челядниками і кіньми багато місяців. Іншого разу я також улаштував мессера Луїджі Аламанні та його синів на кілька місяців. Господь ущедрив мене своєю ласкою, що і я міг якось прислужитися, також і я, людям і великим, і кебетливим. З мессером Гвідо

ми приятелювали стільки літ, скільки я там прожив, радіючи удвох, що ми вдосконалюємося на службі такого великого і дивовижного державця. Я можу сказати воістину: все, чим я є, і все, що я створив у житті доброго й прекрасного, це заслуга цього дивовижного короля. Тому повертаюся до розповіді про нього і мої великі роботи, виконані для нього.

У моєму замку була кімната для гри в гилку і м'яч. І я, даючи нею користуватися, мав чимало зиску. В цій гральні було кілька маленьких покоїків, де мешкали всілякі люди, і серед них один вельми вправний книгодрукар. Майже всю свою робітню він тримав у моїм замку. Це саме він надрукував першу чудову медичну книгу мессера Гвідо. Бажаючи скористатися цими кімнатами, я його витурив з замку, хоча не без труднощів. Жив там ще один селітряний майстер. Так от я теж хотів скористатися цими маленькими світличками для деяких моїх працівників німців, а селітряний майстер виселятися відмовився. Я не раз лагідно умовляв його звільнити ці світлички, бо я хочу оселити там моїх працівників для служби королю. Що сумирніше я говорив, то зухваліше цей шелихвіст мені відповідав. Нарешті я дав йому термін три дні. Той зареготав і заявив, що почне про це думати не раніше, ніж через три роки. Я не знав, що це прихвостень пані де Тамп. І якби ця моя пригода з пані де Тамп не змушувала мене більше озиратися на задні колеса, ніж я звик раніше, я б зразу витурив його втришия. Отож я терпеливо чекав цих три дні. Коли термін минув, я мовчки узяв німців, італійців і французів, озброєних, і багато підручних, і за короткий час розніс увесь його дім і його манатки повикидав геть з мого замку. Я вдався до такого крайнього заходу, бо він під'юдив мене заявою, що він не знає такого сміливця італійця, який одважився б зрушити з місця бодай одну завісу. Тому, коли це сталося, він явився на місце, і я йому сказав так:

— Я найменший італієць у цілій Італії, і я не зробив тобі й половини того, що я міг би зробити і що я зроблю тобі, якщо ти бодай писнеш!

І додав йому ще чимало прикрих слів. Переляканий і вражений, цей неборак зібрав свої манатки. Потім побіг до пані де Тамп і розписав їй страшне пекло. А моя смертельна неприятелька, чий язик був добре підвішений, розписала перед королем ще моторошнішу картину. Король, як мені передавали, хотів двічі розгніватися на мене й суворо покарати мене. Але його син дофін Арріго, нинішній король французький, теж потерпілий від цієї зухвалої дами, вкупі з королевою наваррською, сестрою короля Франциска, так заступилися за мене, що король обернув усе в сміх. Так з Божою поміччю я уник великої небезпеки.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ
1543

Пані де Тамп намовляє маляра Примітіччо, званого Болонья, змагатися з Бенвенуто.— Прикра тяганина після виселення жильця.— Опис французького суду.— Виведений з себе адвокатськими викрутами, Бенвенуто вдається до зброї і зацитькує позивача.— Оповідь про учнів і про дівку Катерину.— Лицемір помічник обманює Челліні з Катериною.— Бенвенуто застає їх на гарячому і виганяє Катерину і її матір.— Вона звинувачує його в содомському гріху.— Бенвенуто добивається виправдання.— Суперечка з Болоньєю; Челліні залякує його погрозами, і Болонья здається.— Зрадливий Паголо грішить і далі з Катериною, і Бенвенуто мститься йому дуже оригінально.

Мені довелося виселити ще одного піднаймача. Але оселі я не плюндрував, тільки викинув усі його манатки на вулицю. Пані де Тамп так розсатаніла, що заявила королю:

— Закладаюся, що цей сатана сплюндрує вам увесь Париж.

Король сердито відповів пані де Тамп, що я роблю дуже добре, коли боронюся від цієї сволоти, яка перешкоджає мені служити королю. Лють цієї відьми росла з кожним днем. Вона покликала одного маляра, місцевого жителя в Фонтана Беліо, де король зупинявся постійно. Цей маляр був італієць і болонець, і його звали Болоньєю. Власне ж його ім'я було Франческо Примітіччо [134]. Пані де Тамп намовила його попросити у короля ту роботу над фонтаном, яку його величність замовив мені. А вона вже закине перед королем за нього слівце. Так вони домовилися за моєю спиною. Болонья цьому дуже радів і сподівався замовлення добитися, хоча ця робота була не його ремеслом. Але малював він дуже добре і готувався працювати з помічниками, учнями нашого флорентинського маляра Россо, дуже великого майстра. Усього, що Болонья умів, він навчився у дивовижного Россо, який тоді вже помер. Хитрі докази, якими пані де Тамп протуркала дні і ночі вуха короля, не пропали даром. Король здався лише тоді, коли вона і Болонья казали водно:

— Ваша величність, хіба це можливо, щоб Бенвенуто зробив вам дванадцять срібних статуй? Адже він ще не завершив жодної. А якщо ви завалите його такою великою роботою, то ви ніколи не побачите інших робіт, про які ви мрієте. Бо навіть сто найкращих художників не змогло б завершити стільки великих робіт, скільки цей кебетливий муж задумав. Хіба ви не бачите, як завзято він кидається на все? Ось чому ваша величність разом втратите і його, і його роботи.

Ці й подібні їм докази подіяли на короля, і він пішов назустріч їхнім бажанням. А він же ще не бачив ні моделей, ні малюнків руки маляра Болоньї.

В цей час у Парижі виступив проти мене другий піднаймач, якого я витурив з замку. Він подав на мене скаргу й обвинувачував мене, що я украв у нього багато майна, коли його виселяв. Ця тяганина діяла мені на нерви і забирала у мене стільки часу, що я ладен був збезнадіїтися й поїхати геть. У Франції звикли наживатися на позовах, які затіваються з чужинцями чи з іншими особами, не дуже обізнаними з правосуддям. Як тільки позивач бачить, що позов можна виграти, вони шукають, кому його продати. А є й такі, що тільки й роблять, що купують позови. А є ще одна лиха звичка: нормандці, а їх більшість, промишляють тим, що кривосвідчать. Отож ті, хто позови купує, одразу ж підучують чотирьох таких свідків, або шістьох, як до потреби, і завдяки їм той, хто не здогадався найняти стільки ж навсупір, оскільки про такий звичай не знає, стає жертвою суду. Я це спізнав на своїй власній шкурі. Оскільки такий присуд здався мені нечесним, я явився у великий паризький зал, аби боронити свою правоту. На великому помості я побачив суддю, королівського намісника в цивільному праві. Це був рослявий, дебелий і опасистий чолов'яга й вигляду якнайсуворішого. Обабіч нього було багато стряпчих і повірників, вони сиділи зліва направо. Інші підходили по одному і викладали перед суддею якусь справу. Ті повірники, що сиділи з краю, іноді (я це бачив) говорили всі разом. Я дивувався непомалу, коли цей суддя, чисто тобі Плутон, вельми терпляче схиляв вухо чи то до того, чи то до того й дотепно всім відповідав. Я завжди любив бачити і спізнавати всі роди людської діяльності, то я не міг пропустити нагоди побачити й те, що мене так вразило. Судова

зала була величезна й повна сили-силенної людей. Але було заведено, що двері були замкнуті і їх стерегла варта, щоб сюди не проникали ті, кому там робити нічого. Вартовим часто доводилося з галасом відганяти некликаних влазнів, і вони цим криком так докучали судді, що той не раз їх зацитькував. Я часто був свідком таких рейвахів. Одного разу я почув слова самого судді, коли той узрів, як двоє шляхтичів прийшли подивитися. Придверник заступав їм дорогу, а суддя почав кричати:

— Тихше, тихше, сатана, гайда звідси, і тихше!

Ці слова лунали по-французькому так: «Phe phe Satan, phe phe Satan, alé phe»[135]. Я тоді вже добре тямив по-французькому і при цих словах згадав, що мовить Данте[136], входячи зі своїм учителем Вергілієм до брами Пекла. Адже Данте разом з малярем Джотто були колись у Франції і зупинялися в Парижі. Так ось те місце, де судяться, можна й справді назвати Пеклом. Тим-то Данте, добрий знавець французчини, скористався цим виразом. І мені здалося дивним, що ніхто цього досі не помітив. Отож я мовлю, гадаючи, що ці тлумачі змушують його казати таке, чого він зроду й не думав.

Але повернімося до нашої розповіді. Коли я побачив, як ці повірники засипають мене шпаргаллям, я не знайшов іншої ради, як удатися до свого великого кортика, який я носив на поясі. Я завжди кохався в добрій зброї. І перший кого я взяв у шори, був той головний, що затіяв зі мною тяганину. Одного вечора я так пошаткував йому ноги й руки (щоправда, остерігаючись, щоб не убити його), що він скульгавів на обидві ноги. Потім я розшукав того, другого, який відкупив позов, і теж дав йому такого гарту, що цей позов припинився. Я подякував за все Всевишньому і вирішив, що віднині на якийсь час матиму спокій. Я закликав удома моїх помічників, надто італійців, аби вони подвоїли зусилля й підсобили мені якийсь час, оскільки я хочу чимскоріше завершити всю почату працю. Потім я збирався вернутися до Італії, бо вже мені увірилися підступи деяких французів. І якщо цей добрий король ще колись розгнівається на мене, то мені доведеться сутужно, оскільки я для своєї оборони допустився багатьох переступів. Моїми італійськими помічниками були: Асканіо, перший і найдорожчий, родом з Неаполітанського королівства, з містечка Тальякоцце. Другий був Паголо, римлянин вельми низького роду, безбатченко. Цих двох я привіз із собою з Рима, де вони працювали в моїй робітні. Ще один римлянин, який прибув так само до мене з Рима, теж звався Паголо і був сином зубожілого римського шляхтича з роду Макароні. Цей хлопець не вельми тямив у мистецтві, проте чудово орудував зброєю. Наступний мій вихованець походив з Феррари і звався Бартоломео Кйочча. Я мав ще одного флорентинця на ймення Паголо Міччері. У нього був брат на прізвисько Кіт. Кіт був добрий рахівник, проте забагато витратив, керуючи майном Томмазо Гваданьї, багатого купця. Кіт упорядкував мені книги, де я вів рахунки найхристианнішого короля та інших замовників. Паголо Кіт навчив свого брата вести книги, отож він вів їх мені дуже точно, і я добре платив йому. Він виглядав на порядного хлопця, бо був дуже побожним. Він постійно бурмотів псалми або перебирав чотки в руках. Тому я повірив у його удавану доброту. Раз я одкликав його набік і сказав:

— Паголо, братику найдорожчий, ти добре бачиш, як тобі у мене живеться, і знаєш, з якої біди я тебе витяг, та ще ти й флорентинець. Тобі я довіряю, тобі найбільше з усіх, бо бачу, як ти боїшся Бога, і мені це до вподоби. Отож я прошу, аби ти мені підсобляв, бо я не дуже покладаюся ні на кого з твоїх товаришів. Тому я прохаю, щоб ти заопіку-

вався двома речами, за які я потерпаю. Передусім постарайся берегти моє добро, щоб його у мене не брали, і ти сам у мене його не займай. Потім ти бачиш цю дівчину небогу Катерину, яку я тримаю передусім для потреб мого мистецтва: без неї я не міг би працювати. А крім того, я мужчина і з нею грішу. Ще, чого доброго, вона сплодить мені дитину. Але утримувати чужих дітей я не бажаю, отож я не потерплю, щоб хтось мені підклав свиню. Якби якийсь зух наважився на такий гріх у цьому домі, я б це помітив, і, далебі, мені здається, що я убив би і її, і його. Тим-то я прохаю тебе, дорогий братику, щоб ти мені підсобив. І якщо ти щось зауважиш, одразу ж мені скажи, бо я пошлю к лихій годині і її, і матір, і того, хто вскоче в гречку. Тому ти сам перший начувайся.

Цей нікчема перехрестився широко від голови до ніг і сказав:

— О благословенний Ісусе! Хай Бог мене милує, щоб я коли-небудь поміркував про щось таке! Передусім тому, що я не ласий на такі плюгавства! А потім, хіба я можу забути про ті великі добродійства, які ви вчинили мені?

Після його нібито простих і щирих слів я повірив, що все стоїть саме так, як він мовить.

Через два дні було свято. Мессер Маттіо дель Надзаро, теж італієць і королівський служник, знакомитий золотар, запросив мене з моїми помічниками погуляти в саду. Тому я нарихтувався і покликав цього Паголо, щоб і він їхав з нами розважитися, тим паче що докучлива судова тяганина вже припинилася. Проте хлопець відповів мені поважно:

— Далебі, негоже кидати дім напризволяще. Подивіться, скільки у вас тут золота, срібла і самоцвітів. Місто аж кишить од злодіїв, необхідно пильнувати і вночі і вдень. Я прочитаю деякі молитви і все догляну. А ви їдьте собі спокійно, гуляйте й розважайтесь. Іншого разу вартуватиме хтось інший.

З легким серцем поїхав я разом з першим Паголо, Асканіо і Кйоччею повтішатися в тому садку. Ми провели там весело майже весь день. Пополудні, уже ближче до вечора, мене пойняла туга, чомусь згадалося, як удавано щиро говорив зі мною той неборак. Я сів на свого коня і з двома моїми пахолками повернувся до свого замку, де я заскочив Паголо і цю погань Катерину майже в грісі. Бо ця Катеринина матірка, французька звідниця, при моїй появі закричала не своїм голосом:

— Паголо, Катерино, пан повернувся!

Вони вибігли до мене перелякані, розчухрані й червоні. Вони стали ні в тих ні в сих, геть ошелешені, наче збараніли, і я одразу розпізнав нечисте. Кров ударила мені в голову, і я сягнув по шпагу, намірившись повбивати обох на місці. Паголо утік, а Катерина впала навколішки і волала про небесне милосердя. Спершу я хотів покарати мужчину, але поки я його наздогнав, то подумав, що найкраще прогнати їх обох. Бо я вже стільки наколобродив, що уникнути шибениці було б важко. Отож я сказав Паголо:

— Якби я на власні очі був побачив те, що мені підказує твоя поведінка, я б десять разів прохромив твої тельбухи цією шпагою. А зараз геть звідси, і якщо тобі колись доведеться читати отченаш, то знай: це буде отченаш святого Юліана [137].

Потиличниками, штурханами і копанцями я прогнав потім матір і доньку. Вони задумали помститися мені за цю образу і знюхалися з одним нормандським повірником. От той і навчив їх, щоб вона сказала, що я жирував з нею з-італійська. А це означало протиприродний, тобто содомський гріх. Він запевнив їх:

— В гіршому разі, як тільки цей італійчик почує про таке діло і знаючи, яке воно небезпечне, він одразу ж дасть вам кількасот дукатів, аби ви мовчали, бо у французів такий гріх дуже суворо карається.

Ось так вони й змовилися, підлотники. Мене обвинуватили й викликали до суду.

Що більше я шукав спочинку, то дужче мені докучали. Битий щодня з усіх сторін недолею, я почав міркувати, що мені діяти. Чи поїхати собі з Богом і кинути Францію к бісу, чи знову стати на прю й довести, що Бог мені недарма дав розум і вольну волю. Я довго катувався, який вибір зробити. Нарешті я поклав собі поїхати з Богом, не бажаючи більше терпіти мінливості долі, щоб вона не скрутила мені в'язів. Коли я вже намірився остаточно рушити, я заходився спершу відпродувати майно, яке не міг узяти з собою. Все інше, дрібніше, я притаковив, як міг, на собі і на своїх служниках. І все-таки я вирушав у великій скрусі. Я зостався сам у своїй робітні. Своїм хлопцям, які мені радили, щоб я чимнайскоріше від'їжджав, я сказав, що передусім я мушу порадитися з собою сам, хоча я добре знаю, що вони мають слушність. Адже я, врятувавшись від в'язниці і втікши від судової тяганини, зможу завжди вибачитися перед королем і розповісти йому в листі, яких собак мені повісили на шию. Як я надумав, так і ухвалив робити. І щойно я рушив, як хтось узяв мене за плече і дзвінким голосом підказав мені:

— Бенвенуто, роби так, як завжди, і нічого не бійся!

Отож я передумав і сказав моїм італійським пахолкам:

— Добре озбройтеся, і ходіть зі мною, і слухайтеся в усьому, що я вам скажу, без роздумів, бо я хочу йти в суд. Аби я утік, ви завтра б усі опинилися на соломі. Отож скоряйтеся і ходіть зі мною.

Усі хлопці погодилися й сказали:

— Ми живемо в його домі, він годує нас. Отож ми повинні йти з ним і підсобляти йому до останнього подиху в усьому, що він запропонує. Майстрові слова правдивіші, ніж ми думали. Як тільки він накиває п'ятами, його вороги витурять нас утришия. Подумайте лишень, які великі й чудові роботи ми з ним почали! Самі ми ніколи б не змогли завершити їх без нього, а його вороги казали б, що він поїхав тому, що в нього не стало кебети довести їх до краю.

Вони додали ще чимало слушних слів. Римський хлопець Макароні перший підбадьорив решту. Він покликав і кількох німців та французів, з тих, хто любив мене. Всього нас було десятеро. Ми рушили вперед, давши собі слово живим не датися під арешт. Коли я став перед суддями, я побачив Катерину та її матір. Вони саме жартували з якимсь повірником. Я ввійшов і сміливо запитав, хто суддя. Той сидів високо на помості, набурмосений, кремезний і опасистий. Побачивши мене, він грізно затрясся й кинув стиха:

— Хоча звати тебе Бенвенуто, вітати тебе тут не будуть!

Я зрозумів його слова і відповів:

— Скажіть мені, чому мене викликали? Але поспішіть, у мене нема часу!

Кримінальний суддя обернувся до Катерини і сказав їй:

— Катерино, розкажи все, що в тебе було з Бенвенуто.

Катерина відповіла, що я з нею жирував на італійський штиб. Суддя обернувся до мене і сказав:

— Ти чуєш, Бенвенуто, що мовить Катерина?

Я заявив:

— Якби я з нею жирував на італійський штиб, я б робив це лише з бажання мати дитину, як робите ви всі.

Тоді суддя заперечив так:

— Вона твердить, що ти жирував з нею інакше, ніж коли плодять дітей.

Я відповів, що це, мабуть, на штиб не італійський, а французький, якщо вона його знає, а я ні. І додав, що я хочу, щоб вона розповіла точно, як я з нею жирував. Тоді ця нікчемна підбічниця по-ницому розповіла відверто про все це плюгавство, яке вона мала на увазі. Я велів їй це підтвердити тричі поспіль. Коли ж вона це зробила, я гукнув голосно:

— Пане суддя, намісник найхристияннішого короля, я прошу у вас правосуддя. Я знаю, що закони найхристияннішого короля карають смертю і того, хто на цей гріх підбиває, і того, хто на нього пристає. Ця жінка признається, що вона грішила саме так. А я такого гріха не знаю ні сном, ні духом. Тут ще присутня звідниця матір, вона теж заслуговує за той і за той злочин кострища. Я прошу у вас правосуддя.

Кілька разів я повторював ці слова гучно, весь час вимагаючи кострища і для матері, і для доньки. Я кричав судді, що коли він зараз же не запроторить її за грати, то я побіжу до короля і розповім йому, яку кривду чинить мені його кримінальний намісник. Я так страшенно репетував, що трибунал почав примовкати. Я почав зіпати ще дужче. Ця хвойда і її матінка-звідниця в сльози, а я знай волаю:

— Кострище! Кострище!

Страхополох суддя побачив, що справа пішла не так, як він замислив, і почав виправдувати слабку жіночу стать. Тут я побачив, що взяв гору в цій суперечці, і пішов собі з Богом, причому я бурмотів і погрожував усім. Я, звісно, заплатив би п'ятсот скудо, аби тільки не являтися на суд. Вирвавшись з цього пекла, я від усього серця подякував Богові і, веселий, повернувся зі своїми пахолками до свого замку.

Коли зрадлива доля чи, радше сказати, наша зловісна зірка завзялася когось переслідувати, вона знаходить тисячі способів, щоб добити його. Мені здавалося, що я вив'язався з неймовірної халепи і що моє супротивне світило на якусь хвильку дасть мені спокій. Я ще не встиг звести дух після цієї страшенної небезпеки, як на мене обрушилося зразу цілих дві нові. За три дні зі мною сталися дві пригоди, і в кожній з них життя моє висіло на волосинці. Спершу я подався в Фонтенбло побалакати з королем, який написав мені листа. Він жадав, щоб я зробив чекани для монет всього його королівства, і разом з листом надіслав мені деякі малюнки, щоб показати, як він це собі уявляв. Звичайно, він давав мені цілковиту волю, аби я все робив за своїми уподобаннями. Я зробив нові малюнки, відповідно своїй тямі і відповідно красі мистецтва. Коли я приїхав до Фонтенбло, мене зустрів один з підскарбіїв, яким король доручив опікуватися мною (його звали монсеньйор делла Фа), і він сказав мені:

— Бенвенуто, маляр Болонья дістав од короля наказ робити ваш великий фонтан. Король скасував усі розпоряджання, які він дав нам щодо вас, і доручив нам Болонью. Нам здалося це великою кривдою, як на нас, цей італієць повівся з вами негоже. Адже ви вже дістали це замовлення завдяки вашим моделям і вашій праці. А маестро Болонья його у вас віднімає заходами пані д'Естамп. Він дістав це замовлення кілька місяців тому і ще досі пальцем не кивнув.

Я здивовано заявив:

— Як же це так, що я досі ні про що не знаю?

Тоді монсеньйор делла Фа сказав, що Болонья все тримав у великій таємниці і що він вирвав замовлення на превелику силу, бо король не

хотів його давати йому. Проте йому допомогла дістати пані д'Естамп. Я відчув себе дійнятим до живого, побачивши, як у мене відняли роботу, яку я чесно заслужив своєю великою працею. Я поклав собі діяти рішуче і зі зброєю в руках рушив просто до Болоньї. Я застав його в себе в кімнаті за працею. Він зустрів мене з ломбардською гречністю і запитав, яка така справа привела сюди мене. Я відповів:

— Справа велика і важлива.

Болонья звелів челядникам подати вина і сказав:

— Перш ніж нам про щось говорити, випиймо за наше здоров'я, бо у французів такий звичай.

Я заперечив:

— Бачте, мессере Франческо, розмова, яку ми оце почнемо, не вимагає, щоб ми пили спершу. Можливо, ми вип'ємо потім.

Я почав так:

— Усі люди, які хочуть мати себе за порядних, роблять свої справи так, щоб видно було, що це люди порядні. А як вони чинять навпаки, то вже не заслуговують звання порядних. Я знаю, ви відали, що король замовив мені зробити великий фонтан, про це мовилося півтора року, причому ні ви, ні інші ні разу не виступили проти цього королівського наміру. Я чимало попрацював, щоб виготовити модель, і показав її королю. Вона йому сподобалася, і він доручив цю велику роботу мені. Минуло вже кілька місяців, і я не чув, щоб він свою ухвалу змінив. Аж це сьогодні вранці я довідався, що цю роботу дістали ви, що ви відняли її у мене. Так ось, я її заслужив своїми дивовижними творами, а ви її віднімаєте у мене вашими порожніми словами.

Болонья відповів так:

— О Бенвенуто, кожний добивається праці, як може. Якщо це королівська воля, то як можна тут заперечувати? Ви тільки б дарма змарнували час, бо король замовив роботу мені, і вона моя. Тепер скажіть, чого ви хочете, і я вас вислухаю.

Я відповів:

— Бачте, мессере Франческо, я міг би сказати вам купу прекрасних і справедливих слів, щоб вас переконати, що розумні люди так не роблять, як учинили ви. Але я буду короткий, щоб довго не розводитися. Отож нашорошіть вуха і слухайте мене уважненько, бо це стосується вас.

Мессер Франческо хотів устати, бо побачив, як я почервонів і змінився з лиця. Але я сказав, що ще не час вставати. Хай він сидить і слухає. А сам повів далі так:

— Мессер Франческо, ви знаєте, що робота спершу була моя і що у Сені спливло вже досить води, щоб хтось подумав, що її можна пустити іншим річищем. Отож я вам кажу, що я згоден з таким рішенням: ми зробимо моделі, ви одну, а я другу, окрім тієї, що я уже зробив. Потім ми мовчки покажемо їх нашому великому королю. І чия візьме гору, той доб'ється честі ставити фонтан. Якщо король вибере вас, я забуду про завдану мені кривду і благословлю ваші руки, як достойніші, ніж мої, такої слави. Отож ударимо по руках і станьмо друзями, інакше ми будемо ворогами. А Бог, він завжди допомагає правоті, і я, відкриваючи їй дорогу, покажу вам, в якій омані ви жили.

Мессер Франческо сказав:

— Робота моя, і оскільки її дано мені, я не хочу поступатися своїм.

Я відповів йому:

— Мессер Франческо, якщо ви не хочете чинити справедливо й розумно, то я вам покажу, як чинять негарно й прикро, за вашим же таки

прикладом. Так ось, я вам заявляю: якщо я коли-небудь почую хоч згадку про роботу над фонтаном, я вас одразу ж уб'ю, як пса. Ми зараз не в Римі, не в Болоньї, не у Флоренції, тут живуть інакше, і тому я повторюю: якщо я довідаюся, що ви бодай словом згадали про роботу над фонтаном перед королем чи кимось іншим, я вас неодмінно уб'ю! Отож поміркуйте, який шлях краще обрати, чи перший, добрий, як я вже казав, чи цей останній, кепський, як я оце кажу.

Цей чолов'яга не знав, ні що сказати, ні що робити. А я був ладен виконати свою погрозу швидше, ніж дати йому час на роздуми. Болонья лише здобувся на кілька слів:

— Якщо чинитиму так, як має чинити порядна людина, мені боятися нема чого.

Я відповів йому:

— Ви сказали цілком слушно. Але, роблячи навпаки, бійтеся, якщо вам дороге ваше життя.

Я одразу ж пішов од нього і подався до короля. Ми довго обговорювали з його величністю справу з монетами, в чому ми не вельми сходилися. У короля була купа радників, які його переконували, щоб він велів карбувати монети на їхній французький кшталт, як їх карбували досі. Цим радникам я відповідав, що його величність викликав мене з Італії на те, щоб я йому виготовив гарні чекани для монет. А якби його величність звелів мені навпаки, я б не зміг ніколи цього робити. Ми домовилися, що вернемося до цього наступного разу. Я негайно повернувся до Парижа.

Не встиг я злізти з коня, коли один з тих, хто любить плітки, прибіг мені сказати, що Паголо Міччері найняв дім для цієї потіпахи Катерини і для її матірки, що він часто приходить до замку і що, мовлячи про мене, завжди підіймає мене на сміх. Він мовить так:

— Бенвенуто дав гусакам стерегти латук і думав, що я його не з'їм. Хай тепер він свариться й думає, що я його боюся. Я ношу нині цю шпагу й цей кинджал, щоб показати йому, що і моя зброя січе. Я флорентинець, як і він, з Міччері, роду куди кращого, ніж рід Челліні.

Той підлотник, що приніс мені цю новину, зумів так її подати, що мене пойняла гарячка (я кажу гарячка не для порівняння). Я так розсатанів, що мене міг побити грець, якби я не дав волю своєму гніву. Я покликав свого феррарського вихованця, на ймення Кйочча, і звелів йому йти зі мною. Служник повів за нами коней. Коли ми прийшли до оселі того нікчеми, двері стояли відчинені. Я зайшов і побачив, як він зі шпагою і кинджалом за поясом сидить на скрині й обіймає за шию Катерину. Я почув, як він і її мати сміються з мене. Я штовхнув двері, добув шпагу і приставив йому гостряк до горла: я не дав часу йому зметикувати, що й він озброєний. Я випалив одним духом:

— Підлий боягузе, вручи душу Богу, бо ти вже помер!

Він навіть не ворухнувся і гукнув тричі:

— Матінко, рятуйте мене!

Мені кортіло заколоти його на місці, але коли я почув його дурні слова, половину злості мені як рукою зняло. Я звелів своєму помічникові Кйоччі, аби він не випускав ні Катерини, ні її матері, бо якщо я його ударю, я розправлюся і з цими двома потягухами. Тримаючи гостряк шпаги біля горла, я його, свинтюха, трошки поколював, весь час лаючи його. Потім, коли я побачив, що він зовсім не бороніться, а я не знав уже, що й робити, і цьому страханню, мені здавалося, не буде кінця краю, мені спало на думку: а що, як його женити на ній,— це буде найкраща помста. Ухваливши так, я заявив:

— Зніми каблучку, що в тебе на пальці, боягузе, і женися на ній, аби я міг помститися тобі, як ти заслуговуєш.

Він відповів покірно:

— Я все зроблю, тільки не вбивайте мене.

— Тоді,— звелів я,— надінь їй каблучку.

Я відставив трошки шпагу од горла, і він надів їй каблучку. Тоді я сказав:

— Цього не досить. Я хочу, щоб викликали двох нотарів і уклали шлюбний контракт.

Я наказав Кйоччі сходити по нотарів. Потім обернувся до Катерини і до матері і сказав по-французькому:

— За хвилину сюди прийдуть нотарі та інші свідки. Якщо хтось із вас писне слово про те, що сталося,— уб'ю на місці. А потім пошаткую на капусту всіх трьох. Тож начувайтеся.

Паголо я сказав по-італійському:

— Якщо ти спробуєш відмагатися, то я за кожне твоє слово у відповідь так тебе поштрикаю кинджалом, що ти повипускаєш усе, що в тебе в кишках.

Він одповів:

— Зроблю все, що ви захочете, тільки не вбивайте!

Прийшли нотарі та свідки, уклали справжню угоду, і в мене напрочуд минулися і злість, і гарячка. Я розплатився з нотарями і пішов собі. Другого дня приїхав до Парижа Болонья і покликав мене до себе через Маттіо дель Надзаро. Я пішов до нього. Він зустрів мене весело й попросив мене, щоб я вважав його за свого брата. Він запевнив мене, що ніколи не говоритиме про роботу над фонтаном, адже він знає, що я маю рацію.

Аби я не визнавав, що в деяких своїх пригодах я чинив погано, тоді б не здавалися достотними ті, де я тверджу, що чинив добре. Тому я визнаю, що дав маху, бажаючи так дивно помститися Паголо Міччері. Аби ж знаття, що він такий слабак, я б ніколи не додумався до такої ганебної помсти, як я йому вчинив. Мало того, що я женив його силоміць на такій підлій потягусі, але ще потім, на довершення моєї помсти, я по неї посилав і ліпив її. Щодня я їй платив по тридцять сольдо. Я змушував її залишатися нагою. От вона й вимагала, по-перше, щоб я давав їй гроші наперед. По-друге, вона вимагала дуже добрий сніданок. По-третє, я з помсти жирував з нею і сміявся з чоловіка, які роги я йому начепив. По-четверте, я тримав її в незручній позі багато-багато годин. І чапіти в цій незручній позі їй страшенно набридало, настільки ж, наскільки мені це подобалося. Була вона дуже зграбна, і мало який художник міг похвалитися такою натурницею. Їй здавалося, що я її вже так не шаную, як раніше, до її заміжжя: через те вона весь час дулася й бурчала. Вона сварилася на мене по-французькому і ставила за приклад чоловіка, який пішов на службу до пріора капуанського, брата П'єтро Строцці. Як я вже казав, вона постійно згадувала свого чоловіка. А коли я чув його ім'я, мене охоплював страшенний гнів. Одначе я шпетив його з оглядкою, пам'ятаючи, що для мого мистецтва мені не знайти нічого кращого, ніж вона. Я казав собі так: «Я мщуся в подвійний спосіб. По-перше, вона заміжня, і я йому наставляю роги куди розкішніші, ніж наставляв мені він, коли вона була для мене підбічницею. А потім я мщуся не лише йому, а і їй, тримаючи її тут у такій незручній позі. І вона приносить мені, крім тілесної втіхи, користь і славу. Чого ж іще більше бажати?» Поки я так міркував, ця погань молола своїм язиком. Згадувала весь час про свого чоловіка, і таке виробляла,

і так пащекувала, що виводила мене з тями. Розсатанівши, я одного разу схопив її за коси й волочив її по кімнаті, гамселячи ногами й руками, поки захекався. І ніхто не міг тут прийти їй на допомогу. Потому як я її збив на яєчню, вона заприсяглася, що більше сюди не повернеться. Тоді я вперше усвідомив, що зле зробив. Я боявся втратити натурницю, яка допомагала мені прославитися. Вона була вся потовчена, посиніла і розпухла. Аби вона й вернулася б, лікувати її довелося б не менше двох тижнів, перш ніж вона мені пригодилася б.

Я послав до неї мою служницю, щоб вона допомогла їй убратися. Служниця була стара, але щира жінка, звали її Руберта. Прийшовши до цієї ледащиці, вона принесла їй знову випити й попоїсти. Смальцем з солонини вона понатирала їй усі синці, які я понаставляв, а рештки лою вони разом поїли. Убравшись, Катерина пішла, блюзнячи й кленучи всіх італійців і короля, який їх тримає. Так вона йшла, плачучи й бурмочучи, до самої оселі. Вперше я жалкував, що так зробив, а тут ще й стара Руберта картала мене:

— Ви людина жорстока! Так люто оддухопелити таку гарну кралю!

Я хотів виправдатися перед Рубертою і розповів, які плюгавства чинили і вона, і її матірка, коли жили у мене. Руберта мені дорікала, кажучи, що це пусте, бо такий французький звичай. У Франції нема такого чоловіка, щоб не носив роги. Це вона вже знає напевне. На ці слова я зареготав і сказав Руберті, щоб вона сходила подивитися, як ся має ця Катерина, бо мені було б приємно, аби я міг завершити свою роботу, користуючись нею. Руберта лаяла мене й казала, що я не вмію поводитися. Бо як тільки задніє, як вона сама сюди прийде. А якщо ви станете посилати до неї чи питати про її здоров'я, вона почне ламатися й не побажає прийти. Наступного дня Катерина прийшла до мого замку і так загрюкала в мої двері, що я з підвалу побіг подивитися, чи це якийсь божевільний, чи хтось із челяді. Коли я відчинив, ця нікчемниця, сміючись, кинулася мені на шию, обіймала мене й цілувала, і все допитувалась, чи я не серджуся ще на неї. Я відповів, що ні. Вона сказала:

— Тоді дайте мені гарненько поснідати.

Я дав їй гарненько поснідати і попоїв з нею на знак примирення. Потім я заходився її ліпити, а в перерві ми жирували з нею. А потім тої самої години, що й минулого дня, вона до того мене розтроюдила, що мені довелося дати їй такого самого бобу, і так це тривало кілька днів, і ми проробляли щодня все те саме, як з-під чекана. Різнилося небагато. Тим часом я успішно закінчив свою фігуру і наготувався відлити її з бронзи. Оскільки трапилися в мене тут труднощі, то було б добре для потреби мистецтва розповісти про це. Але я й так надто забарився і тому це помину. Скажу лише, що моя фігура вийшла чудова, і це було таке чудове литво, як ще ніколи я не робив.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ
1543—1544

Бенвенуто підносить королю золоту сільничку.— Він бере на службу нову дівчину, яка породжує йому доньку.— Король знов одвідує його дім, наказує виплатити йому велику суму, але кардинал феррарський забуває зробити це.— Король обіцяє дати йому перше абатство, яке звільниться.— Підскарбій пані де Естамп приходить на монетний двір, але Бенвенуто проганяє його.— Привезення срібного Юпітера до Фонтенбло, король дуже задоволений статуєю.— Комічна пригода з Асканіо.

Поки я відливав цю статую, я приділяв по кілька годин на день і працював над сільничкою, а іноді над Юпітером. Над сільничкою працювало куди більше помічників, ніж над Юпітером, і тому я скоро її завершив. Король повернувся до Парижа, і я до нього пішов з готовою сільничкою. Це начиння, як я вже сказав, було овальної форми і завбільшки десь із дві третини ліктя, все з золота, вирізьблене з допомогою чекана. Уже при описі цієї моделі я згадав, що я зобразив Море і Землю, дві постаті сидять, переплівшись ногами, як деякі морські затоки перемежовуються суходолом, а суходіл перемежовується морськими затоками. Цим двом фігуркам я надав звабливої вишуканості. Богу моря я дав у праву руку тризуб, а в ліву вмістив човна, тонко вирізьбленого, куди клалася сіль. Під цими фігурами були чотири морські коники, які груди й передні ноги мали кінські. Остання частина тіла була риб'яча. Риб'ячі хвости дуже звабливо перепліталися між собою. Над цією групою сиділо в гордовитій поставі Море. Довкола роїлася всіляка риба та інша морська живність. Вода брижилася хвилями. Вона була добре полита поливою морської барви. Землю я зобразив прегарною жінкою, з рогом достатку в руці, геть-то нагу, достоту, як і чоловік. У другій її, лівій, руці я зробив храмик іонічного стилю, гарно вирізьблений. Це була перчанка. Біля богині я зобразив найгарніших звірят, які плодить земля. Земні бескиди я почасти вкрив поливою, а почасти залишив золотими. Потім я насадив роботу на підніжжя з чорного дерева. Воно було досить височеньке й мало окружжя, де я розмістив чотири золоті фігури, зроблені більше ніж у напіврельєф. Фігурки уособлювали Ніч, День, Присмерк і Зорю. А ще там були чотири інші фігурки такої самої величини, зроблені для чотирьох головних вітрів, політі поливою і так гарно вирізьблені, як тільки можна собі уявити. Коли я поклав цю сільничку перед королем, він скрикнув од подиву й прикипів до неї очима. Потім сказав мені, щоб я забрав її додому і що він мені скаже ще, що з нею робити. Я одніс її додому й запросив кількох моїх добрих приятелів: я весело з ними пообідав, поставивши сільничку посеред столу. Ми були перші, хто нею покористувався. Потім я доробляв срібного Юпітера та вже згадану велику вазу, геть-то розцяцьковану розкішними візерунками та фігурками.

Саме тоді згаданий маляр Болонья заявив королю, що було б гарно, аби його величність одпустив його до Рима і дав йому супроводжувальні листи, щоб він міг зробити зліпки з гарних античних статуй: Лаокоона, Клеопатри, Венери, Комода, Циганки та Аполлона. Це справді найчудовіші статуї в Римі. Він запевняв короля, що коли його величність побачить ці дивовижні витвори, тоді він матиме уявлення про образотворчу штуку. Бо все, що виходить з рук сьогочасних умільців, вельми далеке від античної довершеності. Король погодився й удовольнив його бажання. Так поїхав геть к бісу цей пройдисвіт. Змагатися зі мною власними руками він не зумів, от він удався до ломбардського викруту і намагався принизити мої роботи, зробившись ліпильником старожитностей. І хоча їх йому добре зліпили, він добився чогось зовсім протилежного, ніж він уявляв. Про цей промах буде сказано потім, на своїм місці. Цю погань Катерину я зовсім вигнав з своєї оселі, а цей неборака хлопець, її чоловік, поїхав з Парижа. Я хотів уже завершити свій фонтан у Фонтенбло, що був уже одлитий у бронзі. Ба я навіть хотів докінчити обидві фігури Звитяги, що йшли в бічні ріжки портального півкружжя. От я й найняв убогу дівчину років десь п'ятнадцяти. Вона була дуже зграбна й чорнява. Але була відлюдниця й маломовна, вертка, як дзига, й набурмосена. Ось чому я її прозвав Дичкою. А звалася

вона Джанна. З цією дівчиною я завершив у бронзі згаданий фонтан і обидві статуї Звитяги для портала. Ця крихітка була чиста й чесна, і від мене вона завагітніла. О тринадцятій годині сьомого червня року 1544 вона породила мені доньку. Я мав тоді рівно сорок чотири роки. Дочка дістала ім'я Констанца. Охрестив її королівський лікар мессер Гвідо Гвіді, мій щирий приятель, як я вже згадував. Він був єдиним хрещеним батьком, бо у Франції такий звичай, щоб був один хрещений батько та ще дві хрещені матері. Першою була синьйора Маддалена, дружина мессера Луїджі Аламанні, славетного поета та флорентинського шляхтича. Другою хрещеною була дружина мессера Річчардо дель Бене, багатого негоціанта, банкіра і флорентинського громадянина. Походила вона з французької дворянської родини. Скільки я пам'ятаю, це було перше дитя, яке я сам сплодив. Я призначив дівчині стільки грошей на віно, скільки зажадала одна її тітка, під чию опіку я її передав. Відтоді я ніколи її більше не бачив.

Я завзято працював над своїми замовленнями і далеко просунувся вперед. Юпітера було майже завершено, вазу також. Портал почав появляти свою гожість. Саме тоді приїхав до Парижа король. І хоча я сказав через народження моєї доньки про рік 1544-й, ми ще були в 1543-му. Але згадка про народження доньки мені спала саме тепер, і я, щоб не заважати описові важливіших подій, про неї вже не згадаю, поки не прийде час. Король приїхав, як я вже сказав, до Парижа й одразу прийшов до мене в оселю. Він побачив чимало майже готових робіт, які могли потішити око не одного знавця (вони потішили око і цього дивовижного короля, який з того так зрадів, як тільки може цього бажати такий, як я). Між іншим, він пригадав, що кардинал феррарський не дав мені нічого, ні винагороди, ні грошей, обіцяних колись мені. Пошептавшись зі своїм адміралом, він заявив, що кардинал феррарський повівся зле, не давши мені ні шеляга. Отож він хоче направити цю кривду, бо бачить, що я людина маломовна, здатна колись поїхати собі з Богом, нічого не сказавши. Коли його величність повернувся додому, то він по обіді сказав кардиналові, щоб він од його імені звелів його підскарбію виплатити мені якнайшвидше сім тисяч золотих скудо, у три або чотири сплати, як йому це найкраще підходить. Аби тільки він про це не забув.

І додав:

— Я довірив вам потурбуватися про Бенвенуто, а ви забули про нього.

Кардинал одповів, що він залюбки зробить усе, чого жадає од нього його величність. Через свою зловорожу вдачу кардинал дочекався, поки в короля минулося це бажання. Тим часом війна набрала погрозливих розмірів. Це було саме тоді, як цісар зі своїм величезним військом сунув на Париж. Кардинал бачив, що Франція потребує грошей, і скористався нагодою, щоб забалакати про мене:

— Свята величносте, я зробив добре, що не виплатив гроші Бенвенуто. Передусім тому, що вони надто потрібні. По-друге, тому, що така велика сума вас би радше позбавила Бенвенуто. Він відчув би себе багатієм і накупив би земель в Італії, і як тільки йому б прибандзюрилося, він би залюбки поїхав од вас. Отож я вважаю за краще, щоб ваша величність подарував би йому щось у своїм королівстві, якщо ви хочете якнайдовше утримувати його на службі.

Король прийняв кардиналові докази, бо справді йому стало сутужно на гроші. А проте як найшляхетніша душа, воістину гідна такого короля, як він, він зміркував, що кардинал зробив так радше, щоб вислу-

житися, ніж з притуги і тому, щоб він міг заздалегідь розраховувати потреби такого великого королівства.

Хоча король, як я вже казав, пристав на кардиналові докази, насправді він думав інакше. Бо не прийшов би до мене, без усяких дій з мого боку, одразу на другий день після свого прибуття до Парижа, як я вже згадував. Я привітав його і повів по різних кімнатах, де були всілякі роботи, починаючи з речей найдрібніших. Я показав йому силу-силенну бронзових робіт, яких він давно не бачив у такій кількості. Потім я повів його подивитися срібного Юпітера й показав його майже готовим, з усіма його чудовими оздобами. Він здався йому ще дивовижнішим, ніж комусь іншому, а все через одну пригоду, яка сталася з ним кілька років тому. Коли після взяття Тунісу цісар проїжджав через Париж, у добрій згоді зі своїм кузеном, королем Франциском, то король, бажаючи зробити подарунок, гідний такого великого цісаря, велів для нього зробити срібного Геракла, завбільшки достоту такого, як я зробив Юпітера. Геракл здався королю найгіршою статуєю, яку він коли-небудь бачив, і він витикав відомим паризьким майстрам за їхнє партацтво, хоча ті називали себе найкращими художниками в цьому ремеслі на світі. Майстри відповіли королю, що відлити зі срібла краще не можна, і за свою партацьку роботу зажадали дві тисячі дукатів. Ось чому король побачив у моїй роботі таку викінченість, якої досягти годі. Так він зміркував цілком слушно і хотів, щоб мою роботу з Юпітером оцінили в дві тисячі дукатів. Він сказав так:

— Тим я не платив ніякої платні. Бенвенуто я плачу десь тисячу скудо і можу йому тепер підвищити до двох тисяч, оскільки він має на додачу ще свою платню.

Потім я показав йому інші срібні й золоті роботи й багато інших моделей для нових витворів. Перед його відходом я відкрив йому в моєму замковому саду цього мого великого гіганта. Король зачудувався ще більше, ніж перед тим. Він обернувся до адмірала, на ймення монсеньйор Аннібале, і сказав:

— Оскільки кардинал нічого йому не дав (добре, що він ледачий просити й нічого не говорить), то я хочу, щоб йому дали все. Адже цим людям, які зроду ні про що не просять, їм здається, ніби їхні праці просять за них. Тому дайте йому перше ж вільне абатство, з прибутком до двох тисяч скудо на рік. А якщо це не вийде за один раз, то хай це розіб'ється на дві-три частини, аби лиш давали цей самий прибуток.

Я був тоді присутній і почув усе, що він говорив, й одразу ж заходився дякувати, як нібито я вже його одержав. Я запевняв його величність, що хочу, коли це станеться, працювати для його величності без усякої винагороди, платні чи якогось гонорару доти, доки я, старий, не в змозі більше трудитися, не впокою в мирі свою втомлену душу, гідно живучи на цей доход і згадуючи про те, як я служив такому великому королю, як його величність. По цих облесних словах король весело відповів мені:

— Хай же так і буде.

І його величність пішов од мене вдоволений, вдоволений залишився і я.

Пані де Естамп довідалася про цю пригоду і завзялася на мене ще більше, кажучи собі: «Я нині верховоджу усім світом, а якийсь чоловічок, подібний до цього, геть-то нехтує мене!» От вона й почала шкодити мені, де тільки могла. Ось тоді під руку їй навинувся один перепускальник (він дав їй деякі духовиті й чудові есенції, що вигладжували їй шкіру, річ у Франції досі неймовірна). Вона одрекомендувала його

королю. Цей чолов'яга приніс якісь перепусти, що дуже сподобалися королю. При цій нагоді пані де Естамп підказала перепускальникові, щоб він попросив у його величності гральню в моєму замку й прилеглі до неї кімнатки під тим приводом, що я ними не користуюся. Добрий король одразу втямив, звідки віє вітер, і нічого не відповів. Пані де Естамп заходилася добиватися тими шляхами, якими жінки можуть у чоловіків, і її задум легко вдався. Коли вона застала короля в любовній прихильності, що їй він улягав вельми часто, монарх дав пані все те, чого вона бажала. Перепускальник прийшов до мене з підскарбієм Гролье [138], родовитим французьким шляхтичем. Підскарбій вельми добре говорив по-італійському. Він увійшов до мого замку й заговорив зі мною жартівливим тоном. Принагідно він заявив так:

— Іменем короля я вводжу у володіння ось цього мужа цією гральнею і прилеглими до неї кімнатками.

Я відповів так:

— Все це належить святому королю. Одначе ми могли б ввійти сюди відвертіше. Оскільки в цьому папері, складеному з допомогою нотарів і суду, я бачу скорше ошуканство, ніж справжній наказ великого короля. Тим-то я вам заявляю: перш ніж піти скаржитися до короля, я боронитимусь так, як мені велів робити три дні тому його величність. Я викину цього мужа, якого ви мені сюди впровадили, у вікна, якщо не побачу іншого прямого наказу власною рукою короля.

Після моїх слів підскарбій з криком і погрозами пішов геть. А я всю цю справу так і залишив, не вдаючись до рішучих дій. Потім я пішов до цих нотарів, які ввели його у володіння. Це були мої добрі приятелі, і вони мені сказали, що король справді доклав до цього руку, але все це не так важливо. Аби я вчинив йому бодай якийсь опір, він не вступив би у володіння, як він це зробив. Усе це справи і звичаї судові, аж нітрохи не пов'язані з послухом королю. Отож якщо мені пощастить вигнати його з володіння таким самим способом, як він у нього вступив, то нічого мені не станеться і так і буде. Розумному натяку досить. Другого дня я вдався до зброї. І хоча зі зброєю я завжди мав клопоти, мені це прийшлося до вподоби. Щодня я робив наскок камінням, списами, аркебузами, стріляючи, проте, холостими. Я наганяв на його челядників такий страх, що ніхто не хотів працювати в нього. Тим-то, побачивши, як його опір ослабнув, я вдерся силоміць до його оселі й вигнав його звідти, повикидавши всі принесені ним речі. Потім я удався до короля і сказав йому, що я вчинив достоту так, як його величність мені велів, боронячись від усіх тих, хто бажав би мені завадити на службі його величності. Король щиро розреготався і дав мені нового папера, за яким мене вже не могли кривдити.

Тим часом я завершив прегарну статую срібного Юпітера і її позолочене підніжжя. Я поставив її на дерев'яний, не дуже помітний цоколь. У цей дерев'яний цоколь я вставив чотири кульки з твердого дерева, більше ніж наполовину приховані у своїх гніздах, на зразок спусту в самостріла. Все це було так добре припасовано, що малий хлопчик легко на всі боки завиграшки рухав туди-сюди і повертав статую Юпітера. Влаштувавши її по-своєму, я вирушив з нею до Фонтенбло, де саме перебував король. Тим часом згаданий Болонья привіз із Рима античні статуї і з великою ретельністю велів їх відлити з бронзи. Я про це нічого не знав, бо цей маляр виконав свою роботу таємно, до того ж Фонтенбло віддалене од Парижа більше ніж на сорок миль, тому ця новина не досягла до моїх ушей. От я й звернувся до короля, щоб він сказав, де мені поставити Юпітера. При цьому була присутня пані де Естамп, і та

сказала королю, що найкраще було б його поставити в його гарній галереї. Це була, як ми сказали б у Тоскані, лоджа, або перехід. Радше її можна б назвати переходом, бо лоджами ми називаємо такі сіни, що відкриті з одного боку. Ці сіни були завдовжки понад сто кроків, і їх оздоблював розкішний живопис руки цього дивовижного майстра Россо, нашого флорентинця, а поміж картин стояло безліч різьбарських робіт, чи то круглих, чи то барельєфних. Завширшки сіни були десь кроків з дванадцять. Болонья порозміщав у цій галереї всі згадані античні твори, зроблені в бронзі й чудово виконані, і порозставляв їх гарним ладом, піднесені вгору на своїх підніжжях. Це були, як я вже казав, найпрекрасніші речі, скопійовані з античних римських. До цих сіней я і вніс свого Юпітера. Коли я побачив усю цю велику виставку, зроблену всю з умислом, я сказав собі: «Це все одно, що пройти крізь ратища. Хай же Бог мені допоможе!» Я поставив Юпітера на його місце, розташував його якнайзручніше і почав чекати, щоб прийшов цей великий король. Юпітер тримав у правій руці блискавицю, ніби збираючись її метнути, а в лівій руці стискав Землекулю. Посеред полум'я я дуже спритно вставив шматок білого смолоскипа. Пані де Естамп затримала короля аж до ночі, щоб завдати мені одне з двох зол: або щоб він не прийшов, або щоб мій витвір, через ніч, здався не таким гарним. Проте Бог сприяє саме тим, хто в нього вірить. Сталося все навпаки. Побачивши, що настала ніч, я запалив смолоскип у Юпітеровій руці. Рука була піднята над головою Юпітера, отож світло падало згори, і статуя здалася ще прекраснішою, ніж виглядала вдень. Король прийшов разом зі своєю пані де Естамп, з дофіном, сином своїм, і з швагром, теперішнім королем, з королем наваррським, своїм шуряком, з пані Маргаритою, своєю дочкою, і з деякими іншими вельможами, вся ця знать була настроєна заходами пані де Естамп проти мене. Своєму помічникові Асканіо я звелів, щоб він при появі короля підштовхував статую назустріч його величності. Отож при легкому русі, що передавався цій фігурі, що її зроблено добре, вона здавалася ніби живою. Отож мій витвір висунувся попереду античних фігур і зразу впав у вічі тим, хто зайшов у сіни. Король здивовано гукнув:

— Це куди прекрасніше за все те, що міг хто-небудь на світі побачити. Я хоч і шанувальник, і знавець, але не чекав угледіти й сотої частки такої краси!

Вельможі, настроєні говорити проти мене, з подиву не знаходили слів. Пані де Естамп сказала зухвало:

— Можна подумати, що у вас немає очей. Хіба ви не бачите, скільки прекрасних античних фігур з бронзи стоїть он там? Ось де справжня краса цього мистецтва, а не в цих сучасних марничках.

Тоді король рушив, а з ним і його почет. Він обвів поглядом решту фігур, освітлених знизу і не дуже показних, і сказав так:

— Хто хотів нашкодити цьому мужеві, цим вельми йому прислужився. Бо з допомогою цих чудових фігур бачиш і розумієш, що ось оця статуя куди прекрасніша й дивовижніша, ніж вони. Треба високо цінувати Бенвенуто, бо його твори не лише досягають порівняння з античними, але й перевершують їх.

Пані де Естамп заявила, що коли подивитися на цю роботу вдень, то вона видасться в тисячу разів гіршою, ніж уночі. До того ж треба зауважити, що я накинув на цю фігуру покривало, щоб приховати ганджі. Це було щонайтонше запинало, яке я вельми вишукано накинув на Юпітера, щоб додати йому величі. Після слів пані де Естамп я, проте, схопив запинало за нижній край, з явною досадою пошматував його і від-

крив гарні дітородні причандали. Вона подумала, що я відкрив їх для особистих кпинів. Король помітив це обурення, а я, розходившись, хотів щось заперечити. Але мудрий король втрутився вчасно і сказав такі прекрасні слова:

— Бенвенуто, я тебе позбавляю слова. Тому помовч, і ти дістанеш більше, в тисячу разів, скарбів, ніж навіть бажаєш.

Я весь кипів і тіпався від німоти. Пані де Естамп злісно бурчала під ніс. Тому король пішов скоріше, ніж збирався. Відходячи, він сказав, для моєї отухи, що він дістав з Італії найбільшого майстра, який тільки народився в своєму ремеслі.

Юпітера я зоставив у галереї, і коли вранці збирався їхати, король звелів виплатити мені тисячу золотих скудо. Почасти це була моя платня, почасти за рахунками, які я показав, що витратив зі своїх. Взявши гроші, я, веселий і задоволений, повернувся до Парижа. Вдома, повеселившись і пообідавши, я наказав принести усі мої вбрання — безліч єдвабу, добірного хутра й найтоншого сукна. Я пороздавав їх своїм помічникам, обдаровуючи за заслугами челядь. Не забув я служниць і стайничих, заохочуючи їх допомагати мені від щирого серця. Наснажившись новими силами, я дуже завзято й старанно заходився завершувати велику статую Марса. Я зробив її з брусів, зробивши дерев'яну снасть. М'ясом її стала кора, завтовшки з восьмину ліктя, зроблена з гіпсу й ретельно оброблена. Потім я надумав виліпити цю фігуру з багатьох шматків, а відтак зв'язати її в лапу, як вимагає ця штука. Я зробив це завиграшки. Я не можу не згадати однієї смішної пригоди, що сталася з цією величезною статуєю. Я заборонив усім своїм помічникам водити до мене в дім і до замку блудяжок. І суворо стежив за тим, щоб цього наказу не порушували. Як на те, Асканіо тоді закохався в прегарну дівчину, а вона в нього. От якось уночі дівчина втекла од матері й прийшла до Асканіо. Піти потім од нього вона не побажала, і Асканіо не знав, де її притулити. Нарешті він придумав, як людина винахідлива, примістити її в статуї Марса. Він влаштував її спати в самій голові згаданої фігури. Вона прожила там довгенько, а вночі він іноді тихенько її діставав. Голова була вже майже готова (я з марноти залишив цю голову відкритою, і це було видно більшій частині міста Парижа). От мешканці по сусідству почали вилізати на дахи, і дехто приходив зумисне подивитися її. В Парижі уже подейкували, що в цьому замку здавна домує дух; чому я не бачив жодного доказу, щоб перевірити, що це правда. Паризька чернь називала цей дух Домовиком Чорнорижцем. Дівчина, що жила в цій голові, звичайно, ворушилася, і через очі було видно її легкі рухи. Ось чому деякі дурноверхі сусіди шушукалися, що цей дух увійшов у тіло цієї великої фігури і змушує голову ворушити очима й ротом, як нібито вона хотіла заговорити. Багато хто з переляку тікав, а деякі хитруни, прийшовши поглянути і не в змозі переконатися в помилковості цього моргання великої статуї, також твердили, що там домує дух. Вони не знали, що там крім духа є ще й розкішне тіло.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ
1544

Початок війни з Карлом П'ятим.— Бенвенуто допомагає укріплювати Париж.— Пані де Естамп настроює короля проти Бенвенуто.— Король його сварить, але Бенвенуто виправдується.— Пані де Естамп переслідує його далі.— Бенвенуто просить дозволу повернутися назад до Італії.— В цьому йому допомагає кардинал феррарський.

Тим часом я намагався завершити опоряджання прегарного порталу вже описаними прикрасами. Оскільки в цьому життєписі я не збираюся розповідати про те, що описують літописці, то я не затримаюся ні на поході цісаря з його величезним військом, ні на виступі короля на чолі збройної сили. В цей час король попросив у мене поради, як щонайхутчіш укріпити Париж. Він зумисне прийшов до мене додому й повів мене довкола всього міста Парижа. Вислухавши мої пропозиції про спішне укріплення Парижа, він дав мені пряме розпорядження, щоб усе сказане мною я одразу ж виконав. Він звелів своєму адміралові сказати усім громадянам слухатися моїх наказів під загрозою втрати королівської милості. Цей муж пошився в адмірали стараннями пані де Естамп, а не за свої здібності, і був дуже обмежений. (Звався він монсеньйор де Аннебо, себто по-нашому монсеньйор де Аннібале, але для тамтешніх людей це звучить схожим на Ан-Беф — От-Бевзь, то так його й величали. Це бидло переказало усе пані д'Естамп, і вона йому звеліла, щоб він спішно викликав Джіроламо Беллармато [139]. Це був сієнський інженер, і тоді він жив у Дьєппі, віддаленому од Парижа трохи більше, ніж на день шляху. Він одразу ж прибув, і заходився укріплювати Париж так довго, що я облишив свою працю. Аби цісар рушив уперед, він легко здобув би Париж. Справді, подейкують, що під час наступних мирних переговорів пані д'Етамп, котра втручалася в справи більше, ніж хто інший, зрадила короля. Більше мені сказати нема чого, бо це не моя мета. Я заходився з великим завзяттям збирати мій бронзовий портал і завершувати велику вазу і дві інші середні, зроблені з мого срібла. Після всіх цих клопотів приїхав добрий король до Парижа перепочити. Ця чортиця ніби справді народилася на загладу світу. І все ж мені здається, що я щось та важу, позаяк вона вважала мене своїм головним ворогом. Знявши якось з королем розмову про мої справи, вона йому так наклепала на мене, що цей добряга, аби догодити їй, заприсягнувся, що ніколи більше не зважатиме на мене, нібито мене зроду не знав. Ці слова мені одразу ж прибіг сказати один паж кардинала феррарського на ймення Вілла. Він сказав мені, що сам їх чув з уст короля. Я так розсатанів, що порозкидав кругом усі свої знаряддя і всі роботи, і вирішив поїхати собі з Богом. Але спочатку я пішов до короля. Після його обіду я ввійшов до покою, де був його величність з кількома особами. Як тільки я ввійшов і вклонився йому, як велить припис, король одразу весело кивнув мені головою. Я загорівся новою надією й почав помалу підступати до його величності, бо йому саме показували деякі мої роботи. Коли ми трохи побалакали про ці твори, його величність запитав мене, чи немає в моїй робітні чогось гарного, щоб йому показати. Відтак він спитав, коли я хочу, щоб він прийшов поглянути їх. Я відповів, що я готовий йому показати дещо зараз же, аби тільки він побажав. Він одразу ж сказав, щоб я йшов додому і що він зараз прийде.

Я вирушив, очікуючи цього доброго короля, який пішов попрощатися з пані д'Етамп. Та схотіла знати, куди король іде, і зголосилася супро-

воджувати його. Коли король їй сказав, куди він іде, вона заявила його величності, що не хоче з ним іти і що вона просить його, аби він зробив їй таку ласку цього дня і не ходив також і сам. Їй довелося наполягати на своєму двічі, щоб одвернути короля од його наміру. Того дня він до мене в робітню не прийшов. Другого дня я одвідав короля о тій самій порі. Як тільки він мене побачив, він присягнувся, що хоче як стій прийти до мого замку. Коли він, за своїм звичаєм, пішов попрощатися зі своєю пані д'Етамп, та, побачивши, що їй тепер нічим уже його не одрадити, заходилася своїм кусючим язиком так мене чорнити, як тільки можна чорнити заклятого ворога французької корони. Тоді король заявив, що хоче сходити до моєї оселі лише на те, щоб вибештати мене в пух і в прах. І пообіцяв пані д'Етамп так і зробити. Він одразу прийшов до мене додому, і я повів його до просторої нижньої кімнати, де зібрав увесь мій великий портал. Король був вражений так, що забув про ті докори, якими хотів мене засипати, як обіцяв пані д'Етамп. Але й тут він знайшов нагоду, щоб покартати мене згідно з даною обіцянкою. Він почав так:

— Але це все-таки дивна річ, Бенвенуто, і такі люди, як ви, хоча ви й здібні, мали б розуміти, що ці ваші здібності самі по собі ви виявляти не можете. Отож ви прославляєтеся тільки завдяки працям, які вам замовляємо ми. Тим-то вам треба бути б слухнянішими і не такими гордими й самочинними. Я пам'ятаю, що наказав вам достоту, щоб ви мені зробили дванадцять срібних статуй. І це було єдине моє бажання. Ви у мене побажали зробити сільничку, і вази, і голови, і двері, і всілякі інші речі, отож я геть-то гублюся, бачачи, що ви знехтували всі мої бажання моєї волі і почали догоджати всім вашим схотінкам. Отож як ви думаєте чинити так, то я вам покажу, як я звикну чинити, коли бажаю, щоб діялося по-моєму. Тим-то я вам кажу: намагайтеся слухатися того, що вам сказано. Оскільки, заповзявшись у цих ваших примхах, ви тільки битиметеся головою об мур.

І поки він казав ці слова, вся ця знать стояла на бачності, спостерігаючи, як він хитає головою, насуплює очі, то однією рукою, то другою подає знаки. Всі присутні люди тряслися зі страху за мене, але я поклав собі не боятися ні кришечки.

І як тільки король закінчив мене страхати, як обіцяв він пані д'Етамп, я укляк на одне коліно, поцілував його вбрання на коліні і сказав:

— Ваша величносте, я потверджую, що все сказане — свята правда. Тільки я додам, що серце моє постійно, вдень і вночі, і всі мої душевні сили спрямовані лише на те, щоб слухатися вас і служити вам. І все те, що, на думку вашої величності, суперечить моєму твердженню, хай буде вашій величності відомо, зробив не Бенвенуто, а можливо, мій злий фатум чи жорстока доля, яка захотіла зробити мене недостойним служити найдивовижнішому державцеві, якого коли-небудь носила земля. Тому я прошу, щоб ви мене простили. Та тільки мені здалося, що ваша величність дав мені срібла лише на статую. І, не маючи свого, я не міг зробити більше, ніж цю. З цих решток срібла, що зосталися у мене, я зробив цю вазу, щоб показати вашій величності чудову манеру старожитних. Бо цілком може бути, що ви таких ваз ще не бачили. Щодо сільнички, то мені здавалося, якщо пам'ять мене не зраджує, що ваша величність сам у мене її зажадав. Це сталося саме тоді, коли до вас принесли одну сільничку. Тому, як я вам показав модель, зроблену ще в Італії, ви на вашу власну вимогу веліли одразу ж виплатити мені тисячу золотих дукатів, щоб я зробив. Ви сказали, що ви вдячні мені за це. А надто мені показалося, що ви мені багато дякували, коли я вам

її підніс завершеною. Щодо порталу, то мені здалося, що, розмовляючи зі мною, принагідно ваша величність дали вказівку монсеньйорові де Вілларуа, своєму першому секретареві, а той наказав монсеньйорові ді Марманьї і монсеньйорові делль-Апі, щоб з цією роботою вони мене квапили і щоб вони мене забезпечили. А без цих наказів, сам по собі, я б ніколи не зміг просунути так далеко вперед такі роботи. Щодо бронзових голів, і підніжжя до Юпітера, і решти, то голови я зробив справді сам від себе, щоб випробувати ці французькі глини, яких я, чужоземець, зовсім не знав. А не зробивши досліду над цими глинами, я б не взявся відливати ці великі статуї. Щодо підніжжя, то я їх зробив, бо мені здавалося, що це чудово пасує на додачу до тих самих фігур. Тому все те, що я зробив, я думав, що роблю на краще і аж ніяк не відбігаю від бажань вашої величності. Правда, що цього великого колоса я зробив усього, так як він є, коштом мого капшука, єдине тому, що мені здавалося, що раз ви такий великий король, то такий малий художник, як я, повинен зробити для вашої слави і для моєї статую, що її старожитні зроду не мали. Але я бачу, що Бог не рачив ушанувати мене такої почесної служби, і я прошу у вас, щоб замість обіцяної вашою величністю винагороди за мої труди ви мене благословили й відпустили мене на волю. І якщо ви мене цього вшануєте, я як стій поїду до Італії і вічно дякуватиму Господу і вашій величності за ті щасливі хвилини, які я провів на вашій службі.

Король узяв мене своїми руками і милостиво підняв мене з колін. Потім він сказав мені, що я мушу погодитися служити йому і що все, що я робив, добре і він дуже задоволений. Потім обернувся до своїх дворяків і сказав їм такі похвальні слова:

— Я переконаний, що якби для раю потрібна була брама, то прекраснішу за цю йому б не знайти.

Коли я побачив, що його похвали починають вичерпуватися, я знову з превеликим уклоном подякував йому, повторюючи проте, що я хочу звільнення. Але мій гнів ще не втишився. Коли цей великий король побачив, що я не ставлю так високо його похвали, як вони того заслуговували, він звелів мені гучно й грізно, щоб я не говорив більше ні слова, а то горе мені. Потім додав, що засипле мене золотом і що він мені дозволяє, щоб після виконання замовлених робіт я робив усе, що мені заманеться, і що ніколи не виникне в мене з ним незгоди, оскільки він мене узнав. І щоб і я також постарався узнати його величність, як того вимагає обов'язок. Я відповів, що дякую Богові і його величності за все. Потім його попросив, щоб він пішов подивитися, як я просунувся в праці над великою статуєю. Він пішов за мною. Я звелів одкрити фігуру. Він так зачудувався, що описати годі. І одразу ж наказав своєму секретареві, щоб той негайно відшкодував мені всі гроші, які я витратив зі своїх, хай би яку суму я заправив, аби тільки власною рукою написав її. Потім він пішов і сказав мені:

— До побачення, мон амі.

Таке звертання королі вживають дуже рідко.

Король повернувся до себе в палац і в присутності пані д'Етамп, а також монсеньйора де Сен-Поля, пишного французького барона, повторив великі слова, такі напрочуд смиренні і такі піднесено гордовиті, які я сказав його величності (і які його дуже розсердили), додавши деякі подробиці свого візиту. Барон де Сен-Поль у минулому вже довів мені свою дружбу. І справді, цього разу він віртуозно, по-французькому довів це. Король у розмові поскаржився на кардинала феррарського, який мав мною опікуватися, але зовсім не опікувався, отож би ще тро-

хи, і я б поїхав собі з Богом з його королівства. Отож він хоче знайти іншого опікуна, який цінував би мене більше, ніж кардинал феррарський, бо він не бажає більше давати мені привід позбутися мене. На ці слова одразу ж відгукнувся монсеньйор де Сен-Поль і порадив королю віддати мене під його опіку, а він уже постарається, щоб я ніколи не міг поїхати з його королівства. Король відповів, що він цілком згоден, якщо Сен-Поль скаже, яким же ярмісом він хоче утримати мене у Франції. Пані д'Етамп, присутня там, вельми дулася, і Сен-Поль утримався розказати про те, як він збирався це зробити. Король знову його запитав, і Сен-Поль, щоб догодити пані д'Етамп, сказав так:

— Я б вашого Бенвенуто почепив на шибеницю, і таким ярмісом ви б його не втратили з вашого королівства.

Пані д'Етамп зареготала і сказала, що я цілком цього заслужив. Король засміявся й собі і сказав, що цілком згоден, щоб Сен-Поль мене повісив, якщо тільки він підшукає йому іншого, рівного мені. Що хоча я цього аж ніяк не заслужив, він дає йому цілковиту волю. Ось так і завершився цей день, і я зостався живим-здоровим. За що Богу хвала і подяка.

Тим часом король замирив з цісарем, але не з англійцями: ті дияволи обпадали нас звідусіль. Голова у короля була заклопотана зовсім іншим, аніж утіхами, от він і звелів П'єтро Строцці, щоб той повів галери в англійські моря. Це був незмірно важкий і зухвалий похід навіть для такого славетного вояка, єдиного в своєму вояцькому ремеслі, але саме такого славетного і нещасливого. Збігло вже кілька місяців, як я не діставав ні грошей, ані будь-яких розпоряджень працювати. Отож я повідпускав усіх моїх працівників, окрім своїх двох італійців, яким я доручив робити дві невеликі вази з мого срібла, бо вони не вміли працювати з бронзою. Коли вони завершили обидві вази, я з ними поїхав до одного міста, що належало королеві наваррській. Зветься воно Арджентана [140] і віддалене од Парижа на багато днів шляху. Коли я прибув до міста, то застав короля недужим. Кардинал феррарський сповістив його величність про мій приїзд. Король нічого не відповів, тому мені довелося затриматися на багато днів. І далебі, я ще ніколи так не досадував. І все ж через кілька днів я до нього одного вечора явився і дав йому оглянути дві гарні вази. Вони йому вельми сподобалися. Коли я побачив, що король у доброму гуморі, я попросив його, аби він зробив мені ласку й дозволив мені з'їздити до Італії. Я залишаю тут семимісячну платню, яку мені винні, і ці гроші його величність розпорядиться ласкаво потім мені заплатити, якби я їх потребував на зворотну дорогу. Я просив короля, щоб він зробив мені таку ласку. Бо тоді воістину час був воювати, а не різьбити. А оскільки його величність дозволив це маляреві Болоньї, то я покірно прошу сподобити дозволом і мене. Король, поки я говорив йому ці слова, дуже пильно розглядав обидві вази і вряди-годи бликав на мене пронизливими очима. Але я не переставав його просити про цю ласку. Нараз він роззлостився, підхопився з місця і сказав по-італійському:

— Бенвенуто, ви великий дивак. Вертайтеся з цими вазами до Парижа, я хочу, щоб ви їх позолотили.

І, не давши мені іншої відповіді, пішов геть. Я підійшов до кардинала феррарського, присутнього при розмові, і просив його, раз він уже зробив мені таке добро, витягнувши мене з римської в'язниці, то щоб заодно з стількома іншими добродійствами він зробив мені й це, щоб я міг з'їздити до Італії. Кардинал пообіцяв мені зробити все, щоб виконати це моє прохання. Хай я в усьому покладуся на нього, і навіть якщо

я хочу, я можу любісінько їхати, бо він добре підтримає мене перед королем. Я відповів кардиналові так: оскільки я знаю, що його величність віддав мене під опіку його превелебності і оскільки він мене відпускає, то я залюбки поїду, щоб вернутися на перший же виклик його превелебності. Тоді кардинал сказав мені, щоб я їхав до Парижа і чекав там тиждень, а він тим часом доб'ється дозволу у короля на мій від'їзд. А в тому разі, як король не згодиться, щоб я їхав, то він неодмінно мені повідомить. Тим-то, якщо він мені нічого не напише, то це буде знак, що я можу любісінько собі їхати.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ
1545

Бенвенуто вирушає в путь.— Асканіо послано за ним, щоб забрати вази, які належать королю.— Страшна буря в околиці Ліона.— Граф Мірандола повідомляє Бенвенуто про змову кардинала феррарського з обома його помічниками.— У П'яченці він зустрічається з герцогом П'єрлуїджі.— Побачення у Флоренції з сестрою та її шістьма дочками.— Теплий прийом у Козімо ді Медічі.— Бенвенуто вступає на службу до герцога.— Захланність герцогової челяді.— Комічний випадок з мажордомом.

Я повернувся, за кардиналовою порадою, до Парижа і зробив чудові скриньки для трьох срібних ваз. Через три дні я зібрався в дорогу і ці три вази нав'ючив на мулицю, яку мені позичив аж до Ліона єпископ павійський за те, що я кілька разів оселяв його в своєму замку. На своє нещастя, я поїхав укупі з мессером Іпполіто Гонзагою, який служив у короля і водночас у графа Галеото делла Мірандоли, і з кількома шляхтичами цього графа. А ще до нас прилучився Леонардо Тедальді, наш флорентинець. У Парижі я зоставив Асканіо і Паголо охороняти мій замок і все моє майно, серед якого було кілька початих ваз. Я позалишав їх пахолкам, щоб вони працювали й далі. В замку було ще багато домашніх пожитків чималої вартості, бо я жив вельми заможно. Вартість цього мого майна становила понад тисячу п'ятсот скудо. Я сказав Асканіо, щоб він пам'ятав, скільки добра я зробив йому тоді, коли він був ще зовсім зеленим. Але тепер прийшла пора постатечнішати. Тому я хочу залишити під його опіку усе моє майно, разом із моєю честю. Якщо він щось почує од цих лотрів французів, той хай одразу ж мені про це повідомить, я сяду на поштові коні й прилечу з будь-якого міста, аби захистити мою честь і виконати мої обов'язки перед цим великим королем. Асканіо з удаваними й злодійськими слізьми відповів мені:

— Я не знав у житті добрішого батька, ніж ви, і я завжди ставитимусь до вас так, як добрий син ставиться до свого батька.

Так я спокійно поїхав собі зі служником і з пахолком французом. Ще не минуло й полудня, як до мене в замок завітали деякі підскарбії, які не були мої приятелі. Ця мерзенна наволоч одразу ж заявила, що я утік з королівським сріблом, і сказала мессерові Гвідо та єпископові павійському, аби вони мерщій послали по королівські вази, інакше вони пошлють по них самі, на вельми велику для мене прикрість. Єпископ та мессер Гвідо налякалися більше, ніж треба було, і миттю послали мені навздогін поштовими цього христопродавця Асканіо, котрий появився опівночі. Я не спав, тяжко журився і казав сам собі: «На кого я зоставляю моє майно, мій замок? Ну яка така доля штовхає мене на цю

мандрівку? Аби тільки кардинал не тягнув в один гуж із пані д'Етамп, та лише спить і бачить, щоб я втратив приязнь доброго короля!»

Поки я сушив собі голову цими думками, я почув, як мене кличе Асканіо. Я одразу ж устав з постелі й запитав його, добрі чи погані новини він привіз мені. Цей шелихвіст відповів так:

— Новини я привіз добрі. Та лише треба, щоб ви повернули назад ці три вази, бо ці негідники підскарбії кричать пробі, отож навіть єпископ і мессер Гвідо кажуть, аби ви їх вернули будь-що. А в іншому нічим не клопочіться і їдьте собі втішатися цими мандрами.

Я одразу ж віддав вази, з яких дві були мої, зі сріблом і всією рештою. Я їх віз до абатства кардинала феррарського в Ліоні. Мене ославили, ніби я збирався повезти їх з собою до Італії, але навіть дитині відомо, що без високого дозволу не можна вивозити ні грошей, ні золота, ні срібла. Отож міркуйте самі, чи міг я вивезти ці три великі вази, які в скриньках ледве вміщалися на мулиці. Мій намір мав іншу мету. Вази були дуже гарні й великої вартості, а я боявся смерті короля. Бо й справді зоставив його вельми хворим. У душі я казав собі так: «Якщо король умре, то вази залишаться в кардинальському абатстві, і я їх не втрачу». Отож я відіслав мулицю з вазами та іншими цінностями. Другого ранку я зібрався їхати з кумпанією далі, а проте всю дорогу не міг утриматися, щоб не зітхати й не плакати. Я просив Господа дати мені розраду: «Боже, ти, від кого нічого не потаїти, добре знаєш, що я вирушив у путь, щоб привезти благостиню шістьом небогам дівчатам і матірці їхній, моїй рідній сестрі. Щоправда, вони мають батька, але він такий старий, а ремесло його нічого не приносить. І вони легко могли ступити на слизьку стежку. Отож я, роблячи цю святобливу справу, покладаюся на поміч і раду Твоєї Велебності». Так я сам себе підбадьорював у дорозі. Коли ми вже були на день дороги до Ліона (наближалася двадцять друга година), раптом загриміло, хоча небо залишалося ясне. Я їхав попереду моїх супутників на аркебузний постріл. Кілька разів гуркнуло, потім так грізно й моторошно заторохкало, аж я подумав, що це судний день. Я зупинив коня. Сипонув град без єдиної краплі дощу. Градини були завбільшки з кулю сарбакана [141] і, піжачи мене, завдавали мені неабиякого болю. Відтак вони ставали все буйніші й досягали вже розміру куль самостріла. Побачивши, як перепудився мій кінь, я повернув його назад і поскакав учвал, поки не зустрів моїх супутників. Перелякані не менше за мене, вони сховалися в соснячку. Град доріднішав, як дорідні цитрини. Я заспівав «змилуйся». Поки я звертався так до Всевишнього, брязнула одна така градина, така буйна, що перебила грубу гілляку сосни, де я ховався од небезпеки. Кілька менших градинок ударило в голову мого коня, ще б трошки, і він звалився б на землю. І мене креснула одна, але не прямо, а то б убила. Так само зачепило одного убогого старця Леонардо Тедальді, так що він, укляклий, як і я, упав на руки. Тоді я, побачивши, що гілляка мене вже не захищає і що треба, окрім «змилуйся», ще щось робити, почав складати у себе на голові одяг. І гукнув Леонардо, який кликав на поміч: «Ісусе, Ісусе!», що той йому поможе, як він собі поможе сам. Я більше моцювався, рятуючи його, ніж самого себе. Град тривав довгенько, та нарешті вщух, і ми, геть-то потовчені, знову, як могли, посідали верхи. І поки ми їхали до оселі, показуючи один одному садна й гулі, ми застали на милю далі куди більше спустошення, ніж наше. Всі дерева пооголювані й пообламувані, і стільки забитої скотини, скільки град її застукав. І багато пастухів, теж повбиваних. Ми побачили цілі купи градин таких здоровецьких, що їх годі було б обійняти двома долоня-

ми. Нам здалося, що ми дешево відбулися, і ми дошолопали тоді, що заклики Бога і ці наші «змилуйся» більше нам прислужилися, ніж будь-які інші заходи. Ми подякували Богові, а назавтра приїхали до Ліона та й зупинилися там на тиждень. Через тиждень, по гарненькому відпочинку, ми рушили далі в путь і щасливо перевалили через гори. Дорогою я прикупив поні, щоб перекласти на нього деяку кладь і допомогти дещо змореним коням.

Коли ми вже були день в Італії, нас наздогнав граф Галеотто делла Мірандола. Він їхав поштовими кіньми. Зупинившись разом із нами, він сказав мені, що я зробив помилку, зненацька поїхавши з Парижа. Він порадив мені далі не їхати, бо справи мої, якщо я зразу вернуся, підуть куди краще, ніж раніше. Своїм від'їздом я звільняю поле моїм ворогам і даю їм змогу шкодити мені. Якщо ж я зразу вернуся, то я зірву всі їхні лихі наміри проти мене. А ті, кому я вірю найбільше, саме й ошукують мене. Більше нічого він не хотів сказати, хоча й знав дуже багато. Кардинал феррарський змовився з цими двома моїми пройдисвітами, яких я поставив пильнувати все моє добро. Граф знай торочив, щоб я будь-що вертався назад. Потім він сів на поштові коні й рушив далі. Я ж покинути своєї кумпанії не захотів і поклав собі верстати далі путь. Мене роздирали суперечливі почуття. То мені кортіло доїхати якнайхутчій до Флоренції, то я хотів повернутися до Франції. Довго я метався в нерішучості, поки не вирішив сісти на поштові, щоб швидше добратися до Флоренції. З першою поштою домовитися не пощастило. Тим-то я ухвалив тверду постанову їхати катуватися до Флоренції. Покинувши товариство мессера Іпполіто Гонзаги, який повернув на Мірандолу, я рушив на Парму і П'яченцу. Коли я прибув до П'яченци, я здибав на вулиці герцога П'єрлуїджі, який глянув на мене і впізнав. Я пам'ятав, що він був головною причиною тих катушів, що їх я зазнав у римському замку Святого Ангела. Тому мені страшенно закортіло побачити його. І, не знаючи, як спекатися його, я надумав піти до нього з візитом. Я прийшов саме тоді, як прибирали зі столу. З ним були ті самі шляхтичі з дому Ланді, які потім убили його. Коли я ввійшов до його ясновельможності, він прийняв мене так тепло, як тільки можна собі уявити. І почав мене вихваляти, кажучи тим, хто тут був, що я перший умілець у своєму ремеслі і що я довгий час просидів за гратами в Римі. Потім обернувся до мене і сказав:

— Бенвенуто, я дуже шкодував про все те зло, яке вас спіткало. Я знав, що ви невинні, і нічим не міг вам допомогти, бо мій батько хотів догодити вашим ворогам, які до того ж заявили йому, що ви про нього пащекуєте. Я переконаний, що все це брехня. І мені було вельми шкода вас.

Він говорив ще чимало таких слів, аж мені почало здаватися, ніби-то він перепрошує мене. Потім він запитав, які саме роботи я виконав найхристияннішому королю. Він слухав вельми уважно мою розповідь. Так гречно й пильно мене ще ніхто не вислуховував. Відтак він запитав мене, чи хочу я служити йому. Я відповів, що при всьому моєму бажанні я не можу цього зробити. Аби я завершив усі великі роботи, які я почав для великого короля, то я б покинув будь-якого державця, щоб тільки служити його ясновельможності. І ось тут видно, наскільки велика могуть Божа не попускає безкарно всіх тих, хто чинить кривду невинним людям. Цей пройда в єпископській рясі ніби перепрошував мене у присутності тих, хто незабаром потому помстився за мене, а також і за багатьох інших убієнних. Тому жоден державець, хоч би який великий, хай не збиткується з Божого правосуддя, як це роблять деякі з тих, кого

я знаю як своїх страшних мучителів, як я про це ще розповім у своїм місці. І ці рядки я пишу не зі світської марнославності, а єдине, аби подякувати Богові, який вирятував мене з такої біди. Я вдаюся до нього і в усіх моїх повсякденних випробуваннях, кличу його і благаю, як свого заступника. І завжди, хоча я й зараджую собі, як можу, якщо я потім сплохую, там, де моїх кволих сил не досить, одразу ж мені являє себе ця велика сила Божа, яка несподівано карає тих, хто несправедливо кривдить ближніх, а так само й тих, хто цурається тієї великої й почесної ноші, яку поклав їм Господь.

Я повернувся до заїзду й виявив, що згаданий герцог надіслав мені в дар гойні наїдки й напої. Я поїв з великим апетитом. Потім сів на коня й рушив до Флоренції. Прибувши туди, я застав мою рідну сестру з шістьма доньками. Найстарша була на виданні, а наймолодша у мамки. Я застав її чоловіка, який через міські розрухи не працював більше в своєму ремеслі. Рік тому я надіслав із Франції самоцвітів і французьких клейнодів на дві з гаком тисячі дукатів, а крім того, я привіз із собою їх на тисячу скудо. Я узнав, що хоча я давав їм постійно чотири золотих скудо на місяць, вони ще постійно заробляли великі гроші на цих моїх золотих виробах, які вони щодня продавали. Мій зять був такий чесняк, що з обави, як би я не розсердився на нього, позакладав майже все, що мав, даючи себе поїдати відсоткам, аби лиш не чіпати грошей, не призначених до нього. (Йому не вистачало тих грошей, які я посилав йому на його потреби, даючи їх йому як благостиню). З цього я побачив, що він чесняк, і мені закортіло дати йому благостиню більшу. І перед від'їздом з Флоренції я хотів прилаштувати усіх його дочок.

Наш герцог флорентинський перебував у той час, себто в серпні 1545 року, в Поджо а Кайано, містечку, віддаленому на десять миль од Флоренції. Я вважав за свій обов'язок провідати його, одне, що сам флорентинський громадянин, а друге, що мої предки вельми приятелювали з Медіцейським домом і я більше, ніж хтось із них, любив герцога Козімо. Так ось, як я кажу, я вирушив до Поджо, аби лише вклонитися герцогові, а аж ніяк не з наміром у нього зостатися, як це Богові, який усе робить на добро, було вгодно. Але коли герцог мене побачив, він привітав мене вельми тепло, і він, і герцогиня, запитали мене про те, які роботи я робив королю. Я вельми охоче розповів усе до ладу. Коли він вислухав мене, то сказав, що він це чув і що це, виходить, правда. Потім додав співчутливим тоном:

— За такі прекрасні й великі труди винагорода тобі малувата! О Бенвенуто, аби ти побажав зробити щось для мене, то я б тобі заплатив зовсім інакше, ніж це зробив твій король, якого ти, з душевної доброти, так вихваляєш.

Я не міг герцогові Козімо не нагадати, яка велика вдячність прив'язує мене до короля, який мене вибавив з несправедливої в'язниці, а потім створив нагоду зробити такі дивовижні роботи, як ні одному художникові, такому, як я. Поки я так мовив, герцог мій корчився, і здавалося, що він довше не може мене слухати. Коли ж я закінчив, він сказав мені:

— Якщо ти хочеш створити щось для мене, то я нагороджу тебе так, що ти зостанешся, мабуть, здивований. Аби лиш твої роботи мені сподобалися, в чому я нітрохи не сумніваюся.

От мені, сердешному сіромасі, закортіло показати в чудовій школі флорентинських золотарів, що за свого перебування на чужині я навчився чогось, про що тут уявлення не мають. Я відповів герцогу, що залюбки, або з мармуру, або з бронзи, зроблю йому велику статую на цьому

чудовому майдані. Він одказав, що хотів би од мене насамперед статую Персея. Про таку статую він мріє вже все життя. Він попросив мене, щоб я зробив модельку. Я охоче заходився робити цю модель і за кілька тижнів її завершив, заввишки десь із лікоть. Була вона з жовтого воску, дуже тонко зліплена. Зроблена була добре, з щонайбільшою ретельністю і мистецтвом. Приїхав герцог до Флоренції, і перш ніж я міг йому показати цю модель, минуло кілька днів. Здавалося, він мене ні сном ні духом не знає і не бачив, отож я даремно розраховував на співробітництво з його ясновельможністю. А все ж згодом, якось по обіді, коли я її приніс до нього в скарбницю, він прийшов на неї поглянути вкупі з герцогинею та з деякими іншими шляхтичами. Вона сподобалася йому з першого погляду, і розхвалив він її незвичайно. Так він знов подав мені трохи надії, що він дещо на цьому ділі знається. Що довше він її розглядав, то більше вона йому подобалася. Нарешті він заявив:

— Бенвенуто, якби ти цю маленьку модельку та виконав у великому вигляді, то це була б найкрасивіша робота на майдані.

Я відповів так:

— Найясніший мій пане, на майдані стоять роботи великого Донателло й дивовижного Мікеланджело, найбільших різьбарів від старожитності до наших часів. Одначе ваша ясновельможність так мене цим надихає, що я відчуваю снагу зробити цю роботу ліпше, ніж модель, ще втроє.

З цього виникла ціла суперечка, бо герцог твердив, що він кохається в цьому і точно знає, що можна зробити, а чого не можна. Я відповів, що його сумніви і нашу суперечку найкраще розв'яжуть мої роботи і що я напевне виконаю його ясновельможності більше, ніж я йому обіцяю. Хай він тільки створить мені умови, щоб я міг це зробити, бо без цих умов я не зможу виконати йому цю велику справу, обіцяну йому. Його ясновельможність сказав, щоб я подав супліку про все, чого я потребую, і записав до неї усі мої бажання, а він постарається їх задовольнити. Звичайно, якби я був здогадався забезпечити угодою все те, що потребував для моєї роботи, то б уникнув багатьох неприємностей, до яких сам спричинився. Бо герцог ясно дав тоді зрозуміти мені, як йому хочеться, щоб роботи посувалися і щоб їх добре підготувати. Я й не здогадувався, що цей державець звик діяти радше як купець, ніж як герцог, і тому я вельми щедро поводився з його ясновельможністю, як з герцогом, а не як з купцем. Я подав йому супліку, на яку його ясновельможність вельми щедро відповів. Я сказав:

— Мій найясніший пане, справжні супліки і справжні наші умови не в словах і не в писаннях. Головне в тому, щоб я з моїми роботами упорався так, як обіцяв. А якщо я впораюся, тоді я певний, що ваша ясновельможність добре згадає все те, що мені зараз обіцяє.

Його ясновельможність, зачарований разом з герцогинею моїми словами, виявив до мене таку незвичайну дружбу, про яку можна тільки мріяти.

Я аж горів працювати і заявив його ясновельможності, що передусім мені потрібний дім, і то такий, щоб у ньому влаштуватися з моїми горнами і виконувати роботи з глини й бронзи і окремо з золота й срібла. Я переконаний, він знає найкраще, що в цьому ремеслі я можу йому добре прислужитися. І мені потрібні зручні помешкання, щоб я міг усе це робити. І аби його ясновельможність бачив, як мені кортить служити йому, то я вже підшукав і дім, цілком придатний і в такій місцевості, де найкраще працювати. Я не хочу в'язнути до його ясновельможності ні з грошима, ні з чимось іншим, поки він не побачить моїх робіт, так

ось, я привіз із Франції дві ювелірні оздоби і прошу його ясновельможність, аби він купив мені дім, а їх зберігав би доти, доки я працею своєю й витворами його не вислужу. Ці прикраси виготовили мої працівники за моїм малюнком. Поглянувши на них пильно, герцог сказав мені кілька гречних слів, які сповнили мене оманливою надією:

— Бенвенуто, візьми собі свої прикраси, бо мені потрібен ти, а не вони. А ти діставай свій дім і так.

Потому він зробив на моїй супліці напис, і я носив цю супліку з собою. Напис був такий: «Подивитися цей дім, дізнатися, від кого залежить його продати, й спитати ціну, яку за нього заправлять. Бо ми хочемо дати його Бенвенуто». Мені здавалося, що цим написом дім за мною забезпечено. Бо я був більш ніж певний, що мої роботи сподобаються куди більше, ніж я обіцяв. Потому його ясновельможність дав особливе розпорядження такому собі мажордому на ймення сер П'єр Франческо Річчо. Він походив з Прато і раніше був учителем згаданого герцога. Я побалакав з цим бидлом і сказав йому все про те, чого потребував, бо там, де був город у домі, я хотів влаштувати робітню. Річчо дав вказівку одному підрядчикові, сухорлявому й худющому, на ймення Латтанціо Горіні. Цей чоловічок, з такими от павучими рученьками і комариним голоском, меткий, як слимак, прислав-таки на моє горе каміння, піску й вапна стільки, що вистачило б хіба на якийсь голубник. Побачивши, що діло посувається так спроквола, я почав лякатися. Одначе казав собі: «Малі початки іноді мають великі кінці». І ще деяку надію подавало те, що я бачив, скільки тисяч дукатів герцог викинув на якісь потворні різьбарські вироби, виконані рукою цього скотини Буаччо Бандінелло. Сам себе підбадьорюючи, я дмухав у зад цьому Латтанціо Горіні, щоб він ворушився. Іноді гарикав на якихось кульгавих ослів і на сліпенького їхнього погонича. Так мозольною працею, причому своїм коштом, я намітив місце для робітні й повикорчовував дерева й лози. Словом, за своїм звичаєм, сміливо, просто скажено я діяв. До того ж я залежав од Тассо, теслі, превеликого мого приятеля. Я йому замовив дерев'яні снасті, щоб почати великого Персея. Цей Тассо був чудовий мастак, чи не найбільший у своїм ремеслі. Але ж він був штукар і веселун, і щоразу, як я до нього приходив, він мене зустрічав, сміючись, виспівуючи фальцетом пісеньку. Але мені не хотілося ні сміятися, ні співати. З Франції доходили чутки про погані справи, та й од тутешніх я чекав не бозна-чого через їхню забарність. А все ж він змушував мене вислухати завжди принаймні половину цієї своєї пісеньки. І зрештою я з ним трошечки веселішав, намагаючись розвіяти, скільки міг, свої розпачливі думки.

Коли я вже все налагодив і наготувався закладати фундамент (частина вапна була вже погашена), мене раптом викликав згаданий мажордом. Я пішов до нього і застав його після обіду його ясновельможності в Дзигаревій залі. І коли я підійшов до нього, виказуючи превелику гречність, а він мені превелику сухість, він запитав, хто це мене вмістив у цьому домі і яким таким правом я почав у нім будувати. Йому аж якось чудно, звідки в мене стільки зухвальства. Я відповів, що в домі мене помістив його ясновельможність, і від імені його ясновельможності його милість, який віддав про те розпорядження Латтанціо Горіні. Латтанціо потім привіз каміння, піску, вапна і влаштував усе, про що я просив, і казав, що дістав указівку на це од вашої милості. Коли я сказав ці слова, цей скотина ще більше вирячився на мене, ніж раніше, і закричав, що і я, і всі ті, на кого я покликаюся, брешуть. Тоді я розсердився і відрізав:

— Пане мажордоме, допоки ваша милість мовитиме, як пристало вашому шляхетному санові, яким вас наділено, я шануватиму вас і говоритиму з вами так само гречно, як я мовлю з герцогом. Але якщо ви діятимете інакше, я розмовлятиму з вами як з сером П'єром Франческо Річчо.

Мажордом так розсатанів, аж я злякався, щоб він бува не здурів і не випередив таким чином долю, уготовану йому на небесах. Обкидавши мене болотом, він додав, що йому дивно, як це я міг думати, що я заслуговую розмови з такою людиною, як він. Після цих слів я спалахнув і сказав:

— А тепер вислухайте мене, сер П'єр Франческо Річчо! Я скажу вам, хто такі люди, як я, і хто такі люди, як ви, вчителі, що вчать грамоти дітей.

Коли я сказав ці слова, мажордом скривився ще більше, підняв голос і знов повторив своє зухвале твердження. Я й собі надувся індиком, прибрав бойової пози й гукнув:

— Такі люди, як я, достойні говорити з папами, і з цісарями, і з великими королями. Таких, як я, ходить, можливо, один на світі, а таких, як ви, ходить по десять у кожні двері!

Коли він почув ці слова, він вискочив на цоколь, що був у цій залі, й закричав мені, щоб я ще раз повторив сказане. Я повторив свої слова ще з більшим притиском, ніж раніше, і додав, що мені перехотілося служити герцогові і що я повернуся до Франції, куди я завжди маю право вернутися. Цей тварюка геть-то очманів, посинів на лиці, потім почервонів, як рак, а я, розлючений, пішов, з наміром поїхати собі з Богом. І аби ж то Бог дав, щоб я цей намір здійснив! Мабуть, його герцогська вельможність не зразу довідався про цю бучу, бо я кілька днів прожив спокійно. Про Флоренцію я вже не думав, а думав про мою сестру і про моїх небог, яких я намагався прилаштувати. Я хотів якнайкраще забезпечити їх тією дещицею грошей, що я привіз із собою, а потім збирався якнайшвидше вернутися до Франції і вже ніколи більше не пробувати побачити Італію. Коли я вже вирішив хутчій вирушити в путь і поїхати, не прощаючись ні з герцогом, ні з кимось іншим, мене покликав вельми ввічливо до себе цей мажордом і завів повчальну промову, в якій я не вгледів ні ладу, ні краси, ні розуму, ні початку, ні кінця. Я розшолопав лише, що він чинить по-християнському й не хоче нікого кривдити. І від імені герцога запитав мене, якої для мого утримання мені хочеться платні. Я на якусь хвилю замислився й барився з відповіддю, мавши намір більше себе не зв'язувати. Побачивши, що я мовчу, він настільки здобувся на тяму, що заявив:

— О Бенвенуто, герцогам одповідають. І те, що я тобі кажу, я кажу від імені його ясновельможності.

Тоді я відповів, що коли вже він мені це мовить від імені його ясновельможності, то я вельми охоче можу відповісти. І сказав йому, щоб він сказав його ясновельможності, що я не бажаю бути поставленим нижче від будь-якого іншого умільця при герцогському дворі. Мажордом сказав:

— Бандінелло одержує двісті скудо на утримання. Якщо тобі цього вистачить, платню тобі покладено.

Я відповів, що вистачить, а щоб те, що я заслужу понад це, дали мені по тому, як побачать мої роботи, покладаючи все на справедливий розсуд його ясновельможності. Так проти своєї волі я залишився на тому самому місці й заходився працювати, причому герцог виявляв до мене таку велику приязнь, якої я досі ще не знав.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ
1545—1546

Помічники Челліні гудять у Парижі свого майстра й настроюють проти нього короля.— Чому Бенвенуто не хоче повертатися до Франції.— Він готується робити Персея.— Різьбар Бандінелло заважає йому й обмовляє його.— В листах з Парижа дорікають йому, що він поїхав, перш ніж дав звіт про все; Бенвенуто посилає листа з підрахунками витрат.— Каверза при продажу діаманта герцогові.— Мажордом змовляється з невісткою, яка обвинувачує Бенвенуто в плюгавому зв'язку з її сином.— Подорож до Венеції.

З Франції я одержував дуже часто листи від мого вірного приятеля мессера Гвідо Гвіді. Листи ці поки що мені нічого не говорили, крім гарного. Асканіо теж мені сповіщав, кажучи мені, щоб я намагався розважатися і що, коли щось станеться, він мені напише. Королю донесено, що я почав працювати для герцога флорентинського. Король був найкращою людиною на світі, і він не раз запитував:

— Чому не повертається Бенвенуто?

Він спитав про це і моїх вихованців, і обидва йому відповіли, ніби я їм пишу, що мені там добре, і вони навіть думають, що в мене більше нема охоти повертатися на службу до його величності. Король почув ці зухвалі слова, яких ніколи не вимовляли мої уста, і сказав роздратовано:

— Таж він поїхав од нас без усякої причини, отож я його ніколи не викличу. Хай зостається там, де є.

Ці розбишаки з великої дороги добилися того, що замислили, бо після мого повернення до Франції вони знову поверталися в залежних од мене робітників, як і раніше. Тоді як я не повертався, вони залишалися вільними і на моєму місці. Тим-то вони робили все, щоб я не повернувся.

Поки у мене споруджували робітню, щоб мені в ній почати Персея, я працював у нижній кімнаті й виготовляв уже натуральної величини Персея з гіпсу з думкою сформувати його за гіпсовим. Коли я побачив, що робити так виходить у мене задовго, я обрав інший спосіб. Ми клали цеглину на цеглину і вже скапарили сяку-таку робітню, але вона вийшла така неоковирна, що сором згадувати. Я почав фігуру Медузи і зробив залізний кістяк. Потім почав її робити з глини, і коли я зробив її з глини, то обпалив її. Мав я кількох недосвідчених учнів, і серед них вирізнявся вродою один хлопець. Був то син однієї продажної жінки на ймення Гамбетта. Я користувався цим хлопчаком, щоб його ліпити, бо ми не маємо інших книжок, аби навчити нас мистецтва, окрім природи. Я намагався добрати робітників, аби швидко упорати цю роботу, і не міг знайти, а сам я не міг усе робити. У Флоренції були деякі, хто залюбки пішов би, проте Бандінелло одразу ж мені заважав, щоб вони не йшли. І довго він мені так пакостив, кажучи герцогові, що я дошукуюся його працівників, бо сам я не годен зібрати велику фігуру. Я поскаржився герцогові, які палиці встромляє в колеса мені цей підлотник, і просив його, щоб він розпорядився дати мені когось із цих працівників з Будови. Через ці мої слова герцог і повірив тому, що йому казав Бандінелло. Помітивши цеє, я вирішив зробити сам, скільки зможу. З великим завзяттям, яке тільки можна уявити, я кинувся в цю працю й гарував сам день і ніч. Саме тоді занедужав чоловік моєї сестри і за кілька днів помер. Він залишив мою сестру, молоду, з шістьма донька-

ми, від малих до великих. Це була перша велика випроба, що спіткала мене у Флоренції: заступити батька й голову такої нещасної родини.

Одначе сам я не переставав крутитися, щоб усе йшло до ладу. Город мій був завалений купами сміття, і я найняв двох підмагачів, яких мені привели зі Старого мосту. Один був старий шістдесяти років, другий був хлопець вісімнадцяти. Коли я їх потримав близько трьох днів, хлопець сказав мені, що старий не хоче працювати. І буде куди краще, якщо я відішлю його додому. Бо він не лише сам не бажає працювати, а ще й заважає хлопцеві, щоб і той не працював. Молодик сказав мені, що ту малу роботу, яку там треба виконувати, він може виконувати й сам. Отож мені не доведеться викидати гроші на інших. Хлопця звали Бернардіно Манелліні із Муджелло. Побачивши, як завзято він горнеться до роботи, я його запитав, чи не бажає він влаштуватися у мене служником. Ми одразу ж і домовилися. Цей хлопець глядів у мене коня, порав город, потім намагався підсобляти мені в робітні. Невдовзі він так навчився мистецтва, що я ніколи не мав ліпшого помічника. Я вирішив з його поміччю довести герцогові, що Бандінелло бреше і що я цілком обійдуся без Бандінеллових працівників. Саме тоді у мене почав поболювати поперек. Працювати тяжко я не міг і тому охоче бував у герцогській скарбниці з кількома молодими золотарями на ймення Джанпаоло і Доменіко Поджіні. Я доручив їм робити золоту вазочку, всю розцяцьковану барельєфом з фігурами та іншими гарними оздобами. Її замовив мені герцог для герцогині, аби та мала з чого пити воду. А ще герцогиня попросила мене, щоб я зробив їй золотого паска. І цю роботу вона хотіла мати пишно прикрашену самоцвітами, силою-силенною звабливих і химерних голівок. Я виконав її прохання. Герцог теж раз у раз приходив у цю скарбницю і мав велику втіху з того, що спостерігав за працею й гомонів зі мною. Коли поперек перестав нити, я звелів принести собі глини, і поки герцог збував там час, я його виліпив, зробивши голову більшу від натуральної. Ця робота дуже сподобалася його ясновельможності, і він так мене полюбив, що одного разу заявив, яка б це була утіха для нього, аби я влаштувався працювати в палаці, підшукавши собі тут зручні покої й обладнавши їх горнами і всім, що мені потрібно. Бо він дуже кохається в таких речах. Я відповів його ясновельможності, що це неможливо, бо я не звершив би своїх робіт і за сто років.

Герцогиня чинила мені велику ласку і хотіла б, щоб я працював лише на неї і не думав ні про Персея і ні про що. Я ж за цими марнославними ласками постійно відчував, що моя мінлива й кусюча доля незабаром вчинить мені якесь нове смертовбивство, бо щоразу переді мною поставало те велике зло, яке я вчинив, намагаючись зробити велике добро. Я маю на увазі французькі справи. Король не міг забути про досаду, завдану йому моїм від'їздом, і все ж він хотів би, щоб я вернувся, але без шкоди для його честі. Мені здавалося, що правота на моєму боці, і я не хотів принижуватися. Якби я так зробив і написав смиренного листа, то ці люди, за французьким звичаєм, скажуть, що я грішний і що недарма мені поставили на карб деякі переступи. Тому я гнув кирпу і, свідомий своєї правоти, строчив зухвалі листи. А цього тільки й треба було цим двом христопродавцям, моїм вихованцям. У листах я похвалявся великими ласками, які мені вчиняють на моїй батьківщині властитель і властителька, верховні державці міста Флоренції, моєї батьківщини. Як тільки вони одержували од мене такого листа, вони бігли до короля й домагалися від його величності, аби він дарував їм замок так, як дарував колись мені. Король, муж добрий і шляхетний,

нізащо не хотів задовольнити ці зухвалі прохання двох великих пройдисвітів, бо він почав здогадуватися про те, чого вони підступно добивалися. І щоб подати їм трошки надії, а мені випадок одразу вернутися, він звелів написати мені дещо сердито через свого підскарбія, на ймення мессер Джуліано Буонаккорсі, флорентинського громадянина. Лист був такого змісту: якщо я хочу зберегти те ім'я чесної людини, яке я там носив, то оскільки я звідти поїхав без усякої причини, то я просто зобов'язаний дати звіт у всьому тому, що я виконав і зробив для його величності. Коли я дістав цього листа, він так мене втішив, що, аби я просив власною мовою, я б не запитав ні більше, ні менше. Я сів писати, змережив дев'ять аркушів звичайного паперу і в них розповів докладно про всі ті роботи, які я зробив, і всі ті пригоди, яких я зазнав з ними, і всю ту кількість грошей, які на ці роботи витрачено, які всі видано руками двох нотарів і одного його підскарбія і підписано всіма тими людьми, які їх одержували (одні давали свій товар, а інші — свої труди). З королівських грошей я не поклав собі до гаманця жодного кватріно, а за роботи завершені я не дістав нічогісінько. До Італії я повіз із собою лише деякі милості й царствені обіцянки, воістину достойні його величності. І хоча я не можу похвалитися, що добув щось інше із моїх робіт, окрім деякої платні, покладеної мені його величністю на моє утримання, та й з нього ще мені належить одержати сімсот з гаком золотих скудо, які я залишив зумисне, щоб їх мені вислали на зворотну дорогу. Я знаю, що деякі лукавці з власної заздрості заслужили мені лиху службу, але все одно правда переможе. Я хвалю його найхристияннішу величність, і мене не спонукає захланність. Я знаю, що виконав його величності куди більше, ніж брався робити. І знаю також, що обіцяна мені відплата не надійшла. А все ж я ні про що інше на світі не помишляю, як тільки щоб залишитися в очах його величності чесною й порядною людиною, такою, як я був завжди. І якщо у вашої величності з'явиться щодо цього якийсь сумнів, я на найменший знак прилечу дати звіт про себе разом із власним життям. Але, бачачи, як на мене мало зважають, я не побажав вернутися, щоб запропонувати себе, знаючи, що мені завжди вистачить хліба, куди б я не пішов. А коли мене покличуть, я завжди відгукнуся. Мій лист містив ще всякі інші подробиці, гідні такого незвичайного короля й порятунку моєї честі. Перш ніж одсилати, я відніс цього листа герцогові. Він щиро радів, читаючи його. Потім я послав його одразу ж до Франції, на адресу кардинала феррарського.

Саме тоді Бернардоне Бальдіні, постачальник самоцвітів його ясновельможності, привіз із Венеції великий діамант, понад тридцять п'ять каратів вагою. Антоніо, син Вітторіо Ланді, теж був зацікавлений у тому, щоб герцог його купив. Цей діамант був раніше гострець [142], але оскільки він не вийшов з тією осяйною прозірчастістю, що її од такого каменя слід бажати, то господарі діаманта зрізали цей гострець. Щиро сказати, він не вийшов добре ні тафлею [143], ні гострецем. Наш герцог, великий любитель самоцвітів, але ніякий не знавець, пообіцяв цьому пройді Бернардаччо купити цей алмаз. От Бернардо збирався ошукати герцога флорентинського сам, тим-то він нічого не сказав своєму товаришеві Антоніо Ланді. А з цим Антоніо ми приятелювали з самого дитинства. От він, бачачи мою дружбу з герцогом, якось відкликав мене осторонь, це було десь опівдні і на розі Нового ринку, і сказав мені так:

— Бенвенуто, я певний, що герцог покаже вам діамант, який він хоче купити. Ви побачите великий алмаз, посприяйте продажу. По-моєму, він вартий не більше сімнадцяти тисяч скудо. Я певен, що герцог за-

питає вашої поради. Якщо ви побачите, що він справді хоче його мати, постарайтеся, щоб він його купив.

Антоніо не сумнівався, що камінь буде продано. Я пообіцяв йому: якщо мені його покажуть і запитають мою думку, то я скажу все, що я про нього думаю, але так, щоб не пошкодити каменя. Як я вже казав, герцог приходив щодня до золотарської робітні. І от через тиждень від того дня, як я розмовляв з Антоніо Ланді, герцог показав мені якось по обіді цей діамант. Я впізнав його за описами Антоніо Ланді, і за формою, і за вагою. І оскільки цей алмаз був води, як я сказав вище, мутнуватої (тому й зрізали цей гострець), то, бачачи, якого він гатунку, я б, звісно, відраяв йому робити такі видатки. Тому, як він мені показав його, я запитав його ясновельможність, що я маю про нього сказати, бо для ювелірів велика різниця оцінювати камінь по тому, як державець його вже купив, або ж класти йому ціну, щоб той міг його купити. Тоді його ясновельможність мені сказав, що він його вже купив і щоб я сказав лише мою думку. Я не утримався й скромненько натякнув, що саме про цей камінь я думаю. Він мені сказав, аби я глянув на красу цих довгих його рубів. Тоді я сказав, що це не така велика краса, як його ясновельможність собі уявляє, і що це зрізаний гострець. Після моїх слів мій державець трохи скривився, але побачив, що я кажу правду, і попросив мене поцінувати камінь і прикинути його вартість. Я подумав, що він за нього не дав більш ніж п'ятнадцять тисяч скудо, оскільки Антоніо Ланді пропонував мені за сімнадцять тисяч скудо, я вирішив підтримати його в його оманливій думці, бачачи, що він незадоволений тим, що я кажу йому правду, я віддав йому діамант і сказав:

— Ви витратили вісімнадцять тисяч скудо.

Тут герцог голосно заохкав, його рот відкрився ширше, ніж цямрина колодязя, і сказав:

— Тепер я бачу, що ти в цьому не розумієшся.

Я відповів:

— Ясно, пане мій, що ви бачите кепсько. Ви скажіть про достойності вашого каменя, а я постараюся розібратися. Скажіть хоча б, скільки ви витратили на нього, аби я навчився розбиратися на штиб вашої ясновельможності.

Герцог підвівся і сказав з презирливим посміхом:

— Двадцять п'ять тисяч скудо, Бенвенуто! Він навіть обійшовся мені дорожче!

І пішов геть. При цій розмові були Джанпаоло і Доменіко Поджіні, золотарі. Ба навіть гаптувальник Бак'якка, який працював у суміжній кімнаті, прибіг на крик. Я сказав так:

— Я б зроду йому не порадив, щоб він його купував. А якби йому все-таки забаглося, то Антоніо Ланді тиждень тому мені його пропонував за сімнадцять тисяч скудо. Як на мене, то я б його одержав за п'ятнадцять або навіть менше. Проте герцог бажає хвалитися своїм каменем. Адже якщо Антоніо Ланді пропонував мені за таку ціну, то яким чортом Бернардоне учинив би з герцогом таке ганебне ошуканство!

І так і не вірячи, що це правда, хоча це так і було, ми посміялися над простацтвом герцога.

Як я вже сказав, я почав працювати над великою фігурою Медузи і зробив її кістяк із заліза. Потім, зліпивши її з глини, як по анатомії, і худішою на півпальця, я добре її обпалив. Потім поклав зверху віск і завершив її в такому вигляді, в якому хотів її бачити. Герцог часто приходив подивитися, як я працюю, і дуже побоювався, що вона у мене не вийде в бронзі. Він усе мене умовляв, щоб я покликав якогось майст-

ра, який би мені відлив її. Його ясновельможність постійно розводився з великою похвалою про мої таланти, тому його мажордом усе намагався підкласти мені якусь свиню, щоб я спіткнувся і скрутив собі в'язи. Він мав право верховодити барджеллами та всіма чинниками бідного нещасного міста Флоренції (це щоб бідняк з Прато, наш ворог, син бондаря, тупий невіглас, тільки тому, що абияк виховував Козімо де Медічі, коли той ще не був герцог, дійшов до такої влади!). Як я вже сказав, він постійно чигав, щоб зробити мені капость. Побачивши, що мене довбонути важко, він пішов на хитрощі. Він удався до матері мого учня Ченчо, продажної жінки Гамбетти. Шахрай учитель і ця нікчемна повія замислили вчинити мені такий скандал, щоб я поїхав геть з Флоренції. Гамбетта, дотримуючись свого промислу, вийшла з дому за дорученням цього пришелепкуватого харциза, учителя-мажордома. На цю справу вони підбили ще й барджелла (цього болонця за якісь оборудки герцог згодом вигнав геть). От якось суботнього вечора о третій ночі до мене явилася ця Гамбетта зі своїм синашем і сказала мені, що вона тримала його кілька днів, щоб уберегти мою репутацію. Я відповів, щоб вона заради мене не тримала його під замком. І, сміючись з її плюгавого промислу, я обернувся до її сина і сказав йому:

— Ти сам знаєш, Ченчо, чи грішив я з тобою.

Хлопець з плачем відповів, що ні. Мати затрясла головою і гукнула синові:

— Ах ти, урвісе, хіба я не знаю, як це робиться?

Потім обернулася до мене і сказала, щоб я сховав його в домі, бо його шукає барджелл. Він хоче його забрати будь-що, а в моєму домі його ніхто не торкнеться. Я відповів, що в моєму домі сестра — удова з шістьма святими доньками і що я не бажаю в домі у себе нікого. Тоді вона пригрозила, що мажордом віддав розпорядження барджелла і що мене заберуть неодмінно. А якщо я відмовляюся взяти сина в дім, то я повинен дати їй сто скудо і можу бути цілком спокійний, бо вона вельми приятелює з мажордомом і тому я можу не боятися нічого. Вона змусить його зробити все, що їй заманеться, аби лиш я дав їй сто скудо. Я так розлютився, що гарикнув на неї:

— Геть з-перед моїх очей, безсоромна шльохо! Аби я не зважав на свою честь і на цього невинного хлопця, якого ти оце привела, я б прирізав тебе ось цим запоясником, якого я вже двічі або тричі брав до рук!

По цих словах я витурив утришия її і сина геть з мого дому.

Поміркувавши потім про зловмисність і могутність цього партача-учителя, я вирішив, що найкраще буде зам'яти всю цю пригоду. На другий день я передав сестрі самоцвіти й оздоби на дві тисячі скудо, сів на коня і вирушив до Венеції, прихопивши з собою слугу Бернардіно з Муджелло. Коли я прибув до Феррари, я написав його герцогській ясновельможності, що я і поїхав без наказу, і вернуся без запрошення. У Венеції я задумався над тим, яким тільки способом не б'є мене жорстока доля. Але я кипів силою і здоров'ям і тому вирішив, як завжди, стати з нею на прю. А поки що я міркував про свої справи і проводив час у цьому багатому й красному місті. Я навідав дивовижного маляра Тіціана і славного різьбаря й зодчого Якопо дель Сансовіно, флорентинського родака, вельми добре утримуваного Венеційською сеньйорією (ми познайомилися ще замолоду в Римі і в Флоренції): ці здібні умільці ставилися до мене вельми прихильно. Другого дня я зустрівся з мессером Лоренцо де Медічі, який одразу ж по-приятельському взяв мене за руку. Ми зустрічалися з ним колись у Флоренції, коли я робив монети для герцога Лессандро, а потім у Парижі, коли я був на службі у короля. Він

мешкав у домі у мессера Джуліано Буонаккорсі, і позаяк він не мав ліпшого місця, де б можна було коротати час без великої для себе небезпеки, то він зупинявся дуже часто в моїм замку: дивився, як я одливаю великі статуї. Так ось, як я кажу, через це колишнє приятельство, він узяв мене за руку й повів до себе в дім, де саме був сеньйор пріор деллі Строцці, брат синьйора П'єтро. Зрадівши мені, вони запитали, скільки я збираюся пробути у Венеції, гадаючи, що я хочу повернутися до Франції. Я сказав синьйорам, що я поїхав з Флоренції через плюгаву пригоду і що через два-три дні я хочу вернутися до Флоренції служити великому герцогові. Коли я сказав ці слова, синьйор пріор і мессер Лоренцо так на мене глипнули, що я перелякався, і сказали так:

— Ти куди ліпше зробив би, якби повернувся до Франції. Там ти багатий і відомий. А якщо ти вернешся до Флоренції, ти втратиш усе те, що заробив у Франції, а у Флоренції не здобудеш нічого, окрім халепи.

Я не відповів на їхні слова і на другий день таємно повернувся до Флоренції. Тим часом переполох тут улігся, оскільки я написав великому герцогові про те, який випадок змусив мене поїхати до Венеції. І при всій його звичній розважливості й суворості я явився до нього без зайвих церемоній. Поглянувши на мене суворо, він потім зласкавився і запитав мене, де я тулився. Я відповів, що моє серце зроду й на палець не віддалялося від його ясновельможності, хоча деякі поважні причини змусили моє тіло трошки прогулятися. Потім він довірливо заходився розпитувати мене про Венецію, і ми трохи погомоніли. Нарешті він мені сказав, щоб я брався за роботу і щоб я йому завершив його Персея. Додому я вернувся веселий і радісний. Моя родина, себто сестра Ліперата і її шестеро доньок, раділи моєму поверненню. Я з новим завзяттям повернувся до роботи, щоб просунутися якнайшвидше вперед.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ
1546—1547

Робота над Персеєм затягується, Бенвенуто скаржиться герцогові.— Герцогиня домагається, щоб він працював лише для неї як ювелір.— Виведений з себе інтригами різьбаря Бандінелло, він перестріває його при поверненні з Ф'єзоле, куди він їздив побачити синочка.— Боягузлива поведінка Бандінелло відвертає його від наміру вбити його.— Розмова з герцогом про античні статуї.— Він згадує про свої мармурові статуї: Аполлона, Гіацинта і Нарциса.— Як він мало не позбувся ока і як вилікувався.

Спершу я відлив із бронзи велику голову, портрет його ясновельможності, ту, яку я зліпив з глини в золотарській робітні, поки в мене нив поперек. Ця робота подобалася мені, і я зробив її лише на те, аби випробувати глину для відливки з бронзи. Я бачив, що цей дивовижний Донателло робив свої роботи з бронзи, відливаючи їх по флорентинській глині, але мені здавалося, що він їх виконував на превелику силу. Мені здалося, що тут винна глина, тим-то, перш ніж узятися за відливку мого Персея, я хотів зробити перші проби. От я й виявив, що глина чудова, проте дивовижний Донателло приготувати її не вмів, я ж бо бачив, з якою сутужністю виконано його роботи. Отож, як я казав, я приготував за приписами мистецтва глиняний заміс, і глина мені добре прислужилася. І я по ній, як уже говорив, відлив голову. Горно я ще не

зробив, тому скористався горном маестро Дзанобі ді Паньйо, дзвонаря. Побачивши, що голова вийшла добре, я одразу ж заходився робити горно в робітні, яку мені збудував герцог, за моїм задумом і кресленням, у тому самому домі, який він мені подарував. Як тільки зроблено горно, я наготувався відливати статую Медузи, тієї скоцюрбленої жінки, що під ногами у Персея. Відливка — це діло нелегке, тож я діяв з усіма тими пересторогами, яких я навчився в першій спробі, аби не допуститися якогось промаху. Отож перша відливка, яку я зробив у новому горні, вийшла напрочуд досконала й така чиста, що мої приятелі вважали за непотрібне обробляти її далі. Так роблять деякі німецькі й французькі майстри, які хваляться своїми прекрасними таємницями відливати бронзу без обробки. Це божевілля та й годі, бо бронзу, по тому як її відлито, треба уминати молотками й чеканами. Так робили колись старі майстри, так роблять і майстри сьогочасні, мастаки працювати з бронзою. Відливка вельми сподобалася його ясновельможності, який не раз приходив її подивитися до мене додому, ще більше заохочуючи мене робити добре. Але цей скажений заздрісник Бандінелло так завзято нашіптував на вухо його ясновельможності, що герцог повірив: якщо я і віділлю деякі з цих статуй, то я ніколи не зберу їх, бо це для мене мистецтво нове. Отож його ясновельможність повинен остерігатися і не кидати на вітер гроші. Ці слова так подіяли на вельможні вуха, що мені урізали витрати на працівників. Отож мені довелося різко поскаржитися його ясновельможності. Якось уранці я зачекав його на віа де'Серві і сказав так:

— Пане мій, про мої потреби вже не дбають, і я боюся, як би ваша ясновельможність не перестав довіряти мені. Тому я знову кажу вам, що я зумію втричі ліпше виконати цю роботу, ніж була модель, як я вам обіцяв.

Коли я побачив, що мої слова не дають ніякого наслідку, бо герцог мені не відповів, у мені закипів гнів і непогамовна лють, і я знову почав говорити герцогові, і сказав йому так:

— Пане мій, це місто завжди було справжньою школою найбільших талантів. Але тому, хто навчився чогось і бажав додати слави своєму місту і своєму славетному державцеві, тому краще вирушати працювати десь-інде. Щоб довести, що це справді так, я хочу нагадати вашій ясновельможності, хто такий був Донателло, і хто такий був великий Леонардо да Вінчі, і хто такий нині чудовий Мікеланджело Буонарроті. Своїми талантами вони множать славу вашої ясновельможності. Тим-то і я також сподіваюся внести свою лепту. Отож-бо, пане мій, пустіть мене поїхати. Але хай ваша ясновельможність стежить за тим, щоб не пускати поїхати Бандінелло. І навіть давайте йому завжди більше, ніж він у вас просить. Бо якщо він кудись виїде, то невігластво його таке страшне, що він здатний зганьбити цю найшляхетнішу школу. Отож одпустіть мене, пане. І я нічого не прошу за свою працю, як тільки приязнь вашої ясновельможності.

Коли його ясновельможність побачив, як я рішуче настроєний, він дещо роздратовано повернувся до мене і сказав:

— Бенвенуто, якщо тобі охота завершити роботу, то дістанеш усе необхідне.

Я подякував йому і сказав, що в мене тільки одна охота: показати всім цим заздрісникам, що в мене стане снаги виконати обіцяну роботу. Після цієї розмови з герцогом мені дечим допомогли. Але для того, щоб моя робота йшла трохи швидше, ніж кроком, я мусив узятися за свій капшук. Щовечора я ходив гомоніти до скарбниці його ясновельмож-

ності, де бував Доменіко і Джанпаоло Поджіні, брат останнього. Вони працювали над золотою вазою і над золотим паском для герцогині, як я вже про це казав. До того ж його ясновельможність звелів мені зробити модельку підвіски, куди малося вправити великий діамант, куплений у Бернардоне та Антоніо Ланді. І хоча у мене душа не лежала до цієї праці, герцог ласкаво умовив мене, і я працював над нею щовечора аж до четвертої години. Ба більше, він усіляко змушував мене працювати ще й удень. На це я ніяк не міг пристати. Тому я відчував, що його ясновельможність на мене сердиться. Якось увечері я явився трошки пізніше, ніж звичайно, і герцог мені сказав:

— Ти вже не Бенвенуто, ти Мальвенуто!

Я відповів:

— Пане мій, я зовуся не Мальвенуто, а Бенвенуто. Мені здається, що ваша ясновельможність жартує, тому я нічого не відповідаю.

Герцог відрізав, що він мовить напрочуд поважно і не жартує і щоб я шанувався, бо йому внесено у вуха, що я надуживаю його приязню і я ошукую то того, то того. На ці слова я попросив його ясновельможність, аби він ласкаво вказав мені бодай на одну людину на світі, яку б я колись ошукав. Нараз він обернувся до мене й люто гарикнув:

— Ходи й верни те, що ти взяв у Бернардоне. Ось тобі один.

Я відповів:

— Пане мій, я вам дякую й прошу вас, аби ви ласкаво вислухали од мене чотири слова. Це правда, що він позичив мені старі терези, і два ковадла, і три маленькі молоточки, але я вже два тижні тому передав його служникові Джорджо да Кортоні, щоб він прислав учня по своє справилля. І слуга Джорджо приходив по нього сам. І якщо ваша ясновельможність виявить, що я колись у житті присвоїв собі чужий цвях чи в Римі, чи у Франції, хай допитають тих, хто це твердить. І якщо з'ясується, що така підозра правдива, то покарайте мене якнайсуворіше.

Герцог побачив, з яким запалом я це мовлю, і, бувши державцем уважним і щирим, обернувся до мене і сказав:

— Так не мовлять про тих, хто не чинить переступів. Якщо це все так, як ти говориш, то повір мені, я завжди буду радий тебе бачити, як і раніше.

Я відповів так:

— Знайте, ваша ясновельможність, що плюгавства Бернардоне змушують мене просити у вас і клопотатися, щоб ви мені сказали, скільки ви заплатили за великий діамант, зрізаний гострець. Я сподіваюся, що зумію вам довести, чому цей негідник хоче накликати на мене опалу.

Його ясновельможність відповів так:

— Діамант мені обійшовся в двадцять п'ять тисяч дукатів. А чому це ти мене питаєш?

— А тому, пане мій, що такого-то дня, о такій-то порі на розі Нового ринку Антоніо, син Ветторіо, Ланді сказав мені, щоб я спробував сторгуватися з вашою ясновельможністю, і з першого ж разу заправив за нього шістнадцять тисяч дукатів. А ваша ясновельможність знає, за скільки ви купили його. А що це правда, запитайте у сера Доменіко Поджіні і в Джанпаоло, його брата, присутніх тут. Я сказав їм про це одразу ж тоді і відтоді про це нікому більше не згадав, бо ваша ясновельможність сказав, що я на цьому не розуміюся, з чого я зміркував, що ви хочете зберегти діаманту його репутацію. Знайте ж, пане мій, що я на цьому розуміюся і що я дію завжди прямо, як усі чесні люди, як будь-який інший, хто народився на світ, і хай він буде хто завгодно. Я ніколи не стану грабувати вас так безбожно на вісім чи десять тисяч

дукатів разом, а постараюся заробити їх моїми трудами. Я підрядився служити вашій ясновельможності як різьбар, золотар і карбівник монет. А доносити вам про чужі справи мені нема коли. А про цю пригоду я кажу лише тому, що кажу на мою оборону і мені не треба ніякої винагороди. Я мовлю це перед цими чесними людьми, аби ваша ясновельможність не вірив наклепам Бернардоне.

Герцог спалахнув гнівом і одразу послав по Бернардоне. Проте цей негідник знову втік до Венеції, він і Антоніо Ланді. Згодом мені казали, що він мав на увазі інший діамант. Коли вони вернулися з Венеції, я пішов до герцога і сказав так:

— Пане мій, те, що я вам сказав, правда, а те, що вам сказав Бернардоне, звичайнісінька брехня. І ви зробили б добре, аби в цьому пересвідчилися. Я подамся до барджелла.

На ці слова герцог обернувся до мене і сказав:

— Бенвенуто, намагайся бути чесною людиною, як ти робив раніше, і ніколи ні про що не турбуйся.

Так ця пригода й закінчилася, і я ніколи більше про неї не чув. Я завершував для нього підвіску. Коли я якось поніс її готову до герцогині, вона сама мені сказала, що цінує так само мою роботу, як діамант, куплений у Бернардаччо, і побажала, щоб я їй начепив його на груди власноруч. Вона подала мені грубу шпильку, і я причепив їй його і пішов, ущедрений її ласкою. Потім я чув, ніби вони дали його переоправити якомусь німцеві чи іншому чужинцеві, якщо тільки це правда, бо згаданий Бернардоне сказав, що алмаз ліпше виглядатиме, якщо його оправити не так пишно.

Доменіко і Джованпаоло Поджіні, золотарі й брати, працювали, як я вже казав, у скарбниці його ясновельможності за моїми малюнками такі собі золоті вазочки, карбовані, з історійками з барельєфних фігурок та іншими оздобами. Я не раз казав герцогові:

— Пане мій, якби ваша ясновельможність оплатила мені кількох працівників, я б робив вам монети для вашого монетного двору і медалі з головою вашої ясновельможності. В цьому я змагався б з старожитними і намагався б їх перевершити. Бо відтоді, як я робив медалі папи Клементія, я навчився так багато чого, що став би робити куди ліпше, ніж ті, і також став би робити краще, ніж монети, які я робив герцогові Алессандро, а вони ще й досі вважаються чудовими. І я також став би вам робити великі вази, золоті й срібні, як я їх стільки зробив цьому дивовижному королю Франциску французькому. Цей володар створив мені такі можливості, що мені зоставався час робити величезні статуї та інші праці в його замку Фонтенбло.

Герцог відповів мені так:

— Роби, а я подивлюся.

Роби то роби, а умов мені ніхто не створив, допомоги не подав. Якось його ясновельможність звелів мені дати кілька фунтів срібла і сказав мені:

— Бенвенуто, це срібло з моїх копалень. Зроби мені гарну вазу.

Занедбувати працю над Персеєм мені не хотілося, а з другого боку мені кортіло прислужитися йому. От я й віддав Персея зробити, за моїми малюнками та восковими модельками, такому собі харцизові на ймення П'єро ді Мартіно, золотареві. Він почав зле і працював ліниво. Отож я згаяв на цьому більше часу, ніж коли б зробив її всю своїми руками. Він пив мені кров кілька місяців. З'ясувавши, що П'єро над нею не працює, а також і не велить над нею працювати, я наказав її мені вернути. Мені довелося буквально видирати з нього разом з тулубом

погано початої вази й рештки срібла, яке я йому дав. Герцог тим часом довідався про наші чвари й послав по вази й по моделі і ні разу потім мені не сказав, ні чому, ні як. За моїми малюнками він їх замовив різним золотарям і в Венеції, і в інших місцях, і ніхто йому не догодив. Герцогиня часто мені казала, щоб я робив для неї золоті прикраси. Я відмагався, кажучи, що цілий світ і вся Італія добре знають, що я хороший золотар, але ніхто в Італії ще не бачив моїх різьбарських робіт. Деякі заздрісні різьбарі, збиткуючись з мене, зовуть мене новим різьбарем. Так ось, я їм доведу, що я різьбар старий, якщо Бог дасть мені завершити мого Персея і поставити його на славному майдані його ясновельможності. І, засівши удома, я завзято працював день і ніч і не показувався у палаці. Аби зберегти приязнь герцогині, я велів для неї зробити якісь маленькі вазочки, завбільшки з горнятко на два кватріно, срібні, з гарненькими голівками химерної подоби, на античний штиб. Коли я приніс їй ці вазочки, вона якнайсердечніше мене привітала і оплатила мені моє срібло й золото, яке я на це зажадав. Я просив її ясновельможність, щоб вона передала його ясновельможності, що мені мало допомагають у такій великій роботі і що її ясновельможність повинна б сказати герцогові, щоб він не так охоче вірив цьому наклепникові Бандінелло, який своїм патяканням заважає мені завершити мого Персея. На ці мої слізні слова герцогиня знизала плечима і сказала мені:

— Далебі, герцог мав би вже схаменутися. Адже цей його Бандінелло щербатої копійки не вартий.

Я сидів удома і до палацу являвся дуже рідко. Я працював дуже завзято, аби швидше завершити мою роботу. І мені доводилося оплачувати працівників із своїх: герцог посилав мені через Латтанціо Горіні оплату для кількох працівників лише півтора року, потім це йому набридло, і він своє розпорядження скасував. Отож я запитався у згаданого Латтанціо, чому він мені не платить. Він запищав на мене своїм комариним голоском і засукав павучачими рученятами і відповів так:

— Чому ти не завершуєш своєї роботи? Здається, вона ніколи не буде готова.

Я відповів йому сердито:

— Бодай би дідько вхопив вас і всіх, хто базікає, що я не завершу її!

Зажурений я повернувся додому до свого безталанного Персея і не міг утриматися від сліз при згадці, як мною опікувалися в Парижі на службі в цього великого короля Франциска, де я купався в достатках, а тут мені всього бракувало. Не раз мені хотілося на одчай душі пуститися. Одного дня я сів на вірного мого коника, і прихопив з собою сотню скудо, і поїхав до Ф'єзоле побачити одного мого нешлюбного синка, якого доглядала мамка, моя кума, дружина одного мого помічника. Я застав мого синка здорового й сумного і почоломкав його. Коли я їхав, він мене не пускав, бо тримав мене з плачем і криком обома ручками так міцно, що це аж не вірилося на його два роки. Ось я й поклав собі: якщо зустріну Бандінелло, який щовечора їздив на свій хутір над Сан Доменіко, то скину його на землю як пса. Серце мені краялося, коли я розлучався з моїм зарюмсаним дитям. Я рушив у бік Флоренції. Коли я прибув на майдан Сан Доменіко, з другого боку майдану саме виїжджав Бандінелло. Я наближався до нього, зважившись на кровопролиття. Але, звівши очі, я побачив, що він беззбройний, на лошачкові, подібному до віслюка, і з ним десятирічний хлопчик у сідлі. Як тільки він мене вгледів, то пожовк, як віск, і затрясся, як осиковий лист. Я збагнув, що мій намір гидомирний, і сказав йому:

— Не бійся, нікчемний боягузе, я не бажаю вшановувати тебе ударами.

Він дивився на мене нажахано і не пустив пари з уст. Тут я схаменувся і подякував Богові, що він, такий всемогутній, не допустив, щоб я заплямував себе смертним гріхом. Отож, скинувши з себе це сатанинське наслання, я заспокоївся і сказав собі: «Якщо Бог дасть мені ласку, щоб я завершив роботу, я сподіваюся погромити нею всіх моїх супостатів заздрісників, і так я помщуся дошкульніше й шляхетніше, ніж якби зірвав свою злість на цьому бовдурі!» І з цією доброю ухвалою я повернувся додому. Через три дні я дізнався, що кума знеобачки задавила єдиного мого синочка. Моєму горю не було меж. Проте зі слізьми на очах я вклякнув перед Спасом і, за своїм звичаєм, подякував йому: «Боже, ти мені його дав, а нині ти його у мене взяв. Від усієї своєї смиренної душі я дякую тобі». У скорботі я ходив майже без тями. Але все-таки я змирився, зробивши, як завжди, з доконечності доблесть.

Саме тоді од Бандінелло пішов один хлопчак на ймення Франческо, Маттео коваля син. Хлопчак послав у мене запитати, чи я дав би я йому роботу. Я погодився і поставив його опоряджати фігуру Медузи, яка була вже одлита. А десь через два тижні цей хлопчак сказав мені, що говорив зі своїм учителм, себто з Бандінелло, і що той передає таке: якщо я хочу зробити статую з мармуру, то він може дати мені добру мармурову брилу. Я відповів:

— Передай йому, що я її беру. І цей мармур може завдати йому лиха, бо він не перестає мене під'юджувати і забув, яка небезпека йому загрожувала на майдані Сан Доменіко. Скажи йому, що я її хочу будь-що. Сам я про нього ніколи не говорю, і завжди цей негідник дозоляє мені. Я переконаний, що це він підіслав тебе до мене лише на те, щоб ти винюхував тут усе. Іди й скажи йому, що цей мармур я ладен узяти навіть силоміць. І повертайся до його робітні.

Минуло вже багато днів, як я не появлявся в палаці. Я пішов туди якось уранці, так мені заманулося, коли герцог дообідував. Як я скоро довідався, його ясновельможність того ранку розмовляв і сказав багато гарного про мене, і між іншим він вельми хвалив мене за те, що я оправляю самоцвіти. Тому, як тільки герцогиня мене узріла, вона послала по мене мессера Сфорцу. Коли я підступив до її ясновельможності, вона попросила мене, щоб я їй вправив діамант-гострець у перстень, і заявила, що завжди носитиме його на пальці. Вона дала мені мірку й алмаз, вартістю десь із сто скудо, і зажадала, аби я впорався якнайхутчіш. Герцог завів розмову з герцогинею і сказав їй:

— Колись Бенвенуто в цій штуці не мав собі рівні. Але нині, коли він її кинув, мені здається, що зробити такого перстеника, як ви жадаєте, йому буде сутужно. Отож я прошу вас, аби ви не обтяжували його такою маленькою роботою, яка для нього була б велика, бо він одзвичаївся.

Я подякував герцогові, але попросив його, щоб він дозволив мені зробити таку маленьку послугу герцогині. І, одразу ж узявшись за перстеника, за кілька днів його завершив. Перстеник цей був для мізинця. Я зробив чотирьох округлих ангелят і чотири голівки, що й утворили цей перстеник. А ще я розмістив там деякі плоди землі й фініфтяні пряжечки, отож камінь і перстеник виглядали пречудово. Я одразу ж одніс його герцогині. Та вельми люб'язно сказала мені, що я зробив їй чудову роботу і що вона не забуде мене. Перстеника вона послала в дар королю Філіппу і відтоді завжди мені замовляла що-небудь, але так ласкаво, що я завжди старався прислужитися їй, хоча грошей я ба-

чив мало, а Господу відомо, як я їх потребував, бо жадав завершити мого Персея і підрядив кількох учнів підсобляти мені. Але помічникам я платив із своїх. І знову я почав ходити до палацу частіше, ніж робив це раніше.

Якось на свято я зайшов по обіді до палацу і, вступивши в Дзигареву залу, побачив, що двері до скарбниці відчинені. Я підійшов ближче й почув привітний голос герцога:

— В час добрий! Поглянь он на скриньку. Її послав мені в дар синьйор Стефано ді Палестріна. Відчини її, і подивимося, що там таке.

Я відчинив і сказав герцогові:

— Пане мій, це статуя з грецького мармуру, і річ знаменита. Запевняю вас, що я зроду не бачив так гарно й так доладно зроблену фігурку хлопчика. Отож я пропоную вашій ясновельможності відновити вам її, і голову, і руки, і ноги. Я прироблю до неї орла, щоб охрестити його Ганімедом. І хоч мені не личить латати фігури, бо це ремесло всяких партачів і вони завжди капарять, одначе досконалість цього великого майстра кличе мене прислужитися йому.

Герцог вельми зрадів, що статуя така цінна, і він почав мене розпитуватися про всякі подробиці:

— Розкажи мені, Бенвенуто, в чому сила цього великого майстра, що так тебе надихнув.

От я якнайкраще і спробував пояснити його ясновельможності, в чому полягає краса, і задум, і оригінальність статуй. Я розводився про різьбарську штуку дуже довго, оскільки бачив, як кохається в цьому його ясновельможність.

Поки ми так любо гомоніли з герцогом, зі скарбниці вийшов один паж, а коли він вийшов, увійшов Бандінелло. Узрівши його, герцог мало не обурився, насупив чоло і сказав:

— Чого тобі?

Бандінелло не відповів, а прикувався поглядом до скриньки, де стояла розкрита статуя, похитав головою і заявив зі своїм негарним смішком:

— Пане, це все те саме, про що я не раз і не два мовив вашій ясновельможності. Бачте, ці старожитні нічого не тямили в анатомії, і тому їхні статуї повні похибок.

Я мовчав і вдавав, ніби не чую, навіть повернувся тилом до нього. Як тільки цей підлотник закінчив своє блягузкання, герцог сказав:

— О Бенвенуто, це ж зовсім протилежне тому, що так переконливо ти допіру довів мені. Скажи що-небудь на захист статуї.

На ці люб'язні герцогські слова я одразу ж відгукнувся і заявив:

— Пане мій, хай ваша ясновельможність знає, що Баччо Бандінеллі — це бочка зі скверною, і такий він був завжди. Тому, хай би на що він глянув, одразу ж у його лихих очах навіть найдовершеніша річ миттю обертається в плюгаву скверну. Але я схильний лише до добра і бачу правду святобливіше. Отож те, що я сказав вашій ясновельможності про цю прегарну фігуру, це щирісінька правда, а те, що про неї сказав Бандінелло, це суціль та скверна, якою він налитий, як бочка.

Герцог слухав мене з великою втіхою. Поки я все це казав, Бандінелло корчився, як грішник на вогні, й так гримасував (пекельна б проява так не змогла), що годі уявити гірші гримаси. Герцог одразу підвівся, рушив через нижні покої, а Бандінелло слідком. Дворецькі узяли мене за плаща й повели мене позад нього, і так ми йшли за герцогом, поки його ясновельможність, прийшовши до одних покоїв, усівся, а Бандінелло і я, ми поставали обабіч його ясновельможності. Я мовчав, а че-

лядники його ясновельможності не спускали очей з Бандінелло. Вони пересміювалися між собою й шептали ті слова, які я йому сказав у горішніх покоях. І от Бандінелло почав розводитися так:

— Пане, коли я відкрив мого Геракла і Кака [144], ця чернь накатала на мене понад сто образливих сонетів, і всі такого лайливого змісту, як тільки може вигадати цей люд.

Тут я втрутився і сказав:

— Пане, коли наш Мікеланджело Буонарротті відкрив свою ризницю, де можна було бачити стільки чудових статуй, то наша славна флорентійська школа, подруга істини і блага, скомпонувала на нього понад сто сонетів, змагаючись один з одним, хто ліпше про неї скаже. І от як робота Бандінелло заслуговувала всього того поганого, що він мовить, що було про неї сказано, так заслуговувала всього того гарного робота Буонарроті, що про неї було сказано.

По цих словах Бандінелло так розсатанів, що ладен був луснути. Він обернувся до мене і сказав:

— А що ти зумів би їй закинути?

— Я тобі скажу, як у тебе стане терпцю, аби мене вислухати.

Він скрикнув:

— Ну, кажи.

Герцог і всі присутні нашорошили вуха. Я почав і передусім заявив:

— Знай, що я шкодую, що мушу тобі витикати хиби твоєї роботи. Але це не я скажу тобі думку, я повторю лише те, що про них міркує віртуозна флорентійська школа.

А треба сказати, що цей чоловічок весь час бубонів щось собі під носа й сукав ногами й руками, і так мене розлютив, що я заговорив ще гостріше, ніж спершу збирався.

— Славна флорентійська школа мовить, що як обстригти чуба Гераклу, то в нього не зостанеться макітри, достатньої на те, щоб заховати до неї мозок. А далі, невідомо, яке в нього лице, чи то людини, чи то биколева, що воно не дивиться на те, що робить. Воно так кепсько припасоване до в'язів, так незграбно і так неоковирно, що гірше годі придумати. А ці його рамена скидаються на два облуки ослячого в'ючного сідла. Його груди і всі інші м'язи виліплено не з людини, а виліплено з лантуха, накладеного динями, і цей чувал поставили на-попа, прихиливши до стіни. Також і спину, здається, виліплено з мішка, накладеного довгастими гарбузами. Ноги незвідь-як припасовано до цього тулуба. Тим-то не знати, на яку ногу він спирається або якою він передає силу. Не видно також, щоб він спирався на обидві, як це заведено іноді робити у тих майстрів, які щось та вміють. Ясно видно, що вона падає вперед більше, ніж на третину ліктя. А вже це саме — щонайбільша і найкричущіша помилка, яку роблять усі ці пересічні підмайстри-партачі. Про руки кажуть, що обидві вони витягнуті донизу без усякої краси, і в них не видно уміння, ніби ви зроду не бачили голих живих, і права нога Геракла і нога у Кака ділять литки своїх ніг навпіл. Якщо один із них одвихнеться од другого, то не лише один із них, а й обидва вони зостануться без литок у тім місці, де вони дотикаються. Кажуть, що одна нога у Геракла пішла в землю, а під другою в нього ніби земля горить!

Бандінелло не стало терпцю чекати, щоб я витикав також і страшенні хиби Кака. Передусім тому, що я казав правду, а потім тому, що я давав це ясно зрозуміти герцогові і решті, що були присутні і знаками виявляли подив перед моїми правдивими словами. Нараз цей чоловічок гукнув:

— Ох ти, злоріко! А де ти дів мій малюнок?

Я відповів:

— Хто добре малює, той ніколи не може зле працювати. Тому я гадаю, що твій малюнок достоту такий, як і роботи.

Побачивши, як міряють його поглядами герцог та інші, він дозволив собі таке зухвальство, що повернувся до мене нечупарною пикою й гукнув:

— Змовкни, содоміте!

Герцог зсунув брови й бликнув на нього, інші теж зціпили роти і втупилися недобре. Я так і скипів гнівом від цієї ницої образи, але здобувся на слово і сказав:

— Блазню, ти говори, та не забалакуйся. Аби ж то дав Бог, щоб я знав таку шляхетну штуку, бо ми читаємо, що нею займався Юпітер з Ганімедом у раю, а тут, на землі, нею займаються найславетніші цісарі й найбільші королі світу. Я низький і сумирний чоловічок, який і не міг би і не зумів втручатися в таку дивовижну справу.

При цих словах ніхто не зумів стриматися і герцог і решта так розреготалися, що сміх було чути аж у далеких покоях. І хоча я все обернув у сміх, знайте, ласкаві читальники, що в мене серце краялося на думку, що цей брудний негідник, неприторенний свинтюх, посмів у присутності такого великого державця завдати мені такого афронту. Але знайте, що він образив герцога, а не мене. Бо якби я не був у його присутності, я б убив його на місці. Коли цей плюгавий нікчема і незграбний пройда побачив, що регіт цього панства не вщухає, він завів нову промову, щоб уберегтися від цих кпинів. Він сказав так:

— Цей Бенвенуто хвалиться, ніби я обіцяв йому мармур.

Я тут же відповів:

— Як! Хіба ти не передавав через Франческо, Маттео коваля сина, твого підмайстра, що коли я хочу працювати з мармуру, то ти охоче даси мені мармур? І я його прийняв.

Тоді він сказав:

— То вважай, що тобі його не бачити, як власних ушей.

Я й так кипів через несправедливі образи, кинуті мені на початку. А тут я, не тямлячи себе, не помічаючи герцога, люто гукнув:

— Якщо ти не пришлеш мені мармуру додому, то пошукай собі іншого світу, бо на цьому світі я з тебе кишки випущу! Так і знай!

Потім, схаменувшись, що біля мене герцог, я сумирно повернувся до його ясновельможності і сказав:

— Пане мій, блазень заражає своїм блазенством сотню здорових. Його блазнювання змусило мене забути славу вашої ясновельможності й самого себе. Перепрошую.

Тоді герцог сказав Бендінелло:

— Це правда, що ти обіцяв йому мармур?

Банделло сказав, що це правда. Герцог сказав мені:

— Сходи на Будову і добери собі до вподоби.

Я сказав, що він обіцяв прислати мені додому. І сказав з притиском. Інакше я не хочу. Другого дня до мене додому принесли мармур. Я запитав, від кого. Мені сказали, що це Бандінелло посилає мені обіцяний мармур.

Я одразу ж велів його віднести до мене в робітню й заходився його тесати. І поки я його обробляв, я робив і модель. І так мені страшенно кортіло працювати з мармуру, що я не міг почекати, аби наважитися зробити модель з тією розважливістю, потрібною в такому мистецтві. І що я чув, що він деренчить від удару, то я багато разів каявся, що взагалі почав над ним працювати. Одначе я добув з нього, що міг, тобто

Аполлона і Гіацинта: ці статуї можете ще й сьогодні бачити незавершеними в моїй робітні. І поки я працював над ними, герцог приходив до мене додому і не раз казав мені:

— Відклади на хвилинку бронзу і теши мармур, аби мені на тебе подивитися.

Я одразу хапався за долото й різця й завзято заходжувався працювати. Герцог питав мене, де моя модель, зроблена для цього мармуру. Я відповідав:

— Пане, цей мармур геть розбитий, але я на зло йому добуду з нього щось. Тим-то я не міг наважитися на модель, проте я й надалі так робитиму, наскільки буде можливо.

Герцог вельми моторно виписав мені з Рима брилу грецького мармуру, аби я відновив йому античного Ганімеда, який спричинився до сварки з Бандінелло. Коли прибув грецький мармур, я подумав, що було б грішно розбивати його на шматки, щоб робити з них голову, і руки, і інше для Ганімеда. Тому я роздобув собі інший мармур, а для цього шматка грецького мармуру зробив маленьку воскову модельку, яку назвав Нарцисом. А цей мармур мав дві дірки, завглибшки понад чверть ліктя й завширшки з два добрих пальці. От я й зробив так, щоб обійти ці дірки й усунути їх з моєї статуї геть. Проте камінь цілі десятки років лежав під дощем, вода заповнювала дірки й проникла так глибоко, що мармур у тих місцях звітрів. Особливо коло верхньої дірки він нібито прогнив, і це виявилось тоді, як Арно вийшла з берегів і вода піднялася в моїй робітні на півтора з гаком ліктя. Статуя Нарциса стояла на дерев'яному помістку, прибутна вода його перекинула, і він зламався в грудях. Я його знову зліпив, і щоб не було видно зламу, я зробив йому квітковий черезплічник, що видно в нього на грудях. Завершав я його у досвітки або ж на свята, щоб не переривати роботи над Персеєм. Якось уранці я гострив різці, щоб ними тесати, і мені бризнула крицева окрушинка в праве око. Вона так глибоко ввігналася в зіницю, що витягти її було годі. Я вже думав, що осліпну на це око. Через кілька днів я покликав маестро Раффаелло де Піллі, хірурга. Раффаелло взяв двох живих голубів, звелів мені лягти на стіл навзнаки, підніс цих голубів мені до обличчя і ножиком відкрив їм жилку, що є у них на крилах: тепла кров капала мені в поранену зіницю. Я одразу почув, як мені полегшало, і через два дні крицева окрушинка вийшла. Я був врятований, і око мені загоїлося. Я зробив із французького скудо золоте око і через три дні, на храм святої Лючії, велів піднести його святій заступниці — одній з моїх шести небог, дочок Ліперати, моєї сестри. Моїй небозі було десять років. Через неї я подякував Богові і святій Лючії. Довший час я утримувався працювати над Нарцисом і просував уперед Персея. Робити це було нелегко. Я поклав собі будь-що завершити його і поїхати собі з Богом.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ
1548—1549

Сумніви герцога в ливарних здібностях Челліні.— Бенвенуто переконує його, що Персея він завершить успішно.— Хвилюючі хвилини при відливанні статуї; Бенвенуто дістає гарячку.— Всупереч загальному сподіванню, робота виходить вдало.

Медузу я відлив успішно, і я з великими надіями завершував Персея. Воскова модель була вже готова, і я сподівався, що він так само добре вийде у мене в бронзі, як вийшла Медуза. Модель виглядала пре-

гарною, і герцог кілька разів мені її похвалив. (Проте знайшовся дехто, хто запевнив герцога, що він не може вийти таким самим у бронзі, а може, герцог сам по собі так думав). Герцог приходив до мене частіше, ніж завжди, і одного разу мимохідь сказав мені:

— Бенвенуто, ця фігура в бронзі добре не вийде, таку роботу не можна відлити.

Слова його ясновельможності мене дуже розсердили, і я сказав:

— Пане, я бачу, що ваша ясновельможність не дуже йме мені віри. А це все тому, що ваша ясновельможність надто вірить тим, хто мене гудить, або ж ви самі не тямите в цьому.

Він одразу перебив мене і заявив:

— Я вважаю, що тямлю в цьому, і тямлю неабияк.

Я тут же відповів:

— Атож, але як державець, а не як художник. Бо коли б ваша ясновельможність тямила в цьому так, як вам здається, що ви тямите, то ви б мені повірили завдяки чудовій бронзовій голові, яку я вам зробив таку велику, потрет вашої ясновельможності, який послано на Ельбу, і завдяки тому, що я вам відновив гожого мармурового Ганімеда, при цьому я доклав праці ще важчої і ще більшої, ніж якби я зробив його всього заново, а також тому, що я відлив Медузу, яку ваша ясновельможність бачить на власні очі, лиття це вельми нелегке, де я зробив те, чого зроду жодна душа не робила переді мною в цій диявольській штуці. Погляньте, пане мій! Я поставив горно по-новому, не так, як інші, бо я, окрім багатьох інших одмінностей та дотепних премудрощів, які тут видно, я йому зробив два отвори для бронзи, інакше така важка й скоцюрблена статуя просто не вийшла б. І саме через ці мої премудрощі вона так добре вийшла, тим паче, що ніхто з моїх працівників не вірив, що таке можливе. І знайте, пане мій, достеменнісінько, що всі великі і щонайважчі роботи, які я зробив у Франції на службі у великого короля Франциска, всі вони прекрасно мені вдалися єдино завдяки тому великому духові, якого цей добрий король завжди додавав мені гойною платнею і тим, що дав мені стільки працівників, скільки я вимагав, отож іноді я користувався сорока з гаком працівниками, всі за моїм добором. Ось чому я стільки зробив за такий короткий час. Отож повірте мені, пане мій, і підтримайте мене допомогою, яка мені потрібна, бо я маю надію завершити роботу, таку мені любу. Якщо ж ваша ясновельможність мене знеохотить і не дасть мені підсобки, такої потрібної мені, тоді ні я, ні будь-хто на світі не зробить порядної роботи.

Герцог насилу вислухав мене, причому він крутився то туди, то сюди. А я, сіромаха, зневірився й побивався, згадуючи, яке чудове становище мав я у Франції. Нараз герцог сказав:

— Скажи-но мені, Бенвенуто, як це можливо, щоб ця чудова голова Медузи, яка он так у висоті, в цій руці у Персея, могла вийти?

Я тут же відповів:

— Ось бачите, пане мій. Якби ваша ясновельможність розумівся на мистецтві так, як ви це запевняєте, то ви б не боялися, що ця голова не вийде. Скоріше б ви боялися за цю праву ступню, яка тут унизу, так далеко.

Після цих слів герцог, майже сердитий, повернувся до панства, що супроводжувало його ясновельможність, і заявив:

— Я думаю, що Бенвенуто всьому перечить ради самого мудрування.

Він обернувся до мене з іронічним виразом на лиці, причому всі, хто тут був, зробили те саме, і вів далі так:

— Я хочу набратися терплячості, щоб вислухати, який доказ ти вигадаєш, аби переконати мене.

Я відповів:

— Я вам наведу такий доказ, що ваша ясновельможність перестане раз і назавжди сумніватися.— І почав так: — Бачте, пане мій, вогонь має властивість іти знизу догори, і тому я вам обіцяю, що голова Медузи вийде дуже добре. Але якщо вогонь не має такої властивості, щоб іти вниз, тоді його доведеться проштовхувати на шість ліктів униз силою мистецтва, то через цей живий доказ я кажу вашій ясновельможності, що ступня добре не оділлється. Але це не така хиба, щоб її не можна було усунути.

Герцог сказав:

— А чому ти не подумав про те, щоб ступня відлилася так само добре, як голова?

Я відповів:

— Потрібно було б куди більше горно, де я міг би зробити ливарний рукав такий завгрубшки, як у мене нога. І при тягарі розтопленого металу я б мимоволі змусив його йти туди. Тоді як мій рукав, який іде до стіп ці шість ліктів, не грубший за два пальці. Проте це пусте, хибу потім легко виправити. Та коли моя форма наповниться більше, ніж наполовину, як я сподіваюся, від цієї середини догори, то, оскільки вогонь має властивість підніматися, ця голова Персея і голова Медузи вийдуть чудово. Це так само ясно, як сонце на небі.

Коли я висловив йому всі мої слушні докази, ба навіть багато інших, які я тут не наводжу, щоб не втомлювати, герцог похитав головою і пішов собі з Богом.

Я намагався сам себе підбадьорити, додати собі певності. Я прогнав похмурі думки, які мене раз у раз облягали так, що я часто гірко плакав. Я вельми побивався, що повернувся з Франції і приїхав до Флоренції, любої своєї вітчизни, аби лише допомогти шести своїм небогам. Я вельми добре бачив, що за це добро від'їзд став початком усіх моїх нещасть. І все-таки я сподівався, що всі мої випробування повинні обернутися у вищу насолоду і добрі гаразди, якщо я тільки завершу почату роботу над Персеєм. Отож я збадьорився і зібрав усі свої тілесні сили й грошові засоби, що в мене зосталися. Я почав з того, що роздобув кілька соснових полін з сосняку Серрісторі, поблизу Монте Лупо. Поки я чекав їх доставки, я обкладав мого Персея тою самою глиною, яку я заготував кілька місяців тому, щоб вона добре влежалася. Коли я зробив глиняного кожуха (між художниками це називається кожухом), то добре укріпив його й оперезав старанно залізом. Потім почав на повільному вогні добувати звідти віск, віск той капав через багато зроблених там продухвин. Що більше зробити цих продухвин, то ліпше наповнюються форми. І коли я закінчив виводити віск, я зробив лійку довкола мого Персея, себто довкола форми, з цеглин, переплітаючи один поверх одного, і зоставляючи багато проміжків, де б вогонь міг краще пашіти. Потім я почав накладати туди дров, так рівненько, і палив їх два дні і дві ночі поспіль; прибравши таким чином звідти весь віск і вже по тому, як форма добра випалилася, я одразу заходився копати яму, щоб зарити в неї мою форму за всіма тими приписами, які велить високе мистецтво. Коли я викопав цю яму, тоді я взяв мою форму і з допомогою коловоротів і доброго мотуззя обережненько її випростав. Потім підвісив форму на лікоть вище від рівня мого горна, добре випростав її, так, щоб вона звисала саме над серединою своєї ями, я тихенько її опустив аж до поду горна. Потім її закріпили з усіма пересторогами, які

тільки можна уявити. Коли я виконав цю прекрасну працю, я почав обкладати її тією самою землею, яку я звідти вийняв. І в міру того як я там підвищував землю, я вставляв туди її продухвини (це такі рурочки з випаленої глини, що їх уживають для риштаків та всяких водостоків). Коли я переконався, що форма міцно стоїть у глині і всі продухвини на своїх місцях (мої товариші добре зрозуміли цей спосіб, який дуже різнився від практики всіх інших майстрів цієї справи), я звернувся до горна, яке я звелів наповнити безліччю мідних болванок та інших бронзових шматків. Я клав мідь на бронзу, а бронзу на мідь, як вимагають приписи; я залишав між ними достатньо зазору, аби вогонь розігрівав метал швидше і розтоплював його в рідину. Потім дав сміливу команду запалити горно. Потім ми поклали соснові дрова, які просякнуті густою живицею і добре горять. Моє горно було зроблено дуже добре, і все пішло як по маслу, отож мені довелося бігати з місця на місце й підсобляти. Жар був нестерпний, але я все-таки впорався. А тут ще в робітні почалася пожежа, і ми боялися, як би на нас не рухнув дах. А проте з городу небо гнало мені стільки води й вітру, що студило мені горно. Кілька годин я борюкався з цією розсатанілою стихією, я надвередив своє міцне здоров'я. Від цього страшного напруження мене схопила лихоманка, і то така, що скосила мене, і я зліг. З великою неохотою я мусив облишити працю. Я звернувся до всіх, хто мені підсобляв: майстрів по плавці бронзи, і підмагачів, і селян, і власних моїх працівників по робітні, всього десять душ. Серед них був такий собі Бернардіно Маннелліні з Муджелло, якого я виховував кілька років. Коли я йшов, я звернувся до всіх і зокрема до згаданого молодика:

— Дивись, Бернардіно мій любий, я тобі показав, як треба працювати. І роби швидко, наскільки можеш, бо метал ось-ось буде готовий. Помилятися не можна. А ці порядні хлопці швидко зроблять жолоби, і ви бийте цими двома кочережками по обох льотках. Я переконаний, що форма наповниться добре. Я почуваюся так зле, як зроду не почувався відтоді, як явився на світ, і певен, що за кілька годин ця страшна хвороба спровадить мене на той світ.

Так неохоче я розлучився з ними і зліг.

Злігши, я наказав своїм челядникам, щоб вони принесли до робітні всім поїсти і попити, і казав їм:

— Завтра вранці мене вже не буде в живих.

Вони ж мене підбадьорювали й казали, що моя тяжка хвороба минеться і що це я себе надвередив на роботі. Дві години я боровся з гарячкою (мені здавалося, що вона у мене зростає) і весь час приказував: «Нічого не вдієш, прийшла моя остання година!» Мою служницю, домоврядницю, звали мона Фйоре да Кастель дель Ріо (це була найласкавіша і найвідданіша жінка, що коли-небудь жила на цьому світі). Вона все мені дорікала, що я розгубився, і доглядала мене з такою щирістю й ласкавістю, як тільки можна доглядати. Проте, бачачи мене такого недужного й такого розгубленого, вона не могла при всій своїй відвазі опанувати себе й роняла з очей скупі сльози. Але вона одверталася, щоб я не бачив, як вона плаче. Посеред цих незмірних мук я раптом угледів, як до моєї світлиці входить якийсь добродій, тіло у нього зігнуте лукою. Він заговорив до мене журним і скрушним голосом, як ті, хто дає розгрішення стражденцям, і сказав так:

— О Бенвенуто, ваша робота зіпсована, і тут нічим уже не зарадиш.

Як тільки я почув слова цього неборака, я зарепетував так, що мій репет було чути на вогнистих небесах. Я схопився з ліжка, узяв свої шати і почав одягатися. І служницям, і моєму пахолкові, і всякому, хто

до мене підступав, аби підсобити мені, усім я давав штурхана або копняка і нарікав, кажучи:

— Ох, запроданці, заздрісники! Це зрада, вчинена з умислом. Але Богом святим божуся, що я розберуся, що й до чого. І перш ніж визівну духа, я дам такого пам'яткового, що всі вжахнуться!

Убравшись, я рушив з недоброю душею до робітні, я побачив усіх цих людей, яких я покинув у такому піднесенні. Всі вони стояли приголомшені й розгублені. Я гукнув їм:

— Агов, слухайте мене! Якщо ви не зуміли й не побажали робити так, як я вам вказав, то слухайтеся мене тепер, коли я знову при вас і при своїм ділі! І хай ніхто не стане мені перечити, бо зараз я потребую допомоги, а не поради!

На ці мої слова відповів маестро Алессандро Ластрікаті:

— Дивіться, Бенвенуто, ви взялися за роботу, яка за приписами неможлива і яку ніхто на світі не виконає.

Я скинувся на ці слова так люто, що всі, і він, і решта сказали устами одними:

— Наказуйте, і всі ми вам підсобимо у всьому, що ви нам звелите, поки нам вистачить снаги.

Думаю, що вони відповіли так щиро тому, що гадали: я от-от рухну мертвий на землю. Я одразу пішов глянути на горно. Я побачив, що метал весь затужавів, словом, вийшло, як то кажуть, тісто. Я послав двох помагачів у будинок напроти до м'ясаря Капретти принести купу дров з дубців, що вже понад рік сохли (ці дрова вже мені пропонувала Капреттина дружина Джіневра). Як тільки вони принесли перші оберемки, я почав кидати поліна в припічок. Сухе дубове дерево горить швидше, ніж усі інші гатунки (тому для плавки, для гармат уживають дрова вільхові чи соснові, бо в них полум'я м'якіше). О, коли це тісто відчуло цей страшенний жар, воно почало танути й блискати. Потім я зайнявся жолобами і послав кількох помічників на дах гасити пожежу, яка знову розгорілася ще дужче. З боку городу я звелів поставити всякі дошки та інші килими й полотнища, щоб вони захищали од води.

Оборонившись від усіх цих знегод, я кричав то тому, то тому: «Неси сюди! Прибери там!» Побачивши, як тісто починає топитися, мої помічники слухалися мене так залюбки, що кожен працював за трьох. Тоді я велів узяти піввиливанця олова, завважки десь із шістдесят фунтів, і кинув його на тісто в горні. Скоро воно стало рідким, як підкинули ще дров й почали розмішувати то залізним пруттям, то жердинами. І коли я побачив, що воскресив мертвого, всупереч сподіванню всіх цих невігласів, до мене вернулася така снага, що я вже забув і про лихоманку, і про страх перед смертю. Нараз почувся страшенний гуркіт, і ми побачили сліпучий спалах, ніби перед нашими очима шваркнула блискавка. Це грізне й моторошне явище всім нам нагнало страху, а мені найбільше. Коли минув цей гуркіт і блиск, ми знову нажахано перезирнулися між собою. Я побачив, як накривка горна тріснула, і з-під неї почала виливатися бронза. Я одразу ж звелів відкрити отвори моєї форми і водночас ударити в обидва льотки. Я зауважив, що метал не тече так швидко, як звичайно. Я здогадався, що винний той страшенний вогонь, що випалив увесь підміс. Тоді я наказав принести всі олов'яні тарелі, і чашки, і миски. Їх було понад двісті. Я ставив їх одну по одній перед жолобами, а частину їх звелів кидати у горно. Коли мої помічники побачили, що бронза добре розтопилася і що моя форма наповнюється, всі старанно й весело мені підсобляли й слухалися мене. А я знай командував, допомагав і казав:

— О Господи, ти своєю безмірною могуттю воскрес із мертвих і в славі вступив на небеса!

Форма скоро наповнилася. Тому я вклякнув і від усього серця подякував Богові. Потім підійшов до салатниці, що стояла тут же на лавочці, і всмак поїв і випив вкупі з усіма моїми помічниками. Відтак знову пішов лягти, здоровий і веселий, бо була друга година ранку, і задрімав так солодко, ніби ніколи нічим не хворів. Моя добра служниця, дарма що я нічого не просив, приготувала мені тлустого каплуна. Коли я встав з постелі, а це було майже ополудні, вона підійшла до мене і спитала веселенько:

— О, то оце та людина, яка збиралася помирати? Мені здається, що ті штурхани і копняки, якими ви нас частували вночі в нападі люті й скаженого гніву, налякали навіть вашу гарячку, вона зі страху, як би ви не прибили також і її, кинулася навтіки.

Вся моя безталанна ватага, оговтавшись від переляку й надмірної праці, вирушила купувати, замість цих олов'яних тарелів і чашок, усіляке череп'яне начиння, і всі ми весело пообідали, і я не пам'ятаю за все своє життя, щоб я коли-небудь обідав з більшими веселощами чи кращим апетитом. По обіді прийшли до мене всі ті, хто мені підсобляв, мої помічники вельми раділи й дякували Господові за те, що сталося, і казали, що узнали й побачили таке, що іншим майстрам здається неможливим. Також і я перед ними вихвалявся, я був дуже гордий успіхом своєї праці. Потім я поліз до капшука і всім заплатив дуже щедро. Мій смертельний ворог, лихий чолов'яга мессер П'єрфранческо Річчі, герцогський мажордом, розпитувався всюди і в усіх, як це все сталося. Отож ці двоє, яких я запідозрив, що вони зумисне влаштували мені таке тісто, сказали йому, що я не людина, а сущий диявол, бо я зробив те, чого зроду жодному умільцеві не вдалося. І приписали мені ще багато такого, що було б не до снаги навіть дияволові. Виправдуючись, вони явно прибільшували мої заслуги. От мажордом і написав про це одразу ж герцогові, який був саме в Пізі, і додав од себе таких жахливих і великих дивовиж, які ті двоє йому зовсім не згадували.

Відлита робота два дні вичахала, а потім я почав помалу її відкривати. Спершу я виявив, що голова Медузи вийшла чудово завдяки продухвинам, як я і казав герцогові, що вогонь має властивість іти вгору. Потім я почав відкривати інше і побачив, що друга голова, тобто Персея, теж вийшла чудово. Цьому я вже здивувався більше, бо вона, як можна бачити, куди нижче від Медузиної голови. Отвори я позалишав саме над головою Персея і над його плечима і тому виявив, що з закінченням голови Персея якраз закінчилася вся моя бронза, що була в горні. Ще більше я чудувався, побачивши, що в ливарному отворі не зосталося нічогісінько, а проте нічого й не бракувало. Я таким дивом дивувався: ну хіба це не чудесна справа, воістину накерована і сподіяна Господом Богом. Я любісінько відкривав статую далі і виявляв, що все вийшло чудово, доти, доки не дійшло до ступні правої ноги, опорної. Я виявив, що п'ятка вийшла, та і вся нога була повна. З одного боку, я радів, а з другого, я був майже невдоволений, адже я казав герцогові, що нога не може вийти. Одначе коли я відкрив її всю, я побачив, що пальці в цієї ступні не одлилися, і не лише пальці, але й бракувало трішки вище пальців, так що бракувало майже половини. І хоча мені прибуло роботи, я був цим вельми задоволений, аби лиш показати герцогові, що я знаю те, що я роблю. І хоча відлилося куди більше цієї ступні, ніж я гадав, а це все тому, що метал нагрівся більше, ніж дозволяють приписи мистецтва. А ще тому, що мені довелося підсобляти йо-

му підмісом, додавати ці олов'яні тарелі, чого інші зроду не робили. І от побачивши, як добре вийшла моя робота, я одразу ж вирушив до Пізи побачити герцога. Герцог і герцогиня прийняли мене так ласкаво, що це годі описати. І хоча мажордом оповістив їх про все, їхнім ясновельможностям здалося ще дивовижнішим і чудеснішим почути, як я оповідаю про це своїм голосом. І коли я дійшов до ступні Персея, що не одлилася ціла, як я про це попереджав його ясновельможність, я побачив, як він здивувався і розповів герцогині, як я це передбачав. Побачивши моїх державців у доброму гуморі, я попросив герцога, щоб він мені дозволив поїхати до Рима. Він прихильно відпустив мене і сказав, щоб я повертався швидше завершувати його Персея, й дав мені супроводжувального листа до свого посла, мессера Аверардо Серрісторі. Це було в перші роки панування папи Юлія де Монті.

РОЗДІЛ ДВАНАДЦЯТИЙ
1552

Лист Мікеланджело про портрет Біндо Альдовіті.— Бенвенуто їде до Рима.— Він одвідує Юлія Третього, а потім Мікеланджело й умовляє його вступити на службу до герцога флорентинського.— Мікеланджело відмовляється, виправдуючись тим, що він зайнятий роботами в соборі святого Петра.— Після повернення до Флоренції герцог, під впливом обмови мажордома, зустрічає його холодно.— Він власкавлює герцога, але потрапляє в неласку герцогині, відмовившись допомогти їй купити перла.— Бернардоне умовляє герцога, щоб той, незважаючи на пораду Бенвенуто, купив для герцогині перла.

Перед від'їздом до Рима я звелів моїм працівникам просуватися в праці так, як я їм показав. Чому я власне їхав до Рима? Я зробив Біндо, синові мессера Антоніо Альдовіті [145], зображення його голови натуральної величини з бронзи й послав його йому до Рима. Біндо поставив погруддя до свого кабінета, оздобленого багатьма старожитностями та іншими пишними речами. Проте кабінет не надавався для розміщення скульптур або картин, оскільки світло з вікна падало знизу, отож скульптури й картини, дістаючи погане освітлення, не мали такого гарного вигляду, як при освітленні нормальному. Якось Біндо стояв біля порога дому, і мимо проходив різьбар Мікеланджело Буонарроті. От хазяїн запросив того ввійти до оселі й оглянути його кабінет. Як тільки Мікеланджело ввійшов і розглянувся, він гукнув:

— Який це майстер вас так добре й гарно зобразив? Ця голова мені подобається більше за античні статуї. А серед них же є прегарні. І аби ці вікна були вище, ніж вони, як оце зараз вони нижче, ніж вони, то вони б виглядали ще краще, і ваше зображення серед цих таких прекрасних витворів здобуло б велику шану.

Як тільки Мікеланджело вийшов з дому Біндо, він написав мені найлюб'язнішого листа такого змісту: «Мій Бенвенуто, я знав вас багато років як славетного золотаря, про якого коли-небудь чув світ. А тепер я вас знатиму як такого самого різьбаря. Мессер Біндо Альдовіті показав мені голову свого зображення з бронзи і сказав мені, що вона вашої руки. Робота дуже мені сподобалася. Я шкодував лише, що вона погано освітлена, бо якби її гарно освітити, вона б постала у всій своїй красі». Цей лист був повний ласкавих і прихильних до мене слів. Перед

від'їздом до Рима я показав його герцогові, той прочитав листа з утіхою і сказав мені:

— Бенвенуто, якщо ти йому напишеш і умовиш його повернутися до Флоренції, я зроблю його одним із Сорока Восьми.

І так я написав йому найщирішого листа і в ньому наговорив йому од імені герцога в сто крат більше того, що мені доручено. І аби не допуститися похибки, я показав його герцогові, перш ніж запечатати, і сказав його ясновельможності:

— Пане, я, може, наобіцяв йому кози в золоті?

Герцог відповів:

— Він заслуговує більше того, що ти йому обіцяв, і я йому дам сторицею.

На цього мого листа Мікеланджело так і не відповів. Герцог на нього за це дуже сердився.

Коли я приїхав до Рима, я зупинився в оселі мессера Біндо Альдовіті. Він одразу ж мені сказав, як він показував своє бронзове зображення Мікеланджело і як той його хвалив. Ми гомоніли на цю тему досить довгенько. Біндо мав на руках моїх грошей тисячу двісті золотих скудо золотом, тисячу з них він позичив з іншими грішми герцогові (чотири тисячі були його і тисяча моя, він позичав їх від мого імені й давав мені той зиск на мій пай, що мені належало). Власне саме тому я й створив його зображення. Коли Біндо побачив його у воску, він послав мені п'ятдесят золотих скудо через такого собі сера Джуліано Паккаллі, нотаря, який працював на його службі. Ці гроші я не прийняв і повернув їх з тим самим Паккаллі, причому я сказав Біндо:

— З мене досить, що ці мої гроші ви мені тримаєте живими і що вони мені приносять зиск.

Я помітив, що в нього лихий настрій, бо замість мене приголубити, як це він звичайно робив, він показав себе сухим зі мною. І хоча він оселив мене в своєму домі, він ніколи не усміхався і ходив набурмосений. Проте ми в небагатьох словах домовилися з ним. Я залишив йому це зображення і бронзу, і ми погодилися, що мої гроші останутся в нього, а він мені довіку виплачуватиме п'ятнадцять відсотків.

Спершу я пішов поцілувати ноги у папи. І поки я розмовляв з папою, надійшов мессер Аверардо Серрісторі, посол нашого герцога. З огляду на прикрощі, що їх я постійно зазнавав у Флоренції, я охоче вернувся б до Рима. Я прощупав грунт і побачив, що з папою Юлієм можна легко домовитися. Але я помітив, що згаданий посол у душі був проти цього. Я пішов побачити Мікеланджело Буонарроті і нагадав йому про листа, якого я послав йому з Флоренції від імені герцога. Він мені відповів, що зайнятий на будові Святого Петра і що тому він поїхати не може. Тоді я сказав йому, що він уже виготовив модель цього храму й може тепер у Римі зоставити свого учня Урбіно [146], який керуватиме будовою за його вказівками. І розмалював йому в привабливих барвах усі обіцянки герцога. Він глянув мені в живі очі, посміхнувся і сказав:

— А як ви задоволені ним?

Я відповів, що дуже задоволений і що він мене утримує добре, але я відчув, що йому більша частина моїх клопотів відома. І він знов мені повторив, що Рим покинути йому незмога. Я заявив, що йому найкраще було б вернутися на батьківщину, де панує найсправедливіший державець і найбільший шанувальник мистецтва, який коли-небудь народився. Як я вже казав, Мікеланджело мав при собі підмайстра з Урбіно, який жив у нього багато років і служив йому радше як пахолок і як служниця, ніж як хтось інший (через це він і не навчився нічому з його

великого мистецтва). Я умовляв Мікеланджело такими переконливими доказами, що той і не знав, як відповісти. Тому він повернувся до Урбіно, вдаючи, ніби питається його думки. Урбіно одразу ж бухнув своїм гучним і грубим голосом:

— Я не розлучуся з мессером Мікеланджело, поки я не злуплю з нього шкури або поки він з мене не злупить.

По цих йолопських словах я силувано засміявся і, не попрощавшись з ним, згорбившись, обернувся і пішов геть.

Після укладення невдалої оборудки з Біндо Альдовіті, коли я втратив мою бронзову голову і віддав йому довіку мої гроші, я усвідомив, як це покладатися на купців, і невдоволений повернувся до Флоренції. Я одразу ж вирушив до палацу його ясновельможності, але герцог затримався в Кастелло, у Понте а Ріфреді. У палаці я застав мажордома мессера П'єтрофранческо Річчі. Коли я підійшов до нього і захотів його за звичаєм привітати, він скрикнув зачудовано:

— О, ти повернувся?

Він сплеснув руками й заявив так само здивовано: «А герцог у Кастелло!» — Повернувся тилом і пішов геть. Даремно намагався я збагнути, чому цей негідник так зі мною поводиться. Я тут же подався до Кастелло і ввійшов до саду, де побачив герцога. Як тільки він побачив мене здалеку, він виявив подив. Потім замахав мені, щоб я йшов. Я думав, що його ясновельможність зустріне мене приязно, ба навіть приязніше, ніж коли я їхав. Побачивши його чудне поводження, я вельми невдоволений повернувся до Флоренції. Я знову взявся за працю і намагався якнайшвидше її впорати. Я не міг собі пояснити, чому все так сталося. Я помітив, як дивно на мене дивиться мессер Сфорца та інші герцогські двораки, і мені спало на думку запитати у мессера Сфорци, що це все означає. Він відповів мені з посмішкою:

— Бенвенуто, намагайтеся бути чесною людиною, а про все інше не турбуйтеся.

Через кілька днів трапилася мені нагода побалакати з герцогом. Він прийняв мене досить кисло й запитав, що нового в Римі. Так я, як умів, розповів йому і про бронзову голову, зроблену для Біндо Альдовіті, і про все те, що сталося потім. Я зауважив, що він слухає мене дуже пильно. Розповів я йому все і про Мікеланджело Буонарроті. Герцог знову нахмурився. Словам Урбіно про луплення шкури він засміявся і сказав:

— Ну і дідько з ним!

Я пішов собі. Було ясно, що мажордом сер П'єрфранческо паплюжив мене перед герцогом, але не дуже успішно. Господь, любитель правди, уберіг мене, так само як завжди аж до цих моїх літ, від стількох непомірних небезпек мене вибавляв, і маю надію, що вибавить мене аж до кінця цього мого, хай і многотрудного, життя. Я живу лише його могуттю і не боюся ні лютої долі, ні зловорожих зірок, поки на мені спочиває Божа милість.

А тепер послухай-но, любий читальнику, про одну неймовірну пригоду. Я намагався якнайшвидше завершити свою роботу. Вечорами я одвідував герцогську скарбницю, допомагаючи тим золотарям, які працювали для його ясновельможності (більша частина тих робіт, які вони виконували, була за моїми малюнками). Я помітив, що герцог любить як спостерігати за роботою, так само любить і погомоніти зі мною. Я ходив туди іноді й удень. От якось, коли я разом з іншими був у цій скарбниці, туди, як звикле, прийшов герцог, і прийшов тим охочіш, що його ясновельможність дізнався, що я там. Герцог, ввійшовши, розговорився

зі мною про всяку всячину, а я по слово до батька не бігав і так його зачарував, що він тримався зі мною куди привітніше, ніж будь-коли. Нараз явився один з його секретарів і щось шепнув на вухо його ясновельможності. Напевне, це було щось дуже важливе, бо його ясновельможність одразу підвівся і вийшов до сусіднього покою з цим секретарем. Герцогиня тим часом послала поглянути, що робить герцог, пажа. Паж повернувся і сказав герцогині:

— Герцог розмовляє і сміється з Бенвенуто, настрій у нього чудовий.

Почувши про це, герцогиня мерщій прийшла до скарбниці. Не заставши там герцога, вона підсіла до нас. Якусь хвильку вона стежила за нашою роботою, потім дуже привітно повернулася до мене і показала мені разок перел, буйних і воістину найрідкісніших. Вона хотіла знати, якої я думки про них. Я відповів, що це прегарна річ. Тоді її ясновельможність сказала мені:

— Я хочу, щоб герцог купив мені їх. Бенвенуто, розхвали їх герцогові, як тільки умієш.

По цих словах я сказав герцогині гречно, але відверто:

— Пані моя, я думав, що цей разок перел належить вашій ясновельможності. Тому я не сказав того, що мушу сказати нині, дізнавшись, що це не власність вашої ясновельможності, бо це мій святий обов'язок. Так ось, знайте, ваша ясновельможність, що я як поцінувач бачу в цих перлах багато ганджі, і тому я не раджу вашій ясновельможності, щоб ви їх купували.

Герцогиня відповіла так:

— Торговець мені їх віддає за шість тисяч скудо. Аби вони не мали цієї ганджі, то вони б обійшлися мені в дванадцять тисяч.

Тоді я сказав, що я б ніколи нікому не радив платити більше, ніж п'ять тисяч скудо, навіть якби цей разок був найбільшої добротності. Перли — це не самоцвіти. Перли — це риб'яча кістка, і з плином часу вони знецінюються. А діаманти, рубіни, смарагди і сапфіри не старіються. Це справжні самоцвіти, і саме їх і треба купувати! Після цих моїх слів герцогиня дещо сердито сказала:

— А я хочу ці перли і тому прошу тебе, щоб ти відніс їх герцогові і розхвалив їх до небес. І навіть якби тобі довелося трохи прибрехати, збреши, щоб зробити мені послугу. Потім ти не пошкодуєш.

Я завжди був палким прихильником правди і ворогом брехні, але водночас я не хотів попасти в опалу такої впливової володарки. З великою нехіттю я взяв ці кляті перла й рушив до сусіднього покою, куди пішов герцог. Як тільки він мене узрів, то спитав мене:

— О Бенвенуто, що ти тут робиш?

Я показав йому перла і мовив:

— Пане мій, я прийшов вам показати прегарний перловий разок, найрідкісніший і воістину гідний вашої ясновельможності. І для вісімдесяти перлин, я сумніваюся, щоб коли-небудь було стільки добрано, які б виглядали краще на одному разку. Отож купіть їх, пане, бо вони гожі.

Герцог одразу відповів:

— Я не куплю їх, вони не такі гожі й не такі добротні, як ти кажеш. Я їх бачив, і вони мені не до вподоби.

Тоді я сказав:

— Даруйте, пане, але ці перла перевершують красою всі перла, що їх коли-небудь нанизувано на разок.

Герцогиня стояла за дверима і чула все, що я казав. Я наговорив

ще більше про красу перел. Нарешті герцог повернувся до мене приязно і сказав:

— О мій Бенвенуто, я знаю, що ти на цьому добре розумієшся. І якби ці перла справді були такі гожі, як ти розписуєш, то я б залюбки їх купив, як на те, щоб догодити герцогині, так і на те, щоб їх мати, бо такі речі мені потрібні не стільки для герцогині, скільки для моїх синів і дочок.

Раз я вже почав брехати, то я брехав і далі ще завзятіше, намагаючись надати своїм словам закраску істини, аби герцог мені повірив. Я покладався на герцогиню, що вона вчасно має мені підсобити. Герцогиня пообіцяла мені понад двісті скудо, якщо я влаштую цю оборудку. Отож я поклав собі не брати жодного сольдо, єдине ради власного порятунку, аби герцог зроду не міг подумати, ніби я чиню так з захланності. Герцог знову якнайпривітніше заговорив зі мною:

— Я знаю, що ти чудово на цьому розумієшся. Тим-то якщо ти чесна людина, за яку я тебе завжди вважав, то скажи мені правду.

Очі мені почервоніли й наповнилися слізьми, і я відповів:

— Пане мій, якщо я скажу правду вашій ясновельможності, то герцогиня стане мені найсмертельнішим ворогом, і тому мені доведеться поїхати з Богом. Мої недруги потім зганьблять мого Персея, якого я обіцяв завершити на славу якнайшляхетнішої школи вашої ясновельможності. Отож я прошу співчуття вашої ясновельможності.

Герцог добре знав, що всі мої похвали вимушені, і кинув:

— Якщо ти мені довіряєш, то ні про що не турбуйся.

Я промовив:

— Леле, пане мій, як би це влаштувати, щоб про це не довідалася герцогиня?

На ці мої слова герцог звів руки, ніби присягався, і сказав:

— Вважай, що ти їх поховав у діамантовій скриньці.

Після герцогської славної присяги я одразу ж сказав правду про те, що я думаю про ці перла, і що вони коштують не більше, ніж дві тисячі скудо. Герцогиня почула, що ми притихли, бо ми перемовлялися пошепки, зайшла до покою і сказала:

— Пане мій, хай ваша ясновельможність купить мені цей перловий разок, бо мені кортить, тим паче, що ваш Бенвенуто заявив, що ніколи не бачив чогось красивішого.

Герцог відповів:

— Я не хочу купувати.

— Чому ж, пане мій, ваша ясновельможність не хоче мене потішити й купити цей перловий разок?

— Бо я не звик викидати гроші на вітер.

Герцогиня наполягала:

— О, як це викидати гроші на вітер? Адже ваш Бенвенуто, якому ви так заслужено довіряєте, сказав мені, що це означає вигадати понад три тисячі скудо?

Тоді герцог на те:

— Пані, мій Бенвенуто сказав мені, що як я їх куплю, то викину гроші на вітер, бо ці перла і не округлі, і не рівненькі, і серед них багато старих. Погляньте ось на цю, або на оту, або ось вам ще одна, і ви визнаєте, що це так і є. Ця покупка не для мене.

Після цих слів герцогиня так і прошила мене злісним поглядом. Вона погрозила мені головою і мовчки пішла. Мені одразу ж запраглося поїхати собі з Богом і розпрощатися чимскоріш з Італією. Але Персей мій був майже готовий, і я не хотів знехтувати нагоду, щоб його виста-

вити. Отож хай поміркує усякий, в які тарапати я попав. Герцог звелів своїм придверникам, щоб вони завжди впускали мене в його палати. А герцогиня наказала цим самим придверникам, щоб вони гнали мене втришия, як тільки я прийду до цього палацу. Отож як тільки вони мене помічали, вони одразу вибігали з брами і гнали мене геть. Але вони остерігалися, щоб їх не бачив герцог. Отож як герцог помічав мене раніше, ніж ці небораки, то він або підкликав мене, або подавав мені знак, щоб я йшов собі. Герцогиня покликала маклера Бернардоне, на чиї злостивість і нікчемність не раз мені нарікала, і звірилася йому так само, як звірилася недавно мені. Бернардоне запевнив її:

— Пані моя, покладіться на мене.

Цей шахрай узяв разок і пішов до герцога. Герцог, як тільки його узрів, одразу гукнув, щоб він ішов геть. Тоді цей шахрай загундосив через свій ослячий носище:

— Ох, пане мій, купіть цей разок для безталанної володарки! Хіба ви не бачите, як вона помирає за ним од бажання і не може без нього жити?

Після цього він почав так варнякати, що увірився герцогові, і той сказав йому:

— Або щезни з-перед очей, або надмися!

Цей пройда дуже добре знав, що йому робити. Він розумів, що заробить ласку герцогині і на додачу своє маклерське, десь кілька сотень скудо, якщо він зможе, надимаючись або співаючи пісеньку «Гарнуля Франческіна», добитися, аби герцог зробив цю покупку. І він надувся. Герцог відважив йому кілька замашних ляпасів, і щоб він забирався геть, ляснув його трохи дужче, ніж робив звичайно. Від цих сильних ударів пика у Бернардоне не тільки почервоніла, але по ній покотилися сльози. Той знову почав плачливо:

— Ех, пане, я ваш покірник, я вам відданий тілом і душею і зношу все сумирно, аби тільки ця безталанна пані була задоволена!

Герцогові й так остогид цей чоловічок, і він через ці ляпаси і через любов до герцогині, якій його ясновельможність завжди прагнув догоджати, раптом сказав так:

— Іди ти під три чорти! І хай Бог тебе покарає, прохвосте! Іди і купи його, бо я згоден на все, чого бажає пані герцогиня.

З цієї пригоди ясно випливає, як зловорожа доля переслідує убогого чесняка і як ганебна доля сприяє негідникові. Я втратив усю милість герцогині і міг чекати, що втрачу й милість герцога. А лотр Бернардоне заробив собі факторове і їхню милість. Отож-бо бути людиною чесною і кебетливою ще недостатньо.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ
1552—1554

Герцог веде війну з Сієною.— Бенвенуто разом з іншими уповажнений будувати вежі.— Суперечка з герцогом про спосіб укріплення брам.— Розмови з ломбардським капітаном.— Знахідка старожитностей в Ареццо; Бенвенуто реставрує пошкоджені статуї.— Герцогиня заважає його доступу до палацу.— Чвари із золотарем Бернардоне.— Завершення Персея; статуя поставлена на майдані й викликає загальний подив.— Двоє сіцілійських шляхтичів умовляють Челліні поїхати з ними на Сіцілію, проте він відмовляється.— Щоб подякувати Богу за успіх, він вирушає самотою в подорож до Валломбрози.

Саме тоді спалахнула сієнська війна. Герцог надумав укріпити Флоренцію. Він доручив різьбарам і зодчим опікуватися міськими брамами. Мені припали брама Прато й ворітця над Арно, що на луках, як іти на млини. Кавалерові Бандінелло дісталася брама Сан Фріано; Пасквалiно д'Анкона — брама Сан П'єр Гаттоліні; Джуліано, синові Баджо, д'Аньйоло, тесляреві,— брама Сан Джорджо; Партічіно, тесляреві,— брама Санто Нікколо, Франческо да Сангалло, різьбареві на прізвисько Марголла,— брама Кроче; а Джованбатісті, званому Тассо,— брама Пінті. Та й інші бастіони й брами роздано різним інженерам, чиїх імен я не пам'ятаю, та вони мені й ні до чого. Герцог, хазяїн справді дуже дбайливий, сам обійшов своє місто. Коли його ясновельможність усе оглянув і вирішив, він покликав Латтанціо Горіні, що був у нього на службі. Цей Латтанціо трохи знався в інженерному ремеслі, тим-то його ясновельможність звелів йому накреслити, яким саме способом він наміряється укріпити згадані брами. Кожному з нас Латтанціо послав креслення призначеної брами. Коли я побачив своє креслення, мені здалося, що воно не таке, як треба, ба навіть хибне. Я одразу ж подався з планом у руці до герцога. Коли я захотів показати його ясновельможності хиби цього креслення, герцог скипів, одразу ж урвав мене і сказав:

— Бенвенуто, я визнаю твої здібності, поки йдеться про вироблювання статуй. Але фортифікаційні роботи тобі доведеться залишити мені. Іди і роби все, як тобі вказано в плані.

На цю його гостру репліку я відповів вельми поштиво:

— Пане мій, добре вироблювати статуї я теж, між іншим, навчився від вашої ясновельможності, бо завжди це трохи обговорювали з вами. Я прошу, щоб ваша ясновельможність ласкаво вислухав мою думку про укріплення вашого міста, що куди важливіше, ніж вироблювання статуй. У розмові з вашою ясновельможністю я саме найкраще зрозумію, як мені чинити.

Герцог, побачивши, який я з ним поштивий, прихильно почав обговорювати зі мною. Ясними й переконливими доказами я довів його ясновельможності, що креслення, передане мені, не вельми вдале. Герцог сказав мені:

— Ну, тоді йди і роби по-своєму, я згоден.

От я з великим завзяттям почав працювати.

На варті біля брами Прато був один ломбардський капітан. Був то чолов'яга статури незвичайно міцної і мовою вельми шорсткий, до того ж був пиндючливий і геть-то темний. Цей чолов'яга одразу заходився мене розпитуватися, що я збираюся робити. Я охоче показав йому свої креслення і спробував йому розтлумачити, як треба укріплювати. А цей нетеса лише крутив головою, переступав з ноги на ногу, погладжував довгі, в аршин, вуса, насував капелюх на очі і приказував:

— Чорт рогатий! Хоч убий, не втямлю твоєї затії!

Нарешті терпець мені лопнув, і я відрізав:

— Так облиште це мені! Я-то тямлю добре!

Я повернувся і хотів іти, коли цей чолов'яга почав на мене сваритися. Поклав ліву руку на держак шпаги, ледь підняв її вістря й загорлав:

— Гей, майстре, хочеш, щоб я спустив тобі юху?

Я люто крутнувся до нього, виведений з тями, і відповів:

— З тобою я впораюся легше, ніж з фортифікацією бастіону і брами.

Ми тут же сягнули по наші шпаги, але не встигли їх схрестити, як збіглася маса чесних хлопців, флорентинців та інших двораків. І більша частина їх накрила мокрим рядном капітана. Мовляв, він не має рації,

і я не з таких, хто дасть собі в кашу наплювати, а якщо про це дізнається герцог, то хай начувається тоді. Ломбардець пішов, піймавши облизня. А я почав мій бастіон. Влаштувавши цей бастіон, я рушив до інших ворітець, над Арно. Там я здибав капітана з Чезени, найславнішого вояка, якого я тільки знав у житті. Сам він скидався на ніжну панянку, а в разі потреби ставав найхоробріший зух і найбільший горлоріз. Цей щира душа так тягнувся до мене, що мені ставало ніяково. Він намагався вникнути в мою працю, і я йому залюбки все пояснював. Словом, ми додавали один одному духу, отож я зробив цей бастіон ще ліпше, ніж перший. Коли обидва бастіони були майже готові, люди П'єро Строцці вчинили наскік. Округа Прато так перелякалася, що вся вона почала виселятися. Тим-то вози звідти приїжджали наладовані, бо кожен віз своє майно до міста. Вози котилися один за одним безконечною валкою, стикаючись між собою. Побачивши такий розгардіяш, я сказав варті біля брами, щоб вона стежила, аби біля цієї брами не скоїлася паніка, як біля брами в Туріні, бо тоді б довелося опускати грати, а ці грати не могли б опуститися інакше, як зависнувши на одному з цих возів. Коли цей шалиган капітан почув мої слова, він вилаяв мене на всі заставки, я теж огризнувся. Отож ми погарикалися ще гірше, ніж першого разу. Одначе нас розборонили. Зробивши свої бастіони й діставши за працю кілька скудо, що було мені до речі, я залюбки повернувся завершувати мого Персея.

Саме тоді в околиці Ареццо знайдено старожитності, між ними також Химеру, того бронзового лева, якого можна нині бачити в покоях поряд з великою палацовою залою (разом з Химерою знайдено безліч маленьких статуеток, теж бронзових, покритих землею й іржею, кожній статуетці чогось бракувало: або голови, або руки, або ноги). Герцог любив їх самостійно чистити такими чеканчиками, як у золотарів. Раз я знову зайшов до його ясновельможності. Під час розмови він подав мені маленького молоточка, яким я і постукував по цих чеканчиках, що їх герцог тримав у руці, і таким чином ці фігурки звільнялися від землі й іржі. Кілька вечорів ми робили цю працю. Потім герцог змусив мене, щоб я доробляв ті члени, що їх бракувало цим фігуркам. Його ясновельможність так прилюбився до цих маленьких речей, що мені доводилося працювати і вдень. Як я не приходив, його ясновельможність посилав по мене. Кілька разів я попереджав герцога, що мені доведеться сутужно, якщо я занедбаю Персея. Передусім я боявся, що як праця над завершенням статуї затягнеться, то його ясновельможність втратить до неї інтерес. Так воно й сталося. А потім, я узяв кількох працівників для допомоги, і коли мене не було, вони завдавали мені мороки. Поперше, вони псували мені роботу, а по-друге, вони били байдики. Отож герцог погодився, щоб я приходив до нього по двадцять четвертій годині. Я так прихилив до себе його ясновельможність, що він щовечора приймав мене щораз щиріше й тепліше. У ці дні будувалися нові покої в бік Левів. Його ясновельможність хотів мати потайливіше місце і велів для себе влаштувати такий собі ванькирчик у цих покоях, зроблених знов, і мені наказав, щоб я ходив через скарбницю, звідки я проходив нишком галереєю великої зали й суточками пробирався в цей ванькирчик геть-то потаєнці. Одначе через кільканадцять днів герцогиня мене позбавила всіх цих зручностей. Отож щовечора при появі у палаці мені доводилося довго чекати, оскільки герцогиня була в тих сінях, де мені треба було пройти. До того ж вона слабувала, і я ніяк не міг її турбувати. Так чи інак, але вона мене настільки не злюбила, що не могла мене навіть бачити. При всій цій докуці й незручності, я все-таки і далі

терпеливо ходив туди. Герцог наказав, аби мені відчиняли, як тільки я постукаю в двері, і без зайвих слів впускали всюди. Отож іноді траплялося, що, крадькома заходячи в ці потаємні кімнати, я заставав герцогиню під час відпочинку. Вона одразу визвірялася на мене так сердито, що я лякався, і щоразу казала мені:

— Коли ти закінчиш направляти ці маленькі фігурки? Бо твоє ходіння в палац мені вже увірилося.

Я відповідав з незмінною гречністю:

— Пані, єдина моя володарко, я не бажаю нічого іншого, як тільки вірно й сумирно служити вам. Його ясновельможність доручив мені роботу, яка триватиме ще кілька місяців. Хай ваша ясновельможність мені скаже: якщо ви не бажаєте більше, щоб я сюди приходив, я сюди ніяким світом не завітаю, хай би хто мене покликав. А якщо мене покличе герцог, то я скажу, що почуваюся зле, і ніяким світом не явлюся сюди.

На ці слова вона відповідала:

— Я не кажу, щоб ти не приходив сюди, і не кажу, щоб ти не слухався герцога. Але тільки мені здається, що твоїм роботам кінця-краю не видно.

Чи то герцог про теє щось почув, чи то інше щось було, та тільки його ясновельможність почав знову: коли наближалося до двадцять четвертої години, він посилав мене кликати. І той, хто приходив, щоразу казав мені:

— Гляди, неодмінно приходь, його ясновельможність чекає на тебе.

І так ця морока тривала кілька вечорів. Якось увечері я прийшов до палацу, а герцог саме розмовляв з герцогинею про якісь секрети. Герцог обернувся до мене з такою люттю, що я трохи злякався і хотів піти. Проте він гукнув мені:

— Ввійди, Бенвенуто, і йди до своєї роботи, а я за хвильку прийду до тебе.

Поки я проходив, мене схопив за плащ синьйор дон Грація, маленький хлопчик, і почав пустувати зі мною, як це може робити такий карапуз. Герцог вражено гукнув:

— Диви, як з тобою возяться мої синочки!

Поки я працював над цими марничками, принц, і дон Джованні, і дон Арнандо, і дон Грація весь вечір товклися біля мене і потаєнці від герцога мене теребили. Отож я просив їх, щоб вони шанувалися. Вони відповіли мені:

— Ми не можемо!

Я казав їм:

— Чого не можна, того не хочуть. Отож-бо продовжуйте!

Тут раптом герцог і герцогиня зайшлися реготом. Одного вечора я завершив чотири бронзових фігурки, прикріплені до підніжжя. Це Юпітер, Меркурій, Мінерва і Даная, Персеєва мати з малим Персейчиком, що грається під її ногами. Я велів їх принести до кімнати, де я працював вечорами, порозставляв їх рядком, на підвищенні, отож вони становили чудове видовисько. Герцог почув про теє і прийшов трохи раніше, ніж звичайно. Той, хто доповів про це його ясновельможності, очевидно, перестарався в похвалах (мовляв, «Кращі за античні» тощо). Герцог прийшов разом з герцогинею, весело гомонячи між собою про мою роботу. Я одразу підвівся й пішов їм назустріч. Величним герцогським жестом він звів угору правицю, в якій тримав найбільшу і найгарнішу шпалерну грушу, і сказав:

— Візьми, Бенвенуто мій, посади цю грушу в саду твого дому.

На ці слова я відповів звичайненько:

— О пане мій, ваша ясновельможність мовить направду, щоб я посадив її в саду мого дому?

Герцог повторив:

— У саду дому, твоєї власності, ясно?

Тоді я подякував герцогові й герцогині як тільки міг обіхідливо. Потім обоє вони повмощувалися напроти фігурок і дві з гаком години тільки й розмовляли, що про ці прегарні фігурки. Герцогиня так їх уподобала, що вона сказала мені:

— Я не хочу, щоб ці прегарні фігурки загубилися на цьому підніжжі, внизу на майдані. Там вони можуть пошкодитися. Я хочу, щоб ти їх притаковив десь у моїм покої. Там про них дбатимуть так, як заслуговує така художня рідкість.

Я висунув безліч доводів проти. Але побачивши, що герцогиня надумала, щоб я їх не вміщав на підніжжі, де вони нині, я почекав наступного дня. Я пішов до палацу о двадцять другій годині. Герцог і герцогиня поїхали саме на верхову прогулянку. Підніжжя було вже готове, я звелів принести вниз ці фігурки й одразу ж їх припаяв, як вони мали стояти. О, коли герцогиня про це довідалася, вона так розсатаніла, що аби не герцог, мій спритний оборонець, було б мені непереливки. Вона сердилася на мене вже за перловий разок. Через це вона змусила герцога зректися своєї маленької втіхи. Я вже більше не ходив туди. Доступ до палацу знов мені став нелегким.

Я повернувся до Лоджі, куди я звелів перенести Персея. Завершував я його з великою морокою, себто без грошей, і з такими іншими пригодами, що й половина їх перелякала б мужа в діамантовій броні. Проте я, як завжди, рук не покладав, аж це якось уранці, після меси в церкві Сан П'єро Скераджо, я здибав Бернардоне, маклера й золотаря, який пошився з доброти герцога в постачальника монетного двору. Як тільки він вийшов з церковних дверей, цей свинтюх так торохнув чотири рази, що цей гуркіт, мабуть, почули аж у Сан Маніато. Я гукнув йому:

— Ах ти свиня, лобур, віслюк, то це і є грім твоїх плюгавих талантів?

І побіг по кия. Бернардоне заскочив на монетний двір, а я стояв у проймі моїх дверей. А надворі чекав один мій пахолок, аби мені подати знак, коли цей свинтюх вийде з монетного двору. Поки я ждав, а ждати довелося довгенько, я знудився і лють моя вщухла. До того ж я згадав, що б'єш не за домовленістю. Щоб не вскочити в якусь нову халепу, я поклав собі помститися інакше. А випадок цей був за два чи три дні перед храмом нашого святого Іоанна. Отож я склав на нього чотиривірш і вивісив його на розі церкви, де вірні ходили до вітру. Вірш лунав так:

Тут Бернардоне спить, дурняк з дурнячча,
Шпигун, злодюга, маклер, в кого стиха
Пандора положила усі лиха,
Щоб з нього вимахав бугайчик Баччо.

Про цю пригоду й вірш говорили в палаці. Герцог і герцогиня багато сміялися. Перш ніж цей вірш помітив Бернардоне, тут зупинялися чимало людей і реготали від душі. А оскільки всі дивилися в бік монетного двору й утуплювалися в Бернардоне, це зауважив його син маестро Баччо, він прибіг і з великою люттю пошматував цей напис. Він кусав

собі пальці й погрожував своїм хрипким гугнявим голоском, який виходить у нього через носа. Він присягався, що страшенно помститься.

Коли герцог довідався, що Персея можна вже виставити як готову роботу, він прийшов поглянути її й показав багатьма явними знаками, що вона його цілком задовольняє. Він обернувся до кількох панів, що його супроводжували, і сказав:

— Ця фігура мені здається вельми красна, але треба, щоб вона сподобалася й народові. Тим-то, мій Бенвенуто, перш ніж ти її завершиш, я б хотів, щоб ти на півдня ради мене відчинив двері на мій майдан, аби подивитися, що мовить народ. Бо нема сумніву, що коли вона буде звідусіль відкрита на майдані, вона виглядатиме інакше, ніж у цих суточках.

На ці слова я сумирно відповів його ясновельможності:

— Знайте, пане мій, що вона виглядатиме удвічі гарнішою. Хіба ваша ясновельможність не пам'ятає, що ви вже бачили її в саду мого дому? На відкритому просторі статуя виглядала так чудово, що через сад Невинняток прийшов на неї подивитися Бандінелло. Вона так йому сподобалася, що, при всій його лихій і поганій вдачі, він її похвалив, той, хто зроду в житті нікого не похвалив. Я бачу, що ваша ясновельможність надто йому довіряє.

На ці слова герцог посміхнувся дещо сердито, але відповів досить ласкаво:

— Зроби це, мій Бенвенуто, єдино задля маленької мені утіхи.

Він пішов, а я почав розпоряджатися, щоб відкрити фігуру. Бракувало ще лаку, позолоти та іншого дріб'язку, потрібного для завершення роботи. Тому я дратувався, бідкався і кляв той злощасний день, коли я повернувся до Флоренції. Я вже бачив, якого маху я дав, вирішивши поїхати з Франції. Від свого флорентійського хлібодавця я навряд чи міг дочекатися чогось доброго. Адже од самого початку аж до кінця все те, що я робив, поверталося завжди мені на шкоду. Другого дня з нехіттю я Персея відкрив. Але Бог захотів, щоб люд, як тільки узрів його, зчинив неймовірний крик на похвалу моїй роботі. Для мене це було великою втіхою. І народ постійно наліплював вірші на стулки дверей, що були трохи завішені, поки я завершував працю. Скажу лише, що того самого дня, що фігура пробула кілька годин відкритою, навішено понад двадцять сонетів, усі похвальні для мене. По тому як знову закрив її, мені навішували багато сонетів, і латинських віршів, і грецьких віршів, оскільки в Пізанській школі були вакації, і всі ці чудові науковці та учні змагалися одне з одним. Проте найбільше тішило й давало надію на більшу герцогську ласкавість те, що люди мистецтва, тобто різьбарі і малярі, теж змагалися між собою, хто краще скаже. І серед інших, що я ціную особливо, був славний маляр Якопо да Пунторно і ще славніший маляр Брондзіно [147], той не тільки привісив сонети, а ще й прислав мені зі своїм учнем Сандріно [148] просто додому. Він хвалив мене до небес і в таких сильних виразах, що я просто млів од радості. Я знову закрив фігуру і квапився швидше її завершити.

Мій герцог, дарма що був свідком того, як вітала мене при маленькому огляді флорентійська школа, сказав мені:

— Я вельми радий, що Бенвенуто дістав цю невеличку втіху. Може, це надихне його на останні доробки. Але хай він не думає, що потім, коли фігура буде відкрита і її можна буде побачити всю довкола, народ стане говорити так само. Тоді в ній познаходять ті всі хиби, які вона має, і їй припишуть багато таких, яких вона не має. Отож треба запастися терпінням.

Герцог повторював те, що йому недавно говорив про роботи Андреа дель Верокйо Бандінелло. Маестро Андреа зробив статуї Христа і святого Фоми з бронзи, ці фігури можна побачити на фасаді Орсаммікеле [149]. І він послався на багато інших робіт, аж до чудового Давида божистого Мікеланджело Буонарроті, кажучи, що він гарний лише, коли дивитися на нього спереду. А потім сказав про свого Геракла і Кака, про безконечні лайливі сонети, які до нього привішено, і висловлювався зневажливо про цей народ. Герцог вірив Бандінелло і сам його спонукав сказати ці слова і вважав, що саме так все й станеться, оскільки цей заздрісник Бандінелло не переставав говорити погане. Одного дня при такій розмові був присутній цей мерзосвітник Бернардоне, маклер; він щоб підкріпити слова Бандінелло, сказав герцогові:

— Знайте, пане, що робити великі фігури — це інша баланда, ніж робити маленькі. Я згоден: маленькі фігурки він робив дуже добре, але ви побачите, що тут діло не вкипить.

І до цього блягузкання він додав багато інших, як цього вимагала його крутійська натура, виходила ціла гора брехні.

І от, як угодно було преславному моєму й безсмертному Богові, я завершив цілком Персея і якось уранці в четвер одкрив його всього. Одразу, поки ще не свінуло, зібралася така незліченна безліч народу, що годі описати. І всі в один голос змагалися, хто краще про неї скаже. Герцог стояв біля нижнього вікна у палаці, вікна над входом, і так, прихований, чув усе те, що про цю роботу говорилося. Так він слухав кілька годин. Потім підвівся, такий захоплений і такий задоволений, що, обернувшись до синьйора Сфорци, сказав йому:

— Сфорцо, піди й розшукай Бенвенуто і від мого імені скажи йому, що він вразив мене більше, ніж я сподівався. І передай йому, що я його нагороджу понад усі його сподівання. Так що хай він не хвилюється.

Мессер Сфорца передав мені цю урочисту вістку, що мене незмірно потішила. Мене потішила ця вістка, а ще те, що люди показували мене пальцем то тому, то тому як щось дивовижне й нове. Серед інших там було двоє шляхтичів, посланих від сіцілійського віце-короля до нашого герцога з якимсь посольством. І ось ці двоє люб'язних людей підійшли до мене на майдані (хтось їм показав мене, й вони підскочили до мене). Поскидавши капелюхи, вони звернулися до мене з пишною промовою, яка була б занадтою і для папи. Я тримався якнайскромніше. Але вони так мене опали, що я почав їх благати, щоб ми пішли разом з майдану, бо народ зупинявся й дивився на мене ще пильніше, ніж на мого Персея. По цих церемоніях вони настільки осміліли, що попросили мене поїхати на Сіцілію, мовляв, вони складуть зі мною таку угоду, що я буду задоволений. Вони твердили, що брат Джованьйоло, сервіт, зробив їм фонтан, цільний і оздоблений багатьма фігурами [150], але він не такий гарний, як Персей, і що вони його осипали золотом. Я не дав їм договорити всього того, що їм хотілося б сказати, і сказав їм так:

— Вельми вам дивуюся, що ви од мене домагаєтесь, аби я покинув такого державця, шанувальника мистецтва куди більшого, ніж усякий інший володар, який коли-небудь народився, тим паче коли я в своїй вітчизні, школі всіх найбільших штук. О, якби я був ласий на гроші, я міг би собі зостатися у Франції, на службі у великого короля, він дав мені тисячу золотих скудо на їжу і, крім того, оплачував мені вартість моїх робіт, отож щороку я заробляв понад чотири тисячі золотих скудо. І залишив у Парижі свої праці цілих чотирьох літ.

З цими та іншими словами я урвав церемонії і подякував їм за велику хвалу, якою вони мене вшанували і яка є найкращою нагородою

для того, хто працює в художньому ремеслі. Потім я сказав, що своїм захватом вони так мене надихнули, що я сподіваюся в найближчі роки показати іншу роботу, яка, може, сподобається чудовій флорентинській школі ще більше, ніж ця. Ці двоє шляхтичів хотіли знову пуститися в компліменти, але я, скинувши капелюха, вклонився низенько і пішов геть.

Я почекав ще два дні, проте похвали все росли, тоді я поклав собі піти до мого герцога. Той привітав мене радісно:

— Мій Бенвенуто, ти дав мені велику радість. Я обіцяю нагородити тебе так, що ти здивуєшся. І я скажу тобі, що це станеться ще до закінчення завтрашнього дня.

По цих чудових обіцянках я одразу ж звернув усі свої душевні й тілесні сили до Бога й подякував йому якнайщиріше. Водночас я підійшов до мого герцога і, доведений радістю до сліз, поцілував йому шати. Потім додав:

— О преславний мій пане, найщиріший шанувальник мистецтва і тих, хто в ньому працює, я прошу вашу ясновельможність, щоб він зробив мені ласку відпустити на тиждень. Я хочу вирушити подякувати Богові. Я-бо добре знаю мій непомірний великий труд і розумію, що моя добра воля подвигла Бога на поміч мені. За цю його й за всяку іншу чудову підсобку я хочу вирушити на тиждень на прощу, ненастанно дякуючи безсмертному моєму Господові, який завжди підсобляє тому, хто його воістину кличе.

Герцог запитав мене, коли я хочу вирушити. Я відповів:

— Завтра вранці я виїду й поїду до Валлеомбрози, потім до Камальдолі і до Ермо, а звідти до Баньї ді Санта Марії, а можливо, й до Сестіле, бо я чув, що там є чудові старожитності. Потім повернуся через Сан Франческо делла Верніа і, завдяки Богові, задоволений повернуся служити вам.

Герцог весело відказав мені:

— Їдь і повертайся, бо ти воістину мені подобаєшся, але залиш мені два рядки на пам'ять, а в іншому покладися на мене.

Я одразу ж накреслив чотири рядки, у цьому вірші дякував його ясновельможності, і я дав їх мессерові Сфорці, щоб він од мого імені передав їх до рук герцогові. Герцог чотиривірш прочитав, потім повернув його мессерові Сфорці і сказав йому:

— Ти щодня клади його переді мною, бо як Бенвенуто повернеться і побачить, що я не подбав про нього, то він заб'є мене.

І так, сміючись, його ясновельможність наказав мессерові Сфорці, аби той йому про це нагадував. Мессер Сфорца, зачудований, що я тішуся такою великою герцогською прихильністю, жартома передав мені ці слова увечері. Він сказав мені грайливо:

— Їдь, Бенвенуто, і повертайся здоровий. Я справді тобі заздрю.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ
1554—1556

У Баньї Бенвенуто зустрічається зі старим алхіміком, що показує йому золоті й срібні копальні.— Він показує йому також прохід, яким ворог може вдертися в Тоскану.— Поспішне повернення Бенвенуто до Флоренції і його звіт перед герцогом.— Суперечка з герцогом про ціну за Персея.— Розв'язання суперечки доручено Джіроламо Альбіцці, але рішення його не вдовольняє Бенвенуто.— Статую оцінює Бандінелло.—

Герцог хоче оздобити бронзовими барельєфами хори церкви Санта Марія дель Фйоре.— Бенвенуто умовляє його, щоб він дозволив зробити два амвони з бронзовими фігурами.

В ім'я Боже я виїхав з Флоренції, цілу дорогу виспівував псалми і молитви на честь і славу Божу. Дорога була чудова, година погідна. В цьому краю я зроду не бував ще, і він здався мені такий прегарний, що я тішився і захоплювався. Провідником зі мною пішов один мій помічник, родом з Баньї, на ймення Чезере [151], батько його і рідня частували мене гостинно. Жив у них один старий сімдесяти років, великий дивак. Згаданому Чезере він доводився дядьком, за ремеслом він був лікар-хірург і бавився трохи в алхімію. Цей люб'язний муж показав мені в Баньї золоті й срібні копальні й багато інших пам'яток у цьому краю. Тому я дістав велику втіху. Старий тісно зійшовся зі мною і якось сказав мені:

— Я хочу підказати вам одну думку, яка могла б дати велику користь, якби його ясновельможність зважив на мої слова. Недалеко від Камальдолі є прохід, настільки відкритий, що П'єро Строцці міг би не лише пройти безпечно, але й заволодіти Поппі без усякого опору.

При цьому він не лише показав мені це на словах, а ще й дістав з кишені папір, на якому цей старий добряга накреслив увесь край так, що добре й наочно було видно, яка велика ця небезпека. Я узяв креслення й одразу ж поїхав з Баньї і через Прато Маньйо і Сан Франческо делла Верніа повернувся до Флоренції. Як тільки я стягнув чоботи, я одразу вирушив до палацу. Коли я підійшов до Абатства, мені зустрівся герцог, який ішов повз Палац Подесті. Герцог, узрівши мене, прийняв вельми привітно і сказав мені дещо здивовано:

— О, чому ти повернувся так швидко? Я чекав тебе лише через тиждень.

Я відповів:

— Я повернувся задля служби вашій ясновельможності. Бо я залюбки погуляв би кілька днів у цих чудових краях.

— Що ж гарного ти мені привіз? — сказав герцог.

Я відповів:

— Пане, треба, щоб я вам сказав і показав щось вельми важливе.

І я пішов з ним у палац. Коли ми прийшли до палацу, він провів мене нишком до покою, де ми були самі. Тоді я сказав йому все й показав йому це маленьке креслення. Здавалося, герцог дуже цьому зрадів. І коли я заявив його ясновельможності, що треба діяти швидко, щоб поправити справу, герцог задумався. Потім сказав мені:

— Бачиш, ми уклали угоду з герцогом урбінським. Той повинен потурбуватися про це сам. Але тримай язик за зубами.

Після цього прояву його прихильності я повернувся до себе додому.

Я зайшов до нього на другий день. Герцог по короткій розмові сказав весело:

— Завтра неодмінно я хочу упорати твою справу. Отож не хвилюйся.

Я повірив йому і нетерпеливо чекав наступного дня. Вранці я знову вирушив до палацу. Погані вістки доходять звичайно швидше за добрі. Мессер Якопо Гвіді, секретар його ясновельможності, підкликав мене своїм кривим ротом і пихатим голосом, ставши так штивно, ніби аршин проковтнув, повів таку річ:

— Герцог мовить, щоб я узнав, скільки ти жадаєш за свого Персея.

Я розгубився і здивувався. І одразу ж відповів, що я ніколи не правлю ціни за мої труди і що це зовсім не те, що обіцяв його ясновель-

можність два дні тому. Секретар Гвіді підвищив голос і заявив, що він од імені герцога строго наказує мені, аби я сказав, скільки я за нього хочу, під страхом опали його ясновельможності. Я гадав, що заробив якісь гроші, судячи з герцогських похвал, а головне, я вірив, що я завоюю цілковиту приязнь його ясновельможності, тим паче, що крім приязні я ніколи його ні про що не просив. І ось таке ставлення, зовсім несподіване для мене, наповнило мене гіркотою. І надто коли це підносилося в такій формі, як це робила ця отруйна ропуха. Я відрізав, що аби герцог дав би мені десять тисяч скудо, то він би мені не оплатив, і що аби я коли-небудь думав би, що дійду до цих торгів, то я б ніколи не зв'язувався. Цей гидотник набалакав мені силу образливих слів. Я йому також. Потім, на другий день, коли я вклонився герцогові, його ясновельможність підкликав мене. Отож я підступив, і він сказав гнівно:

— Міста й великі палаци будують за десять тисяч дукатів!

Я відповів, що його ясновельможність знайде багато людей, які зуміють йому побудувати міста й палаци. А ось Персеїв, він не знайде, мабуть, нікого на світі, хто б зумів йому зробити такого. І я одразу ж пішов, нічого більше не кажучи й не роблячи. Через кілька днів по мене послала герцогиня й сказала мені, щоб мою суперечку з герцогом я довірив їй, бо вона зробить усе, аби я залишився задоволений. На її ласкаві слова я відповів, що я ніколи не просив іншої, більшої, нагороди за мої труди, ніж прихильність герцога, і що його ясновельможність мені її обіцяв. І не треба ще раз довіряти їхнім ясновельможностям те, що з перших же днів, як я почав їм служити, я цілком відкрито їм довірив. І тут я додав, що я назвав би себе вдоволеним і уконтентованим, якби його ясновельможність дав мені всього лише одну крацію, яка варта п'ять кватріно, аби тільки його ясновельможність не позбавив мене своєї прихильності. На ці мої слова герцогиня ледь усміхнулася і сказала:

— Бенвенуто, ти б краще зробив, аби послухав мене.

Потім вона обернулася й пішла собі. Я гадав, що цими сумирними словами я роблю для себе краще. Але я сам собі нашкодив. Адже герцогиня, хоча й трошки сердилася на мене, намагалася щось зробити для мене.

Тоді я водив дружбу з Джіраламо дельї Альбіці, комісаром військ його ясновельможності. Одного разу він мені сказав:

— О Бенвенуто, було б усе-таки непогано якось залагодити це твоє невеличке непорозуміння з герцогом. Аби ти мені довірився, ручаюся, що я зумів би це залагодити. Я добре знаю, що кажу. Якщо герцог розсердиться по-справжньому, тобі буде непереливки. Досить з тебе й цього. Більше я тобі сказати не можу.

Хтось мені сказав, по-моєму з лихослів'я, що після моєї розмови з герцогинею він чув, ніби герцог, при якійсь там нагоді, висловився так: «Ось продам Персея за два сольдо і покладу край усім суперечкам!» Так ось, через це побоювання я сказав Джіролімо дельї Альбіці, що я покладаюся на нього в усьому, і хоч би що він зробив, я всім буду задоволений, аби лиш мені не втратити герцогську прихильність. Цей достойний муж добре розумівся на вояцькій штуці і надто на штуці керувати військами, проте різьбарської штуки не любив і тому зовсім не тямив у ній. У розмові з герцогом він сказав:

— Пане, Бенвенуто поклався на мене і просив мене, щоб я поговорив про нього з вашою ясновельможністю.

Герцог відповів:

— І я також покладаюся на вас і пристану на все, що ухвалите ви.

Джіроламо написав листа, премудрого й вигідного для мене, і ухвалив, аби герцог дав мені три тисячі золотих скудо золотом (це була скорше не нагорода за таку чудову роботу, а тільки якесь мені утримання). Він певний, що я залишуся задоволений. Лист містив ще багато доказів на користь цього рішення. Герцог підписав його вельми охоче, настільки ж, наскільки я ним був незадоволений. Коли герцогиня дізналася про це, вона сказала:

— Для цього неборака було б куди краще, аби він довірив це мені, бо я зробила б так, щоб йому дали п'ять тисяч золотих скудо.

І якось, коли я пішов до палацу, герцогиня повторила мені ці слова в присутності мессера Аламанно Сальвіаті і посміялася наді мною, мовляв, я цілком заслуговую на цю тарапату, що сталася зі мною. Герцог розпорядився, щоб мені виплачувано по сто золотих скудо золотом щомісяця, аж до всієї суми, і так воно тривало кілька місяців. Потім мессер Антоніо де Нобілі, відповідальний за це доручення, почав давати мені по п'ятдесят, а відтак чи то давав мені по двадцять п'ять, чи то й зовсім не давав. Побачивши, як мене марудять, я сказав гречно мессерові Антоніо й спитав його, чому мені не виплачують гроші до кінця. Він теж відповів мені вельми гречно. Але у своїй відповіді, як здалося мені, він трохи пробалакався, оскільки (міркуйте самі!) передусім він сказав, що мені не можуть платити через палацову сутужність у грошах. Але він мені обіцяє, що він мені заплатить, як тільки появляться якісь гроші. Крім того, він додав:

— Гай-гай, аби я тобі не заплатив, я був би великий ошуст!

Я здивувався, чуючи, що він мовить таке слово, і тому повірив, що він мені справді заплатить, як тільки зможе. Проте все вийшло зовсім навпаки. Побачивши, що мене водять за носа, я на нього розсердився, наговорив йому нечемних речей і нагадав йому все те, що він мені обіцяв. Одначе мессер Антоніо дельї Альбіці помер, і нині, коли вже минає тисяча п'ятсот шістдесят шостий рік, мені залишається ще одержати п'ятсот золотих скудо. Окрім того, мені ще винні частину платні, але мені не віриться, щоб мені заплатили, бо вже минуло десь із три роки. Герцога спіткала небезпечна хвороба, і він цілі дві доби не міг помочитися. Бачачи, що ліки йому не допомагають, він, мабуть, удався до Бога і тому побажав, щоб кожному повиплачувано його прострочене утримання. Ось тоді заплатили також і мені. Проте недоплату за Персея я так ніколи і не дістав.

Мені вже набридло згадувати про мого бездольного Персея, скільки можна. Проте згадувати про нього мене змушує один вельми цікавий випадок, тому я повернуся на кілька років у минуле. Я гадав зробити для себе краще, коли відповів герцогині, що я вже не можу вдатися до посередництва в такому ділі, де я вже безсилий, бо я сказав герцогині, що вдовольнюся всім тим, що його ясновельможність побажає мені дати. Цим я думав догодити йому. І цією сумирністю я намагався якось уласкавити герцога, бо за кілька днів до того, як домовилися з Альбіці, герцог висловився про мене неприязно. А все через те, що я поскаржився його ясновельможності на кривди, які мені учинили мессер Альфонсо Квістелло і мессер Якопо Польверіно, фіскал, а найбільше сер Джованбатіста Брандіні, вольтерранець. Про свою перезву я розповідав герцогові так палко, що він розлютився, як ніколи до того. І в цьому нападі гніву його ясновельможність сказав мені:

— Цей випадок достоту такий самий, як з твоїм Персеєм, коли ти за нього заправив десять тисяч скудо. Ти надто піддаєшся захланності.

Тому я звелю оцінити його і заплатити стільки, скільки визначать знавці.

Я відповів дещо сміливо й зухвало, чого в розмовах з сильними світу сього не треба робити. Я сказав:

— Як же це можливо, щоб мою роботу мені оцінювали за її вартістю, коли зараз нема жодної душі у Флоренції, яка зуміла б її зробити?

Тоді герцог розсатанів ще більше і в гніві наговорив багато слів. Між іншим він сказав:

— У Флоренції єсть художник, який теж зумів би зробити таку фігуру, і тому він чудово зможе про неї судити.

Герцог мав на увазі Бандінелло, кавалера святого Якова. Я відповів:

— Пане мій, ваша ясновельможність дав мені нагоду, щоб я зробив у щонайбільшій Школі світу найбільшу і найважчу роботу, яку мені вихваляли більше, ніж будь-яку роботу, яка коли-небудь відкривалася в цій божистій Школі. І найбільше мене потішило, що про мене схвально відгукнулися найславетніші художники, які кохаються у мистецтві, такі як Брондзіно маляр. Цей муж написав мені чотири сонети, в яких висловлюється найдобірнішими й найурочистішими словами, які можна добрати, і слідом за цим дивовижним мужем, можливо, й піднялося на ноги все місто. І я скажу вам так: аби він різьбарював так, як малярує, то він зміг би, либонь, її зробити. І потім я скажу вашій ясновельможності, що мій учитель Мікеланджело Буонарроті, він також зробив би таку саму, коли він був молодший, і працював би не менше, ніж працював я. Але тепер, коли він старий дуже, він би не зробив її напевне. Отож я не думаю, що зараз нема на світі мужа, який зумів би її виконати. Отож моя робота дістала найбільшу винагороду, якої я міг би бажати на світі, і надто оскільки ваша ясновельможність не лише зостався задоволений моєю роботою, а й понад усіх інших мені її хвалив. Якої ж іще вищої й почеснішої винагороди можна собі бажати? От я й тверджу, що ваша ясновельможність не міг мені заплатити славнішою монетою. Найбільші скарби не могли дорівнятися цьому. Отож мені заплачено гойно, і я дякую вашій ясновельможності з цілого серця.

На мої слова герцог відповів так:

— Бенвенуто, ти забуваєш, що я маю ще стільки, аби я міг її тобі оплатити. А я тобі кажу, що я тобі її оплачу куди більше, ніж вона варта.

Я відповів:

— Я собі і не уявляв, що дістану від вашої ясновельможності якусь іншу винагороду. Але я вважаю себе винагородженим тією першою, що дала мені Школа, і з нею я зараз же хочу поїхати собі з Богом, щоб ніколи більше не повертатися до цього дому, який ваша ясновельможність мені подарував, і ніколи більше не пробуватиму побачити Флоренції.

Ми були саме біля Санта Фелічіти, і його ясновельможність повертався до палацу. На ці мої запальні слова герцог обернувся до мене і люто сказав:

— Не їдь, і гляди, щоб ти не поїхав!

Я проводжав його до палацу майже наляканий. Коли його ясновельможність прийшов до палацу, він покликав єпископа де Бартоліні, архієпископа пізанського, і покликав мессера Пандольфо делла Стуфу. Обом їм герцог доручив од його імені передати Баччо Бандінеллі, щоб він розглянув гарненько мою роботу з Персеєм і щоб він її оцінив, бо

герцог хоче мені її оплатити за справедливою ціною. Ці статечні мужі одразу ж розшукали Бандінелло, і коли вони передали йому цю вістку, він їм сказав, що цю роботу він чудово розглянув і надто добре знає, чого вона варта. Але зі мною він розсварений через давні діла і тому воліє за краще не втручатися. Тоді ці панове пригрозили йому:

— Герцог нам сказав, що, під страхом своєї опали, він вам наказує, щоб ви назначили їй ціну, і якщо ви хочете два чи три дні часу, щоб розглянути її гарненько, візьміть їх собі. Потім скажете нам, чого, як на вас, ця праця заслуговує.

Бандінелло відповів, що він чудово розглянув Персея, і що він не може ослухатися герцогських наказів, і що ця робота вийшла напрочуд досконалою, тож йому здається, що вона заслуговує шістнадцяти тисяч золотих скудо і більше того. Одразу ж ці добряги панове доповіли про це герцогові, який розлютився страшенно. Про це вони переказали і мені. Я відповів їм, що ніяким світом не бажаю приймати похвал Бандінелло, бо цей кеп висловлюється кепсько про всякого. Ці мої слова переказано герцогові, тому-то герцогиня й хотіла, щоб я поклався на неї. Все це щирісінька правда. Словом, я краще для себе зробив би, якби дав вирішувати герцогині, бо мені незабаром би заплатили, і я дістав би винагороду більшу.

Герцог передав мені через мессера Леліо Торелло, свого доповідача, що він бажає, аби я оздобив бронзовими барельєфами хори церкви Санта Марія дель Фйоре. Хори були роботою Бандінелло, і я не хотів прикрашувати своїми трудами його партацтво. Ці хори були й не за його малюнком, бо він нічого не тямив у зодчестві, малюнок був Джуліано, сина Баччо д'Аньйоло, теслі, того, хто зіпсував купол. Ну, словом, у ньому немає ніякого мистецтва. Так чи інак, а я не бажав ніяким світом робити цю роботу. Герцогові, щоправда, я завжди гречно відповідав, що зроблю все, що мені звелить його ясновельможність. Отож його ясновельможність доручив старостам Санта Марії дель Фйоре, щоб вони домовилися зі мною, і що його ясновельможність даватиме мені лише мою платню по двісті скудо на рік, а все інше він бажає, щоб старости додавали з Будови. Отож я явився до старостів, і ті мені розтлумачили герцогську ухвалу. Я подумав, що старости розшолопають краще мої докази. Отож я почав їм доводити, що стільки бронзових барельєфів потягнуть за собою великі видатки, це все одно, що викинути гроші на вітер. І повикладав їм усі причини, які вони сприйняли цілком. По-перше, лад хорів зовсім неправильний, і зроблено без усякої тями, і в них не видно ні мистецтва, ні зручності, ні краси, ні вишуканості. По-друге, бронзові дошки будуть уміщені так низько, що опиняться нижче людських очей, і що вони стануть мочильнею для собак і збиратимуть усякий бруд. Ось чому я ніяким світом не бажаю робити їх. Але щоб не викидати геть останок моїх кращих літ і не служити його ясновельможності, якому я так прагну догоджати й служити. Так ось, якщо його ясновельможність хоче скористатися моїми трудами, то хай він дасть мені зробити середню браму Санта Марії дель Фйоре, яка буде в усіх на очах і принесе куди більшу славу його ясновельможності, а я зобов'язався б за угодою, що я не візьму ні сольдо за свої труди, якщо я не зроблю її кращою, ніж та, яка красивіша за всі брами Сан Джованні. Але якщо я її виконаю, як і обіцяю, то я згоден, щоб її оцінили, а потім хай мені дадуть на тисячу скудо менше за те, в що знавці її поцінують. Старостам вельми сподобалося те, що я їм запропонував, і вони пішли побалакати про це з герцогом (був там, між іншими, і П'єро Сальвіаті), сподіваючись, що герцог цьому дуже зрадіє. Вийшло ж

усе навпаки. Герцог сказав, що я завжди прагну робити якраз насупротив тому, чого він домагається. І П'єро Сальвіаті пішов від герцога ні з чим. Як тільки я довідався про це, я вирушив до герцога, який метав грім і блискавки. Я попросив його, аби він рачив вислухати мене, і він мені це обіцяв. Я повторив усе, що сказав старостам. Я переконливими прикладами розтлумачив свою правоту і довів його ясновельможності, що це великі видатки, викинуті на вітер. Потім я його зовсім уласкавив заявою, що як його ясновельможності не вгодно, щоб я цю браму робив, то необхідно зробити для цих хорів дві кафедри, і що це будуть великі роботи і вони прославлять його ясновельможність, і що я там зроблю безліченну безліч історій із бронзи, барельєфом, з багатьма оздобами. Так я його власкавив, і він мені доручив, щоб я зробив моделі. Я зробив кілька моделей і доклав на них чимало праці. Між них я зробив одну восьмигранну з багато більшою дбалістю, ніж робив інші, і мені здавалося, що вона найкраще підходить для свого призначення. І так я багато разів носив моделі до палацу, і його ясновельможність через мессера Чезере, скарбничого, звелів мені їх залишити. Потому як герцог їх подивився, я побачив, що з них його ясновельможність обрав не найкращу. Якось його ясновельможність наказав мене покликати, і в розмові з ним про моделі я йому розтлумачив і довів, що восьмигранна найкраща для свого призначення і найкрасивіша на око. Герцог мені відповів, що хоче, щоб я її зробив чотирикутною, бо йому така подобається найбільше. Так ми щиро з ним гомоніли довший час. Я скористався нагодою, щоб сказати на захист мистецтва все, що треба було. Визнав герцог, що я кажу правду, і все-таки хотів зробити по-своєму, та тільки збігло чимало часу, а ми до цієї теми так і не верталися.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ
1559

Суперечка з Бандінелло про те, хто повинен тесати Нептуна з брили червоного мармуру.— Герцогиня стає на бік Бандінелло.— Бенвенуто умовляє герцога дати мармур тому, хто запропонує кращу модель.— Модель Челліні бере гору, і зажурений Бандінелло умирає з горя.— Герцогиня передає мармур різьбареві Амманнато.— Оборудка Челліні з пройдою Зб'єттою.— Зб'єттина дружина підсипає йому в їжу отруту, і Бенвенуто тільки чудом рятується від смерті.— Його хвороба триває шість місяців, а тим часом Бенвенуто затьмарює при дворі Амманнато.

Саме тоді для Нептуна мармурову брилу привезено річкою Арно, а потім доставлено по річці Грієве на дорогу в Поджо а Кайяно. Звідти її мали повезти рівним гостинцем до Флоренції. Я вирушив на місце подивитися. Щоправда, я знав достеменно, що герцогиня подбала про те, щоб її одержав кавалер Бандінелло. Я зміряв її висоту і товщину й повернувся до Флоренції. Я зробив кілька підхожих модельок, причому мною керувала не заздрість до Бандінелло, а скорше жалість до бідолашного бездольного мармуру (а затямте собі: якщо якусь річ переслідує лиха доля і ми хочемо позбавити її від очевидного зла, то її обов'язково спостигне ще більше нещастя, як це сталося з мармуром, який потрапив до рук Бартоломео Амманнато [152], як я розповім про це невдовзі). Потім я подався до Поджо а Кайяно, де зупинилися герцог і герцогиня і їхній найстарший син принц. Я застав їх за столом. Герцог з герцогинею їли одрубно, і я почав розважати принца. Якийсь час я його розважав, але ось мене почув герцог, який сидів у сусідній кім-

наті, і він охоче мене покликав. І коли я явився перед їхніми ясновельможностями, герцогиня завела зі мною жваву розмову. Між іншим я згадав про прегарний мармур, який я бачив, і заговорив про те, що їхня шляхетна Школа процвітала саме тому, що всі умільці між собою змагалися. Так власне з'явився чудовий купол, і прегарна брама Санто Джованні, і стільки інших чудових храмів і статуй, які увінчали їхнє місто так, як жодне місто від античних часів. Герцогиня тут же з досадою сказала мені, що вона добре знає, що я маю на увазі, і заявила, щоб я в її присутності ніколи більше не згадував про цей мармур, бо я завдаю їй цим прикрість. Я зауважив:

— Так я завдаю вам прикрість, коли хочу бути стряпчим ваших ясновельможностей, роблячи все можливе, щоб краще вам прислужитися? Поміркуйте, пані моя. Ви вирішили віддати мармур Бандінелло. Але якщо ваші ясновельможності погодяться, щоб кожний зробив по моделі Нептуна, то це й спричиниться до того, що Бандінелло ради честі своєї заходиться з більшою старанністю робити красиву модель, ніж він це робитиме, знаючи, що суперників у нього немає. І, отже, вас, панове мої, так краще обслужать, і ви не приборкаєте крил у даровитої Школи, і побачите, хто має шляхетну снагу і хто є надією цього чудовного мистецтва. І ви покажете всім, що ви кохаєтеся в цьому мистецтві й тямите його.

Герцогиня розгнівано гукнула, що я з неї виварюю воду і що вона хоче, щоб цей мармур дістався Бандінелло. І додала:

— Запитай у герцога, от і його ясновельможність бажає, щоб він дістався Бандінелло.

Герцог досі мовчав, а тепер, після слів герцогині, заявив:

— Ось уже двадцять літ, як я велів добути цей чудовий мармур саме для Бандінелло, і тому я хочу, щоб Бандінелло його одержав і щоб він був його.

Я обернувся до герцога і сказав:

— Пане мій, я прошу вашу ясновельможність, щоб ви ласкаво вислухали кілька слів для блага вашої ясновельможності.

Герцог відповів, щоб я казав йому все, чого я хочу, і що він мене вислухає. Тоді я сказав:

— Знайте, пане мій, що цей мармур, з якого Бандінелло витесав Геракла і Кака, добуто для Мікеланджело Буонарроті, який зробив модель Самсона з чотирма фігурами, і цей Самсон був би найпрекраснішою роботою у світі, а ваш Бандінелло добув із нього лише дві фігури, неоковирні й латані. Тим-то даровита Школа досі волає про велику кривду, завдану цьому прегарному мармуру. Мені здається, що до нього привішено понад тисячу сонетів, на огуду цього партацтва, і я знаю, що ваша ясновельможність чудово це пам'ятає. І тому, мій вельможний пане, якщо ті, хто опікувався цим, були такі невігласи, що забрали цей прегарний мармур у Мікеланджело, добутий саме для нього, і віддали його Бандінелло, який його зіпсував, як ми бачимо, о, невже ж ви допустите, щоб цей ще прекрасніший мармур, хоча він і Бандінелло, який його зіпсував би, не дати його іншому умільцеві, який його влаштував би? Дозвольте, пане мій, щоб кожний, хто хоче, зробив модель, а потім хай усі моделі виставлять перед Школою. Ваша ясновельможність почує, що говорить Школа. І ваша ясновельможність, зі своїм здоровим глуздом, зуміє вибрати кращу, і таким чином ви не викинете ваших грошей на вітер, а також не приборкаєте крил у такої чудової Школи, чи не єдиної нині у світі. А саме в цьому вашої ясновельможності одна лишень слава.

Герцог вельми ласкаво мене вислухав, встав раптом з-за столу, підійшов до мене і сказав:

— Ходи, мій Бенвенуто, і зроби модель, і заслужи цей чудовий мармур. Бо ти мовиш правду, і я це визнаю.

Герцогиня посварилася на мене головою і щось злісно забуркотіла. Я відкланявся і повернувся до Флоренції, мені не терпілося взятися за цю модель.

Герцог прибув до Флоренції і несподівано завітав до мого дому. Я показав йому дві модельки, відмінні одна від одної. Він похвалив їх обидві, але сказав, що одна йому подобається більше за іншу, і щоб я робив ту, яка йому подобається, я потім не пошкодую. Його ясновельможність уже бачив моделі Бандінелло та інших. Як передали мені деякі двораки, герцог хвалив перед ними мою першу модель найбільше. Між іншими подіями треба відзначити таку. До Флоренції прибув кардинал ді Санта Фйоре, і герцог повіз його до Поджо а Кайяно. Дорогою вони проїжджали повз згаданий мармур. Кардинал, як тільки його узрів, вельми його похвалив і потім розпитався, кому його ясновельможність його призначив обробляти. Герцог відповів без роздумів:

— Моєму Бенвенуто, який зробив до нього прегарну модель.

Мені це передавали вірогідні свідки. Тому я подався до герцогині й приніс їй кілька розкішних марничок власного виробу. Її ясновельможність прийняла їх із вдячністю. Потім вона запитала мене, над чим я працюю. Я відповів:

— Пані моя, я взяв собі за втіху зробити вельми важку роботу, яку будь-коли робили на світі. Це розп'яття з найбілішого мармуру, на хресті з найчорнішого мармуру, і завбільшки воно з велику живу людину.

Вона одразу ж мене запитала, що я з ним хочу зробити. Я відповів:

— Знайте, пані моя, я б нікому його не віддав навіть за дві тисячі золотих дукатів. Бо для такої роботи жодна душа ще не бралася за такий нелюдський труд. До того ж я б не зобов'язувався зробити його для будь-якого державця, побоюючись, як би не осоромитися. За власні гроші я купив собі мармур і майже два роки тримав хлопця, який підсобляв мені. Мармур, залізяччя, на якому його укріплено, платня хлопцеві коштує мені понад триста скудо. Отож я не віддав би його за дві тисячі золотих скудо. Але я залюбки підношу його вашій ясновельможності, якщо ви побажаєте зробити мені одну-єдину ласку. Я тільки прошу вашу ясновельможність, щоб ви не виступили проти мене і щоб ви й не помогали мені щодо моделей Нептуна, які його ясновельможність замовив зробити для цього великого мармуру.

Герцогиня гукнула розгнівано:

— То ти зовсім не цінуєш ні моєї допомоги, ні моєї завади?

— Навпаки, ціную їх, пані моя. Інакше чому я пропоную вам подарувати те, що я ціню в дві тисячі дукатів? Але я так покладаюся на мій многотрудний і суворий досвід, що я сподіваюся узяти гору, хоча б довелося змагатися з великим Мікеланджело Буонарроті, від якого, а зовсім не від інших, я перейняв усе те, що я знаю. І мені було б дорожче, щоб модель зробив він, всезнайко, ніж інші, невігласи. Бо з цим моїм великим учителем я міг би здобути славу, тоді як з іншими не здобуду нічого.

Коли я скінчив свою річ, герцогиня розгнівано встала і пішла собі. А я повернувся до своєї роботи й поквапився завершити модель. Коли вона була готова, прийшов подивитися її герцог і з ним двоє послів, перший посол герцога феррарського, другий посол луккської синьйорії. Модель їм дуже сподобалася, і герцог сказав цим панам:

— Бенвенуто справді заслуговує цього мармуру.

Шляхтичі мене вельми хвалили, і надто луккський посол, муж освічений і вчений. Я відступив трохи осторонь, щоб вони могли вільно висловлювати свою думку. Почувши, як вони мене хвалять, я одразу ж підійшов до них і сказав герцогові:

— Пане мій, ваша ясновельможність повинна б зробити ще одну осторогу: звеліти, щоб, хто захоче, зробив ще одну модель глиняну, завбільшки якраз, як вона виходить з цього мармуру. Ось так ваша ясновельможність і побачить куди ліпше, хто його заслуговує. І я кажу вам: якщо ваша ясновельможність віддасть його тому, хто його не заслуговує, ви скривдите не того, хто його заслуговує, а скривдите себе самого, бо ви цим дістанете шкоду й сором, тоді як зробивши навпаки і віддавши його тому, хто його заслуговує, по-перше, ви здобудете цим превелику славу і добре використаєте свій скарб, і люди мистецтва тоді повірять, що ви в цьому кохаєтеся і тямите.

Коли я договорив, герцог стенув плечима й наготувався йти. Тоді луккський посол сказав герцогові:

— Пане, цей ваш Бенвенуто страшний чоловік.

Герцог сказав:

— Він ще страшніший, ніж ви думаєте. І для нього було б ліпше, якби він не був такий страшний. Він міг би мати багато такого, чого нині не має.

Ці достеменні слова передав мені сам посол, ніби докоряючи мені, що я не мав би так робити. Я відповів, що я зичу добра моєму володареві, як його вірний служник, і не вмію корчити з себе підлабузника. Через кілька тижнів по тому помер Бандінелло. І подейкували, що до його наглої смерті спричинилося не лише його гультяювання, а й досада від того, що він втрачає мармур.

Бандінелло почув, що я зробив це розп'яття, про яке я вже згадував. Він одразу ж взявся за мармурову брилу й зробив те зняття з хреста, яке можна побачити в церкві делла Нунціата. Розп'яття я призначав для храму Санта Марія Новелла і вже приладнав там гаки, щоб його вмістити на них. Я попросив лише зробити під ногами у цього розп'яття, в землі, невеличку скриньку, щоб туди потім поклали мої кості. Ченці мені відповіли, що спершу треба запитати згоди у своїх старостів. Я сказав їм так:

— О братове, чому ви не питалися спершу у старостів, даючи місце моєму прекрасному розп'яттю, коли без їхнього дозволу ви мені дали вмістити гаки і все інше?

З цієї причини я передумав віддавати церкві Санта Марія Новелла мої неабиякі труди, хоча потім до мене і являлися ці старости й прохали мене про це. Я одразу ж звернувся до церкви делла Нунціата й запропонував їм хрест на тих самих умовах, як і церкві Санта Марія Новелла. Ці достойні братове цієї Нунціати одразу ж погодилися, щоб я вмістив його у них у церкві і щоб я влаштував у ній мою усипальню так, як мені думається й подобається. Бандінелло дізнався про ці переговори і поспішив завершити своє зняття з хреста. Він попросив герцогиню, щоб вона подарувала йому ту капличку, якою володіли Пацці. Дістав він її на превелику силу. Як тільки він її дістав, він поквапливо вмістив туди свою роботу. Робота ще була не завершена, як він помер. Герцогиня заявила, що вона підсобляла йому в житті, і що вона підсоблятиме йому також і в смерті, і що хоч він і помер, але мармуру мені не бачити, як власних вух. Якось, зустрівшись зі мною в селі, маклер Бернардоне сказав мені, що герцогиня віддала мармур йому. Я гукнув:

— О бездольний мармуре! Якщо в руках у Бандінелло йому прийшлось би зле, то в руках у Амманнато йому прийдеться в сто крат гірше!

Герцог мені звелів зробити глиняну модель таку завбільшки, як вона виходила з мармуру, і він наказав забезпечити мене деревом і глиною, і наказав зробити мені невеличку загородку в лоджі, де стоїть мій Персей, і оплатив мені підмагача. Я завзято почав працювати і зробив, за своїм перевіреним звичаєм, дерев'яний кістяк і успішно завершував його, не думаючи про те, щоб зробити його з мармуру, бо я знав, що герцогиня настроєна, щоб я його не дістав, і тому я про це й не мислив. Просто я працював з насолодою і все-таки грів надію, що як вона буде готова і її побачить герцогиня, то, як особі тямовитій, їй стане шкода, що вона розпорядилася мармуром не найкращим чином. І ще одну модель робив Джованні Фіаммінго [153] в монастирі Санта Кроче, а одну робив Вінченціо Данті [154], перуджинець, у домі мессера Оттавіано де Медічі. Іншу ще почав син Москіно в Пізі, а ще іншу робив Бартоломео Амманнато в Лоджі, бо ми її поділили. Я гарненько накидав її і хотів докладно доробити голову, уже накреслену в головних рисах. Саме тоді герцог спустився з палацу і маляр Джорджетто повів його до робітні Амманнато, аби показати йому Нептуна, над яким працював Джорджіно вкупі з Амманнато та всіма його працівниками. Поки герцог його дивився, хтось прибіг до мене сказати, що він нею не дуже задоволений. Джорджіно робив усе, аби забити йому баки своїм базіканням. Проте герцог покрутив головою, обернувся до мессера Джанстефано і сказав:

— Ходи й спитайся у Бенвенуто, чи він посунувся зі своїм велетнем так далеко, щоб він погодився дати мені глянути.

Мессер Джанстефано вельми спритно й ласкаво передав мені цей запит од імені герцога. Причому ввернув, що як моя робота ще не зовсім готова для показу, то щоб я відверто сказав, бо герцог добре знає, що мені дуже мало допомагали в такій великій праці. Я відповів, щоб він, звичайно, приходив, і хоча моя праця ще далеко не готова, його ясновельможність такий тямовитий, що він добре зміркує, як вона виглядатиме завершеною. Вельможа передав мої слова герцогові, і той залюбки прийшов. Як тільки його ясновельможність ввійшов до робітні й озирнув мою роботу, я прочитав у його погляді вдоволення. Потім герцог обійшов модель усю довкола й оглядав з чотирьох боків, як це зробив би всякий досвідчений умілець. Жестами рук і кивками голови він показував, що робота йому подобається, і сказав лише:

— Бенвенуто, тобі залишається лише додати йому останній лоск.

Його ясновельможність обернувся до свого почту, похвалив мою роботу і сказав:

— Маленька модель, яку я бачив у його домі, мені дуже сподобалася. Але ця робота набагато перевершує красу моделі.

Як вгодно було Богові, який все робить на наше добро (я кажу про тих, хто його визнає і хто в нього вірить, бо Бог завжди їх боронить), щоб я в ці дні зустрів одного шалигана з Віккйо, званого П'єрмарія д'Антеріголі, на прізвисько Збієтта. Ремесло його пастух, а що він близький родич мессера Гвідо Гвіді, лікаря, а нині старшини в Пешії, то я вислухав його дуже пильно. Він запропонував продати мені один свій хутір на все життя. Хутора дивитися я не хотів, бо поспішав швидше завершити мою модель велетня Нептуна, а також тому, що не було потреби, щоб я його дивився, бо він продавав мені його задля прибутку. А прибуток, він мені показав у пам'ятці, в стільки-то мірок збіжжя, і ви-

на, і олії, і вівса, і каштанів, і іншого, я підрахував, що в ті часи добро було варте набагато більше за сто золотих скудо золотом, а я йому давав шістсот п'ятдесят скудо, враховуючи й мито. Підписом він підтвердив, що, поки мого віку, він забезпечуватиме мені прибутки, я і не потурбувався про те, щоб з'їздити подивитися цей хутір. Але я, наскільки зміг, з'ясував, чи так уже Збієтта і сер Філіппо, його рідний брат, заможні, щоб я був спокійний. І багато різних людей, які їх знали, сказали мені, що я можу бути цілком спокійний. Ми разом викликали сера П'єрфранческо Бертольді, нотаря при торговельному суді. І спершу я дав йому до рук усе те, що Збієтта хотів мені забезпечити, гадаючи, що ця записка має бути згадана в угоді. Хай би там що, а нотар, який її складав, слухав про двадцять дві межі, про які йому торочив Збієтта, і, як на мене, забув включити до угоди те, що мені запропонував продавець. А я, поки нотар писав, працював. Він орудував пером кілька годин, а я за цей час витесав великий кавалок Нептунової голови. І от, коли угода була підписана, Збієтта став зі мною ласкавий, хоч до рани прикладай, я відповідав йому тим самим. Він посилав мені козенят, каплунів, сир і всілякі плоди, аж мені робилося ніяково. За цю щирість я щоразу, коли він приїздив до Флоренції, водив його в корчму. Багато разів з ними приїздили й родичі, я їх запрошував теж. Через кілька тижнів він почав мені докоряти, що я купив хутір і досі очі туди не показував. Невже не можна кинути на три дні мої справи на моїх працівників і поїхати його подивитися. Він так мене улещував, що я, собі на лихо, поїхав поглянути на хутір. Збієтта прийняв мене в своїм домі так гостинно, як тільки можна приймати герцога. А його дружина вітала мене ще сердечніше, ніж він. І так у нас тривало якийсь час, поки не сталося того, що вони замислили зробити, він і його брат сер Філіппо.

Я завзято працював над Нептуном і вже всього його накидав за своїм перевіреним способом, якого я ще не застосовував і якого не знав до мене ніхто. Я знав, що мармуру не дістану з причин, уже згаданих, але сподівався скоро закінчити роботу й виставити її на Площі задля власної втіхи. Година була красна й тепла. Я згадав про послужливість цих двох ошуканців і вибрався якось у середу, коли було два свята, зі своєї дачі в Треспіано. Я добре поснідав і о двадцятій годині приїхав до Віккйо. Мессера Філіппо я застав на порозі дому, ніби він заздалегідь знав, що я приїду. Він привітав мене вельми ласкаво й повів мене до дому Збієтти, де була його дружина безсоромниця. Вона теж мене щиро частувала. Я подарував їй найтонший солом'яний брилик. Вона казала, що зроду не бачила гарнішого. Збієтти удома не було. Коли підкрався вечір, ми повечеряли всі вкупі дуже славно. Потім мені дали зручну кімнату, де я влігся на м'якій постелі. Моїм двом служникам також виділили чисту світличку. Вранці, коли я встав, частування тривало. Потім я пішов подивитися мій хутір, який мені дуже сподобався. І там мені передано стільки-то збіжжя й інших хлібів. Потім, коли я вернувся до Віккйо, священик сер Філіппо сказав мені:

— Бенвенуто, ви не бійтеся. Хоча ви тут і не знайшли всього, що ми вам обіцяли, будьте спокійні, бо ви дістанете все сторицею. Ми зв'язалися з чесними людьми. А того працівника ми вигнали, бо він шахрай і вертій.

Цього працівника звали Маріано Розельї, і він кілька разів мене попереджував:

— Дивіться за тим, що у вас виходить, бо ви нарешті переконаєтеся, хто з нас більший махляр.

Коли цей селюк говорив ці слова, він якось дивно шкірився на мене

й кивав головою, ніби казав: «Начувайся, ти ще побачиш!» У мене було неприємне передчуття, але я й гадки не мав, що мені загрожує. Я вернувся з хутора, що стоїть за дві милі од Віккйо, в напрямку гір, і застав священика, який зустрів мене привітно, як завжди. Ми всі вкупі пішли обідати. Це був не обід, а скорше сніданок. Потім ми пішли пройтися по Віккйо (починався вже ярмарок), і я помітив, що мешканці Віккйо дивляться на мене, мов на якесь диво. Особливо пильно на мене позирав один чесний муж, який живе вже багато років у Віккйо, і його дружина пече хліб на продаж. Він там має за милю звідси гарний маєток, але живе пекарем у Віккйо. Цей чесний чоловік мешкає в одному моєму будинку, який мені перепав разом із хутором, званим хутір Над потоком. Він сказав мені:

— Я живу в вашім домі і заплачу комірне вчасно. Якщо ви захочете його наперед, то я задовольню вашу вимогу будь-що. Одне слово, зі мною ви завжди порозумієтеся.

Поки ми балакали, я бачив, як цей чоловік бликає на мене очима. Отож я не втримався і запитав:

— Скажіть-но мені, мій любий Джованні, чому ви так пасете мене поглядом?

Цей чесний чоловік відповів:

— Я вам охоче скажу, якщо ви дасте мені слово честі, що не зрадите того, хто вам це сказав.

Я пообіцяв йому. Тоді він мовив:

— Бачте, цей попик сер Філіппо кілька днів тому хвалився вигідною оборудкою свого брата Збієтти і казав, що він продав у довічне користування хутір одному старому, який через рік відкине копита. Ви зв'язалися з ошуканцями, отож намагайтеся жити якнайдовше і візьміть очі в руки, бо вам це потрібно. Більше я вам не скажу нічого.

Гуляючи по ярмарку, я здибав Джованбатісту Сантіні, і священик запросив нас обох на вечерю. Було близько двадцятої години, і ми сіли вечеряти рано через мене, бо я заявив, що ввечері хочу вернутися до Треспіано. Скоро все було приготовлене, поралася Збієттина жінка і разом із нею такий собі Чеккіно Бутті, їхній охоронник. Коли приготували салати і всі порозсідалися за столом, лихий священик недобре посміхнувся і сказав:

— Перепрошую за те, що я не можу з вами вечеряти. Мені треба відлучитися в справі мого брата Збієтти. Його тут нема, отож доведеться заступити його мені.

Ми всі його просили залишатися, але він був невблаганний. Він пішов, а ми почали вечеряти. Коли ми поїли салатів зі спільних мисок і нам почали подавати варене м'ясо, то піднесли по тарілці кожному. Сантіно, який сидів навпроти мене, сказав:

— Вам подають посуд інакший, ніж іншим. Чи ви бачили колись красивіший за цей?

Я відповів, що я цього не помітив. Потім він мені сказав, щоб я покликав до столу Збієттину жінку,— та разом з Чеккіно Бутті бігали туди-сюди, носячи страви. Нарешті я її умовив, щоб вона сіла за стіл з нами. Вона все бідкалася й казала:

— Мої страви вам не смакують, ви їли так мало!

Я кілька разів похвалив її добірну вечерю й підкреслив, що я зроду не їв так багато і з таким апетитом, і нарешті заявив, що я ситий. Я й гадки не мав, чому ця жінка мене так припрохує. Коли ми довечеряли, було вже двадцять одна година з гаком, і я хотів вернутися ще цього вечора в Треспіано, щоб мені можна було податися другого

дня на мою роботу в Лоджу. Я попрощався з усіма, подякував господині і поїхав собі. Не від'їхав я і трьох миль, як мені здалося, що шлунок у мене пече, і я відчував такі муки, що не міг дочекатися, коли доїду до свого хутора в Треспіано. Як Богові було вгодно, я доїхав уночі, на превелику силу, й одразу ж зібрався йти спати. Вночі я не міг заснути, а крім того, почав так крутити живіт, що мені довелося постійно ходити туди, куди король ходить пішки. Коли розвидніло, я відчув, як у мене пече сідалище, і хотів подивитися, в чому річ, виявилося, що ганчірка геть закривавлена. Тоді мені подумалося, що я з'їв щось отруйне, й довго міркував, що ж це могло бути. І згадалися мені всі ті тарілки, і чашки, і чашечки, подані мені окремо від інших, і Збієттина жінка. І чому цей лихий священик, Збієттин брат, стільки порався, щоб догодити мені, а потім не побажав зостатися вечеряти з нами. І ще мені спало на пам'ять, як цей священик казав, що брат зробив таку вдалу оборудку — продав довічно хутір старому, який через рік відкине копита. Так мені саме передав цей чесний чоловік Джованні Сарделла. Я вирішив, що вони мені дали в чашечці з підливкою, такою смачною й привабливою, дещицю сулеми. Бо сулема завдає всіх тих болів, які я помічав у себе. Звичайно я їв мало підливок і приправ з м'ясом, окрім солі, а тут з'їв два ковтки цієї підливи, благо вона так смакувала. І я згадував, як Збієттина жінка мене все припрохувала, аби я їв цю підливу. Я знав тепер цілком певно, що вони підмішали в підливу трошки сулеми.

Мені вельми нездужалося, але все ж таки я ходив, поки міг, до Лоджі працювати над моїм велетнем. Через кілька днів болячка так мене скрутила, що я зліг. Як тільки герцогиня почула, що я слабий, вона веліла віддати роботу над злощасним мармуром Бартоломео Амманнато. Той передав мені через мессера Х, щоб я робив з початою моделлю, що хочу, бо мармур дістав він. Мессер Х був одним з численних коханців дружини Бартоломео Амманнато. І оскільки мессер Х через свою послужливість і скромність тішився милістю при дворі, Амманнато ні в чому не перешкоджав. Про це можна було написати веселі історійки. Одначе я не хочу робити, як Бандінелло, його вчитель, той завжди розпускав язика і базікав зайве. Я вдовольнився тим, що сказав згаданому мессерові Х, що я все це передчував. І хай він скаже Бартоломео, аби він був вдячний долі за ту велику милість, яку вона так незаслужено йому зробила. Так, невеселий, я лежав у постелі й лікувався в цього славного чоловіка, маестро Франческо да Монте Варкі, лікаря, і разом із ним мене лікував хірургією маестро Раффаелло де Піллі. Бо ця сулема до того спалила мені відхідник, що я зовсім не тримав калу. Маестро Франческо побачив, що отрута зробила вже всю ту шкоду, яку могла, але її не вистачило, щоб подужати моє міцне здоров'я, яке він з'ясував у мене, тому він сказав мені якось:

— Подякуй, Бенвенуто, Богові, бо ти вискочив. Не бійся, я вилікую тебе на зло всім цим шалиганам, які хотіли спровадити тебе на той світ.

Маестро Раффаелліно додав:

— Це буде найпрекрасніше й найважче зцілення, яке коли-небудь було відоме. Знай, Бенвенуто, що ти з'їв кавалок сулеми.

Тут його рішуче урвав маестро Франческо і сказав:

— Не виключено, що це викликав якийсь отруйний хробак.

Я відповів, що знаю напевно, яка то була отрута. І навіть здогадуюся, хто мені її підмішав. Тут вони замовкли. Лікували мене понад шість місяців. І остаточно я оклигав лише через рік.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ
1559—1562

Герцогський син виявляє симпатію до Челліні.— Суд і дальші неприємності зі Збієттою.— Отрута прочистила нутрощі Бенвенуто.— Бенвенуто присвячує свій мармуровий хрест герцогові й герцогині, а ті йому обіцяють усяку допомогу.— Бенвенуто вже не вірить обіцянкам і хоче прийняти запрошення французької королеви удови Катерини Медічі, аби збудувати гробницю померлого Генріха II.— Герцог висловлює невдоволення, і королева зрікається свого наміру.— Смерть кардинала Медічі.— Бенвенуто від'їздить до Пізи.

У ту пору герцог готувався до звитяжного в'їзду до Сієни, і Амманніто поїхав за кілька місяців наперед робити тріумфальні арки. У Лоджі залишився нешлюбний син Амманнато, який зняв у мене деякі полотна з Нептунової моделі. Вона ще не була закінчена, і тому я тримав її закритою. Я одразу пішов скаржитися до синьйора дон Франческо, герцогського сина, який показував, що любить мене. Я розповів, як мені розкрили мою фігуру, яка була ще недовершена. Якби вона була готова, я б нічого не заперечував. Принц відповів, докірливо хитаючи головою:

— Бенвенуто, хай вас не обходить, що вона розкрита. Вони роблять собі ж гірше. Але якщо ви хочете, щоб я велів її прикрити, то я одразу ж накажу її прикрити.

Потім його ясновельможність додав ще багато похвальних слів у присутності багатьох вельмож. Я відповів, що я прошу його ясновельможності лише одне: аби мені дали змогу завершити її, бо я хочу піднести її, разом з маленькою моделькою, його ясновельможності. Він відповів, що охоче приймає і те, і те, і що він розпорядиться створити мені всі потрібні умови. Так це зичливе ставлення підбадьорило мене і сприяло тому, щоб урятувати моє життя. Неприємності й халепи, які в останній час так переслідували мене, сильно підірвали мене. Така маленька милість вливала в мене нову надію.

Минув рік, як я купив хутір над потоком у Збієтти. Крім прикрощів, завданих мені і отрутами, і іншими шахрайствами, я відкрив, що названий хутір не приносить мені і половини того, що мені обіцяли. (Окрім договору я мав на руках і цидулку Збієтти, який зобов'язувався при свідках забезпечити сказані прибутки). От я й звернувся до панів радників. У той час ще жив мессер Альфонсо Квістелло, і був фіскалом, і засідав з панами радниками. А із радників були Аверардо Серрісторі й Федеріго де Річчі, всіх імен я не пам'ятаю. Іще там був такий собі дельї Алессандрі. Коротше, це були великі цабе. І от коли я розповів мої докази суду, всі устами одними захотіли, щоб Збієтта повернув мені гроші. Проти виступив лише Федеріго де Річчі, який користувався послугами Збієтти. Отож усі вони нарікали мені, що Федеріго де Річчі заважає їм винести прихильний вирок. Даремно вчиняли йому галас Аверардо Серрісторі і цей дельї Алессандрі з усіма іншими. Проте Федеріго затягував суд так довго, поки не скінчилося засідання. Аверардо Серрісторі зустрів мене якось уранці на майдані Нунціати і, не зважаючи ні на кого, голосно гукнув:

— Федеріго де Річчі всіх нас перекричав, і тому ти програв проти нашої волі.

Більше про це я не хочу розводитися, щоб не зачіпати сильних світу сього. Словом, я програв завдяки цьому багатому громадянину, якого цей пастух обслуговував.

Герцог був у Ліворно, я поїхав до нього, аби його попросити відпустити мене. Сили до мене поверталися, а я постійної роботи не мав, от мені стало шкода занедбувати свої здібності й даремно марнувати час. Отож я поклав собі поїхати до Ліворно і застав там мого герцога, який прийняв мене дуже ласкаво. Я провів там кілька днів. Щодня я їздив верхи з його ясновельможністю і мав нагоду сказати йому все, що я хотів. Бо герцог виїздив з Ліворно і їхав чотири милі вздовж берега моря туди, де він розпорядився будувати невелику фортецю. Він не хотів, щоб йому набридало багато людей, і тому знаходив утіху в тому, щоб розмовляти зі мною. От якось, побачивши, яку доброзичливість він виявляє до мене, я забалакав з ним про Збієтту, цебто про П'єрмарію д'Антеріголі, і сказав:

— Пане, я хочу розповісти вашій ясновельможності дивовижну пригоду, щоб ви зрозуміли, чому я ніяк не можу завершити мого глиняного Нептуна в Лоджі. Хай буде відомо вашій ясновельможності, що я купив у Збієтти довічно хутір.

Словом, я розповів усе якнайдокладніше, намагаючись нічим не прикрашувати голої правди. І ось, коли я дійшов до отрути, я сказав, що коли його ясновельможність вважає мене за свого вірного слугу, то він замість карати Збієтту або тих, хто підсипав мені отруту, мав би дати їм щось гарне. Бо отрути не вистачило, щоб мене убити, зате її вистачило, щоб очистити мене від смертельної осуги, що була в мене у шлунку і в нутрощах. У тому хворобливому стані, в якому я був, я міг би прожити три або чотири роки. Зате ці незвичайні ліки подіяли так, що я запасся життям років на двадцять з гаком. І за це охочіше, ніж будь-коли, дякую Богові. І тому правда те, що я іноді чую від декого:

— На наш хосен пошли нам Бог біду.

Герцог слухав мене дві милі шляху дуже уважно. Нарешті вигукнув:

— Ох, ці шальвіри!

Я повторив ще раз, чим я їм завдячую, і перейшов до інших приємних речей. Я виждав такий день, коли у герцога добрий настрій, і попросив його ясновельможність відпустити мене на волю, аби не марнувати от стількох літ, коли я ще придатний на те, щоб зробити щось. А щодо того, що мені залишається ще дістати за мого Персея, то щоб його ясновельможність мені це віддав, коли йому буде вгодно. По цих словах я церемонно склав подяку його ясновельможності. Герцог нічого не відповів мені, і мені навіть здалося, що він нібито залишився невдоволений. Другого дня по мене прийшов мессер Бартоломео Кончіно, один з перших герцогських секретарів, і майже погрозливо сказав мені:

— Герцог мовить, що він тебе відпускає, якщо ти хочеш звільнення. Але якщо ти хочеш працювати, то він поставить тебе на роботу. Аби ти лише міг стільки зробити, скільки його ясновельможність дасть тобі зробити!

Я відповів, що нічого іншого не бажаю, як тільки дістати роботу, а надто від його ясновельможності більше, ніж од будь-кого іншого на світі. Хай це буде чи то папа, чи то цісарі, чи то королі, я з більшою охотою послужу його ясновельможності за один сольдо, ніж усім іншим за дукат. Тоді він мені сказав:

— Якщо це твої думки, тоді ви вже домовилися, без зайвих слів. Отож повертайся до Флоренції і не бійся нічого, бо герцог любить тебе.

Так я повернувся до Флоренції.

Як тільки я приїхав до Флоренції, до мене явився один чоловік, на ймення Раффаеллоне Скеджа, златоглавовий ткач, і сказав так:

— Мій Бенвенуто, я хочу вас помирити з П'єрмарією Збієттою.

Я відповів, що ніхто нас не може помирити, окрім панів радників, і що в цій купі радників у Збієтти уже не буде Федеріго де Річчі, який за приносини двох тлустих козлят, не помишляючи ні про Бога, ні про свою честь, став би підтримувати таких супостатів і так безпардонно кривдити святу справедливість. Поки я так обурено гримів, цей Раффаелло, так само лагідно, почав мені говорити, що куди краще дрозд, якщо його можна з'їсти мирно, ніж найжирніший каплун, хоча хтось там і був би певний, що його дістане, але дістане з таким боєм. І додав, що такі позови тривають так довго, що я цей час куди б краще зробив, витративши його на якусь гарну роботу, якою я б здобув собі куди більшу славу і куди більшу користь. Я визнав, що він мовить правду, й вирішив діяти за його порадою. Отож невдовзі він нас помирив так: Збієтта візьме цей хутір у мене, найме за сімдесят золотих скудо золотом на рік, на весь час, поки мого віку. Коли ми робили договір, який складали сер Джованні, син сера Маттео да Фольгано, Збієтта сказав, що той спосіб, який ми обрали, вимагатиме більшого мита. Тим-то було б краще, аби ми вчинили цю винайму на п'ять років, а потім ще на п'ять і так далі. Він запевнив, що він дотримається свого слова і ніколи більше не позиватиметься. Те саме пообіцяв мені і цей ошуст, цей його брат священик. Отож ми склали договір на п'ять років.

Бажаючи розповідати про інші пригоди й залишити на якийсь час мову про це шахрайство, я мушу передусім сказати про наступних п'ять років найму. Коли вони минули, то ці крутії, не бажаючи виконувати жодної з даних мені обіцянок, побажали вернути мені мій хутір і не бажали більше його наймати. Я почав нарікати, а вони мені розгортали угоду. Через їхню підступність я не міг дати собі ради. Отож-бо я їм пригрозив, що герцог і принц флорентинські не потерплять, щоб у їхньому місті так обдирали людей. Ця погроза подіяла так, що вони знову наслали на мене цього ж таки Раффаелло Скеджу, який склав першу угоду. Але вони казали, що не бажають мені платити сімдесят золотих скудо золотом, як платили попередніх п'ять років. Я відповів, що менше одержувати я не бажаю. Раффаелло явився до мене і сказав:

— Бачте, мій Бенвенуто, я на вашому боці. Так ось, домовлятися вони уповноважили мене.

І він показав мені їхні підписи. Я не знав, що Раффаелло їхній близький родич, мені здалося, що все йде як по маслу, і тому я йому довірився цілком і повністю. Ось цей чесняк прийшов якось о пів на першу ночі, а це було в серпні, і всякими доказами підбив мене підписати угоду, бо він добре знав, що аби забарився до ранку, то це ошуканство, яке він задумав вчинити, йому б не вдалося. І от ми склали договір, що мені мають платити шістдесят п'ять скудо монетою на руки за наймання, дві виплати щороку, поки мого віку. І хоч як я відмагався і не хотів йому поступатися, але він показував мені написане моєю рукою, і ніхто не хотів мене підтримувати. При цьому він казав, що все це зробив для мого ж блага і що він на моєму боці. А що ні нотар, ні інші не знали, що він їм доводиться родичем, то всі мене осуджували. Я подумав так: поступлюся, але спробую жити якнайдовше. Слідом за цим я зробив другу помилку в грудні наступного 1566 року. Я купив половину хутора біля Криниці у них, тобто у Збієтти, за двісті скудо монетою, на межі з моїм першим хутором Над потоком, умовно на три роки, і віддав її в найми. Я хотів зробити якнайкраще. Аби я захотів

описати всі ті шахрайства, які мені вчинили, вийшла б надто довга розповідь. Отож я покладаюся цілком і повністю на Бога, який завжди мене охороняв від зловорожих підступів.

Я завершив своє мармурове розп'яття і подумав, що буде краще поставити його стійма і помістити піднятим від землі на кілька ліктів, ніж тримати його на землі. Хоча воно мені подобалося, але коли я поставив його стійма, воно здалося ще кращим, отож я не міг нарадуватися. І так я почав його показувати всім, хто бажав його бачити. І Богу було вгодно, щоб про це передали герцогові й герцогині. Отож як вони повернулися з Пізи, вони одвідали мене якось по обіді з усім придворним почтом, єдино, щоб подивитися це розп'яття. Робота сподобалася гостям так, що вони не могли нахвалитися. Так само хвалили всі ці синьйори й шляхтичі, прибулі з ними. Побачивши, які вони задоволені, я почав гречно їм дякувати, що вони позбавили мене праці над мармуром Нептуна. Саме завдяки цьому я й здобув змогу виконати таку роботу, за яку до мене ще ніхто не брався. Хоча я із шкури пнувся, працюючи, мені здається, це мені окупилося сторицею, якщо їхні ясновельможності так мене хвалять. А оскільки навряд чи я знайду колинебудь щось гідне їхніх ясновельможностей, то я залюбки їм його підношу. Я тільки прошу, щоб, перш ніж вони підуть, вони зробили мені ласку зайти в нижні світлиці моєї оселі. По цих моїх словах вони люб'язно встали й вийшли з робітні. В домі вони побачили мою модельку Нептуна і фонтана. Герцогиня бачила цю модель вперше. Вона була така вражена, що з грудей її вихопився крик здивування. Обернувшись до герцога, вона сказала:

— Життям присягаюся — я й не думала і про десяту частку такої краси!

Герцог кілька разів повторив:

— Чи я вам не казав?

І так вони довго гомоніли між собою, висловлюючи мені похвали. Потім герцогиня покликала мене до себе, і після багатьох компліментів і виправдань (так ніби вона перепрошувала мене) вона заявила мені, щоб я дістав собі мармур по своїй уподобі і що вона хоче, щоб я його пустив у роботу. На ці її милостиві слова я відповів, що я залюбки візьмуся за це важке завдання, якщо їхні ясновельможності створять мені умови. Герцог одразу ж відповів:

— Бенвенуто, я створю тобі всі умови, яких ти лише потребуєш. А крім того, я тобі сам від себе дам ще щось куди цінніше.

З цими любими словами вони пішли й залишили мене в радісному настрої.

Минуло кілька тижнів, а про мене ніхто не згадував. Я був просто в розпачі, побачивши, що ні кують, ні мелють. У цей час королева французька послала мессера Баччо дель Бене до нашого герцога попросити в нього позичити грошей. Як подейкували, герцог охоче пішов королеві назустріч. З мессером Баччо дель Бене ми щиро приятелювали, і тепер при зустрічі у Флоренції ми радісно вітали один одного. Він розповів мені, яку велику ласку виявив до нього його ясновельможність. Між іншим він запитав мене, які великі роботи я виконую. Я, природно, розповів йому про всю цю пригоду з великим Нептуном і фонтаном і згадав про те, яку велику кривду зробила мені герцогиня. На ці слова він мені сказав від імені королеви, що її величність мріє завершити гробницю короля Генріха, свого мужа, і що Даніелло да Вольтера [155] взявся робити великого бронзового коня, але час на його закінчення давно минув, і що для цієї усипальні потрібні пишні оздоби. Отож якщо я ба-

жаю повернутися до Франції в мій замок, то вона виконає всі мої вимоги, аби лиш тільки я їй служив. Я сказав мессерові Баччо, аби він випросив мене у мого герцога. Якщо його ясновельможність дасть згоду, то я охоче повернуся до Франції. Мессер Баччо сказав весело:

— Ми повернемося разом.

І вважав справу вирішеною. Другого дня мессер Баччо розмовляв з герцогом і в розмові згадав про мене. Він сказав герцогові, що королева французька, з його милостивого дозволу, радо б узяла мене на свою службу. Герцог відповів негайно:

— Бенвенуто — великий мастак, відомий на весь світ. Але тепер він не бажає більше працювати.

І вони перемінили тему розмови. На другий день я пішов до мессера Баччо, і той мені передав усе. Терпець мені лопнув, і я гукнув:

— Його ясновельможність не дав мені нічого робити, і я на свій страх і ризик виконав чи не найважчу роботу, що коли-небудь зроблена на світі, й влетіла вона мені в двісті з гаком скудо, одірваних від моїх убогих коштів. О, чого б я тільки не зробив, аби його ясновельможність поставив мене на роботу! Повірте мені, мене неабияк скривдили!

Добрий шляхтич передав герцогові все, з чим я йому звірився. Герцог йому сказав, що він пожартував і що він хоче залишити мене для себе. Я не раз збирався уже поїхати з Богом. Проте королева не бажала більше про це говорити, щоб не гнівити герцога. Так я катувався у Флоренції.

У цей час герцог, з усім своїм двором і з усіма синами, окрім принца, що був в Іспанії, поїхав. Вони подолали сієнські болота, і дорога їх привела аж до Пізи. Першою жертвою нездорових випарів став кардинал. Через кілька днів на нього напала чумна лихоманка, і незабаром вона його забрала в могилу. Він був правою рукою герцога. Гарний чоловік і добряга. Мені його дуже шкода. Я почекав кілька днів, поки висохнуть сльози. Потім вирушив до Пізи.

ЗОЛОТАР XVI ВІКУ

Післямова

«...Господар майстерні... стояв, схрестивши руки і спираючись на ковальське горно.

Саме його передусім і помітив юнак, зайшовши в залу.

Дивовижною енергією і силою дихало обличчя цього незвичайного чоловіка, привертаючи увагу навіть тих, кому не хотілося його помічати. То був сухорлявий, рослявий, дужий чоловік років сорока, та лише різець Мікеланджело або пензель Рібери могли б зобразити його тонкий, рішучий профіль, виписати смагляве, виразне лице чи відтворити всю сміливу, величну подобу. Його високе чоло відтінювали густі брови, і здавалось, вони ось-ось нахмуряться; ясні, чесні, проникливі очі іноді метали блискавки в царственому гніві; добра і поблажлива, та водночас ледь насмішкувата усмішка і зачаровувала, і навіювала острах. Він за звичкою погладжував чорні вуса й бороду. Його величенька рука з довгими пальцями — спритна, уміла, міцна і при всьому тому тонка, породиста, зграбна, його манера дивитися, говорити, повертати голову, жвавість, виразні, але не різкі рухи, недбала поза, в якій він стояв, коли ввійшов Асканіо,— словом, уся його подоба дихала силою: лев на відпочинку залишався левом».

Так малює портрет Бенвенуто Челліні Олександр Дюма в романі «Асканіо», побудованому на багатющому матеріалі спогадів цього флорентинського скульптора XVI віку. Французький переклад мемуарів Бенвенуто Челліні саме тоді вийшов і викликав захват Дюма. На сторінках «Асканіо» французький романіст дав такий відгук про цей твір: «Сам Бенвенуто Челліні розповідав у своєму життєписі, більш захоплюючому, ніж найцікавіший роман, про сповнене небезпечних пригод життя художників XV і XVI віків, коли Тіціан малював, надівши лати, а Мікеланджело різьбив зі шпагою на боку, коли Мазаччо і Доменікіно було отруєно, а Козімо замикався на замок, намагаючись так загартувати крицю, щоб вона різала порфир».

А тепер уявімо цього лева у віці п'ятдесяти восьми літ, тобто 1558 року. На ньому оксамитний камзол і короткі пузирчасті штани, на поясі висить незмінний кинджал. Чорну бороду і вуса вже опалила сивина, високе чоло поорали зморшки, а коли він говорить чи всміхається, видно, що йому бракує багатьох зубів (наслідок тривалого ув'язнення в замку Святого Ангела). Але в очах його той самий, як і замолоду, вогонь, жести рішучі й голос гучний. Іноді в своєму монолозі він захоплюється так, що від його подиху лягає набік полум'я свічок у канделябрі. В їхньому світлі казково блищить емаль, ляпіс-лазур, онікс, топаз, срібло, золото. Майстерня сповнена вщерть витворами рук господаря: урни, кубки, глеки, чаші, дароносиці, медалі. Майстерно вирізьблені Юпітери, наяди Єгови, скорботні Пречисті, розп'яття. Чути

скрип гусячого пера по пергаменту. Писар за столом, миршавий чотирнадцятилітній хлопчак, сусідський синок, ледве встигає записувати те, що диктує несамовитий маестро.

Насамперед хай нащадки знають, звідки пішов рід Челліні. Рід цей не знатний, він син маестро Джованні, бідного флейтиста й будівничого, проте він, Бенвенуто, домігся таких успіхів у житті завдяки своєму таланту і праці. Уже в дитинстві можна знайти якісь знаки, передчуття блискучого майбутнього. От хоча б випадок із скорпіоном, маленький Бенвенуто вхопив його своїми рученятами між клешнями і увінчаним жалом хвостом і не віддавав переляканому батькові, поки той не відчикрижив ножицями грізні знаряддя захисту. Хіба це не повторення подвигу малого Геракла, який задавив ще у своїй колисці двох гадюк? Ще одна така прикмета: юний Бенвенуто бачить у каміні на кухні саламандру, ця звірючка корчиться у вогні, і щоб майбутній художник запам'ятав її, брат відважує йому ляпаса. Хвастощі? Перебільшення? Але така вдача автора, людини, можна сказати, фантастичної, наділеної непогамовним темпераментом і буйною уявою. Перед нами постають одна за одною мальовничі картини побуту і звичаїв XVI століття. Вражає насамперед різносторонність хисту Челліні, і в цьому він зрідні геніям Відродження, яких охрестили титанами. З нехіттю, тільки поступаючись батьковим домаганням, вчиться Бенвенуто грати на флейті і корнеті, і тут здобув такі успіхи, що на нього звернув увагу папа Климент VII. Він і неабиякий фехтувальник і влучний стрілець з аркебузи і мортири. Фортифікатор і зодчий. Різьбар печаток і медалей, карбівник монет. Як його учитель Мікеланджело, взявся віршувати, і що ж — написав, сидячи за гратами, цілу поему в терцинах. Не кажучи вже про сам «Життєпис». Про нього Гете сказав, що «Челліні завдячує свою славу більше своєму слову, ніж творінням», бо «своїм пером вірніше, ніж різцем, він залишив тривалий пам'ятник собі і своєму мистецтву».

Талант Бенвенуто шліфувався у флорентійських, сієнських, пізанських і римських майстернях. Челліні згадує імена всіх своїх учителів і описує, які саме роботи він зробив підмайстром. Після бійки в рідному місті (1519) він тікає в Рим і живе там до 1527 року. Потім він мешкає у Мантуї і Флоренції, а 1529 року повертається в Рим, де відкриває свою власну майстерню і добивається покровительства папи Климента VII. Тут він присвячує себе золотарству і виготовленню монет та медалей, надихаючись малюнками Леонардо, Мікеланджело, Рафаеля і фресками Філіппіно Ліппі. На сторінках мемуарів дається докладний послужний список художніх робіт, але не менше автор розповідає про ті подвиги, коли йому доводилося орудувати не різцем і чеканом, а шпагою, кинджалом, пістолем. У цьому Челліні залишається вірним сином своєї буремної доби, коли італійські міста-синьйорії вже занепадали і на республіканські вольності замахувалися такі деспоти, як Медічі, папа Павло III.

Багато місця у спогадах відведено взаєминам художника і влади. Живучи при дворі пап, герцогів і королів, Челліні завжди відзначався незалежністю поглядів, не дуже обмежував себе у висловах. З першим меценатом папою Климентом VII ще йому повезло — той розумівся на мистецтві, мав добрий смак. Але й тоді життя художника потьмарювали інтриги придворних, наклепи заздрісників. А от з боку герцога Козімо, папи Павла III ювелір зустрічав часто повне нерозуміння його мистецтва. Та й навіть від французького короля Франциска I, нащо вже, здавалося, доброзичливого до Челліні, довелося йому вислухати чимало докорів. Челліні з болем згадував про роки, проведені за гра-

тами, про переслідування сильних світу цього, про незаслужені кривди, занапащені творчі задуми. Отож змушений долею жити при дворах властителів, Бенвенуто Челліні так і не пошився в придворні художники. Надто самобутній характер він мав, надто жив народним життям і народною мораллю, щоб покірно вислуховувати всі зауваження і поради своїх сановитих замовників. Після таких повчань виконавець завжди робив усе навпаки.

1540 року знаменитий різьбар і золотар через скандал покидає батьківщину і до 1545 року мешкає у Франції. Він виконує багато замовлень французького короля, серед яких статуї-світильники (загублені), солонка з емалі і срібла (Відень), що являє собою двох божеств Землі і Моря, елегантні фігурки, оздоблені рясними тонкими деталями. Найзначніша робота його цієї доби — «Німфа Фонтенбло» (1543, Лувр). 1545 року Челліні повертається до Флоренції, де створює свої найбільші витвори: бюст Козімо I (Барджелло), мармурове «Розп'яття» (Ескуріал), «Хортиця». (Флоренція). Бюст Козімо передає енергійні риси герцога досить жорстко, тоді як оздоба лат виконана в традиціях великого золотарства. У «Ганімеді на орлі» (Барджелло) і в «Персеї» (1545—1553, Лоджія деї Ланці, Флоренція), роботах цього ж пізнього періоду, Челліні появляє майже жіночу грацію, притаманну Донателло та Мікеланджело.

Щодо найкращого творіння Челліні-скульптора — бронзового «Персея», якому присвячено стільки блискучих сторінок у «Життєписі». У сучасних відгуках мені довелося читати, що поза Персея нестійка, що на шолом героєві нагромаджено зайві аксесуари. Не знаю. Я не мистецтвознавець, я лише перекладач. Усе ж наважусь висловити свою скромну думку. На чому Персей стоїть? Він стоїть, топчучи його, на обезглавленому тілі Медузи Горгони. Як можна, топчучи щось ногами, зберігати стійку позу? А шолом героя Челліні переобтяжив аксесуарами недаремно. Як виявилося недавно, на зворотному боці шолома італійський скульптор зобразив свій автопортрет. Саме цим відкриттям і скористалася українська художниця Олена Овчинникова при оформленні цієї книжки.

Помер Бенвенуто Челліні 1571 року, залишивши свою розповідь незавершеною. Оприлюднено її було лише через півтора віку по смерті автора, видав її 1728 року Антоніо Коккі в Неаполі, проте, на жаль, на підставі спотвореного списку. Оригінальний манускрипт мемуарів знайшовся лише в минулому столітті, і видрукував його 1829 року Франческо Тассі у Флоренції. Англійський переклад «Життєпису» з'явився ще у вісімнадцятому столітті, німецький (перекладач Гете), французький (який так вітав Дюма), російський у дев'ятнадцятому (перший російський не з оригіналу, а з французького перекладу). Потім 1931 року «Життєпис» майстерно переклав італьяніст Лозинський.

Тепер, читачу, треба тебе попередити ще про одне: сам автор, безперечно, обдарований словом, був не дуже сильний у граматиці, а його переписувач і поготів. «Життєпис» — це пам'ятник живої усної мови флорентійця епохи Ренесансу, це породження красномовства талановитої, хоч і малограмотної людини. Перекладач, дещо згладжуючи, все ж намагався відтворити «дикі» неправильності, передати аромат мови вулиці. Не уніфіковано й різне написання одних і тих самих прізвищ, без виправлення залишилася італінізація французьких назв, а щоб читач здогадався, правильні назви дані в примітках. Для полегшення читання перекладач дозволив собі розбити текст на розділи і дати від себе до цих розділів заголовки і періодизацію.

Анатоль Перепадя

ПРИМІТКИ

[1] Жаданий — по-італійському «бенвенуто».

[2] У квітці, вибуялій у Тоскані — тобто у Флоренції.

[3] Джованні Віллані (1276—1348) — флорентійський купець, автор «Флорентійської хроніки» (у 12 книгах).

[4] Вітрувій, Марк Вітрувій Полліон — римський зодчий часів Цезаря й Августа, залишив знаменитий трактат «Про архітектуру».

[5] Синьйорія — виборна влада у флорентійській республіці.

[6] Лоренцо де Медічі (1449—1492) — фактичний правитель Флоренції, його правління ознаменувалося розквітом культури й мистецтва, він сам писав вірші, знав малярство й архітектуру, оточив себе митцями й ученими. Його син П'єро (1471—1503) значно поступався батькові. 1594 року його вигнали з міста, флорентійці під впливом фанатичних проповідей ченця Савонароли почали бачити в ренесансній пишноті медічейського двору справу рук диявола.

[7] П'єро Содеріні (1452—1522) — дожиттєвий гонфалоньєр флорентійської республіки. Гонфалоньєр (храмовий хорунжий) — почесний титул глави уряду. Втратив владу й став вигнанцем.

[8] Кардинал — Джованні де Медічі (1475—1521), син Лоренцо, обраний 1513 року папою під іменем Лева X.

[9] Якопо Сальвіаті — зять Лоренцо, 1514 року став гонфалоньєром республіки.

[10] Бандінеллі, Баччо (1488—1560) — флорентійський скульптор, наслідував Мікеланджело. Суперник Челліні.

[11] Мікеланьйоло Брандіні (1459—1528) — батько Бандінеллі. Він був сином не вугляра, а коваля. Як золотаря його високо цінував Вазарі.

[12] Джованні де Медічі (1498—1526) — кондотьєр, командир «чорних загонів»; звідси і прізвисько Джованні делле Банде Нере. Його син Козімо згодом став герцогом флорентійським.

[13] Близько 22 години — час у давній Італії рахувався від сходу до заходу сонця.

[14] Рада Восьми — флорентійський трибунал, розглядав випадки порушення спокою в місті.

[15] Кардинал Медічі — Джуліо, позашлюбний син Джуліано Медічі. 1523 року обраний папою під ім'ям Климента VII. Помер 1534 року.

[16] Кампо Санто (святе поле) — славетний цвинтар у Пізі, оздоблений фресками (такими, як «Тріумф смерті» тощо).

[17] П'єро Торріджані (1472—1528) — флорентійський скульптор, створив у Вестмінстерському абатстві бронзовий пам'ятник Генріху VII.

[18] Картони — гонфалоньєр Содеріні доручив 1503 року Мікеланджело та Леонардо да Вінчі оздобити залу Ради в Палаццо Веккйо. Художники зобразили на картонах батальні сцени. Ці роботи до нас не дійшли і відомі лише зі шкіців і копій.

[19] Мазаччо, Томмазо Гвіді (1401—1428) — флорентійський художник, автор монументальних фресок у церкві Санта Марія дель Карміне.

[20] Фра Філіппо Ліппі (1406—1469) — відомий флорентійський художник.

[21] Філіппіно Ліппі (1457—1504) — флорентійський художник.

[22] Прінцівалле делла Стуфа (1489—1566) — палкий прихильник Медічі.

[23] Сповиті відлоги — Прибічники Савонароли обмотували круг голови кінці каптурів.

[24] Фра Джіроламо Савонарола (1452—1498) — чернець-домініканин монастиря Сан Марко у Флоренції, його пріор і палкий проповідник. Боровся проти церкви й Медічі, звинувачував мистецтво в поганстві. Після вигнання Медічі захопив місто, але зазнав поразки як політик і загинув на багатті перед Палаццо Веккйо.

[25] Джанфранческо Пенні на прізвисько Фаторре (1496—1536) — маляр, Рафаелів учень.

[26] Агостіно Кіджі (1468—1529) — «князь римських банкірів», великий багатій. Його палац, так звану віллу Фарнезіну, розписали фресками Рафаель та його учні.

[27] Джуліо — срібна монета.

[28] Феррагосто — свято, що припадає на серпень.

[29] Камеральний — тобто з папської скарбівні.

[30] Кардинали Нікколо Рідольфі і Джованні ді Якопо Сальвіаті, так само як кардинал Чібо, були небожами папи Лева X, сина Лоренцо де Медічі.

[31] Кардинал Корнаро походив з впливової венеційської родини.

[32] Джованбатіста Россо (1494—1540) — флорентійський художник.

[33] Рієнцо да Чері — кондотьєр, служив папі під час облоги Рима.

[34] Лаутіціо ді Мео Ротеллі (помер 1527 року) — карбівник перуджійського монетного двору.

[35] Карадоссо — Крістофано Фоппа (1452—1527) — чеканник, медальєр.

[36] «Паче» — пласкі божнички, що їх католики цілують перед причастям.

[37] Амеріго Амерігі (1420—1491) — ювелір.

[38] Виборчий біб — боби білого й чорного кольору, що правили для голосування.

[39] Якомо Беренгаріо да Карпі (1460—1530) — лікар-хірург, професор болонського університету, перший лікував венеричні хвороби ртуттю.

[40] Герцог феррарський — Альфонсо I д'Есте (1476—1534) — політик і полководець. Відомою меценаткою була його дружина Лукреція Борджа. При його дворі жив найбільший поет відродження Аріосто.

[41] Мікеланьйоло ді Бернардіно (1490—1540) — скульптор, за малюнком Перуцці створив надгробок папи Адріана в церкві Санта Марія делланіма.

[42] Джуліо Романо, або Джуліо Піппі (1499—1546) — маляр і зодчий.

[43] Бак'якка — Франческо Убертіні (1494—1557) — маляр, оцінений по-справжньому вже у нашу добу.

[44] Маркіз мантуанський — Федеріго Гонзага (1500—1540).

[45] Луїджі Пульчі — онук відомого флорентійського поета Луїджі Пульчі.

[46] Бурбонський принц — Шарль де Бурбон (1490—1527) — коннетабль Франції, небіж Франциска I, після сварки з королем перейшов на службу до імператора Карла V. При взятті Рима штурмом 6 травня був убитий.

[47] Помпео Колонна — кардинал, прибічник Карла V. Колонна змусив папу, обложеного в замку Святого Ангела, підписати перемир'я.

[48] Ораціо Бальйоні — парость відомого перуджійського роду кондотьєрів. Ув'язнений у замку Святого Ангела за порушення миру в Перуджі, він згодом очолив захисників міста.

[49] Я належав до людей замку — Челліні числився музикою при папському дворі. Герцог урбінський — Франческо Марія делла Ровере (1490—1538), небіж папи Юлія II.

[50] Кардинал Равенна — Бенедетто Аккольті (1497—1549) — учений, папський секретар.

[51] Кардинал Фарнезе — згодом обраний папою під ім'ям Павла III.

[52] Філіппо Строцці (1488—1538) — пов'язаний родинними узами з родом Медічі, виступив проти їхньої влади. В битві під Монтемурло потрапив у полон до Козімо I й загинув у в'язниці.

[53] Принц Оранський — Філіберт Шалонський (1500—1530). Перейшов від Франциска I до імператора Карла V. Загинув у бою при облозі Флоренції.

[54] Кардинал Орсіно (ум. 1553) — Франчото Орсіні, вихованець Лоренцо Медічі.

[55] П'єро Марія ді Лотто — нотар флорентійської синьйорії.

[56] Брат, кардинал — Ерколе Гонзага (1505—1563) — єпископ мантуйський, кардинал від 1527. Прославився меценатством.

[57] Іпполіто — кардинал де Медічі (1511—1535). Змовився з флорентійськими емігрантами повалити герцога Алессандро, за що той звелів його отруїти.

[58] Алессандро (1510—1537) — герцог флорентійський, своєю жорстокістю й розпустою викликав загальну ненависть, загинув від руки свого прибічника Лорензаччо.

[59] «Summa tulisse juvat» — «Високе радісно нести» (лат.).

[60] Луїджі Аламанні (1495—1556) — поет і політик, за свої демократичні погляди вигнаний з Флоренції, жив від 1532 року при дворі французького короля.

[61] Архієпископ капуанський — фра Нікколо Шомберг (1470—1537) — учений-домініканин, згодом кардинал.

[61] «Ecce Homo» — «Се людина» (лат.).

[62] «Unus spiritus et una fides erat in eis» — «Єдиний дух і єдина віра були в них» (лат.).

[63] Джованні Гадді (нар. 1492) — флорентієць, спритний дипломат і щедрий покровитель літераторів.

[64] Антоніо Аллегретті — флорентійський поет, оспівав у сонетах статую Персея Челліні.

[65] Аннібале Каро (1507—1566) — відомий свого часу письменник, перекладач Вергілієвої «Енеїди».

[66] Себастіано Лучані, відоміший під ім'ям дель Пйомбо (1485—1547) — славетний маляр, навішував до папських булл печатки з свинцю, пломби.

[67] «Quare dubitasti?» — «Чому ти засумнівався?» (Лат.).

[68] Барджелл — начальник поліції.

[69] «Франциcкові Челліні, флорентинцеві, який за раннього молоду в герцога Іоанна Медічі, здобувши чимало звитяг і бувши хорунжим, дав безперечний доказ тому, яким одважним і розважним він став би мужем, проте, вражений зловорожим пострілом, на п'ятому п'ятиріччі життя поліг, брат Бенвенуто поставив. Упокоївся травня 27 дня 1529» (лат.).

[70] Гуртильник — майстер монетного двору.

[71] Браманте, Донато Лаццарі (1444—1514) — славетний зодчий доби Відродження.

[72] Corpus Domini — Тіло Господнє (лат.).

[73] Пентакул — талісман у вигляді п'ятикутника.

[74] Цафетика — камедь (затужавілий сік).

[75] Джованні з Кастель Болоньєзе (1495—1555) — славетний ювелір, відомий своїми камеями.

[76] Антоніо Солосмео — маляр і різьбар родом з Флоренції, зробив статую для надгробка П'єро Медічі.

[77] Віце-король неаполітанський — Педро Альварес де Толедо з роду герцога Альби, відомий своєю жорстокістю.

[78] «Claudantur belli portae» — «Зачиняється брама війни» (лат.).

[79] «Ut bibat populus» — «Щоб пив народ» (лат.).

[80] «Vas electionis» — «Посудина обрання» (лат.). П'єр Луїджі Фарнезе — позашлюбний син папи Павла III.

[81] Тріболіно — Нікколо де Періколі на прізвисько Тріболо (1500—1565) — славетний флорентійський різьбар і зодчий.

[82] Якопо дель Сансовіно — Якопо Татті на прізвисько дель Сансовіно (1486—1570) — відомий скульптор і зодчий.

[83] Нікколо Бенінтенді — член Ради Восьми і капітан міліції (1524).

[84] Якопо Нарді (1476—1563) — історик Флоренції, після перемоги Медічі вигнанець.

[85] Фузольєра — човен.

[86] Лоренціно, Лоренцо де Медічі, зменшувальне ім'я Лорензаччо (1514—1548) — фаворит герцога Алессандро, 1537 року вбив герцога в себе удома.

[87] Бенедетто Варкі (1503—1565) — один з найвідоміших поетів своєї доби, історик Флоренції.

[88] Джорджетто Васселаріо — Джорджо Вазарі (1511—1574) — флорентійський маляр, автор «Життєпису найславетніших живописців, скульпторів та архітекторів».

[89] Лука Мартіні — поет, фаворит Козімо I. Челліні присвятив йому своє капітоло.

[90] Дуранте Дурантіні — кардинал і єпископ.

[91] Маркіз дель Гвасто — Альфонсо д'Авалос, маркіз дель Васто.

[92] Гвідо Асканіо Сфорца (1518—1564) — онук папи Павла III, дуже впливовий при папському дворі.

[93] П'єтро Бембо (1470—1547) — відомий італійський гуманіст, знавець Петрарки й Боккаччо, коханець Лукреції Борджа. Своїми віршами створив взірці красного стилю.

[94] Земля Сірих — Граубюнден.

[95] Гори Альба і Берніна — проходи Альбула і Берніна в Альпах.

[96] Вальдіста — Валленштадт.

[97] Весса — Везен.

[98] Лакка — Лахен.

[99] Сурік — Цюріх.

[100] Солуторно — Золотурн.

[101] Узанна — Лозанна.

[102] Палісса — Ла Паліс.

[103] Антоніо да Сангалло молодший (1485—1546) — славетний зодчий, вів далі після Браманте будівництво собору Святого Петра.

[104] Фонтана Беліо — Фонтенбло.

[105] Кардинал феррарський — Іпполіто д'Есте (1509—1572) — син герцога Альфонсо I й Лукреції Борджа, кардинал, меценат. Збудував у Римі славетну віллу д'Есте.

[106] Гранополі — Гренобль.

[107] Санпіонські гори — Сімплонський перевал.

[108] Індеведро — річка Доверія.

[109] Джіроламо Орсіні — відомий вояк, оженився з графинею Франческою Сфорца. Його син Паоло одружився 1553 року з Козімовою дочкою Ізабеллою, яку вбив з ревнощів 1576 року.

[110] Раффаелло да Монтелупо (1503—1567 чи 1588) — різьбар і зодчий. Будівничий замку Святого Ангела.

[111] Морлюк — Жан Монтлюк (1508—1579) — французький прелат і дипломат, жив довгий час у Римі.

[112] Дружина герцога Оттавіо — маркіза, позашлюбна дочка Карла V, удова убитого

герцога Алессандро де Медічі, видана знову за герцога Оттавіо Фарнезе, папського небожа.

[113] Абревіатор — складач папських послань — бреве і булл.

[114] Парко майоріс — колегія абревіаторів.

[115] Капітоло — написана терцинами поезійка повчального чи бурлескного змісту.

[116] Бенедетто да Фойяно — відомий проповідник, послідовник Савонароли.

[117] «De profundis clamavi» — «З пекла кликав я» (лат.), «Miserere» — «Зжалься» (лат.), «In te Domine speravi» — «На тебе, Господи, я уповав» (лат.) — католицькі молитви.

[118] «Qui habitat in aiutorium» (правильно: in adjutorio) — «Хто завжди спомагає» (лат.).

[119] Ліоне — Леоне Леоні з Ареццо (1509—1590) — славетний золотар і різьбар, суперник Челліні. Помер в Іспанії 1590 року.

[120] Нашого з тобою батька — себто Адама.

[121] Розбився дзвін — тобто помер кастеллан.

[122] Франсуа де Торнон (1490—1562) — французький політичний діяч і меценат.

[123] Герцог Мельфі — Альфонсо Пікколоміні — правитель Сієнської республіки.

[124] «Pretiosa in conspectu Domini» — «Дорогий в очах Господніх» (лат.).

[125] Монсанезе — Мон-Сені.

[126] Дельфінат — Дофіне.

[127] Маленький Нель — замок Нель, складається з двох частин: Великий і Маленький Нель.

[128] Пані де Тамп — Анна де Пісселе, герцогиня д'Етамп (1508—1580) — фаворитка Франциска I. Мала великий вплив на короля.

[129] Дофін — майбутній французький король Генріх II (1519—1559).

[130] Дофіна — Катерина де Медічі (1519—1589) — майбутня французька королева.

[131] П'єтро Строцці (1508—1558) — полководець війська флорентійських вигнанців. Потім перейшов на службу до Франциска I, маршал Франції.

[132] Антоніо Массоне — Антуан Ле Масон — секретар Маргарити Наваррської, переклав «Декамерон» (1545).

[133] Гвідо Гвіді — по матері онук маляра Доменіко Гірландайо, один з найзнаменитіших лікарів своєї доби.

[134] Франческо Пріматіччо (1504—1570) — маляр, різьбар і зодчий, працював при дворі французького короля.

[135] «Phe phe Satan phe phe Satan alé phe» — по-французькому «Paix, paix, Satan! Paix, paix, Satan! Allez paix!», тобто: «Тихо, тихо, Сатано! Тихо ж бо!»

[136] Данте — Челліні натякає на темні слова першого вірша сьомої пісні Дантового «Пекла»: «Papè Satan, papè Satan aleppe!» — Хрипкоголосий Плутос заволав».

[137] Рінальдо — посилання на Боккаччову оповідку про святого Юліана.

[138] Жан Гроль є (1479—1565) — інтендант фінансів, меценат.

[139] Джіроламо Белларматі (1493—1555) — інженер на службі у Франциска, родом сієнець.

[140] Арджентана — Аржантан.

[141] Сарбакан — духовий самостріл.

[142] Гострець — діамант, огранений гостроконечно.

[143] Тафель — діамант плаского огранення.

[144] Геракл і Как — статуя Бандінелли, поставлена на площі перед синьйорією. Алессандро Ластрікаті — ливарник і різьбар.

[145] Біндо Альтовіті (1491—1566) — папський банкір, приятель Мікеланджело, флорентієць.

[146] Франческо Урбіно — скульптор, учень Мікеланджело. Якопо Каруччі да Понтормо (1494—1556) — славетний маляр, представник тосканського маньєризму.

[147] Брондзіно (1503—1572) — художник і поет, творець цілої галереї портретів, написаних під виразним впливом Мікеланджело.

[148] Сандріно — Алессандро Аллорі (1535—1607) — учень Брондзіно.

[149] Андреа дель Вероккйо (1435—1488) — славетний маляр, зодчий, різьбар, ювелір, учитель Леонардо да Вінчі.

[150] Джованньйоло, на прізвисько Монторсолі (1507—1563) — чернець монастиря сервітів, різьбар.

[151] Чезаре деї Федерігі (1530—1564) — скульптор, учень Челліні.

[152] Бартоломео Амманнато (1511—1592) — учень Мікеланджело, архітектор і скульптор.

[153] Джованні Фіаммінго — Джованні Фламандець, або Джан Болонья (1524—1608) — скульптор, учень Мікеланджело.

[154] Вінченціо Данті (1530—1576) — скульптор, архітектор і ювелір.

[155] Данієлло да Вольтерра (пом. 1566) — маляр і різьбар.

ЗМІСТ

Книга перша 4
Книга друга 148
Післямова 249
Примітки 253

Челліні, Бенвенуто.
Ч-38 Життєпис Бенвенуто, сина маестро Джованні Челліні, флорентинця, написаний ним самим у Флоренції / З іт. пер. А. Перепадя.— К.: Мистецтво, 1990.— 258 с.
ISBN 5—7715—0410—6 (в опр.): 2 крб. 30 к., 30 000 пр.

Італійський скульптор, ювелір і письменник, автор трактатів з мистецтва Бенвенуто Челліні (1500—1571) у своїх всесвітньовідомих мемуарах змальовує своє багате на події й переживання життя. Чимало сторінок спогадів присвячено тонким спостереженням про природу мистецтва, осягненню секретів майстерності, скарбницю яких він збагатив і власними здобутками. Книга розрахована на широке коло любителів історії мистецтва.

Ч $\frac{4703010000-015}{М207(04)-90}$ 64—90 ББК 84.4Ит

Печатка кардинала Іпполіто д'Есте. Ліон, музей.

Золота сільничка Франциска I. Відень, музей історії мистецтва.

Аполлон і Гіацинт.
Флоренція, національний музей.

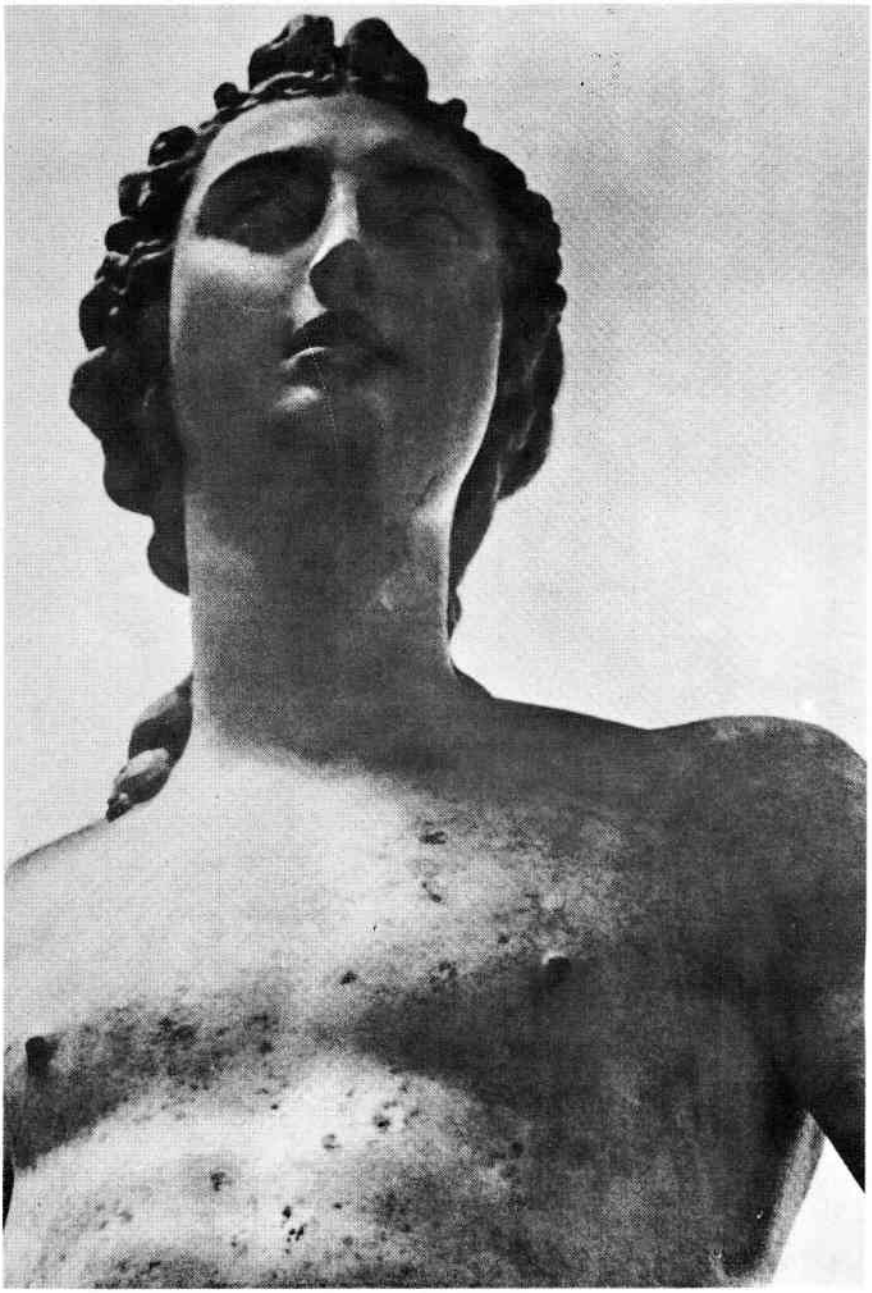

Аполлон і Гіацинт. Деталь.

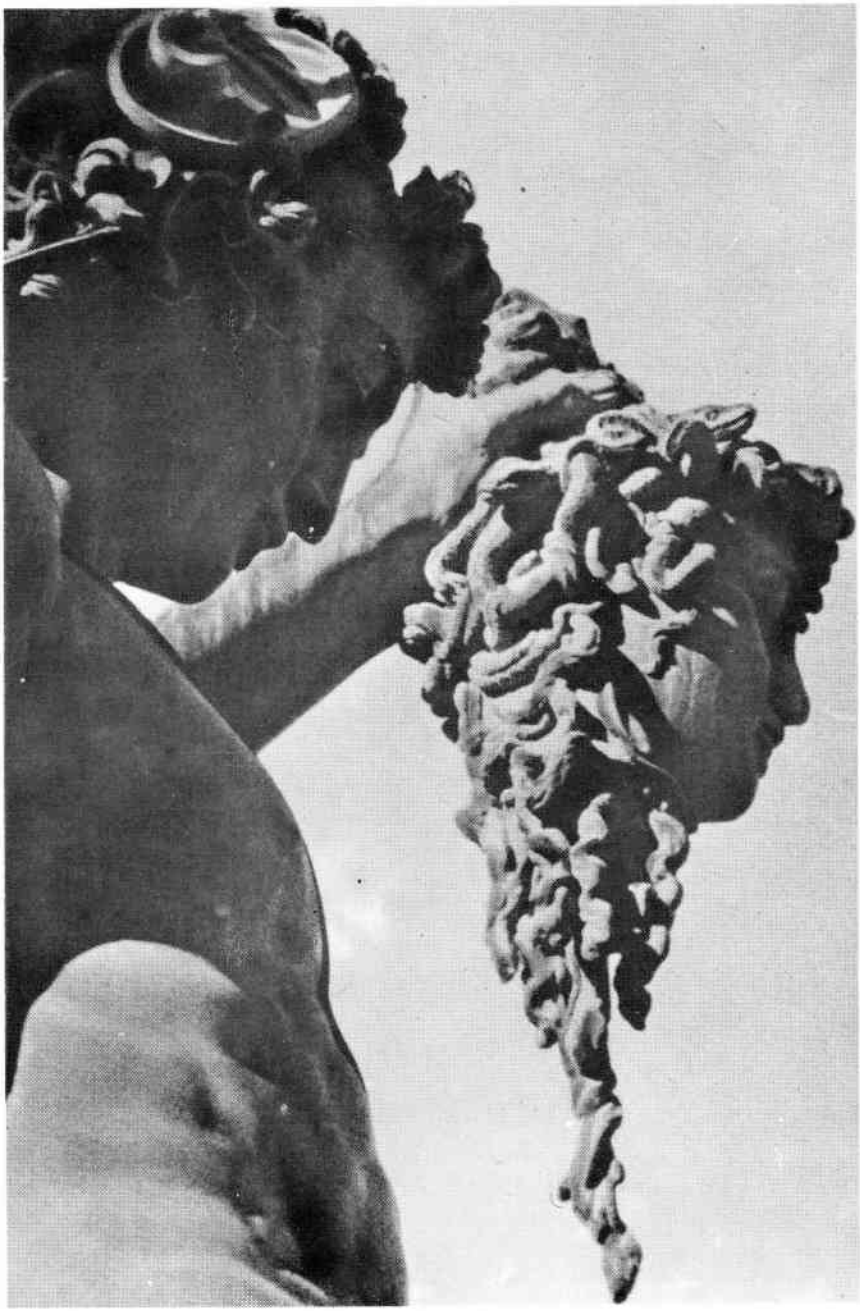

Персей. Деталь. Флоренція, Лоджа деї Ланці.

Меркурій. Деталь з цоколя Персея.

Андромеда. З цоколя Персея.
Флоренція, національний музей.

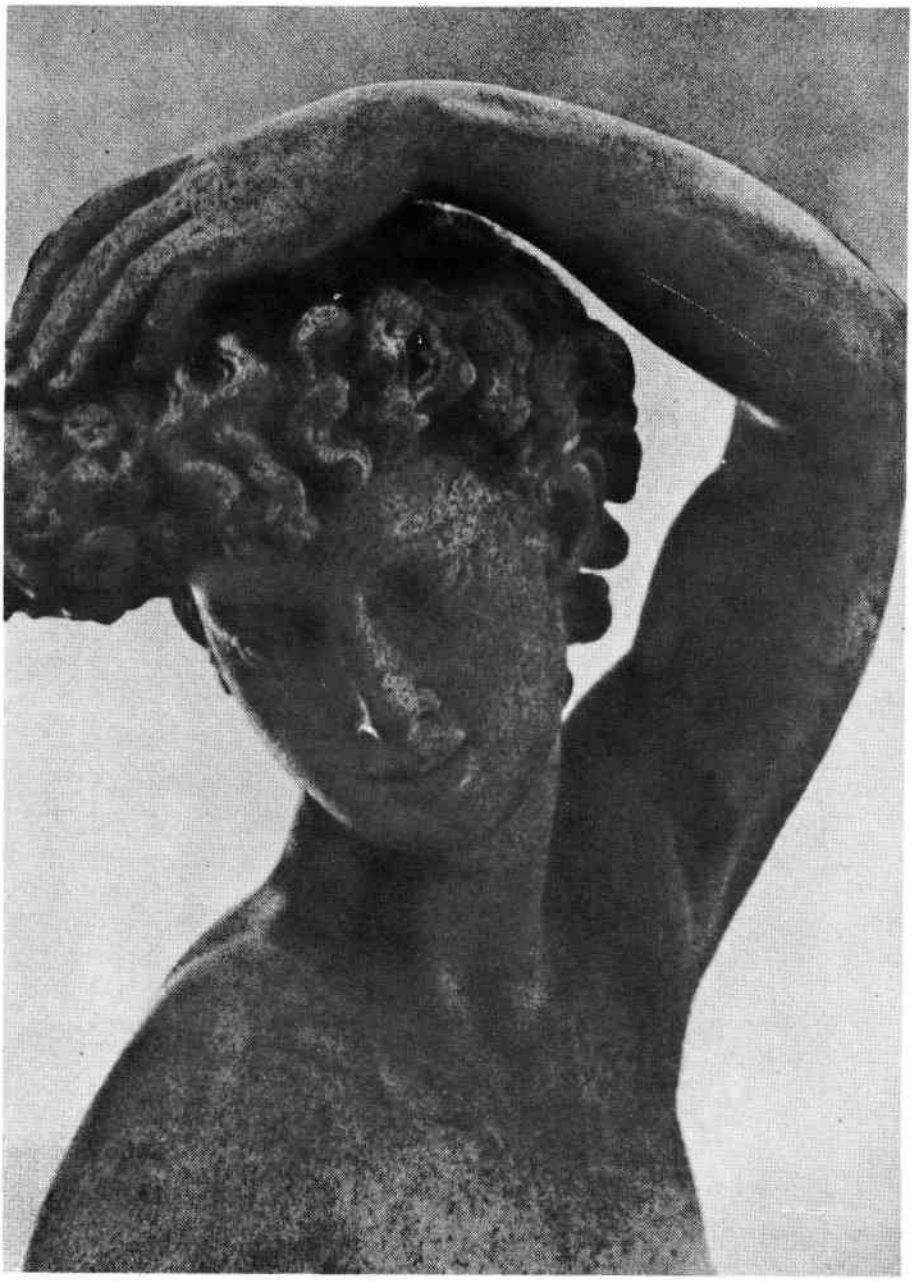

Нарцис. Деталь.

2 крб. 30 к.